

T. C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ŞEM'Î ŞEM'ULLÂH'IN TUHFETÜ'L-ÂŞİKÎN ADLI ESERİ
(İNCELEME – METİN)

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Önder YAŞAR

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Ferudun Hakan ÖZKAN

Çanakkale – 2016

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Şem’î Şem’ullâh’ın Tuhfetü’l-Âşıkîn Adlı Eseri (İnceleme – Metin)” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

13/06/2016

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

**Önder YAŞAR'a ait Şem'i Şem'ullâh'ın Tuhfetü'l-Âşıkîn Adlı Eseri (İnceleme –
Metin)** adlı çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı,
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak ~~oybirliği~~/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üye Doç. Dr. Gülşün YAZICI

(red)

Üye Doç. Dr. Ozan YILMAZ

Üye Yrd. Doç. Dr. Ferudun Hakan ÖZKAN

(Danışman)

Tez No : 10114236

Tez Savunma Tarihi : 13.06.2016

ONAY

Doç. Dr. Şerif Korkmaz

Enstitü Müdürü

23./06/2016

ÖZET

Şem’î Şem’ullâh’ın Tuhfetü’l-Âşıkîn Adlı Eseri (İnceleme-Metin)

16. asır şârih, mütercim ve müderrislerinden olan Şem’î’nin, şerh, tercüme ve telif olmak üzere on beş eseri bulunmaktadır. *Tuhfetü’l-Âşıkîn*, on bir şerh ve üç tercüme eseri olan Şem’î’nin tek telif eseridir. Bir ahlak kitabı olan eserin içerisinde Arapça ve Farsça manzume ve ibareler bulunmakta, müellif bunları genellikle mensur olarak ara ara da manzum olarak tercüme ve şerh etmektedir. Eser bu yönüyle Şem’î’nin şârih, mütercim, nâzım, nâsir ve müderris yönlerini göstermektedir. *Tuhfetü’l-Âşıkîn*, Ahmed-i Yesevî’nin ortaya koyduğu ‘dört kapı kırk makam’ öğretisine benzer yönleri bulunması bakımından da ayrı bir önemi haizdir. Bu çalışmada önce Şem’î’nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildi. Sonrasında eserin muhtevası, kaynakları, mensur metin olarak varolan özellikleri, dil ve imlâ hususiyetleri ele alındı. Eserin çeviriyazısından önce, nüshaları ve metnin nasıl kurulduğu hakkında bilgi verildi. Bunlardan sonra *Tuhfetü’l-Âşıkîn*’in çeviriyazı metni yer aldı. En son kısımda ise “Özel Adlar Dizini”ne yer verildi.

Anahtar Kelimeler: Şem’î, Tuhfetü’l-Âşıkîn, Telif, Dört Kapı Kırk Makam

ABSTRACT

Şem'î Şem'ullâh And His Work *Tuhfetü'l-Âşıkîn* (Analysis-Text)

Şem'î' being one of the commentators, interpreters and mudarrises of 16. century has fifteen written works as exegesises, translations and compilations. *Tuhfetü'l-Âşıkîn* is Şem'î's only compilation who has eleven exegises and three translation works. There are Arabic and Persian poems and inscriptions in that book being a morals book, author generally translate and expounds these as proses, from time to time as poetics. Thus, that work shows Şem'î's commentator, interpreter, poet, editor and mudarris sides. *Tuhfetü'l-Âşıkîn* has a particular importance due to its treating Ahmed-i Yesevî's 'dört kapı kırk makam' (Four Gate Fourty Position) teaching. Firstly, information about Şem'î's life and works is given, then elements creating the work, work's prose features, language and dictation characters are talked over in that work. Before the work's translation text, information about transcriptions and forming of the text has been given. After these, *Tuhfetü'l-Âşıkîn*'s translation text has been in the swim. At the last part "Proper Nouns Index" has been ranked.

Key Words: Şem'î, *Tuhfetü'l-Âşıkîn*, Copyright, Four Gate Fourty Position

ÖN SÖZ

Ahmed-i Yesevî, kendisine tabi olanları Allâh'a ulaşma yolunda doğru yönlendirmek için 'dört kapı kırk makam' olarak isimlendirilen bir öğretiyi ortaya koymuştur. Bu öğretilerde, şeriat, tarikat, marifet ve hakikat isimli dört kapı ile bu kapılar altında onar makam bulunmakta, sâlik ancak her bir kapı ve makamı geçerek Allâh'a ulaşabilmektedir.

Bu çalışmaya konu olan Şem'î Şem'ullâh'ın *Tuhfetü'l-Âşıkîn* adlı eseri, hem 'kırk makam' öğretisine benzerliği hem de Şem'î'nin tek telif eseri olması bakımından önemlidir.

Bu çalışma, *Tuhfetü'l-Âşıkîn*'in biçim ve muhteva unsurlarını ortaya çıkarmak amacıyla hazırlanmış olup üç bölümden oluşmaktadır. "Bölüm I"de Şem'î'nin hayatı, kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verildi. "Tuhfetü'l-Âşıkîn" başlığını taşıyan "Bölüm II" "Tuhfetü'l-Âşıkîn", "Tuhfetü'l-Âşıkîn'in Muhtevası", "Tuhfetü'l-Âşıkîn'in Kaynakları", "Mensur Metin Olarak Tuhfetü'l-Âşıkîn", "Dil ve İmlâ Özellikleri" olmak üzere beş kısma ayrıldı. "Bölüm III"te eserin nüshaları tanıtıldı ardından metnin kurulmasında takip edilen yöntem belirtildi. Daha sonra eserin çeviriyazısı yer aldı. Son olarak "Özel Adlar Dizini"ne yer verildi.

Çalışma boyunca pek çok kişiden destek ve yardım gördüm. Hocalarım, Sayın Yrd. Doç. Dr. Ferudun Hakan ÖZKAN'a ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Taner GÖK'e minnet ve şükranlarımı sunuyorum. Arapça kısımların okunup anlamlandırılmasını sağlayan değerli dostum Saddam BZOUR'a verdiği emek için minnettar olduğumu belirtiyorum. Beni bugünlere getiren anne ve babama, desteklerini esirgemeyen kardeşlerime teşekkür ve sevgilerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ	iii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1

BÖLÜM I

ŞEM'Î ŞEM'ULLÂH

1. 1. Hayatı ve Şahsiyeti, Mesleği	10
1. 1. 1. Hayatı ve Şahsiyeti.....	10
1. 1. 2. Mesleği	11
1. 1. 3. Mevlevîliği	12
1. 2. Eserleri	13
1. 2. 1. Tercüme Eserleri	13
1. 2. 1. 1. Tercüme-i Kasîde-i Emâlî	13
1. 2. 1. 2. Tercüme-i Kasîde-i Nûniyye	14
1. 2. 1. 3. Tercüme-i Şurûtü's-Salât.....	14
1. 2. 2. Şerh Eserleri	14
1. 2. 2. 1. Şerh-i Gülistân.....	14
1. 2. 2. 2. Şerh-i Divan-ı Hâfız	15
1. 2. 2. 3. Şerh-i Divan-ı Şâhî	15
1. 2. 2. 4. Şerh-i Bahâristân	15
1. 2. 2. 5. Şerh-i Pend-i Attâr.....	16
1. 2. 2. 6. Şerh-i Bostân	16
1. 2. 2. 7. Şerh-i Mesnevî.....	16
1. 2. 2. 8. Şerh-i Tuhfetü'l-Ahrâr.....	17
1. 2. 2. 9. Şerh-i Mantıku't-Tayr.....	17
1. 2. 2. 10. Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr.....	18
1. 2. 2. 11. Şerh-i Mahzenü'l-Esrâr	18
1. 2. 3. Telif Eserleri.....	18
1. 2. 3. 1. Tuhfetü'l-Âşıkîn	18

BÖLÜM II

TUHFETÜ'L-ÂŞIKÎN

2. 1. Tuhfetü'l-Âşikîn	19
2. 2. Tuhfetü'l-Âşikîn'in Muhtevâsı	26
2. 2. 1. Âyetler	26
2. 2. 2. Hadisler	27
2. 2. 3. Manzumeler	29
2. 2. 3. 1. Manzumelerin Tür ve Şekil Özellikleri	32
2. 2. 3. 2. Manzumelerin İşlevleri	33
2. 2. 4. Din ve Tasavvuf Ulularının Sözlere	41
2. 2. 5. Kıssalar ve Hikâyeler	42
2. 2. 6. Atasözleri ve Deyimler	43
2. 2. 7. Tuhfetü'l-Âşikîn'de Kırk Makam	44
2. 3. Tuhfetü'l-Âşikîn'in Kaynakları	96
2. 4. Mensur Metin Olarak Tuhfetü'l-Âşikîn	98
2. 4. 1. Tuhfetü'l-Âşikîn'de Seci'	98
2. 4. 1. 1. Sec'-i Mutarraf	99
2. 4. 1. 2. Sec'-i Mütevazi	100
2. 4. 1. 3. Sec'-i Murassa	101
2. 4. 1. 4. Sec'-i Mütevazin	102
2. 5. Dil ve İmlâ Özellikleri	102

BÖLÜM III

TUHFETÜ'L-ÂŞIKÎN'İN METNİ

3. 1. Eserin Nüshaları	105
3. 1. 1. Nüsha Tavsifleri	105
3. 1. 2. Nüshaların Değerlendirilmesi	108
3. 1. 3. Metnin Kurulmasında Takip Edilen Yol	108
ÇEVİRİYAZI ALFABESİ	110
METİN	111
SONUÇ	206
KAYNAKÇA	208
ÖZEL ADLAR DİZİNİ	214

KISALTMALAR

bkz.	: bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ef.	: Efendi
G	: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi nu. 5787
H.	: Hicrî
H	: Hacı Mahmud Efendi nu. 3993
Haz.	: Hazırlayan
Hz. (hz.)	: Hazret-i
M.	: Miladî
nu.	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Ş	: Şehid Ali Paşa nu. 1135
Terc.	: Tercüme Eden
vb.	: ve benzeri

GİRİŞ

TASAVVUFÎ DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE KIRK MAKAM

Tasavvuf, Müslümanlığın ortaya çıkışından iki yüzyıl sonra Arabistan, İran ve Horasan'da belirmeye başlamış, daha sonra İslâm dünyasını sarmış, kökü İslâmiyet'e ve şeriata bağlı bir inanç ve fikir sistemi, yaşam tarzıdır.¹ Tasavvuf isminin kökeni konusunda farklı görüşler vardır, fakat kelimenin nereden geldiği hakkında kesin bir sonuca varılamamıştır. Zahitlerin, sadelik ve tevazu sembolü saydıkları 'sûf'u giymeleri, 'tasavvafe' yani 'sûf giydi' fiilini türetmiş, tasavvuf kelimesinin de bu kökten geldiği düşünülmüş ve bu görüş hem anlam hem de gramer olarak uygun bulunmuş ve kabul görmüştür. Tasavvuf yolunu benimseyenlere 'sufî', 'ehl-i tasavvuf' veya 'mutasavvıf' adı verilmiştir.²

Tasavvuf hakkında çeşitli tanımlar yapılmış, fakat üzerinde karar kılınan tam bir tanım henüz ortaya konamamıştır. İlk tarif edenlerden biri olan Muhammed b. Vâsi'e göre tasavvuf, 'huşû, nefsi hor görme, kanaatkârlık ve alçakgönüllülük'tür. Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre ise, 'dünya ile ilgili şeylerde azla yetinme, kalp ile Allâh'a dayanma, taat ve ibadete yönelme, dünyevî arzulara karşı sabretme, ele geçebilecek şeylerin yararlısını seçme, masivadan uzaklaşıp Allâh'a dönme, Allâh'ı içten zikretme, vesveseye karşı ihlası gerçekleştirme, şüpheye karşı yakîn elde etme, uzaklaşma ve yabancılaşmadan kurtulup Allâh ile huzur bulma' gibi konuları içerir.³ Tasavvufun, daha fazla tanımı yapılmış olmasına rağmen, burada bu kadarı ile iktifa edildi.

Tasavvufun ortaya çıkmasını sağlayan çeşitli sebepler vardır. Bunlardan biri Kur'an-ı Kerîm'de (Bakara 200, Âl-i İmrân 145, Nisa 77, Hud 15-16, Ankebut 64, Şûrâ 20) ve hadislerde müminlerin dünya hayatına ve maddî zevklere dalmamaları, ahirete ve manevî değerlere öncelik vermeleri hususundaki kuvvetli vurgu ve Allâh'ı zikretmenin ve temiz kalbin önemini anlatan âyetlerin (Ra'd, 28, Ahzâb 41 ve Şuarâ 89) telkinidir. Diğeri, VII. ve VIII. yüzyıllarda âbit ve zahitlerin, Hz. Peygamber'i sevmek ve ona uymak hususundaki âyet (Âl-i İmrân 31, Tevbe 24) ve hadislerden çok etkilenecek, züht ve fakrı tercih edip,

¹ Ahmet Kabaklı, *Tasavvuf-Tarikat-Edebiyat*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 9.

² Reşat Öngören, "Tasavvuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2011, C: 40, s. 119.

³ Reşat Öngören, "Tasavvuf", s. 119.

Allâh'a çok şükreden bir kul olmak için gecenin bir bölümünü ibadetle geçiren Hz. Peygamber'i ve onun gibi yaşama gayreti içinde olan sahabeleri örnek almalarıdır. Asr-ı saadetten sonra ibadette ve yaşamda samimiyetin kaybolması, siyasî sistemin bozulması; ortaya çıkan servet ve debdebe hırsı gibi olumsuz etkenler Hz. Peygamber'in yaşam tarzına dönüş ve o dönemi yaşayış isteğini doğurmuştur. Bu arayış da tasavvuf düşüncesinin doğmasında etkili unsurlardan biri olmuştur.⁴

Züht ve fakrı tercih ederek dünyadan uzaklaşma yoluna giden Ammâr b. Yâsir, Habbâb b. Eret, Bilâl-i Habeşî, Selmân-ı Farisî, Ebû Zer el-Gıfârî, Amr b. Âs, Ebü'd-Derdâ, Enes b. Mâlik gibi zühd ve ibadet hayatlarıyla öne çıkan sahabeler tasavvuf zincirinin ilk halkaları kabul edilirler. Veysel-i Karânî, Ebû Müslim el-Havlânî, Tâvûs b. Keysân, Saîd b. Müseyyeb, Hasan-ı Basrî, İbrâhim b. Edhem, Şakîk-i Belhî gibi zahitler ikinci halkayı teşkil ederler.⁵

Sufiler VIII. yüzyıldan itibaren bir araya gelerek zikir-sohbet meclisleri kurmak ve inzivaya çekilmek için ilk hankâhları kurmaya başlamışlardır (Bu zikir ve sohbet meclisleri zamanla değişik isimler altında tarikatları oluşturmuşlardır). Sonraları tekke, zaviye, dergâh gibi mekânlar bu görevi üstlenmek üzere tasavvuf hayatına girmiştir. Bazı dönemlerde bu mekânlarda çeşitli dersler verilmiş, bu yapıların çevrelerine kütüphane, misafirhane, şifahane gibi yerler eklenmiştir. VII. ve VIII. yüzyıllarda Medine, Kûfe, Basra şehirleri ve Horasan bölgesi zühdî hayatın yoğun olarak yaşandığı merkezler olmuşlardır.⁶

IX. asırdan itibaren tasavvufî konularda eserler yazılmaya başlanmıştır. Sehl et-Tüsterî'nin *Risâle fi'l-Hikem ve't-Tasavvuf*'u, Hallâc-ı Mansûr'un *Kitâbü't-Tavâsin*'i, Hakîm et-Tirmizî'nin *Hatmü'l-Evliyâ*'sı, Ebû Nasr es-Serrâc'ın *el-Lüma*'ı, Hergûşî'nin *Tehzîbü'l-Esrâr*'ı, Sülemî'nin *el-Mukaddime fi't-Tasavvuf*, *Menâhicü'l-Ârifin* ile *Cevâmi'u Âdâbi's-Süfiyye* adlı kitapları, Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'si, Hücvirî'nin *Keşfü'l-Mahcûb*'u, İmâm-ı Gazâlî'nin *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*'i, Şehabeddîn es-Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Maârif*'i, İbnü'l-Arabî'nin *Füsûsu'l-Hikem* ve *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye* adlı kitapları tasavvufa kaynaklık eden eserler olmuşlardır. Arapça yazılan bu ilk ve önemli eserlerden sonra Molla Câmi, Feridüddîn Attâr ve Mevlânâ Celâleddîn gibi mutasavvıflar Farsça eserler

⁴ Reşat Öngören, "Tasavvuf", s. 119 – 120.

⁵ Reşat Öngören, "Tasavvuf", s. 120.

⁶ Reşat Öngören, "Tasavvuf", s. 121.

vermişlerdir. Ahmed-i Yesevî ile birlikte Türk dili de tasavvufî eser verilen diller arasında yerini almıştır.⁷

Zahitler ve sufiler bedenini ve kalbin fiillerini birbirinden ayırmışlardır. Bedenin fiillerine zahirî amel (şeriat), kalbin fiillerine ise bâtinî (manevî) amel denmiştir. Zahirî ameller İslâm'ın dış görünüşüdür; marifet, mahabbet, kurb, havf, reca, vecd, hüzn, hayâ vb. hâl ve makamlar ise İslâm'ın bâtinî (manevî) yönüdür. Kâmil bir mümin olabilmek isteyen kişide her iki yön birbirini tamamlamalıdır. Dinin gerekleri yerine gelmeden nefsin terbiye edilmesi mümkün değildir. Zahirî olgunluk dinin emirlerini yerine getirmekle, bâtinî olgunluk ise 'seyr ü sülûk' adı verilen bir olgunlaşma süreci ile mümkün olmaktadır. Bu süreçte sâlik, evrâd, zikir ve ibadetlerini eksiksiz yerine getirir, dünya ile ilgili şeylerle olan bağını koparır, Allâh ile olur. Seyr ü sülûk çeşitli 'mertebe' ve 'hâl'lerden oluşmaktadır. Mısır'da Zünnûn-ı Mısri, Horasan'da Bâyezîd-i Bistâmî ve Şakîk-i Belhî, Bağdat'ta Serî es-Sakâtî tasavvufî hâl ve makamlardan ilk kez söz eden sufilerdir.⁸

Bazı sufiler, dervişliğin kırk makamda tamamlandığına inanmışlar ve bu makamlarla ilgili eserler kaleme almışlardır.⁹ Bu inanç çerçevesinde dört kapı kırk makam öğretisinin nüveleri ortaya çıkmış, İmâm-ı Gazâlî'nin *Kırk Esas*, Hallâc-ı Mansûr'un *Kitâbü't-Tavâsin* adlı eserlerinde ilk örnekleri verilmiştir.¹⁰

Türkler arasında, Orta Asya bölgesinde XI. yüzyılda Yusuf Has Hacib, Edip Ahmed-i Yüknekî; XII. yüzyılda Yûsuf-ı Hemedânî, Ahmed-i Yesevî, Süleyman Hakîm Ata, Muhammed Ma'suk-ı Tûsî, Emir Ali Abû Hâlis, Mansûr Ata, Harezmi Sa'îd Ata, Lokman-ı Perende gibi mutasavvıflar yetişmiştir. Türkler arasında teşekkül etmiş ilk tarikat olan 'Yesevî' tarikatının¹¹ kurucusu Ahmed-i Yesevî ile birlikte Türk mutasavvıflar arasında genel bir 'cumhur tasavvuf ekolü' oluşmuştur. Bu ekol, bir yanda eğitim-öğretim şeklini alarak fikrî ve didaktik sistemi, diğer yandan da zühdi ve lirik yönlerini birleştirerek genel anlamda bir Türk tasavvuf mektebi ortaya koymuştur. Bu mektebin her bir sınıfı 'dört kapı kırk makam' adı verilen olgunlaşma sürecinde toplanmıştır.¹² Böylelikle Ahmed-i Yesevî, bir eğitim sistemi olarak benimsediği 'dört kapı kırk makam'ı Türk tasavvuf tarihine kazandıran ilk mutasavvıf olmuştur. Ahmed-i Yesevî, muakkipleri için,

⁷ Reşat Öngören, "Tasavvuf", s. 121 – 123.

⁸ Reşat Öngören, "Tasavvuf", s. 120 – 121.

⁹ Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı I İnceleme*, H Yayınları, İstanbul 2008, s. 384.

¹⁰ Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı I İnceleme*, s. 384.

¹¹ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, 11. Baskı, Ankara 2009, s. 130.

¹² Abdurrahman Güzel, *Süleyman Hakîm Ata'nın Bakırgan Kitabı Üzerine Bir İnceleme*, Öncü Basımevi, Ankara 2008. s. 240 - 241.

Fakr-nâme adlı eserinde ‘dört kapı kırk makam’ı açıklamış, her makamda uyulması gereken erkânı belirtmiştir. Ahmed-i Yesevî’nin tasavvuf anlayışı bu ‘dört kapı kırk makam’a dayanmış, o, bunu bir eğitim sistemi, yaşayış tarzı, İslâm’ın hayata uygulanışı olarak görmüştür.¹³

Dört kapı şeriat, tarikat, marifet ve hakikattir. Hz. Peygamber bir hadisinde “Şeriat bir ağaçtır, tarikat dalları, marifet yaprakları, hakikat ise meyveleridir.”¹⁴ buyurmuştur. Buna göre şeriat kapısı dört kapı içinde en mühim olanıdır çünkü dallar, yapraklar ve meyveler ancak ağacın varlığıyla vücut bulabileceklerdir. Hz. Peygamber’in sözü şeriat, fiili tarikat, hâli marifet, sırrı hakikattir. Şeriat farz, tarikat vacip, marifet sünnet, hakikat nafilidir.¹⁵ Allâh’a ulaşmanın yolu bu kapı ve makamlardan geçmektedir. Sufi, Allâh’a ulaşma yolunda bu dört kapıdaki makamları bilip bunlarla amel etmelidir. Sâlik, dervişliğin bütün icaplarını, nefis terbiyesini bu merhaleleri yaşayarak temin eder. Eğer, bu makamlardan birisini eksik bırakırsa ‘hakikat’e ulaşamaz.¹⁶ “...hâller Allah vergisidir, makamlar ise çalışarak kazanılır. Hâller Allah Teâla’nın cömertlik ve lütfundan gelir. Makamlar ise cehd ve gayret sarf etmekle hâsıl olur.”¹⁷ Hâl ve makamın bu ayrı özelliklerine rağmen ‘dört kapı kırk makam’ öğretisinde hâller de makamlardan sayılmışlardır.¹⁸ Sâlik, geçtiği her makamın barındırdığı dinî - ahlakî düsturu edinip diğer makama ulaşmalıdır. Fakat geldiği yerde, önceki makamlarda kazandıklarını unutmamalı, onlarla amel etmeye devam etmeli, kazanımlarının üzerine yenilerini katarak ilerlemelidir. Sâliğin hâlleri ise bazı dönemlerde onda bulunur fakat bir süre sonra ortadan kalkar. “Makam sahibi makamında temkin sahibidir. Hâl sahibi ise hâli içinde yükselme durumundadır.”¹⁹ sözü bu durumu açıklamaktadır. Dört kapı değişmez, sabittir; kırk makam ise mutasavvıfa ve tarikate göre değişebilir.²⁰ Bazı eserlerde de dört kapı değil sadece kırk makam ele alınmıştır. Bu esaslar dervişlere, nesirle veya kalıcı ve kolay

¹³ Abdurrahman Güzel, *Ahmed Yesevî’nin Fakr-nâmesi Üzerine Bir İnceleme*, Öncü Basımevi, 3. Baskı, Ankara 2008, s. 204.

¹⁴ Sarı Abdullah Efendi, *Gönül Meyveleri, Semerat-ül Fuat*, (Terc. Yakub Kenan Necefzade), Neşriyat Yurdu Yayınları, İstanbul 1967, s. 82.

¹⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012, s. 332.

¹⁶ Abdurrahman Güzel, *Ahmed Yesevî’nin Fakr-nâmesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 229 - 230.

¹⁷ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risalesi*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2009, s. 150.

¹⁸ Ferudun Hakan Özkan, “Tasavvufa Dair Bir Eser: Fütûh-nâme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 42, Şubat 2016, s. 319.

¹⁹ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risalesi*, s. 150.

²⁰ Ferudun Hakan Özkan, “Tasavvufa Dair Bir Eser: Fütûh-nâme”, s. 319.

öğrenilir olması bakımından -daha çok- şiirle anlatılmış ve böylece tasavvufi bir edebiyat oluşmuştur.²¹

Türk tasavvuf tarihinde ‘dört kapı kırk makam’ anlayışını ele alan ilk mutasavvıf olan Ahmed-i Yesevî’den sonra bu öğreti, Hacı Bektaş-ı Velî’nin *Makâlât*’ında, Yûnus Emre’nin divanında, Kaygusuz Abdal’da, Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi’de,²² Eşrefoğlu Rûmî’nin divanında,²³ Pîr Azmî Efendi’nin *Enîsü’l-Ârifîn* adlı eserinde,²⁴ Alevî-Bektaşî Klasikleri arasında yer alan *Erkân-nâme*’de,²⁵ müellifi bilinmeyen *Fütûh-nâme* adlı bir eserde²⁶ işlenmiştir. Sonraları yapılacak çalışmalarla bu eserlere yenileri eklenebilir.

Fakr-nâme’de dört kapı kırk makam şu ifadelerle açıklanır:

“Hz. Ali radiyallahü anhu rivayet kılurlar kim, dervişlik makamı kırk turur. Eğer bilip amel kılrsa, dervişliği pâk turur ve eğer bilmesey ve örgenmese, dervişlik makamı anga harâm turur ve câhil turur. Ol kırk makamın onu makam-ı şeriatda turur ve onu makam-ı tarikatda turur ve onu makam-ı marifetde turur ve onu makam-ı hakikatda turur.”²⁷

Makâlât’ta dört kapı ve kırk makam şöyle açıklanır: “Kul, Çalab Tanrı’ya kırk makamda irer, dost olur. Onı şeriat içinde, onu tarikat içinde, onu marifet içinde, onu hakikat içindedür.”²⁸ Hacı Bektaş-ı Velî’ye atfedilen *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye* adlı eserde ise: “Allah insan kalıbını ateş, su, toprak ve havadan yarattı ve onlara kırk makam verdi.”²⁹ sözleriyle farklı bir kırk makam sistemi ortaya konmuştur. Buna göre nefis-i emmarede on, nefis-i levvamede on, nefis-i mülhimedede on ve nefis-i mutmainnede on makam vardır. Nefis-i emmarede, cehalet, öfke, cimrilik, düşmanlık, kibir, kin gibi olumsuz davranışlar sıralanırken; diğer üç nefiste züht, takvâ, tevazu, oruç, hac, cömertlik, iyilik, ihsan gibi olumlu özellikler yer alır.³⁰

Erkân-nâme adlı eserde dört kapı kırk makam şu şekilde zikredilir:

²¹ Ferudun Hakan Özkan, “Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı’nda Dört Kapı Kırk Makam”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Velî Araştırma Dergisi*, S. 59, 2011, s. 253.

²² Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı I İnceleme*, s. 384.

²³ Ferudun Hakan Özkan, “Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı’nda Dört Kapı Kırk Makam”, s. 253 – 278.

²⁴ Fatma Er, “Enîsü’l-Ârifîn (Âriflerin Dostu) Yazma Tanıtımı”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, S. 1, 2011, s. 48 - 51.

²⁵ Ferudun Hakan Özkan, “Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı’nda Dört Kapı Kırk Makam”, s. 254 – 255.

²⁶ Ferudun Hakan Özkan, “Tasavvufa Dair Bir Eser: Fütûh-nâme”, s. 319.

²⁷ Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı I İnceleme*, s. 384 - 385.

²⁸ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, (Haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s. 68.

²⁹ Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*, (Haz. Gıyasettin Aytaş, Hacı Yılmaz), Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Velî Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s. 36.

³⁰ Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*, s. 36.

“İmdi şeriatı tamâm idüp andan tarikata kadem basa ve hem tarikat üzerine itikâdı sâf ola ve irâdeti kavî ola tâ rehber emrine belî deyüp tarikat erkânların yerine getüre ve edeb-i tarikat kendüde tamâm olmasa ol kimse ehl-i tarîk olmaz. Öyle olsa ol kimse tarikatı marifete ulaştıramaz. İmdi bir kimse tarikatı marifete yetürmese anun gibidür ki marifetsiz âdemin misli susuz yire benzer. Zîrâ susuz yirde ne nesne olmaz ne ot biter ve ne ağaç biter ve hem andan meyve zuhûra gelüp insan lezzet bulmaz. İmdi bir kimse dahi tarikatın marifete yetürmese ol o susuz yire benzer ki anda ne hayvân ne insân sâkin olur. Öyle olsa ol memleket harâb olur.”³¹

Yûnus Emre divanında şu beyitlerde dört kapı kırk makam anlayışı işlenmiştir:³²

Kırk bin kırk dört tabakat meşâyih evliyalar
Dört kapıdur kırk makam dem evliyâ demidür
Şerî’at tarikat yoludur varana
Hakikat ma’rifet andan içerü
Evvel kapu şerî’at geçse andan tarikat
Gönül evi ma’rifet ışık hakikat içinde
Çık dum erik dalına anda yidiüm üzümü
*Bostân ıssı kakıyup dir ne yirsün kozumu*³³

Aşağıda şeriat, tarikat, marifet ve hakikatin tanımı yapılmış ve Ahmed-i Yesevî’ye göre bu kapıların içlerinde yer alan makamlar belirtilmiştir.

Şeriat: Lügatte genel, küllî, adil ve dengeli ölçüt;³⁴ yol, su kanalı, ark; develerin su içmek için tuttıkları yol, gibi manaları vardır. İstilahî olarak, zahirî hükümler, fıkıh kaideleri, hukukî kurallar, insanın bedeni ve dünyasıyla ilgili dinî hususlar; peygamber aracılığıyla Allâh tarafından konulan kanunlar, gibi manalara gelir. Sufiler, beden ve dünya ile ilgili zahirî ve şer’î hükümlere şeriat veya fıkıh; kalp (ruh) ve ahiretle ilgili bâtinî ve sırrî hükümlere hakikat ve tasavvuf derler. Şeriatın hükümleri geneldir, herkesi bağlar. Hakikatin hükümleri özeldir, aydınları ve seçkinleri bağlar.³⁵ Şeriat yaratıkların

³¹ Doğan Kaplan, *Erkânname I*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s. 169-170.

³² Yunus Emre’nin *Divan*’ında dört kapı kırk makam konusu henüz ayrıntılı bir şekilde ele alınmamıştır. Mustafa Tatçı, *Divan*’ın inceleme cildinde dört kapı kırk makam öğretisini Yunus Emre’nin de benimsediğini söylemiş, *Divan*’dan birkaç şiir örneği göstererek, konu hakkında daha ayrıntılı çalışma yapılması gerektiğini belirtmiştir. Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Divânı I İnceleme*, s. 388.

³³ Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Divânı I İnceleme*, s. 387.

³⁴ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifü'l-a'lâm Fî İşarâtı Ehli'l-İlhâm)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 312.

³⁵ Buradaki aydın ve seçkinlerle anlatılmak istenen, tasavvuf yolunda bulunan mürit ve mürşitlerdir. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 332.

sorumluluğunu getirir, hakikat ise Hakk'ın tasarrufuna boyun eğmektir. Tasavvufî yorum iki anlamı da mezcetmiştir.³⁶ İslâm şeriat, tarikat ve hakikat gibi üç kısım üzerine kuruludur. İlk kısım olan şeriat, beş rükün barındırır: Biri kalp ve dil ile kelime-i şهادet getirmek, biri namaz kılmak, biri oruç tutmak, diğeri zekât vermek ve sonuncusu haccetmektir.³⁷

Şeriat, dört kapının ilki, sufînin sülûk yolundaki ilk konağıdır. Burada bulunan kaidelere riayet etmeden diğerkapı ve makamlara geçmek mümkün değildir. Sufînin 'ehl-i tarîk' yolundaki çaba ve meşgalesi ancak şer'î hüküm ve sünnetlere bağılılığıyla tekâmül eder. Bu ibadetler, manevî ilimlerin kapısını açan birer anahtardır; sâlik, ibadetle nefesine hâkim olur, kendini disiplin altına alır.³⁸

Ahmed-i Yesevî'nin *Fakr-nâme* adlı eserine göre 'şeriat' kapısının on makamı şunlardır: 1- Amentü'ye iman etmek, 2-Namaz kılmak, 3- Oruç tutmak, 4- Zekât vermek, 5- Haccetmek, 6- Yumuşak huylu ve mülayim olmak, 7- İlim tahsil etmek, 8- Hz. Muhammed'in sünnetine uymak, 9- İyiliği emretmek (emri bi'l-maruf), 10- Kötülükten menetmek (nehyi ani'l-münker).³⁹

Tarikat: Lügat manası, 'yol'dur. İstilahî olarak, Hakk'a ermek için tutulan, birtakım kuralları ve ayinleri bulunan yol, manasına gelir. 'Allâh'a giden yollar, yaratılanların nefesleri kadar çoktur.' düsturuna göre hareket eden sufiler, kendi meşreplerine, ruh yapılarına, dünya görüşlerine ve manevî zevklerine göre bir yol tutmuşlar yahut bir şeyhe bağlanmışlar, bu gruplaşma sonucu VI.-XII. yüzyıllarda ilk tarikatları oluşturmuşlardır.⁴⁰ Tarikat üç mertebe üzerine kuruludur: Biri kalbi temizlemek, diğeri nefsi temizlemek ve sonuncusu ruhu temizlemektir.⁴¹

Tarikat, dört kapının ikincisidir. Şer'î emir ve hükümleri fiilen yaşayarak, şeriat dairesi içinde Kur'an ve sünnete dayanarak meşâyih'in vazettikleri rabîta, zikir, murakabe ve huzur gibi usul ve adabı tatbik etmektir. Tarikat, tasavvuf düşüncesinin sistemleştirilmiş

³⁶ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fî İşarâti Ehli'l-İlhâm)*, s. 313.

³⁷ Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstilhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2008, s. 662.

³⁸ Abdurrahman Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâmesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 202.

³⁹ Abdurrahman Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâmesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 197.

⁴⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 343 – 344.

⁴¹ Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstilhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 662.

esaslarını içerir.⁴² Tarikat, şeriat dairesi içindedir. Şeriattan ayrılan, tarikattan da çıkmış sayılır.⁴³

Ahmed-i Yesevî'nin *Fakr-nâme* adlı eserine göre 'tarikât' kapısının on makamı şunlardır: 1- Tevbe etmek, 2- Pîre el vermek, 3- Havf sahibi olmak, 4- Reca sahibi olmak, 5- İbadeti tam yapmak, 6- Pîrin hizmetinde olmak, 7- Pîrin izni ile konuşmak, 8- Nasihat dinlemek, 9- Tecrit olmak, 10- Tefrit olmak.⁴⁴

Marifet: Lügatte, bilgi, tecrübî ve amelî bilgi; tanımak, aşinalık gibi manaları vardır. Tasavvuf ıstılahında, sufilerin ruhanî hâlleri yaşayarak, manevî ve ilahî hakikatleri tadarak elde ettikleri bilgi ve irfandır. Allâh'a dair elde edilen bilgiye 'marifetu'llâh', buna sahip olan kişiye 'arif-i bi'llâh' denir.⁴⁵ Marifetin nihayeti üçtür: Biri marifetin başlaması, diğeri Allâh'ın hitabını işitmek ve sonuncusu Allâh'ın cemâlini görmektir. Bunların aslı, Allâh'ı bilmek; lezzetli olanı, işitmek ve en lezzetli olanı, Allâh'ı görmektir.⁴⁶

Marifet, dört kapının üçüncüsüdür. Marifetin sonunda ise hayret ve dehşet hâli başlar.⁴⁷

Ahmed-i Yesevî'nin *Fakr-nâme* adlı eserine göre 'marifet' kapısının on makamı şunlardır: 1- Fenâ olmak, 2- Dervişliği kabul etmek, 3- Her işe tahammül etmek, 4- Helal ve güzel istekte bulunmak, 5- Marifet kılmak, 6- Şeriat ve tarikâtı ayakta tutmak, 7- Dünyayı terk etmek, 8- Ahireti seçmek, 9- Vücut makamını bilmek, 10- Hakikatin sırlarını bilmek.

Hakikat: Gerçek, var olduğu kesin ve açık olarak bilinen husus; bir olayı gerçek yapan husus ve mahiyeti manasınadır. Tasavvuf ıstılahında Allâh'ın, zuhur ederek sâlikten vasıflarını alıp yerine kendi vasıflarını koymasındır (ittisaf bi'llâh).⁴⁸ Hakikat üç mertebe üzerine kuruludur: Biri Allâh'a kavuşmak, diğeri ibadet ve zikirle ulaşılan 'ilme'l-yakîn' ve sonuncusu Allâh'ı müşahede etmek yani 'ayne'l-yakîn'dir.⁴⁹

⁴² Ferudun Hakan Özkan, "Eşrefoğlu Rûmî Divânı'nda Dört Kapı Kırk Makam", s. 253.

⁴³ Abdurrahman Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâmesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 203.

⁴⁴ Abdurrahman Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâmesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 203.

⁴⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 236.

⁴⁶ Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstulâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 1054.

⁴⁷ Abdurrahman Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâmesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 209.

⁴⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 153.

⁴⁹ Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstulâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 663.

Hakikat, dört kapının sonuncusudur. İtaatin meyvesini toplamak ve Hakk'ı müşahede etmektir. Hakikat tasavvuf ve tasavvuf ilmidir.⁵⁰

Ahmed-i Yesevî'nin *Fakr-nâme* adlı eserine göre 'hakikat' kapısının on makamı şunlardır: 1- Alçak gönüllü olmak, 2- İyiyi ve kötüyü tanımak, 3- Bir parça lokmaya el uzatmamak, 4- Kendisini ve lokmasını Allâh yolunda sebil etmek, 5- Kimseyi incitmemek, 6- Fakirliği inkâr etmemek, 7- Seyr ü sülûk kılmak, 8- Herkesten sırrını saklamak, 9- Dört kapı kırk makamı bilmek ve amel etmek, 10- Allâh'la kavuşmak.⁵¹

Çalışmaya konu olan *Tuhfetü'l-Âşıkîn* adlı eserde de 'kırk makam' öğretisine benzer yönler bulunmaktadır. Şem'î, bir salık/müminin, Allâh'a ulaşma yolunda nelerden kaçınması ve neleri yerine getirmesi gerektiğini otuz bâb altında yüz üç mevzuu olarak ele almıştır. Şem'î bu mevzuları işlerken herkesin anlayabileceği sade bir dil kullanmış, nâsih ve müderris üslûbu sayesinde din ve tasavvufun karmaşık konularını basit bir şekilde açıklamıştır.⁵²

⁵⁰ Abdurrahman Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâmesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 221.

⁵¹ Abdurrahman Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâmesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 222.

⁵² "Tuhfetü'l-Âşıkîn'in Muhtevâsı" başlıklı kısımda bu konuya değinilecektir.

BÖLÜM I

ŞEM'Î ŞEM'ULLÂH

Şem'î ve eserleri ile ilgili daha önce pek çok akademik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların ilki İsmail Ünver'in, Türk Dili dergisinde yayınlanan “Şem'î Şem'ullâh”⁵³ başlıklı yazısıdır. Şem'î ile ilgili, Şeyda Öztürk tarafından hazırlanan “Şem'î'nin (15.-16. yy) Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi)”⁵⁴ başlıklı doktora tezinde yeni ve daha ayrıntılı bilgiler sunulmaktadır. Şem'î ve eserlerini konu edinen sonraki çalışmalarda ise İsmail Ünver ve Şeyda Öztürk'ün çalışmalarından alınan bilgiler tekrar edilmiştir. Sanatçı hakkında yapılan en kapsamlı inceleme ise Taner Gök tarafından hazırlanan “Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı (İnceleme-Tenkitletli Metin)”⁵⁵ başlıklı doktora tezinde yer almaktadır.

Yukarıdaki çalışmalarda Şem'î'nin hayatı, mesleği, eserleri ve şahsiyeti hakkında yeterli bilgileri bulmak mümkündür. Burada ise Şem'î'nin hayatı, daha önce söylenenleri tekrar etmemek için, yapılan çalışmalardan yararlanmak suretiyle, özet olarak verilecektir.⁵⁶

1. 1. Hayatı ve Şahsiyeti, Mesleği

1. 1. 1. Hayatı ve Şahsiyeti

Çoğu klâsik dönem sanatçısında olduğu gibi 16-17. asır sanatçılarından olan Şem'î'nin hayatı hakkında da eldeki bilgiler sınırlıdır. Şem'î'nin doğum tarihi, yeri ve nereli olduğu bilinmemektedir.⁵⁷ Şârih, I. Süleyman, II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet olmak üzere dört padişahın saltanat yıllarını görmüştür.⁵⁸

⁵³ İsmail Ünver, “Şem'î Şem'ullâh”, *Türk Dili*, C. XLIX, S. 397, Ocak 1985, s. 38-43.

⁵⁴ Şeyda Öztürk, *Şem'î'nin (15.-16. yy) Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi)*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, Tasavvuf Bilim Dalı, İstanbul 2007.

⁵⁵ Taner Gök, *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*, (Doktora Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Çanakkale 2014.

⁵⁶ Şem'î ve eserleri hakkında yapılan diğer çalışmalara yeri geldikçe atıf yapılacaktır.

⁵⁷ İsmail Ünver, “Şem'î Şem'ullâh”, s. 40.

⁵⁸ Şeyda Öztürk, *Şem'î'nin (15.-16. yy) Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi)*, s. 21.

Şem'î'nin adı ve künyesi, eserlerinde: “Şem'î”, “Şem'î bin Abdullâh”, “Şem'î Efendi”, “Mehmed bin Mustafa eş-şehîr bi-Şem'î Halife” olarak yer alır.⁵⁹

Şem'î'nin künyesi *Tuhfetü'l-Âşıkîn* adlı eserinin Ş nüshasında “Şem' u'llâh”⁶⁰ olarak yer almaktadır. Aynı eserin bir başka nüshasında (H nüshası) ise “Şem' ullah bin Hayri'd-dîn”⁶¹ olarak kaydedilmiştir. Ancak müstensihin, bilinen en eski ve sahih nüshada (Ş nüshası) yer alan “Şem' u'llâh-ı pür-ğazîne”⁶² ibaresini hatalı olarak “Şem' u'llâh bin Hayri'd-dîn” şeklinde kaydettiği düşünülmektedir.

Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde “Mevlânâ Mustafa Şem'î” olarak kayıtlıdır.⁶³

Tüm bu bilgilere bakılarak şârihin adının “Mustafa” ve mahlasının, yaygın bir kullanıma sahip olmakla, “Şem'î Şem'ullah” olduğu söylenebilir.⁶⁴

Şârihin doğum tarihi, doğum yeri ve ailesi hakkında kendi eserlerinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Bağdatlı İsmâil Paşa, “*Şem'î er-Rûmî el-edîb el-hanefî el-müderriş Mustafa Çelebi bim Muhammed el-Konstantînîyye*” ifadesiyle Şem'î'nin babasının adının Mehmed/Mehemmed, memleketinin İstanbul ve mezhebinin Hanefî olduğunu belirtir.⁶⁵

1. 1. 2. Mesleği

Şem'î'nin eğitim hayatı ve hocaları ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur.⁶⁶ Onun hayatına ilişkin ilk doğru bilgileri bulduğumuz⁶⁷ *Şakâyık Zeyli*'nde bu konuda şunlar kayıtlıdır: Mevlânâ Şem'î yeterli derecede ilim tahsil ettikten sonra tam yükseleceken dünyadan el etek çekmiş ve tasavvuf yoluna girmiştir. Geçimini önemli kişilerin ve çocukların hizmetlilerini eğiterek sağlamıştır. Eserleri öğrencileri arasında kabul görmüş ve elden ele dolaşmıştır.⁶⁸

⁵⁹ Taner Gök, *Şem'î Şem'ullah ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*, s. 28.

⁶⁰ Şem'î Şem'ullah, *Tuhfetü'l-Âşıkîn*, Süleymâniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa 1135, varak nu.: 3a.

⁶¹ Şem'î Şem'ullah, *Tuhfetü'l-Âşıkîn*, Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi 3993, varak nu.: 19a.

⁶² Şem'î Şem'ullah, *Tuhfetü'l-Âşıkîn*, Şehid Ali Paşa 1135, varak nu.: 3a.

⁶³ *Catalogue of The Arabic, Turkish, Persian & Bosnian Manuscripts in The Ghazi Husrev-Bey Library Sarajevo*, (Prepared by Haso PoPara), Volume XIII, London – Sarajevo 2004, s. 423-424.

⁶⁴ Taner Gök, *Şem'î Şem'ullah ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*, s. 31.

⁶⁵ Şeyda Öztürk, *Şem'î'nin (15.-16. yy) Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi)*, s. 58-59.

⁶⁶ Şeyda Öztürk, *Şem'î'nin (15.-16. yy) Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi)*, s. 59.

⁶⁷ İsmail Ünver, “Şem'î Şem'ullah”, s. 39.

⁶⁸ Nev'î-zâde Atâyi, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şakâik*, (Haz. Abdulkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 332.

Keşfü'z-Zunûn'da ise Semâniye Medresesinden emekli olduğu kayıtlıdır. “*Kâtib Çelebi, Mantıku't-Tayr hakkında bilgi verirken Şem'î'nin bu eseri şerh ettiğini ve seksen yaşında medreseden emekli olduğunu söylemiştir.*”⁶⁹

Bağdatlı İsmâil Paşa “*Mustafa Çelebi bin Muhammed el-Kostantînî er-Rûmî el-edîb el-hanefî el-müderris(...)*” kaydıyla müderris olduğunu belirtmiş, Sahih Ahmed Dede ise, H. 974/ M. 1566 yılında meydana gelen olayları sayarken Şem'î'nin Farsça hocası olduğunu ifade etmiştir.

Şem'î'nin eserlerine bakıldığında “*(...)Oldukça hacimli Farsça eserleri şerh etmesi şârihin Farsçasının; Kasîde-i Emâlî, Kasîde-i Nûniyye ve Şurûtü's-Salât gibi Arapça eserleri şerh ve tercüme etmesi de Arapçasının çok iyi olduğu(...)*”⁷⁰ anlaşılmaktadır.

1. 1. 3. Mevlevîliği

İstanbul'a gelişiinde Şem'î ile görüşen Derviş Mahmud Dede, onun Mevlevî olduğunu söylememiştir. Sahih Ahmed Dede, eserinde altı yerde Şem'î'den bahsetmiş, onun Mevlevîler arasında oldukça saygın bir yerinin olduğunu gösteren olaylara yer vermiştir. Ayrıca kendisine büyük bir ün katmış olan *Mesnevî Şerhi*'nde⁷¹ Mevlânâ ve Mevlevîliğe bakışı, Şem'î'nin Mevlevî olduğu görüşünü desteklemektedir.⁷² Ayrıca H. 1006/ M. 1597 yılında yaptırılan Yenikapı Mevlevîhânesi'nin açılışını anlatan Sahih Ahmed Dede, Şem'î'nin de burada hazır bulunduğunu ve açılış sonrasında Sadrazam Cerrâh Paşa, Rumeli kazaskeri, şair Bâkî, Mevlevîhânenin ilk şeyhi olan Şeyh Ahmed Kemâl Dede ve Şem'î'nin bir görüşme yaptığını söylemiştir. Bu kayıt, Şem'î'nin hem devlet erkânı hem de Mevlevîler arasında saygın bir yerinin olduğunu göstermektedir.⁷³

Şem'î, tek telif eseri olan *Tuhfetü'l-Âşîkîn*'de Mevlânâ'dan yapacağı alıntılar öncesi onu uzun uzun övmüştür:

“*(...)Nitekim ol şem'î cem'î dâniş ve ol çerâğ-ı bezm-i âferîniş
 'âlim-i şerî'at 'âlim-i haqîkat 'ârif-i tarîkat hâvî-i 'ilm ü fetvâ
 câmi-i zühd ü taqvâ mu'teber-i aşhâb-ı haqîkat maqbûl-i erbâb-ı
 tarîkat şâhib-i mekârimü'l-haşâil memdûhü'l-ekâbir ve'l-efâzil*

⁶⁹ Taner Gök, *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*, s. 34.

⁷⁰ Taner Gök, *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*, s. 33.

⁷¹ Şeyda Öztürk, *Şem'î'nin (15.-16. yy) Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi)*, s. 61

⁷² Şeyda Öztürk, *Şem'î'nin (15.-16. yy) Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi)*, s. 61. Taner Gök, *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*, s. 32.

⁷³ Şeyda Öztürk, *Şem'î'nin (15.-16. yy) Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi)*, s. 63. Taner Gök, *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*, s. 32-33.

*Mevlânâ ve min-küllî'l-vücûhi evlânâ Celâle'd-dîn er-Rûmî
kaddesa'llâhu bi-sırrihi'l-'azîz(...)* (8a)

*“(...) Nitekim ol vârid-i evdiye-i ma'ârif ve ol fârid-i endîşe-i
letâyif, sūh̄te-i sūbh̄ân-ı celâl, âmūh̄te-i tecelliyât-ı cemâl, mazhar-ı
vilâyet-i Muhammedî, mu'lin-i rivâyet-i ahlâk-ı Aḥmedî, şem'î-i
semâ'î taḥkîk mihr-i âsmân-ı tedkîk, vâriş-i 'ulūmi'l-enbiyâ' a'nî
ḥazret-i Mevlânâ (...)* (74b)

Tüm bu bilgiler, Şem'î'nin Mevlevî tarikatına mensup olduğunu ortaya koymaktadır.

Şem'î'nin ölüm tarihi ile ilgili kaynaklarda birbirinden farklı görüşler vardır.⁷⁴ Şeyda Öztürk, Sahih Ahmet Dede'nin *Tevârih-i Mevleviyye* adlı eserinde verdiği bilgilere, *Subhatü'l-Ebrâr* ile *Mahzen-i Esrâr* şerhlerinde, şârihin yaşlılıktan dert yandığı kısımlara ve bu şerhlerin Şem'î'nin son eserleri olmalarına dayanarak H. 1011/ M. 1602-3 tarihini verir⁷⁵ ki Taner Gök de bu görüşe katılarak Şem'î'nin ölümünün bu tarihten sonra olabileceğini söyler.⁷⁶

1. 2. Eserleri

Şem'î telif, tercüme ve şerh olmak üzere üç alanda toplam on beş eser kaleme almıştır. Bu eserler şunlardır:

1. 2. 1. Tercüme Eserleri

1. 2. 1. 1. Tercüme-i Kasîde-i Emâlî

Kasîde-i Emâlî, Sirâcuddîn Alî bin Osmân bin Muhammed bin Süleymân et-Teymî eş-Şerhîdî el-Fergânî el-Ûşî (D. ? – Ö. H. 575/ M. 1179) tarafından yazılmıştır. Ehl-i sünnet akaidini anlatan, 66/67 beyitlik Arapça bir kasidedir. Telif tarihi bilinmeyen kasidenin Türkçe, Arapça ve Farsça birçok şerhi vardır.⁷⁷

Şem'î, kasidenin her beytini bir murabba ile Türkçeye çevirmiştir. Murabbalar “mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün” vezniyle yazılmıştır. Taner Gök, eseri tercüme değil, “*Türkçe söyleyiş*” olarak adlandırmıştır.⁷⁸

Eserin Türkiye ve dünya kütüphanelerinde toplam 12 nüshası tespit edilmiştir.⁷⁹

⁷⁴ Bu görüşler için bkz.: İsmail Ünver, “Şem'î Şem'ullâh”, s. 40. Şeyda Öztürk, *Şem'î'nin (15.-16. yy) Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi)*, s. 64-65. Taner Gök, *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr* 'ı, s. 38-39-40.

⁷⁵ Şeyda Öztürk, *Şem'î'nin (15.-16. yy) Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi)*, s. 64.

⁷⁶ Taner Gök, *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr* 'ı, s. 40.

⁷⁷ Taner Gök, *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr* 'ı, s. 106.

⁷⁸ Taner Gök, *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr* 'ı, s. 106-107.

1. 2. 1. 2. Tercüme-i Kasîde-i Nûniyye

H. 810-863/ M. 1407-1459 yılları arasında yaşayan Hızır Bey'in kaleme aldığı 105 beyitlik Arapça bir kasidedir. İmanî ve İslâmî konuların ele alındığı kasidenin Arapça ve Türkçe birçok şerhi ve Türkçe tercümesi vardır.⁸⁰

Şem'î, 105 beyit olan kasideyi 131 beyitle tercüme etmiştir. Eserin toplam iki nüshası tespit edilmiştir.⁸¹

1. 2. 1. 3. Tercüme-i Şurûtü's-Salât

Şurûtü's-Salât, Molla Fenârî'ye (H. 751-834/ M. 1350-1431) ait Arapça bir eserdir. Eser, namazın şartları, vacipleri, sünnetleri vb. konuları ele alan mensur bir risaledir. Şem'î, eseri 64 beyitten oluşan mesnevi nazım şekliyle Türkçeye tercüme etmiştir.⁸²

Eserin toplam beş nüshası tespit edilmiştir.⁸³

1. 2. 2. Şerh Eserleri

1. 2. 2. 1. Şerh-i Gülistân

Gülistân, Sa'dî-i Şirâzî'nin H. 656/ M. 1258-69'da Salgurlu hükümdarı için kaleme aldığı mensur bir eserdir. Dibâce ve sekiz bölümden oluşan eser, günlük hayatla ilgili nasihatleri içeren 182 hikâyeden oluşmaktadır.

Şerh-i Gülistân, Şem'î'nin ilk eseridir. Şerh, sarayda debîr olarak görev yapan Muhammed Çelebi'nin isteği üzerine H. 976/ M. 1568-69 yılında yazılmıştır. Türkiye ve dünya kütüphanelerinde toplam 138 nüshası tespit edilmiştir.⁸⁴ Eser hakkında bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁸⁵

⁷⁹ Taner Gök, *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*, s. 107-108. Taner Gök, tezinde tüm eserlerin nüshalarını tespit etmiştir. Bu çalışmada da nüshalar için Taner Gök'ün tezinden yararlanılmış, sadece, varsa, yeni bulunan nüshalar belirtilmiştir.

⁸⁰ Taner Gök, *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*, s. 109-110.

⁸¹ Taner Gök, *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*, s. 110.

⁸² Taner Gök, *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*, s. 110.

⁸³ Taner Gök, *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*, s. 110-111.

⁸⁴ Taner Gök, *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*, s. 44.

⁸⁵ Seyhan Dünder, *Şem'î Şem'ullah'ın Şerh-i Gülistân'ı*, (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İzmir 1998.

1. 2. 2. 2. Şerh-i Divan-ı Hâfız

Hâfız Divanı, Türkiye’de *Mesnevî* ve *Gülistân*’dan sonra en çok okunan Farsça metinlerin başında gelir.⁸⁶ Hâfız’ın ölümünden (H. 791-2/ M. 1389-90) sonra tertip edilen divan, Türk şâirleri üzerinde büyük etki bırakmıştır.⁸⁷

Hâfız Divanı’nını Türk edebiyatında Surûrî, Şem’î, Sûdî ve Vehbî şerh etmişlerdir. Şem’î, eserin sebab-i teşrih bölümünde eserini Ahmed adlı birinin emri üzerine kaleme aldığını belirtir.⁸⁸ Şem’î eseri, kısa açıklama ve tercüme yöntemi ile şerh etmiştir.⁸⁹

Eserin Türkiye ve dünya kütüphanelerinde toplam 36 nüshası tespit edilmiştir.⁹⁰

1. 2. 2. 3. Şerh-i Divan-ı Şâhî

Divan-ı Şâhî’nin şairi, XV. asırda İran’ın Sebzvâr şehrinde yaşamış olan İbn Melik Cemâlüddin Firûz Kûhî’dir. Şem’î bu eseri, Ser-Çavuş zâdegânından Ahmed bin Mehmed için H. 982/ M. 1574 senesinde kaleme almıştır. Eserde, klâsik besmele, hamdele, tevhid, na’t bölümlerinden sonra şiiirlerin tek tek şerhine geçilmiştir.⁹¹

Şerh-i Divan-ı Şâhî’nin, yurtiçi kütüphanelerinde 4, yurtdışı kütüphanelerinde 1 nüshası bulunmaktadır.⁹² Eser üzerine bir doktora tezi hazırlanmıştır.⁹³

1. 2. 2. 4. Şerh-i Bahâristân

Bahâristân, Molla Câmî’nin *Gülistân*’dan esinlenerek H. 892/ M. 1478’de nazım nesir karışık olarak kaleme aldığı, eğitici öğretici eseridir.

Şem’î, *Bahâristân* şerhini bir arkadaşının ısrarı üzerine yazmış, H. 986/ M. 1578’de tamamladığı eserini III. Murad’ın sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa’ya sunmuştur.⁹⁴

⁸⁶ Tahsin Yazıcı, “Hâfız-ı Şîrâzî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 1997, C. 15, s. 105.

⁸⁷ Tahsin Yazıcı, “Hâfız-ı Şîrâzî”, s. 105.

⁸⁸ Taner Gök, *Şem’î Şem’ullâh ve Şerh-i Subhatü’l-Ebrâr’ı*, s. 53.

⁸⁹ Taner Gök, *Şem’î Şem’ullâh ve Şerh-i Subhatü’l-Ebrâr’ı*, s. 54.

⁹⁰ Taner Gök, *Şem’î Şem’ullâh ve Şerh-i Subhatü’l-Ebrâr’ı*, s. 54

⁹¹ Mehmet Nuri Çınarcı, *Mustafa Şem’î’nin Şerh-i Divân-ı Şâhî Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, (Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Van 2011, s. 46.

⁹² Mehmet Nuri Çınarcı, *Mustafa Şem’î’nin Şerh-i Divân-ı Şâhî Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, s. 46.

⁹³ Mehmet Nuri Çınarcı, *Mustafa Şem’î’nin Şerh-i Divân-ı Şâhî Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*.

⁹⁴ Taner Gök, *Şem’î Şem’ullâh ve Şerh-i Subhatü’l-Ebrâr’ı*, s. 59.

Yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerinde toplam 67 nüshası tespit edilen⁹⁵ eser üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁹⁶

1. 2. 2. 5. Şerh-i Pend-i Attâr

Pend-nâme, Feridüddin Attâr'ın, ahlakî konuları tasavvufî olarak işlediği 900 civarında beyitten oluşan öğüt kitabıdır. Eserin Türkçede ve pek çok batı dillerinde tercümeleleri bulunmaktadır.⁹⁷

Şem'î, *Pend-nâme*'yi arkadaşı Ömer bin Hüseyin'in isteği üzerine şerh etmiş ve III. Murad'ın yakınlarından Zeyrek Ağa'ya sunmuştur.⁹⁸ Şem'î, sebep-i telif bölümünde eseri "Sa'âdet-nâme" olarak adlandırmıştır.⁹⁹

Eserin yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerinde toplam 138 nüshası tespit edilmiştir.¹⁰⁰ Eser üzerine bir yüksek lisans tezi yapılmıştır.¹⁰¹

1. 2. 2. 6. Şerh-i Bostân

Bostân, Şirazlı Sa'dî'nin H. 655/ M. 1257'de tamamladığı ahlakî-tasavvufî eseridir. Sa'dî, on bâb olarak düzenlediği eserini Ebubekir b. Sa'd b. Zengî'ye ithaf etmiştir.¹⁰²

Şem'î, dostlarının ısrarı üzerine *Bostân*'ın şerhine başlamış ve H. 989/ M. 1581-82'de eserini tamamlamıştır. Eserin, yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerinde toplam 90 adet nüshası tespit edilmiştir.¹⁰³

1. 2. 2. 7. Şerh-i Mesnevî

Mesnevî-i Ma'nevî, Mevlânâ'nın 25585 beyitten oluşan Farsça eseridir. Günümüze kadar Mesnevî'nin birçok tercümesi yapılmıştır. Eserin tamamının ilk şerhi ise Şem'î'ye aittir. Şem'î, şerhine H. 995/ M. 1586-87 senesinde başlamış, H. 1005/ M. 1596-97

⁹⁵ Taner Gök, *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*, s. 60.

⁹⁶ Davut Akat, *Şerh-i Bahâristân (Giriş-Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Bursa 1999.

⁹⁷ Sevgi Elif Keyik, *XVI. Yüzyıl Sanatçılarında Şem'î'nin "Şerh-i Pend-nâme"si*, (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İzmir 2001, s. 21.

⁹⁸ Sevgi Elif Keyik, *XVI. Yüzyıl Sanatçılarında Şem'î'nin "Şerh-i Pend-nâme"si*, s. 21.

⁹⁹ Sevgi Elif Keyik, *XVI. Yüzyıl Sanatçılarında Şem'î'nin "Şerh-i Pend-nâme"si*, s. 21.

¹⁰⁰ Taner Gök, *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*, s. 66

¹⁰¹ Sevgi Elif Keyik, *XVI. Yüzyıl Sanatçılarında Şem'î'nin "Şerh-i Pend-nâme"si*.

¹⁰² Taner Gök, *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*, s. 78.

¹⁰³ Taner Gök, *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*, s. 79.

senesinde şerhini tamamlamıştır. Eserin ilk beş cildi III. Murad'a, altıncı cilt ise III. Mehmed'e sunulmuştur.¹⁰⁴

Şerh-i Mesnevî'nin tamamı ya da ayrı ayrı ciltleri üzerine dört doktora tezi hazırlanmıştır.¹⁰⁵

1. 2. 2. 8. Şerh-i Tuhfetü'l-Ahrâr

Câmî'nin, H. 886/ M. 1481 senesinde Hacı Nâsırüddîn Ubeydullâh adına kaleme aldığı 1690 beyitlik bir mesnevîdir. Tuhfetü'l-Ahrâr hakkında, Türk edebiyatında Şem'i'nin şerhi dışında herhangi bir esere rastlanmamıştır. Şem'i, H. 1006/ M. 1597'de tamamladığı eserini vezir Hasan Paşa'ya sunmuştur.¹⁰⁶

Şerh-i *Tuhfetü'l-Ahrâr*'ın yurtiçi kütüphanelerinde toplam 13 nüshası tespit edilmiştir.¹⁰⁷

1. 2. 2. 9. Şerh-i Mantıku't-Tayr

Mantıku't-Tayr, Feridüddîn Attâr'ın H. 583/ M. 1187'de tamamladığı 5000 beyitten biraz fazla hacme sahip, tasavvufî bir mesnevîsidir.¹⁰⁸ Yeniçeri Ağası Hasan Ağa'nın isteği üzerine Şem'i'nin kaleme aldığı eser, *Mantıku't-Tayr*'ın Türk edebiyatındaki tek şerhidir. Şem'i, eserini H. 1007/ M. 1599-1600'de tamamlamıştır.¹⁰⁹

Eserin toplam 4 nüshası tespit edilmiştir.¹¹⁰ Eser üzerine bir yüksek lisans ve bir doktora tezi hazırlanmış, bir makale ve bir kitap yazılmıştır.¹¹¹

¹⁰⁴ Şeyda Öztürk, *Şem'i'nin (15.-16. yy) Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi)*, s. 123-124.

¹⁰⁵ Şeyda Öztürk, *Şem'i'nin (15.-16. yy) Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi)*.; Abdülkadir Dağlar, *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Kayseri 2009; Turgut Koçoğlu, *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (II. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Kayseri 2009; Oğuzhan Şahin, *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (III.-IV. Ciltler) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Kayseri 2012. Eserin Nüshaları için bkz.: Taner Gök, *Şem'i Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr*'ı, s. 86.

¹⁰⁶ Taner Gök, *Şem'i Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr*'ı, s. 95-97.

¹⁰⁷ Taner Gök, *Şem'i Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr*'ı, s. 98.

¹⁰⁸ H. Ahmet Sevgi, "Mantıku't-Tayr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, C. 28, s. 29.

¹⁰⁹ Taner Gök, *Şem'i Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr*'ı, s. 99-100.

¹¹⁰ Taner Gök, *Şem'i Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr*'ı, s. 101.

¹¹¹ Muhammet İnce, *Şem'i'nin Mantıku't-Tayr Şerhi (İnceleme-Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara 2012; Muhittin Turan, *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mantıku't-Tayr*, (Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Adana 2014. Muhittin Turan, "Feridüddin-i Attâr'ın Mantıku't-Tayr İsimli Eserinin Türk Edebiyatındaki İlk ve Tek Şerhi: Şem'i

1. 2. 2. 10. Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr

Subhatü'l-Ebrâr, Molla Câmî'nin H. 887/ M. 1482-83 senesinde kaleme aldığı, 2569 beyitten oluşan tasavvufi bir mesnevîsidir. Eserin Türk Edebiyatındaki tek Türkçe şerhi Şem'î'ye aittir. Şerh, Gazanfer Ağa adına yazılmış, H. 1009/ M. 1600 senesinde tamamlanmıştır.¹¹²

Üzerine bir doktora tezi¹¹³ hazırlanan eserin, toplam 13 nüshası tespit edilmiştir.¹¹⁴

1. 2. 2. 11. Şerh-i Mahzenü'l-Esrâr

Mahzenü'l-Esrâr, Nizâmî-i Gencevî'nin Fahrüddin Behram Şah adına kaleme aldığı 2400 beyitten oluşan mesnevîsidir.¹¹⁵

Şerh-i Mahzenü'l-Esrâr, Şem'î'nin bilinen son eseridir. H. 1011/ M. 1602 senesinde tamamlanıp Gazanfer Ağa'ya ithaf edilmiştir. Eserin toplam 4 nüshası tespit edilmiştir.¹¹⁶

1. 2. 3. Telif Eserleri

1. 2. 3. 1. Tuhfetü'l-Âşıkîn

Tuhfetü'l-Âşıkîn ile ilgili bilgiler 'Bölüm II'de 'Tuhfetü'l-Âşıkîn' başlığı altında verilecektir.

Şem'ullah'ın Şerh-i Mantiku't-Tayr'ı", *Turkish Studies*, Volume 9/9, Summer 2014; Muhittin Turan, *Şem'î, Şerh-i Mantiku't-Tayr*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015.

¹¹² Taner Gök, *Şem'î Şem'ullah ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*, s. 101-102.

¹¹³ Taner Gök, *Şem'î Şem'ullah ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*.

¹¹⁴ Taner Gök, *Şem'î Şem'ullah ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*, s. 242.

¹¹⁵ Taner Gök, *Şem'î Şem'ullah ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*, s. 104.

¹¹⁶ Taner Gök, *Şem'î Şem'ullah ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*, s. 105.

BÖLÜM II

TUHFETÜ'L-ÂŞIKÎN

2. 1. Tuhfetü'l-Âşikîn

Tuhfetü'l-Âşikîn,¹¹⁷ Şem'î'nin tek telif eseridir. Mensur olarak yazılan eser, din ve tasavvufun önemli konularının otuz bâb altında sade bir dille açıklanmasından meydana gelmektedir.

Şem'î, eserin ilk bölümü olan münâcâtta, şanı yüce ve kâinatın yaratıcısı olan, beyanı açık, insanların ve cinlerin rızkını veren, yaratılmışların her bir zerresinin ve cinsinin O'nun birliğine şahitlik ettiği Allâh'a şükür ve övgüde bulunur, ardından Allâh'ın birliği üzerine Arapça bir kıt'a söyler.

“*Ellezî ‘acezet ‘an ihâţati kemâlâtihi efkârü'l-‘ulemâi’l-muḥakḳıkîn ve taḥayyerat fî-beyda’i ‘azametihî evhamü’l-fudalâi’l-müdaḳḳıkîn.*” *Sipâs-ı firāvân ol Ḥâlîḳ-ı kevn ü mekân-ı ‘azîmü’ş-şâna ve sitâyiş-i bî-pâyân ol Râzîḳ-ı ins ü cân-ı vâzihü’l-beyâna olsun ki cemî‘-i zerrât-ı muḥaddeşât ve ecnâs u envâ‘-ı mükevvenât ol vâhidüñ vaḥdâniyyetine ve ol şâhidüñ ferdâniyyetine şâhid ü güvâhdur.*” (1b)

Kıt‘a:

Te ‘emmel fî-nebâti’l-arzî fenzur

İlâ-âşâri mâdi‘e’l-melîke

‘Uyünün min-lüceyni sâhirâtun

Ve ihdâḳ hiye’z-zehebi’s-sebîke

‘Alâ ḳazîb’z-zebercedi şâhidatun

Bi-inna’llâhe leyse leh şerîke (1b)

Münâcât bölümünün arkasından na’t ile Hz. Peygamber’in “*âl ü aşḫâb ü etbâ‘î*”na övgü bölümleri başlamaktadır. Burada Hz. Peygamber, yaratılanların ilki olması, belagat ve fesahati, yüce ahlakı, keremi, lutfu ve son peygamber oluşu ile övülmüştür. Hz. Peygamber’in ailesi, sahabileri ve tâbiînleri de ümmete yol gösterici olmaları bakımından övülmüşlerdir.

¹¹⁷ Eserin nüshalarına dair bilgiler “Eserin Nüshaları” bölümünde verilecektir.

“*Ve dürüd-ı nâ-mahdûd ve sürüd-ı nâ-ma‘dûd ol mebde‘-i fıtrat-ı kâyinât ve menşe‘-i hilkat-ı mükevvenât gonçe-i bâğ-ı belâğât ve bülbül-i gülzâr-ı feşâhat gülistân-ı cûd u kerem ve büstân-ı lutf u himem risâlet-penâh ve mu‘arrıb-ı dergâh hâtem-i enbiyâ ve güzide-i ezkiyâ ve nûr-ı dide-i aşfiyâ ve nevr-i gülzâr-ı kibriyâ a‘nî hazret-i Muhammed Muştafâ ‘aleyhi‘s-salâtu ve‘s-selam mādâmet eş-şemsü ve‘l-kameru tâlî‘a fi‘l-meşâriki ve‘l-megâribe lâyiğdur ki şân-ı şeriflerinde “Levlâke levlâke lemâ hâlaktü‘l- eflâk” vârid “Ve inneke le-a‘lâ huluğın ‘azîm” nâzil olmuştur.” (1b – 2a)*

“*Ve taḥiyyât-ı fâyiğâ ve teslimât-ı lâyiğâ ol server-i kâyinât ve zübde-i mevcûdâtıñ âl ü aşḫâb ü etbâ‘ına olsun ki her biri ümmet-i Muhammed‘i ve etbâ‘-ı Aḫmed‘i râh-ı ḫalâletden ḫalâş idüp menâzil-i hidâyete hâdî ve merâhil-i ‘inâyete bādî olup reh-nümâ vü râh-ber olmuştardur. Rızvânu‘llâhu te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘în ve ‘alâ men tebe‘ahum ilâ-yevmi‘d-dîn âmîn bi-ḫaḫḫı seyyidi‘l-mürselin ve hâtemi‘n-nebiyyîn.” (2a – 2b)*

Bunlardan sonra müellif “(...) faḫîr ü ḫaḫîr ve ğam-ḫâr ü pür-‘özr ü keşîrü‘t-taḫşîr a‘nî **Şem‘u‘llâh-ı** pür-ḫazîne aḫsena‘llâhu aḫvâlehu ilâ-yevmi‘d-dîn ‘avne ‘inâyeti Rabbi‘l-‘âlemîn(...)” (3a) ifadeleriyle kendini tanıtmış, ardından sultan III. Murâd‘ın övgüsüne geçmiş, sultanı uzun uzun övmüştür.

“(...) ol dürr-i yek-dâne-i şadef-i baḫr-i sa‘âdet ve gevher-i girân-mâye-i dürc-i devlet müstaḫdim-i aşḫâbü‘s-seyf ve‘l-ḫalem, müsta‘bid-i erbâbü‘ḫ-ḫabl ve‘l-‘alem niḫâve-i aḫl-ı serveri ve ḫülâsa-i fer‘-i mihteri şems-i meşâriki‘l-me‘âlî tâc-ı mefâriki‘l-e‘âlî mu‘în-i evliyâ‘u‘llâh ḫâhir-i a‘dâ‘u‘llâh ḫâtilü‘l-kefere ve‘l-müşrikîn nâşîrü‘l-İslam ve‘l-müslimîn muzafferü‘d-dünyâ ve‘d-dîn ḫülâsâtü‘l-mâ‘ ve‘ḫ-ḫıyn kişver-ğüşâ vü memleket-sitân ve dehr-ârâ vü şâhib-ḫırân (...) A‘nî hazretü‘s-sultân i‘l-a‘zam ve‘l-ḫâḫâni‘l-mu‘azzam mâlikü‘l-imâmeti‘l-‘uzmâ vârişü‘l-ḫilâfeti‘l-kübrâ fâtiḫu bilâdi‘l-meşâriki‘l-megârib bi‘ḫ-ḫülü ve‘l-‘arzi zıllu‘llâhu te‘âlâ fi‘l-arz. (...) Meḫar-ı cihân Hâtem-i zamân mühezzibü‘l-aḫlâḫ müzekki‘l- a‘râḫ kâmil-zât ‘âdil-sıfât ḫâhir-ḫaseb bâhir-neseb şafî-ḫarîḫat pâk-‘aḫidet keyvân-rif‘at ü ḫamer-ḫal‘at (...) El-mü‘eyyed bi‘n-naşri ve‘t-tenkînü‘l-mü‘ebbed ḫavâ‘idü‘d-dîn emîrü‘l-mü‘minîn imâmü‘l-müslimîn es-sultân ibni‘s-sultân bin sultân es-sultân Murâd ḫân bin es-sultân Selîm ḫânuḫ (..)” (3a – 3b)

Daha sonra eserin sebab-i te‘lif bölümü yer almaktadır. Buna göre Şem‘î, hükümdarlığı döneminde hiç kimsenin gönlünde keder kalmadığı sultanın mübarek katına ve saadetli ayak toprağına bir dua sayfası ve övgü dibacesi kaleme almak istemektedir. Bu eser, hem sultanın iksir gibi olan ayak toprağına yüz sürmeye vesile, hem de onun imrenilen ve yardım artıran meclisine bir hediye olacaktır. Şem‘î, eserine bu sebeple *Tuḫfetü‘l-Âşîkîn* (Âşıkların Hediyesi) ismini vermiştir.

“(...) *Rikāb-ı hümāyūnlarına ve hāk-i pāk-i pāy-ı sa‘ādet-nümūnlarına bir şahîfe-i du‘ā imlā itmege tab‘uḡda kemāl mertebe kuvvet ve dibāce-i senā inşā kılmāğa zihnüḡde nihāyet derece iktidār u kudret var iken niçün ihmāl ü iğfāl üzre olup tehi-dest olasın. (...) hāk-i pāy-ı kīmīyā-ḡaşletlerine yüz sürmeğe vesîle ve türāb-ı kadem-i iksîr-ḡāşiyetlerine mülākî olmağa vāsıta mülāḡaza olunup küstāḡhāne bu ceride-i müşevveşü’l-erḡām ve risāle-i müteḡayyirü’l-aḡlām ‘alā-ḡarīḡati’t-taşavvuf icmāl vechi ile otuz bāb üzre taḡrîr olunup tuḡfe-i meclis-i ḡıbtat-nümā ve hediye-i maḡfîl-i nuşrat-fezā olmaḡın **Tuḡfetü’l-‘Aşıkîn** diyü tesmiye olındı.” (4a – 4b)*

Şem’î bu kısımdan sonra, eserin kusurları sebebiyle özür dilemiş, eksiği görülürse örtülmesini, affolunmasını istemiştir.

Şem’î, mevzuları işlemeye başlamadan önce otuz bâbı ve her bâb içerisinde işlenen başlıkları sıralamıştır. Burada yetmiş sekiz mevzu sıralanmıştır. Fakat eser içerisinde bunlara yirmi beş mevzu eklenmiştir. Eklenen mevzular şunlardır: Tefvik, tefvîz, zikir, kelime-i temcid, zahid, yakîn, takvâ, ekl-i helâl, münâcât, duâ, huşû, dünyâ, hırs, hased, tasavvuf u murakkaat, şühedâ, murâkabe, rızık, ziyâfet, siat-i rahmetu’llâh, hürriyet, hakikat, kabz u bast, izâf-ı umûri niyyât. Böylelikle eserde toplam yüz üç dinî-tasavvufî mevzu ele alınmıştır. Eserin bâbları, işlenen mevzular ve bunların buldukları varak ve satır numaraları, eserin üç nüshasına göre aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2. 1. Bâblar ve makamların nüshalara göre dağılımı.

Bâbın Adı	Şehid Ali Paşa (Varak / satır)	Hacı Mahmud Ef. (Varak / satır)	Gazi Hüsrev Bey (Varak / satır)
Evvelki bâb	6a / 1	20a / 18	4a / 3
‘Aḡl	6a / 1	20a / 18	4a / 3
İkinci bâb	13b / 14	23b / 5	10b / 9
‘İlm	13b / 14	23b / 5	10b / 10
Üçüncü bâb	19a / 1	25b / 15	15a / 3
İmān	19a / 3	25b / 16	15a / 4
İslām	20a / 1	26a / 12	15b / 9
Şıdḡ	20b / 6	26b / 1	16a / 5

Bābın Adı	Şehid Ali Paşa (Varak / satır)	Hacı Mahmud Ef. (Varak / satır)	Gazi Hüsrev Bey (Varak / satır)
Kızb	21a / 6	26b / 11	16b / 1
Ġıybet	21b / 16	27a / 4	17a / 8
Hıfz-ı lisān	23a / 1	-	17b / 13
Dördüncü bāb	24a / 5	27a / 13	18b / 10
Ma'rifet	24a / 6	27a / 13	18b / 11
'Arif	25a / 15	27b / 13	19b / 8
Bişinci bāb	26a / 12	28a / 8	20a / 6
Niyyet	26a / 13	28a / 9	20a / 7
Edeb	27b / 3	28b / 10	21a / 7
Altıncı bāb	28a / 13	29a / 2	21b / 8
Mev'ize	28a / 15	29a / 2	21b / 8
Naşihat	28b / 11	29a / 8	21b / 17
Tevfik	29a / 7	-	-
Tefvîz	29b / 2	-	-
Zıkr	30a / 3	-	-
Kelime-i temcîd	30b / 13	-	-
Yedinci bāb	31a / 9	29a / 13	22a / 7
Zühd	31a / 10	29a / 14	22a / 8
Zâhid	32a / 15	-	-
Vera'	32b / 1	29b / 13	23a / 5
Yakîn	32b / 15	-	-
Takvâ	33a / 16	-	-
Ekl-i helâl	33b / 11	-	-
Sekizinci bāb	34a / 6	30a / 1	23a / 17
Mağabbet	34a / 8	30a / 2	23b / 1
'Işk	34b / 9	30a / 12	23b / 12
Şevk	36b / 3	30b / 16	24b / 10
Vecd	37a / 1	31a / 3	25a / 5
Üns	37a / 8	31a / 7	25a / 10
Qurb	37b / 13	31a / 20	25b / 7

Bābın Adı	Şehid Ali Paşa (Varak / satır)	Hacı Mahmud Ef. (Varak / satır)	Gazi Hüsrev Bey (Varak / satır)
İ ^c tibār	38b / 9	31b / 16	26b / 2
Toğuzuncı bāb	39b / 7	32a / 9	27a / 5
Ṭahāret	39b / 8	32a / 9	27a / 6
Şalāt	40b / 2	32b / 4	27b / 13
Münācāt	41b / 2	-	-
Du ^c ā	41b / 15	-	-
Ḥuşū ^c	42a / 10	-	-
Onuncı bāb	42b / 17	32b / 20	28a / 14
Zekāt	42b / 17	32b / 20	28a / 15
Şadaqa	43a / 4	33a / 11	28b / 15
On birinci bāb	43b / 13	33b / 5	29b / 2
Şavm	43b / 14	33b / 6	29b / 3
Cū ^c	45a / 3	34a / 5	30a / 16
Riyāzet	45a / 17	34a / 12	30b / 8
On ikinci bāb	45b / 10	34a / 18	31a / 1
Ḥacc	45b / 11	34a / 18	31a / 2
^c Umre	45b / 16	34b / 1	31a / 7
Ḥuccāc	46a / 8	34b / 7	31a / 15
On üçüncü bāb	47a / 1	35a / 5	32a / 5
Cihād	47a / 2	35a / 6	32a / 6
Mücāhede	47a / 17	35a / 17	32b / 3
Müşāhede	48a / 16	35b / 13	33a / 7
Mükāşefe	48b / 2	35b / 15	-
On dördüncü bāb	48b / 12	35b / 21	33b / 1
Cūd	48b / 13	35b / 21	33b / 2
Buḥl	49b / 6	36a / 12	34a / 2
Dünyā	49b / 17	-	-
Ḥırş	50a / 17	-	-
Ḥased	51a / 13	-	-
On beşinci bāb	51b / 11	36a / 17	34a / 9

Bābın Adı	Şehid Ali Paşa (Varak / satır)	Hacı Mahmud Ef. (Varak / satır)	Gazi Hüsrev Bey (Varak / satır)
Ḥilm	51b / 12	36a / 17	34a / 10
‘Afv	52a / 9	36b / 2	34b / 4
On altıncı bāb	52b / 11	36b / 10	34b / 14
Ġaẓab	52b / 12	36b / 10	34b / 14
Ḥayā	53a / 8	36b / 17	35a / 6
On yedinci bāb	53b / 11	37a / 7	35b / 5
Ḥavf	53b / 12	37a / 7	35b / 6
Recā	54a / 7	37a / 15	35b / 16
On sekizinci bāb	54a / 17	37a / 21	36a / 7
Tevbe	54b / 1	37b / 1	36a / 7
Tā’ib	54b / 13	37b / 9	36a / 16
Taşavvuf u Muraqqa’āt	55a / 15	-	-
Şühedā	55b / 16	-	-
Murākabe	56a / 13	-	-
On dokuzuncü bāb	56b / 13	37b / 21	36b / 14
İnābet	56b / 14	38a / 1	36b / 15
İstiğfār	57a / 14	38a / 12	37a / 13
Yigirminci bāb	57b / 12	38a / 21	37b / 6
Faqr	57b / 14	38a / 21	37b / 7
Ġinā / Ġanī	58b / 4	38b / 16	38a / 9
Fütüvvet	59a / 5	39a / 2	38b / 2
Rızq	59b / 7	-	-
Żiyāfet	60a / 4	-	-
Si’at-i rahmetu’llāh ‘azze ve celle	60b / 1	-	-
Yigirmi birinci bāb	61a / 8	39a / 14	38b / 17
Teslīm	61a / 10	39a / 15	39a / 2
Rızā	61b / 9	39b / 2	39a / 13
Vefā	62a / 15	39b / 15	39b / 11
‘Ubūdiyyet	62b / 14	39b / 21	40a / 1

Bābın Adı	Şehid Ali Paşa (Varak / satır)	Hacı Mahmud Ef. (Varak / satır)	Gazi Hüsrev Bey (Varak / satır)
Ṭāʿat	63a / 8	40a / 8	40a / 10
Maʿşiyet	63b / 4	40a / 16	40b / 4
Ḥürriyyet	63b / 16	-	-
Ḥaḳīkat	64a / 9	-	-
Ḳabẓ u baṣṭ	64b / 3	-	-
Yigirmi ikinci bāb	65b / 11	40b / 4	40b / 15
İhlāş	65b / 12	40b / 4	40b / 16
Riyā	66a / 11	40b / 11	41a / 8
İẓāf-ı umūrı niyyāt	66b / 6	-	-
Yigirmi üçüncü bāb	67b / 4	40b / 19	41b / 1
Nefs	67b / 5	40b / 20	41b / 2
Rūḥ	68a / 12	41a / 13	42a / 6
Yigirmi dördüncü bāb	69b / 11	42a / 1	43a / 11
ʿUzlet	69b / 12	42a / 2	43a / 12
Ḥalvet	70b / 7	42a / 17	43b / 17
Yigirmi beşinci bāb	71a / 3	42b / 4	44a / 10
Evliyā	71a / 3	42b / 5	44a / 11
Kerāmāt-ı evliyā	71b / 3	42b / 15	44b / 6
Yigirmi altıncı bāb	72a / 7	43a / 7	45a / 8
Tevekkül	72a / 8	43a / 8	45a / 9
Tekebbür	73a / 15	43b / 6	46a / 1
Tevāzuʿ	73b / 15	43b / 14	46a / 11
Yigirmi yedinci bāb	74a / 11	43b / 20	46b / 1
Şabr	74a / 12	43b / 21	46b / 2
Şükr	75a / 15	44a / 18	47a / 5
Ḥamd	76a / 2	44b / 8	47a / 16
Ḳanāʿat	76a / 11	44b / 12	47b / 4
Yigirmi sekizinci bāb	77a / 12	45a / 4	48a / 2
İstiḳāmet	77a / 13	45a / 5	48a / 3
Emr-i maʿrūf ü nehy-i münker	77b / 17	45a / 15	48a / 17

Bâbın Adı	Şehid Ali Paşa (Varak / satır)	Hacı Mahmud Ef. (Varak / satır)	Gazi Hüsrev Bey (Varak / satır)
Yigirmi üçüncü bâb	78b / 5	45b / 7	48b / 16
‘Āfiyet	78b / 6	45b / 8	48b / 17
Belā	79a / 1	45b / 15	49a / 9
Otuzuncu bâb	79b / 2	46a / 3	49b / 5
‘Adl	79b / 3	46a / 3	49b / 6
Zulm	80a / 15	46b / 3	50a / 16

2. 2. Tuhfetü’l-Âşıkîn’in Muhtevâsı¹¹⁸

Şem’î’nin *Tuhfetü’l-Âşıkîn* adlı eseri otuz bâbdan oluşmaktadır. Bu bâbların altında yüz üç tasavvufî hâl ve makam yer almaktadır. Şem’î bu makamları âyet ve hadislerden deliller getirerek, bazı din ve tasavvuf ulularının sözlerine yer vererek, bazen de bunlara ek olarak kısa hikâyeler naklederek açıklamıştır. Kendisi bunu eserin sonunda şöyle dile getirir:

“Şeref-i ‘ilm u ‘ulemā lâ-yu‘add ve lâ-yuḥşā olup egerçi ki bu bâbda âyât-ı kerîme ve eḥādîs-i şerîfe bî-hadd ü bî-şümār vâki‘ olmuşdur, lâkin bir miqdâr taḳat u iktidâr yitdükce ‘alâ-ḳavli’l-muḥaḳḳıḳîn ve’l-müdaḳḳıḳîn şerḥ ü ‘ıyân ve tafşîl ü beyân olındı.” (82a)

Tüm bunların yanında Şem’î, konuyu daha iyi açıklamak, estetik kaygıya düşmeden öğüt vermek ve metnin sıkıcılığını ortadan kaldırmak için manzumelerden de yararlanmıştı.

2. 2. 1. Âyetler

Şem’î, *Tuhfetü’l-Âşıkîn* adlı eserinde hadisler kadar sık olmasa da âyetlerden de yararlanmıştı. Şem’î, işlediği bazı konulara dayanak olmak üzere Kur’an-ı Kerîm’den çeşitli âyetler göstermiştir. Âyetlerin bazen tamamı bazen de bir kısmı verilmiştir.

“(…) a‘nî ḥazret-i Muḥammed Muştafâ ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selam mādâmet eş-şemsü ve’l-ḳameru tâli‘a fi’l-meşâriḳi ve’l-meḡârîbe, lâyıḳdur ki şân-ı şerîflerinde levlâke levlâke lemâ ḥalaḳtü’l-eflâk vârid, **Ve inneke le-a‘lâ ḥuluḳîn ‘azîm nâzil olmuşdur (...)**” (2a)

¹¹⁸ Bu kısımda, söz konusu durumlara yönelik metindeki tüm örnekler verilmeyecek, belli başlıları belirtilecektir.

“Nitekim *hazret-i Haḡ ve Cevād-ı muṭlaḡ celle celāluhu ve ‘amme nevāluhu Ḳur’ān-ı ‘azīminde ve Furḡān-ı kerīminde buyurur: **Şümme estavī ile’s-semā’i ve hiye duḡān.***” (9a)

Âyetlerin bazıları manzume içinde iktibas edilmiştir.

‘*Āḡlseḡ eger irci’i nidāsın sesle*
Rihletde saḡa yoldaş olanı besle
Bu fānī cihān kimseye ḡalmaz bāḡi
Bāḡiye dürüş bāḡiye sözüm esle (41a)

İylige sa’y eyle ḡalka ey göḡül
Şöyle cehd it ideler saḡa du’ā
Böyle buyurdı Ḥudā-yı zü’l-minen
Leyse li’l-insāni illā mā-sa’ā (49b)

Şem’î, bazen âyetleri “*Ya’nî*” diyerek tercüme eder.

“Nitekim *Haḡ sübhānehu ve te’ālā Ḳur’ān-ı ‘azimde ve Furḡān-ı kerīmde buyurur: **Şümme evreşne’l-kitābe’z-zeyne eştafine min-‘ibādīnā.*** *Ya’nî kitābı biz irāş eyledük şunlara kim evreşledük ḡullarumuzdan.*” (16a)

“*ve mertebe-i merḡūmenüḡ ḡuşülünden sonra āyet-i kerīme-i **Ve mā-ḡalaktu’l-cinn ve’l-inse illā liya’budūn*** *ya’nî cinn ü insi ben ḡalk itmedüm illā baḡa ‘ibādet itmeden ötürü ḡalk eyledüm.*” (17a)

Bazen de Arapça olarak verir, tercüme etmez.

“Nitekim *hazret-i Haḡ ve Cevād-ı muṭlaḡ celle celāluhu ve ‘amme nevāluhu Ḳur’ān-ı ‘azīminde ve Furḡān-ı kerīmde buyurur: **Şümme estavī ile’s-semā’i ve hiye duḡān.*** *Andan sonra (...)*” (9a)

2. 2. 2. Hadisler

Şem’î, *Tuhfetü’l-Āşıkîn*’de hadislerden de sık sık yararlanır. Dinî-tasavvufî bir eser olan *Tuhfetü’l-Āşıkîn*’de hadislerin başta gelen kullanım sebebi, açıklanan mevzuların Hz. Peygamber tarafından nasıl görüldüğü ya da tanımlandığını ortaya koymaktır. Hadis aktarmanın diğerk bir sebebi ise ele alınan konularda varılan sonuçlara yahut belirtilen mütalaalara bir dayanak gösterme gereğidir. Müellif, neredeyse her mevzuda bir ya da birkaç hadis naklede.

Hadislerde râvî bazen belirtilmiş, bazen de belirtilmeden direk hadis nakledilmiştir. Hadisler, Hz. Enes, Hz. Rabi’a, Hz. Ali, Hz. Abdullah ibn Ömer, Hz. Ömer, Hz. Abdullah

bin Suud, Hz. Ebi Derda, Hz. Ebi Hureyre, Hz. İbn Abbas, Hz. Cabir, Hz. Ayşe, Hz. Ebi Said bin Hudri, Hz. İbn Mesud, Hz. Ebi İmam Bahilî ve Şeyh Şiblî'den rivayet edilmiştir.

“İşbu delil ü bürhânla kim seyyid-i veledîn-i Âdem hazret-i Resûl-i ekrem ‘aleyhi’s-şalâtü ve’s-selâm buyururlar ki: **Evvel mâ ħalaqa’llâhu te’âlâ el-ķalem.**” (6b)

“Ol bâğ-ı belâğatüñ bülbülü ve büstân-ı risâletüñ güli ħabîb-i Ħudâ a’nî hazret-i Muĥammed Muştafâ ‘aleyhi’s-selâm buyururlar ki: **İzâ vazâ’a’l-mü’min ħademehu ‘ale’s-şırât ħâlâ’llâhu te’âlâ li-ħazeneti cehennem ve’n-nâr eb’adü mimen kâne lî-sâciden. Ya’nî kaçan mü’min ayağını şırât üzerine vaz’ eylese Ħaķ sübhânehu ve te’âlâ ħazene-i cehennem u nâra emr idüp diyeler ki irâğ oluñ şol kimesneden ki baña secde iderdi.**” (40b)

“ve nitekim ol muteĥarriķ-i râh-ı ħaķîķat ve ol müteşerri’-i çeşme-i şerî’at Câbir ħazretlerinden rivâyet olunur. Anlar dimişler ki ħazret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâm buyurur: **Lâ-yerĥame’llâh men lâ-yerĥam fakîrü’l-fakr ve lâ-yerĥem şağîrü’s-şığar ve lâ-yuvķır kebîre’l-kiber.**” (58a)

“Enes ibni Mâlik ħazretleri ħazret-i Resûl’dan rivâyet ider. Anlar buyurmuşlardur ki: **Yahrim ibn Âdem ve yeşübb ma’a işnân el-ĥırşı ‘ale’l-mâl ve’l-ĥırşı ‘ale’l-‘ömr.**” (50b)

Şem’î genellikle hadislerin, önce Arapçasını verir arkasından “Ya’nî” diyerek tercüme eder.

“Nitekim ħazret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâm buyurur: **Men aĥleşa’llâhi erba’in şabâĥen zaharet yenâbî’ü’l-ĥikmeti min-ķalbihi ‘ilâ-lisânihi. Ya’nî bir kimesne kırķ gün her şabâĥ Allâh için ħâlîşen şabâĥlasa ĥikmet çeşmeleri ķalbinden dili üzerine zâĥir olur.**” (65b – 66a)

Bazen de sadece Arapça olarak verir ve açıklama ve tercüme yapmaz.

“Nitekim ħazret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâm buyurur: **Evvel şalâĥ mine’l-e’immeti bi’z-züĥdi ve’l-yaķîn ve âĥîr fesâdihâ bi’l-buĥli ve’l-emel. Rivâyet olunur ħazret-i ‘İsâ’ya ‘aleyhi’s-selâm dimişler ki şu üzerine ne ile yürürsün (...)**” (32b – 33a)

Bazen ise Türkçe tercüme olarak verir.

“Ebâ Zer ħazretlerinden mervîdür. Anlar dimişler ki ħazret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâm buyururlar ki yâ Ebâ Zer Allâh’dan ħorķ ve seyyi’eyi ħaseneye tâbi’ eyle zîrâ ħasene seyyi’eyi maĥv idercve ĥulķ-ı ħasene ile ĥulķlan.” (33b)

2. 2. 3. Manzumeler

İlk örneklerine Dede Korkut Hikâyelerinde rastlanan mensur eser içinde manzum parçalar kullanma geleneği¹¹⁹ *Tuhfetü'l-Âşıkîn*'de de görülmektedir. Şem'î, konuyu daha iyi açıklayabilmek, estetik kaygıya düşmeden öğüt vermek ve eserin hem sıkıcılığını gidermek hem de konuyu toparlamak için sık sık manzumelere yer verir. Bunların çoğunluğu Türkçe olmakla birlikte, Arapça, Farsça ve mülemma manzumeler de bulunmaktadır.

Manzumeler, nazm, beyt, mısra, kıt'a, ruba'i, mesnevî, gazel, şiir başlıkları altında verilmiştir.

Ƙıt'a:

*Hâli olma 'ibâdet-i Hâk'dan
Dehr-i fânide tâ ölince şağın
Emr-i Hâk'dur 'ibâdet it dâyim
'Âlem içre sağa gelince yakîn (41a)*

Nazm:

*Hırş-ı zerdür düşüren 'âkili derd u eleme
Murğ-ı zîrek tutulur dâne ile dâm-ı gâma
Sîm ü zerdür bu cihânuş kamu gavğa vü gamı
Eksük olmaz bu elem dâyim esîr-i direme
'Âlemüş her ki beğâ dirse fenâsını görür
'Âkîl oldur ki bunuş şaya vücûdın 'ademe (51a)*

Beyt:

*Mükedder olmasun dirseş zamîrüş
Ƙabûl it iy cevân nuşhını pîrüş (29a)*

Şem'î, çoğunlukla manzumenin sahibini açıklamaz, “‘*ârifüş biri*”, “*ulular*” gibi tabirler kullanır. Bazen de eser sahibinin ve eserin ismini söyler.

Nitekim bu maħalle münâsib 'ârifüş biri dimiş ammâ ne hoş dimiş:

Rübâ'î:

¹¹⁹ Ferudun Hakan Özkan, *Bostanzade Yahya, Gül-i Sad-Berg (İnceleme-Tenkitli Metin)*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara 2011, s. 101.

*Maḥzeni sırruḡ göñüldür leb kilîd u dil dili
Bu kilîdüñ dāyimā dilinden irür müşkili
Müşkili ġayr kilîdüñ budurur ki açılmaya
Bu kilîdüñ turfe bu açıldıġıdur müşkili (23b)*

*Ve nitekim **ululardan ba‘zı** dimişler:*

*Ḳıṭ‘a:
Bā-edeb bāş der-heme aḥvāl
Ki edeb nām-ı nîk-rā sebebest
‘Āḳil ānest ki ū edeb dāred
Nîst ‘āḳil kesî ki bî-edebest (27b)*

***Kemāl Paşa-zāde** dimişler:*

*Ḳıṭ‘a:
Ṭaleb iden irür bir demde Ḥaḳḳ’a
Yaḳındur maṭlabuñ ġitme uzaġa
Murād-ı nefis dünyā cîfesidür
Seni murdār ider uyma o zāġa (16b)*

*Ve bu maḥalle münāsib merḥûm **Yaḥyâ Beg Gencîne-i Râz** nām kitâbında dimiş:*

*Meşnevî:
Ma‘rifet Ḥaḳḳ’uñ ulu ni‘metidür
‘Ulemānuñ sebab-i ‘izzetidür
Ḥûbdur ehl-i kemāl olsa kişi
‘İlmdür şāḥ-ı vücûduñ yemişi (17b – 18a)*

*Ve nitekim (...) **İmām Muhammed el-Ġazzālî** ‘aleyhi raḥmeti’l-vālî daġı bu mezkûr olan feḥāvî-i şerîfeye muṭābaḳat ve merḥûm olan ma‘ānî-i laṭîfeye mütāba‘at buyurmuşlardır:*

*Rübā‘î:
Ḥayātu’l-ḳalb ‘ilmun fectelibeh
Memātü’l-ḳalb cehlün fectenibeh
Ve ḥayri’z-zādiye’t-taḳvā fezidhu
Kefāke’l-va‘zu hāzā fetta‘izhu (15b)*

Manzume kendisine ait ise “*Beyt li-kātibihî*”, “*Ḳıṭ‘a li-muḥarririhî*” gibi başlıklar kullanmıştır.

Ḳıṭ‘a li-muḥarririhî:

‘*Aḳīde kişide pāk olmayınca*
Olımaz lezzet-i imāna vāşıl
Esāsı olmayınca bir binānuḡ
Ḥarāb eyler anı āḫir zelāzil (19b)

Beyt li-muḥarririhî:

Maḥabbet āteşin bir pīrehendür nice ten geydi
Anı şanmaḡ ki ancak Vāmıḳ ile Kūh-ken geydi (34b)

Li-mü ‘ellifihî:

Cānumı dest-i ḳudret almadın
Gözlerüm topraḡıla tolmadın
Ḥazret-i Ḥaḳ’dan umarum bu güli
İrgüre dest-i şāha şolmadın
Eyleyenler ḳabül tuḫfemizi
İde Mevlā mu‘ammer evlādın
Olsun eğlence diyü ‘uşşāḳa
Tuḫfetü’l-‘Āşıḳin ḳodum adın
Dir görenler bu tuḫfeyi Şem‘î
*Şaḳlaya Ḥaḳ belādan üstādın*¹²⁰

Söyleyeni belirtilmeyen manzumelerin bazılarının kime ait olduğu tespit edildi. Bu kıt’a Lâmi’î-zâde Abdullâh Çelebi’nin *Latîfeler* isimli eserinden alınmıştır.

Saḳfidur ḳaşr-ı dînün Aḫmed
Çār rükni çehār yarı anuḡ
Ur maḥabbetle bunlaruḡ temelîn
Tā ḳıyāmet ola ḳararı anuḡ (2b)

¹²⁰ Bu gazel, H nüshasında bulunmamakta, Ş nüshasının zahriyesinde, G nüshasının ise sonunda yer almaktadır.

Bu beyit, İran şairi Enverî'nin *Divan*'ından alınmıştır.

Ān ki rāyeş dehed ecrām-ı kevākib-rā nūr
V'ān ki kilkeş kuned eşkāl-i havādış-rā ħal (3b)

Bu şiir ise Şeyhî'nin *Divan*'ındandır.

Şām-ı şirke zalām-ı küfri sürer
Seher-i lā-ilāhe illa 'llāh
Hoş penāh oldı tır-i ħādīşe {den}
Siper-i lā-ilāhe illa 'llāh
Nefs ile ger ğazā kılursañ çek
Ĥançer-i lā-ilāhe illa 'llāh (19b)

2. 2. 3. 1. Manzumelerin Tür ve Şekil Özellikleri

Tuhfetü'l-Āşıkîn'de manzumeler, “*Beyt*”, “*Nazm*”, “*Kıt'a*”, “*Rüba'i*”, “*Mısra*”, “*Mesnevi*”, “*Gazel*”, “*Şi'i*” başlıkları altında verilmiştir.

Eserde manzumelerin biçimlerini gösteren başlıklar her zaman isabetli kullanılmamıştır. Bazılarında da manzumenin biçim veya türünü gösteren terimler yerine, nesirden nazma geçişleri göstermek için kullanılan ‘Nazm’ terimi tercih edilmiştir. Mesela aşağıdaki örnekte, mensur olmayan kısımları belirtmek için kullanılan “Nazm” terimi “Mesnevî” yerine kullanılmıştır.

Nazm
Cihānuñ cānı vü cānuñ cihānı
Vücūdıdur ħayāt-ı cāvidānı
Vilāyet cism ü şehler cān gibidür
'Urūķ içinde yürür ħan gibidür
Yaraşur şāhlarda 'adlle dād
Ki tā ħala cihānda bir eyü ad
Ki şehler itmeseydi 'adl ü dādı
Cihānuñ olmaz idi dalı dadı (3b – 4a)

Aşağıdaki örnekte ise “*Kıt'a*” başlığı “*Nazm*” nazım şeklinin adı olarak verilmiştir.

Kemāl Paşa-zāde dimişler:
Ĥıt'a:
Ṭaleb iden irür bir demde Ĥaĥķ'a

Yaķındur maṭlabuñ gitme uzaĝa
Murād-ı nefis dūnyā cīfesidür
Seni murdār ider uyma o zāĝa (16b)

Bu örnekte ise ‘‘Beyt’’ terimi hatalı olarak ‘‘Rüba’i’’ yerine kullanılmıştır.

Beyt:
Rāyetü’l-‘ilm nūrü’l-enām
Kaḏü ’ü’ş-şemsi lāha bilā-ĝimām
Faḏü ’i’ş-şemsi yezhebu külle yevm
Ve nūrü’l-‘ilmi yabķā ‘ale’d-devām (17b)

Aşağıdaki örnekte, mensur olmayan kısımları belirtmek için kullanılan ‘‘Nazm’’ terimi ‘‘Kaside’’ yerine kullanılmıştır.

Nazm:
Şām-ı şirke zalām-ı küfri sürer
Siħr-i lā-ilāhe illa ’llāh
Ĥoş penāh oldı tır-i ĥādīse
Siper-i lā-ilāhe illa ’llāh
Nefs ile ger ĝazā kılungsañ çek
Ĥançer-i lā-ilāhe illa ’llāh (19b)

Aşağıdaki örnekte ‘‘Rüba’i’’ terimi ‘‘Mesnevi’’ yerine kullanılmıştır.

Rübā’i:
Gözle meclis edeblerin dervīş
Tā seni ĥaclet itmeye dil-rīş
Fuķarā şoĥbetinde ĥāmūş ol
Dilüñi baĝla dīde vü ĝūş ol (23b)

2. 2. 3. 2. Manzumelerin İşlevleri

Mensur bir eser olan *Tuhfetü’l-Āşıkîn*’de manzumeler, ele alınan konuları özetlemek, açıklamak; yer yer öğüt vermek ve eserin sıkıcılığını gidermek amacıyla kullanılmıştır. Eserde toplam 61 makamda ayrıca dibace ve tetimmede manzume yer almış, 42’sinde ise manzumeye yer verilmemiştir. Bu manzumeler, mensur kısımlarda anlatılanların devamı niteliğindedirler. Eserden çıkarıldıklarında eksiklikleri hissedilmez; ancak tek başlarına ele alındıklarında ayrı bir eser olma özelliği taşırlar. Adeta mensur

esere paralel dibace, metin ve tetimmesi olan bir başka eser oluştururlar.¹²¹ Aşağıda, bu durumu örneklendirmek için eser içindeki bazı manzumeler, mensur kısımlar çıkarılarak, kendi konu başlıkları altında verilmiştir.

‘Akl

Rübā‘i:
 Kim ki ‘aql u devlet ile yār olur
 Bāğ-ı ‘ālemde o ber-ḥor-dār olur
 ‘Aḳldur ser-māye-i ‘izz u şeref
 Devlet-i bî-‘aql ider anı telef

‘İlm

Terceme li-muḥarririhī:
 Ṭaleb-i ‘ilm ü edebde kişi kim rence irür
 ‘Āḳıbet pāy-ı murādātı ser-i gence irür

İmân

Nitekim merḥūm Lāmi‘î Çelebi dimiş:
 Kıṭ‘a:
 Şem‘-i imân dil zücâcından kaçan kim ura tâb
 Rûy-ı mü‘min gün gibi tâbân olursa ṭaḥ mıdur
 Şol dili kim gonceveş açsa nesîm-i luṭf-ı Hâḳ
 Dem-be-dem gül gibi ol ḥandân olursa ṭaḥ mıdur

Sıdk

Kıṭ‘a li-kâtibihî:
 Şādıḳ ol ḳavlünde dâ‘im kizbi ḳo
 İster iseḡ bulasın cennâtı sen
 İtme ḳavlünde şaḳın lâf u güzâf
 Görmeyesin dir iseḡ âfâtı sen

Gıybet

Kıṭ‘a
 Gıybetüḡ bir sözini terk ideḡör
 Hiç çekme nevâfile zaḥmet

¹²¹ Ferudun Hakan Özkan, *Bostanzade Yahya, Gül-i Sad-Berg (İnceleme-Tenkitle Metin)*, s. 106-107.

H azret-i   Azzete o sevgülüdür
 ılmadansa nam zı bi rek  at

Hıfz-1 lis n

Beyt li-muarririh :
 Eger söylemek olaydı gümüşden
 Olurdu söylememek Ő fi altun

(...) mer m Kem l Paşa-z de bu maalle m n sib buyurmuşlar:

ı  a:
 Didi dil başa nedür h l n ey   ft de
 Virdi ol demde cev bı dile bi lufila baş
 ekmez id m elem u minet u derdi hergiz
 Sen eger bulduını söylemesen iy ardaŐ

Nasihat

ı  a li-k tibih :
 Pirlir pendini g Ő eyle dil  gel kerem it
 Diler ise ki saa irmeye hergiz noŐ n
    lim u    mile var dile h diŐ u tefsir
 Hıdmetin eyle ıraq olma yanından bir  n

Zühd

ı  a li-muarririh :
 Her ki H k h zretine olsa mui 
 İder ol kimesne cümleden i  r z
 M -siv  meylini gider dilden
 Ramet-i H k'a oldurur mir z

Mahabbet

Nitekim {ehl-i}  irf ndan bir mir-z  bunu dimiş:
 R b   :
 İdelden saa c n  c n maabbet
 Muşavver oldu dilde naŐ-ı minet

Maḥabbet yolu miḥnet olduğıyün
Yazılır şekl-i miḥnetde maḥabbet

‘Işk

Nitekim dimişler:

Beyt:

Eger ki ‘ aşık iseñ yāre sīne pāre gerek
Ne sīne belki yürek dağı pāre pāre gerek

Ve merḥūm Ḥayālī Beg dimiş:

Beyt:

‘ Işk bir şem‘ -i ilāhīdür benem pervānesi
Şevk bir zencīrdür göñlüm anuñ dīvānesi
.....

Üns

Nitekim ‘ ārifüñ biri bu maḥalle münāsib dimiş:

Beyt li-muḥarririhī:

Şanma ‘ uşşākuñ seni koyup ide ğayra nazār
Çeşm-i ‘ aşık her neye baksa seni görür seni

Salât

Qıı‘ a li-muḥarririhī:

Bī-namāza namāz kıılmağdan

Terk-i şehri u vaṭan olur āsān

İki rek‘ at namāz yüküdür aña

Līk dünyā yükin çeker her ān

Mücāhede

Nitekim ba‘ z-ı {ehl-i}‘ irfān cihād ḥağğında dimişler:

Ġazel:

Ḥağğ kıatunda yücedür mertebe-i ehl-i cihād

‘ Arş u kürsī ṭoludur menkıabe-i ehl-i cihād

Tengdür atlarınuñ ‘ adüvvüne meydān-ı felek

Ceng için ‘ arz olıcağ kevkebe-i ehl-i cihād

Dem u nuṭkı bularuñ kıadr ü şeref bulsa nola

Ḥağğ u ḥūn içredürür maşṭaba-i ehl-i cihād

Yiryüzünde ṭuruben kıapladı fülk-i melegi

Işfâ zikri gibi deb-debe-i ehl-i cihād
 Alıcak Ḥamd livāsın eline şāh-ı rüsül
 Olur ol günde ‘ayān mertebe-i ehl-i cihād

Hırs

Nazm:
 ‘Ayn-ı ‘aqluñ perdesidür hırş u āz
 ‘Ākil iseñ sen de kıl bu hırsı az
 Dāne-i hırşdur tıyūrı dām iden
 ‘İşmet ehlin hırşdur bed-nām iden

Hilm

Ḳıṭ‘a li-muḥarririhī:
 Yaman u yaḥşı ne kılsañ bulursın itdigüñi
 Ḳadīmī ‘ādetidür böyledür bu resm-i cihān
 Yamanı terk idüben yaḥşılığı ‘ādet kıl
Kemā tūdīn tūdān ve kemā tū‘īn tū‘ān

Fakr

Ḳıṭ‘a:
 İdin fakr ile şabrı pīşe iy dil
 Dilerseñ Ḥaḳ’dan ecr-i bī-ḥesābı
 Rızāsını āsitānda bekle dāyim
 Cenābında bulursın fetḥ-i bābı

Rızk

Beyt li-muḥarririhī:
 Seni ḥalk eylemeden rızkuñı ḥalk itdi Celil
 Rızk için ğam yime kim rızkuña Allāh kefil

Tevekkül

Beyt li-muḥarririhī:
 Seni ḥalk eylemeden rızkuñı ḥalk itdi Ḥudā
 Rızk için ğam yime kim rızka kefilüñ Mevlā

Tevâzu'

Beyt:

Tekebbürlük Hudâ'ya yaraşur sen âdemîdensin
Vucûduñ anla iy ğâfil ki bir kaçre menîdensin

Şükr

Beyt li-muharririhî:

Şâkirün şükriyle olğıl dâyimâ raṭbü'l-lisân
Āyid olsun diriseñ saña cezâ-yı men şeker

İstikâmet

Nitekim ululardan birisi bu rübâ'îyi demiş:

Rübâ'î:

Ṭoğruluk kııl ṭoğruluk iy nîk-rây
Ṭoğruda aç görmedüm egride bay
Ṭoğruluğıla irür oğ menzile
Egriliginden kalur yirinde yay
.....

Zulm

Kıṭ'a:

Ẓâlimi şanma kim murâda ire
Ẓulm bünyâdı üstüvâr olmaz
Behremend eylemez fesâd ehlin
Mekr-i naḫşına i' tibâr olmaz
.....

Yukarıda eserin bazı bölümlerinden örnekler verilmiştir. Ancak tüm esere bakıldığında, diğer kısımların da aynı şekilde, mensur eserde işlenen konuya örnek oldukları, adeta mensur eserle birlikte yürüyen bir manzum eser oluşturdukları görülecektir.

Tablo 2. 2. Eserde yer alan manzumelerin biçim, tür ve bölümlere göre dağılımları.

BÖLÜMLER	TÜRKÇE			ARAPÇA			FARŞÇA			MÜLEMMÂ
	MSR	B	MNZ	MSR	B	MNZ	MSR	B	MNZ	
ZAHRIYE	-	-	1 Gazel	-	-	-	-	-	-	-
DİBACE	-	4	3 Kıt'a- 1 Nazm	-	-	1 Nazm - 1 Kıt'a	-	5	-	-
Akl	-	-	1 Rübai- 1 Mesnevi- 1 Kıt'a	-	-	-	-	1	-	-
İlm	-	2	2 Kıt'a- 1 Nazm- 1 Mesnevi	-	-	1 Kıt'a- 3 Rübai	-	5	-	-
İmân	-	-	2 Kıt'a- 2 Nazm	-	-	-	-	-	-	-
İslâm	-	-	-	-	-	1 Nazm	-	-	-	-
Sıdk	-	-	1 Kıt'a	-	-	1 Kıt'a	-	-	-	-
Gıybet	-	-	2 Kıt'a- 1 Nazm	-	-	-	-	-	-	-
Hıfz-ı lisân	-	1	1 Kıt'a- 2 Rübai	-	1	-	-	1	-	-
Ma'rifet	-	-	2 Kıt'a	-	-	-	-	-	-	-
Ârif	-	1	1 Kıt'a	-	-	-	-	-	-	-
Edeb	-	-	-	-	-	-	-	3	1 Kıt'a	-
Mev'ize	-	-	1 Kıt'a	-	-	-	-	-	-	-
Nasihât	-	1	1 Kıt'a	-	-	-	-	1	-	-
Tevfik	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Tefvîz	-	-	1 Kıt'a	-	-	-	-	-	-	-
Zühd	-	-	1 Kıt'a	-	1	-	-	-	-	-
Mahabbet	-	2	1 Rübai	-	-	-	-	-	-	-
İşk	-	4	2 Mesnevi- 1 Kıt'a- 1 Rübai	-	-	1 Kıt'a	-	1	-	-
Üns	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Kurb	-	2	3 Rübai- 2 Kıt'a	-	-	-	-	-	-	-

BÖLÜMLER	TÜRKÇE			ARAPÇA			FARŞÇA			MÜLEMMMA
	MSR	B	MNZ	MSR	B	MNZ	MSR	B	MNZ	
İ'tibâr	-	-	4 Kıt'a	-	-	-	-	-	-	-
Tahâret	-	-	2 Kıt'a	-	-	-	-	-	-	-
Salât	-	1	1 Nazm- 3 Kıt'a	-	-	-	-	-	-	-
Savm	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Cû'	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3 Beyt
Riyâzet	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 Rûbai- 1 Beyt
Hacc	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Mücâhede	-	-	1 Gazel	-	-	-	-	-	-	-
Müşâhede	-	1	-	-	-	1 Rûbai	-	-	-	-
Cûd	-	-	2 Kıt'a	-	-	-	-	-	-	-
Buhl	-	-	-	-	-	1 Kıt'a	-	-	-	-
Hırs	1	-	2 Nazm	-	-	-	-	1	-	-
Hilm	-	1	1 Kıt'a	-	-	-	-	-	-	-
Afv	-	-	1 Kıt'a	-	-	1 Kıt'a	-	-	-	-
Gazab	-	2	-	-	-	-	-	1	-	-
Tâ'ib	-	-	1 Kıt'a	-	-	-	-	-	-	-
Murâkabe	-	1	1 Mesnevi	-	-	-	-	-	-	-
İstıfâr	-	-	1 Kıt'a	-	-	-	-	-	-	-
Fakr	-	-	1 Kıt'a	-	-	1 Nazm	-	-	-	-
Gınâ/Ganı	-	-	2 Kıt'a	-	-	-	-	-	-	-
Fütüvvet	-	-	1 Kıt'a	-	-	-	-	-	-	-
Rızk	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Teslîm	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Rızâ	-	-	1 Nazm	-	-	-	-	-	-	-
Vefâ	-	-	1 Kıt'a- 1 Rûbai	-	-	-	-	-	-	-
Kabz u Bast	-	1	-	-	-	1 Şi'r	-	-	-	-
İhlâs	-	-	1 Kıt'a- 1 Mesnevi	-	-	-	-	-	-	-
Nefs	-	-	1 Mesnevi	-	-	-	-	-	-	-
Rûh	-	-	1 Rûbai	-	-	-	-	-	-	-
Uzlet	-	1	1 Kıt'a- 1 Rûbai	-	-	-	-	-	-	-
Evliyâ	-	-	1 Kıt'a	-	-	-	-	-	-	-

		TÜRKÇE			ARAPÇA			FARŞA		MÜLEMMMA
BÖLÜMLER	MSR	B	MNZ	MSR	B	MNZ	MSR	B	MNZ	
Tevekkül	-	4	3 Kıt'a- 1 Nazm	-	-	-	-	-	-	-
Tekebbür	-	-	1 Kıt'a	-	-	-	-	-	-	-
Tevâzu'	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Sabr	-	-	1 Nazm- 2 Kıt'a	-	-	-	-	-	-	-
Şükr	-	1	1 Kıt'a	-	-	1 Kıt'a	-	1	-	-
Hamd	-	-	1 Kıt'a	-	-	-	-	-	-	-
Kanâ'at	-	-	3 Kıt'a	-	-	1 Rübai - 1 Kıt'a	-	2	-	-
İstikâmet	-	-	1 Rübai	-	-	-	-	-	-	-
Belâ	-	-	1 Kıt'a	-	-	-	-	-	-	-
Adl	-	-	1 Kıt'a	-	-	-	-	-	-	-
Zulm	-	-	4 Kıt'a- 1 Mesnevi	-	1	-	-	-	-	-
Tetimme	-	1	1 Kıt'a	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	1	38	95	-	3	18	-	23	1	5

2. 2. 4. Din ve Tasavvuf Ulularının Sözlere

Tuhfetü'l-Âşikîn'de, ele alınan makamları açıklamak için tutulan yollardan biri de din ve tasavvuf büyüklerinden yapılan alıntılardır. Şem'î, konuları işlemeye genellikle bir din ve tasavvuf büyüğünün o konu hakkındaki bir tarifi ya da sözü ile başlar. Arkasından kendisi bu sözleri işler, şerhetmeye çalışır. Sonra âyet, hadis naklederek, manzume vererek ve bazen bir hikâye anlatarak konuyu tamamlar. Uluların sözleri sadece konu başında verilmez, konunun içerisinde de gerek duyulan yerlerde bu sözlere başvurulur.

“Ammâ huşû‘: Cüneyd-i Bağdâdî hazretleri demişler ki huşu‘ ‘Allâmü’l-guyûba tezellül-i kulûbdur. Anuñ eşeri cevârihi hıfz itmekle zâhir olur.” (42a)

“Ehl-i tahkîk ve şâhib-tedkîk demişler ki cûd güçlük ve mahmaşa kıatında kolay bezldür.” (48b)

Sözlerin sahipleri de tıpkı manzumelerde olduğu gibi bazen belirtilmiş

“Ol ferîd-i zamân ve ol vahîd-i devrân a‘nî Ebû ‘Osmân radıya’llâhu ‘anhüm hazretleri demişler ki ihlâş oldur ki itdigün ‘amele Allâh’dan gayrı bir şâhid taleb itmeyesin.” (65b)

“*Ol kāşif-i esrār-ı ilāhī ve ol nāzır-ı envār-ı nā-mütenāhī Ebu’l-Hasan* *hazretlerinden mervīdür. Dimişler ki tevekkül Allāh’a iktifā ve anuñ* *üzerine i’timāddur.*” (72a)

“*Ol ‘āşık-ı şādık ve ol yār-i muvāfık* **Surrī hazretleri** *dimişler ki şükrüñ* *‘alāmeti ‘abdüñ şükrden ‘āciz idüğine ikrārdur.*” (75a – 75b)

“*Ol server-i dīn ü diyānet ve ol emīn-i bār-gāh-ı ‘ināyet* **Şeyh Şiblī** *radıya’llāhu ‘anhüm hazretleri dimişler ki şükrüñ ‘alāmeti ni’amuñ* *Allāhu te‘ālādan rü’yetidür.*” (75b)

fakat genellikle “*Ba’z-ı ehl-i işāret*”, “*Ba’z-ı ehl-i nikāt*”, “*Ehl-i ‘ilmden ba’zı*”, “*Aşhāb-ı leṭāyifden ba’zı*”, “*Erbāb-ı ma‘ārifüñ ba’zısı*”, “*Hükemādan ba’zı*”, “*Ehl-i taḥkīk ve şāhib-tedkīk*”, “*Erbāb-ı tarīkat ve aşhāb-ı ḥaḳīkat*”, “*Ehl-i luḡat*”, “*Ehl-i şerī‘atüñ ba’zısından*”, “*Erbāb-ı şafā vü aşhāb-ı vefā*”, “*‘Ulemādan ba’zı*”, “*Ehl-i kelām*”, “*‘Ārifler*”, “*Ehl-i şer‘*”, “*Ehl-i sünnet ü cemā‘at*”, “*Erbāb-ı fikret ve aşhāb-ı fiṭnat*”, “*Erbāb-ı ‘aḳl ve aşhāb-ı naḳl*”, “*Ba’z-ı müfessirīn*” şekillerinde kaydedilmiştir.

“*Ba’z-ı müfessirīn dimişler ki kanā‘at-i ḥaḳīkīyye oldur ki shevāt-ı* *nefsāniyyeden ve temettu‘āt-ı ḥayvāniyyeden ṭaşra olmaḳdur.*” (76a)

“*‘Ulemādan ba’zı dimişler ki emr-i ma‘rūf ü nehy-i münker şerden* *men‘dür.*” (78a)

“*‘Āriflerden ba’zı dimişler ki ḳurb Allāh’dan ḡayrı eşyādan* *inḳıṭā’dur.*” (37b)

Sözler genellikle Türkçe olarak alıntılanmıştır. Fakat Arapça verilip tercümesi yapılanlar da vardır.

“*Nitekim dimişler: İnnecāte fi-ş-şıdkı kemā enne’l-helāk fi’l-kizbi.* *Ya’nī her belādan ḥalāş şıdkdadur.*” (21a)

“*Nitekim ulular dimişler: Bū kānü’l-ekāmu min fiḍḍa le-kāne’s-sükütü* *min-zeheb.* *Ya’nī eger söylemek gümüşden olaydı söylememek* *altundan olurdu.*” (23a)

“*Ol menba‘-ı luḡ u kerem ve ol ma‘den-i iḥsān u himem hazret-i ‘Alī* *kerrema’llāhu vechehu şad kelimesinde buyurur: Selāmetü’l-insān fi-* *ḥıfz i’l-lisān.* *Ya’nī insanuñ selāmeti dilini ḥıfz itmekdedür.*” (23b)

“*Nitekim ulular dimişler: El-lisānu şaḡīrū’l-cirmi ‘azīmü’l-cürm.* *Ya’nī dil cesāmetde küçükdür ammā günāhda büyükdür.*” (23b – 24a)

2. 2. 5. Kıssalar ve Hikâyeler¹²²

Tuhfetü’l-Āşıkīn’de, ele alınan konulara dayanak olmak üzere kıssa ve hikâyelere de yer verilir. Amacı, dinî-tasavvufî konuları açık bir şekilde ve sade bir dille geniş halk

¹²² İslâm tarihinden anlatılan hikâyelerin kaynağı tespit edilemedi.

kitlelerine anlatmak olan eserde konuyu sadece tanımlayarak geçmek, meselenin havada kalmasına sebep olacaktır. Fakat konu hakkında anlatılan kıssa ve hikâyeler, bu derin mevzuların anlaşılmasında kolaylık sağlayacak, meseleyi, okuyan ya da dinleyen zihnine layığıyla yerleştirecektir.

Hikâyeler, “*Dimişler ki*”, “*Hikâyet olunur ki*”, “*Haberde vârid olmuşdur ki*”, “*Rivâyet olunur ki*” başlıkları altında nakledilir. Eserde kıssa ve hikâyeler genellikle ele alınan konunun sonunda anlatılır. Fakat konunun ortasında verildiği de olur. Kıssalar Hz. Mûsâ, Hz. Âdem ve Hz. İsâ hakkındadır. Hz. Muhammed hakkında nakledilenler hadis mahiyetindedir.

“*Rivâyet olunur ki bir hatunun oğlancığı beşikde iken bir arslan beşikden alup giderken meger bir sâ’îl kapuya gelüp su’âl idüp hatun bir çörek virüp sâ’îl çöregi alduğu gibi arslan ağzından oğlancığı bırağup gitti. Oğlancık ağlamağa başladı hatun hâle vâkıf olıcağ oğlancığı gelüp emzirmeğe başladı.*” (43b)

“*Haberde vârid olmuşdur ki vaqtâ ki hazret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm Fir‘avn’a helâk ile du‘â itdiyse Hağ te‘âlâ hazret-i Mûsâ’ya vahy eyleyüp buyurdu ki Fir‘avn’uñ küfri başa zarar virmede ve kullaruma ‘adlinden nef’ irmedi. Vaqtâ ki Fir‘avn zulmen küfre muğır u muşır oldıysa Allâhu te‘âlâ deryâya ğarğ eyledi. Hikâyet olunur ki Hağ sübhânehu ve te‘âlâ Fir‘avn’ı ğarğ itdükte hazret-i Mûsâ’ya taqlid ider bir masharası varıdı, anı ğarğ itmedi. Hazret-i Mûsâ münâcâtda yâ Rab benim murâdum aşıl başa taqlid iden mashara idi niçün ğarğ olmadı diyicek Hağ sübhânehu ve te‘âlâ vahy idüp buyurdılar ki yâ Mûsâ ol mashara saña muğallid idi. Dostuma taqlid ideni severüm, anuñçün ğarğ itmedüm diyü buyurdılar.*” (79b – 80a)

2. 2. 6. Atasözleri ve Deyimler

Mensur bir ahlâk kitabı olan *Tuhfetü'l-Âşıkîn*'de az sayıda atasözü ve deyimde yer verilmiştir. Eserde, bal bal demekle ağız tatlanmaz, söz gümüşse sükût altındır, saltanat küfrile durur zulmile durmaz gibi atasözleri; ağız var dili yok, kıssadan murat hissedir gibi deyimler yer almaktadır.

“*Hîç ağız tatlu olur mı dimek ile kişi bal*” (15a/ 7)

“*Ya‘nî eger söylemek gümüşden olaydı söylememek altundan olurdu.*”

Beyt li-muharririhî:

Eger söylemek olaydı gümüşden

Olurdu söylememek şâfi altun” (23a/ 5- 6- 7)

“salṭanat küfrile ṭurur zulm ile ṭurmaz” (80b/ 9)

“Anuḡ ḡod aḡzı var ise dili yoḡ” (22b/17 – 23a/1)

“İmdi benüm babacıḡum ḡıṣṣadan murād ḡıṣṣedür” (65b/ 1 – 80a/ 5)

2. 2. 7. Tuhfetü'l-Âşıkîn'de Kırk Makam

Yesevî'nin ortaya koyduğu ve aslı 'dört kapı kırk makam' olan öğretisi, 'kırk makam' olarak da işlenebilmektedir. Bunun yanında mutasavvıf ve tarikate göre makamların öncelikleri hatta kendileri dahi değişebilmektedir. Şem'î'nin, *Tuhfetü'l-Âşıkîn* adlı eserinde makamların sayısı kırk değil yüz üçtür. Fakat yukarıda söylendiği gibi bu öğretilerde asıl amaç, makamları tanımak ve gereklerini yerine getirerek Allâh'a ulaşmaktır. Şem'î de bu amaca uygun olarak, kitabını okuyan herkesin kolayca anlayıp uygulayabileceği bir şekilde, yüz üç tasavvufî kavramı ele almış, sade bir şekilde tanıtmış, bir 'sâlik'in ve müslümanın hangi özelliklere sahip olması ve nelerden kaçınması gerektiğini anlatmıştır. Bu sebeple, *Tuhfetü'l-Âşıkîn*'in de 'kırk makam' öğretisine örnek teşkil eden eserlerden olduğu söylenebilir. *Tuhfetü'l-Âşıkîn*'de dört kapı, zahir ve bâtin ilmi olarak, şöyle zikredilir:

“ve şol ‘ulüm-ı zâhirî vü bâtinî ki beyne'l-ḡavâş ve'l-‘avâm meşhûr u mütedâvildür dört nev'e münḡasım u münḡaşırdur. Evveli zâhir-i şerî'atdür ki imtişâl-i evâmîr ve ictinâb-ı menâhidür ve bâḡî aḡkâm-ı şer'ıyyeye ‘alâ-ḡavl-i şârî' mütâba'at ü muvâzabet itmek gibi ve şânîsî bâtin-ı şerî'atdür ki aḡa ‘ilm-i ṭarîḡat dirler ve şâlîsî bâtin-ı ṭarîḡatdür ki aḡa ‘ilm-i ma'rifet dirler ve râbî'î batnî'l-bevâṭındur ki aḡa ‘ilm-i ḡaḡîḡat dirler. Nitekim ḡazret-i Resûl ‘aleyhi's-selâm buyurur: Eş-şerî'atu şeceretun ve'l-ṭarîḡatu aḡşânuha ve'l-ma'rifetu evrâḡuha ve'l-ḡaḡîḡatu eşmâruha ve'l-ḡur'ânü câmi'un li-cemî'ihâ bi'd-delâletihî ve'l-işâretihî tefsîrun ev te'vîlâ. Ya'nî şerî'at bir aḡaçdur ṭarîḡat budaḡlarıdur ma'rifet yapraḡlarıdur ḡaḡîḡat yimişleridür ḡur'ân cemî'sini câmi'dür, delâlet ü işâretle tefsîr u tevîl yönünden. Ve ‘ilm-i şerîfüḡ eşref-i menḡabet ve ecell-i mertebet olduḡı tevḡîd-i Bârî-i ‘azze ismuhuya vesîle ve taşḡîḡ-i enbiyâya vü evliyâyâ vâsıṭa olmasındur. Bu fûnûn-ı mûrişet ü's-sa'âdetüḡ muḡaşşılı ve ‘ulüm-ı mevrîdetü's-selâmetüḡ müştâḡılı ki ‘ulemâdur ḡafîzahuma'llâhu te'âlâ ‘ani's-şedâyidi ve'l-belâyâ ḡavâşş-ı 'ibâdu'llâhdur. Vereşetü'l-enbiyâi ve ḡulefâuhum ve sadâtü'l-müslimîni ve 'urefâuhum. Esâyis-i erâyik-i dîn-i Aḡmedî ve ḡavâ'id-i serâyir-i âyîn-i Muḡammedî bunlar ile istiḡkâm bulmuşdur. Nitekim ḡaḡ sübḡânehu ve te'âlâ ḡur'ân-ı 'azîmde ve Furḡân-ı kerîmde buyurur: **Şümme evreşne'l-kitâbe'z-zeyne eştaḡîne min-'ibâdinâ.** Ya'nî kitâbı biz irâş eyledük şunlara kim evreşledük ḡullarumuzdan. Ber-mücib-i âyât-ı kerîme ve eḡâdis-i şerîfe 'ulemâ itlâḡ olınan şol kimesnelerdür kim 'âlim bi-'ilmihim olduḡlarından şonḡra riyâzât-ı

*mütekâsire ve mücâhedât-ı mütevâfire sebebi ile bâtına şafâ ve nefslerine zekâ ve rûh-ı aşlî vü izâfîlerine kemâl-i cilâ virüp i‘tibârât-ı dünyeviyye ki maḥzâ ḥâlât-ı nevmiyyedür ‘ulemâ-i mâziye rahimehuma’llâh gibi anuḡ rişte-i meyl ü maḥabbetin ḡancer-i inşâf ü firâsetle kaṡ idüp kendüleri sâyir ṡalib-i cîfe-i dünyâ ve mâyil-i arzû-yı ḡırş u hevâ olanlara nisbet itmege aṡlâ mecâl ḡomayalar. (...) {Neṡr}: Belki kemterîn-i ḡalk-ı ‘âlem ve kihterîn-i benî Âdem’den ma‘dûd u maḡsûb ḡılup her vechle evzâ‘-ı ‘avâmân ve eṡvâr-ı câhilâna aldanmayalar. (...) {Neṡr}: Ve mertebe-i merḡūmenüḡ ḡuşûlinden ṡonḡra âyet-i kerîme-i ve **mâ-ḡalaḡtu’l-cinn ve’l-inse illâ li-ya‘budûnî li-ya‘rufûnî** ya ‘nî cinn ü insi ben ḡalk itmedüm illâ baḡa ‘ibâdet itmeden ötürü ḡalk eyledüm ya ‘nî beni bilmekden ötürü, vechi üzre ma‘rifetu’llâḡı taḡşil ü tekmil itmege ‘an-ṡamîmi’l-ḡalb mücidd ü sâ‘î olalar ki tâ neticesi sâlik-i ṡariḡata zehâb u ḡurûc ve menâhic-i ḡaḡîḡata ‘ubûr u ‘urûc vâḡi‘ olup ‘ârif-i bi’llâḡ olanlar kabîlinden olalar. (...) {Neṡr}: Ve bu ḡuşûṡuḡ ḡuşûli vü zuhûri efrâd-ı insâniyenüḡ her ferdinden muṡlaḡâ câyizdür ve nefsi nâṡḡa-i maḡrûra lâ-cerem kemâlât-ı ilâḡiye ve esrâr-ı nâ-mütenâḡiye mazḡardur. ḡâyeti fi‘le gelmesi bi’l-ḡuvve ṡüreti üzredür. Bu mezkûr olan taṡfiye vü tezkiye vü tecliye sebebi ile vâḡi‘ olur ve taḡşiline cânib-i Feyyâz’da aṡlâ buḡl ü men‘ yokdur. Nihâyet ḡuşûr u noḡşân ṡaraf-ı sâ‘î vü ḡâbilândandur. (15b – 17b)*

Buna göre; dört kısma ayrılan zahir ve bâtın ilimleri, Allâh’a ve Hz. Peygamber ile evliyânın onayına ulaşmak için vesile olmaktadır. Bu ilimleri tahsil etmiş olanlar, âlimlerdir, Allâh’ın seçkin kullarıdır. Bunlar dünyadan el etek çekmiş, ukbâ düşüncesine dalmışlardır. Allâh insanları, kendisine kulluk etsinler ve kendisini bilsinler diye yaratmıştır. Kulları bu kulluk seviyesine ve bilgiye ulaştıracak olan da yukarıda sayılan dört ilimdir. Herkes bu ilimleri tahsil edebilir, bir engel yoktur, ancak bu esnada ortaya çıkacak olan kusur ve eksikler kula aittir, ondan ortaya çıkmıştır. Görülüyor ki Mevlevî bir mutasavvıf olan Şem’î Allâh’a ulaşma yolunda, ‘dört kapı kırk makam’ adı verilen öğretinin etkili olduğunu düşünmektedir. Ona göre mümin yahut sâlik, bu dört ilmi tahsil ederek Allâh’a ulaşabilecektir.

Şem’î, bu konuları ele alırken adeta bir nâsih konumundadır. Söyledikleri anlaşılın diye, sade bir dil kullanmıştır, karmaşık cümleler yerine açık bir anlatımı tercih etmiştir. Mensur deliller (âyet, hadis, din-tasavvuf büyüklerinin sözleri) yanında manzumelerden de yararlanmıştır. Şem’î, bir sâliḡin, ya da sıradan bir müslümanın sahip olması, uygulaması gereken unsurları yüz üç makam olarak ele almıştır. Aşaḡıda, bu makamlar açıklanmış ve *Tuhfetü’l-Âṡîḡîn*’de nasıl ele alındıkları gösterilmiştir.

Akl

İlk bâbın mevzuu ‘akl’dır. Aklın tanımı ve mahiyeti çeşitli tasavvuf sözlüklerinde ve muteber tasavvufî eserlerde şu şekillerde yapılmıştır: Hak ile bâtılı birbirinden ayırt etmeye yarayan nûr; Rabbânî latîfe, kalp; Allâh’a ibadete ve cennete girmeye vasıta olan düşünce, kulluk yapmaya âlet olan fikir, ibadetin yolunu gösteren ışık.¹²³ Akıl, kötü fiil ve sözden engelleyen demektir, cehâletin zıddıdır.¹²⁴ Akıl, lügat sınırları içinde mecaz olarak ilim kelimesi için kullanılır. Akıl sadece kulluk vazifelerini yerine getirmeye yarayan bir araçtır, rubûbiyyet sınırlarına ulaşmak için değildir. Akl ikidir: Birincisi, eşyanın hakikatini bilme manasında kullanılan akıl olup, yeri kalb olan ilim sıfatından ibarettir. İkinci olarak akılla kasd edilen ise, ilimleri idrâk eden manasıdır. Akıl Allâh’ın nûrunun numunesidir. Akıl ikidir: Birincisi çalışarak, uğraşarak kazanılan akıldır. Öbür akıl ise Allâh’ın ihsanıdır, onun kaynağı can içindedir. O (akl), eşyayı bütünüyle ruhanî bir ihatayla kuşatan ruhanî, basit bir cevherdir. Akıl, kendisiyle vücûdun(varlığın) inşa edildiği ilk şeydir.¹²⁵ Tasavvuf dilinde insan aklına akl-ı cüz’î ve akl-ı mecaz denir.¹²⁶ Akl-ı evvel, varlığı Rabb’inden kabul eden ilk cevher, Rabb’ini bilen ve varlık feyzini kabul eden ilk şeydir. Aklü’l-kâmi, olgun, yetişkin akıl. Aklü’l-musavver, biçimlenmiş akıl, gerçek aklın sûreti olan insandır.¹²⁷ Aklın ilk makamı, akl-ı fitrattır. İşte bu, çocuk ve adamı delilik vasfından çıkararak akıldır. Aklın diğer bir makamı akl-ı hüccettir. Onunla kul, Allâh’ın hitabına mazhar olur. Diğer bir makam tecrübe akıldır. Akl-ı evvel (ilk akıl), levh ve kalem, maddeleri ayırd eden müfred cevherlerdir. Akl-ı evvel, Muhammedî hakikattir. Allâh’ın ilk yarattığı şey akıldır. Allâh’ın ilk yarattığı şey kalemdir. Allâh’ın ilk yarattığı şey Peygamber’inin nûrudur. Bu üç hadisten, ilk akıl, kalem-i hâdis ve rûh-ı Muhammedî’nin aynı şey olduğu anlaşılmaktadır. Allâh bütün ilimleri ilk akla koymuştur.¹²⁸ Akl-ı evvel ile eflâk-ı tis’anın mecmû’-i ukûlü on olur. Zira her feleke göre bir akl vardır ki o akıl onun müdebbiridir. Cümle âlemin aslı akl-ı evveldir ya’nî rûh-ı Muhammedî. Kalem, dürre, rûh, nûr, melek, kalb nefis, âlem-i ceberût, hakikat-i Muhammed, akl-ı küll; rûh-i a’zam, rûh-ı izâfî, taayyün-i evvel, cevher-i bedî’, yâkûte-i hamrâ, levh-i kaza hep akl-ı evveldir.¹²⁹ Şem’î akıl mevzuuna, akıl erbâbından şu nakille başlar: Akıl, ışık veren (saçan) bir

¹²³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 32-33.

¹²⁴ Suad El-Hakîm, *İbnü’l-Arabî Sözlüğü*, (Çev. Ekrem Demirli), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005, s. 345.

¹²⁵ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul 2006, s. 78-92.

¹²⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 32-33.

¹²⁷ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu’l-a’lâm Fi İşarâti Ehli’l-İlhâm)*, s. 396-397.

¹²⁸ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 78-92.

¹²⁹ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 795-799.

cevherdir. Allâh onu, insanlar gayb âlemini vasıtalar sayesinde ve kâinatı müşahede ile anlasınlar diye beyinde yaratıp nûrunu kalbe koymuştur. Muteber bazı kitaplarda Hz. Âdem ile ilgili şöyle bir kıssa anlatılır: Allâh, Hz. Âdem’i yarattığında Cebrâil akıl, hayâ ve iman ile Hz. Âdem’e gelip bunlardan birini tercih et, demiş, Hz. Âdem, üçü arasından akli tercih etmiştir. Allâh, Cebrâil’e, iman ve hayâ da akılla birlikte olsun, asıl akıl budur, diye emretmiş. Bu sebeple akıl, iman ve hayâ Hz. Âdem’de toplanmış, ayrılmamıştır. Bazı maarif erbâbı, nefsin hayatı ruh ile; ruhun hayatı zikir ile; zikrin hayatı kalp ile; kalbin hayatı akıl ile; aklın hayatı ise ilim iledir, demişler. Şem’î, akıl başlığı altında kâinatın yaratılışına büyük bir yer ayırır: İlk yaratılmış varlık olan akl-ı küll/ kalem/ ruh-ı Muhammedî’den, levh/ nefs-i küll/ Âdem-i mana/ Havvâ-yı mana, isimleri verilen ikinci cevher ortaya çıkmıştır. Birinci ve ikinci cevherden bir akıl ve bir nefis peyda olmuştur. İlk felek bu akıl ve nefsten meydana gelmiştir. Bundan sonra diğer felekler bu minval üzere vücuda gelmiştir. Anlatılır ki, Hz. Mûsâ, Tûr dağında Allâh ile görüşürken, Allâh’ım Hz. Âdem’den önce kâinatta yarattığın ilk şey ne idi, diye sormuş. Allâh: İlk olarak Hz. Muhammed’in ruhunu yarattım. Ardından Âdem’den önce her birinin ömrü elli bin yıl olan bin âlem yarattım. Sonra öküz suretinde bir kavim yarattım. Bunlar elli bin yıl âleme yerleştiler sonra isyan ettiler; ben de onları helak ettim ve dünyayı tamamen su ile doldurdum. Sonrasında bir manda yarattım. O, dünyadaki tüm suyu içti. Daha sonra o mandayı yemeleri için bal arısından küçük bir kavim daha yarattım, sonunda onlar da isyan ettiler ve onları da helak ettim. Sonra bir kuş yarattım ve helak ettim. O kuştan sonra yeryüzü yetmiş bin yıl harap kaldı. Sonra her birinin ömrü bin yıl olan bin çeşit canavar yarattım. Bunlardan sonra on bin âdem yarattım hepsi isyan sebebiyle helak oldu. Âdemlerden sonra cinleri yarattım fakat onlar da isyan sebebiyle helak oldular. Sonunda bin yıl boyunca yeryüzünde dolaşan melekleri yarattım. Bu melekler sürekli beni tespih ve bana ibadet ederlerdi. Bunlardan sonra senin ceddin Âdem’i yarattım, diye Hz. Âdem’den önceki kâinatı anlatmıştır. Hz. Mûsâ bu vahiy sonunda, Allâh’ın her zaman yaratma üzerinde olduğunu bilmiş ve tasdik etmiştir.

İlm

İkinci bâbın mevzuu ‘ilm’dir. Sözlüklerde, bilmek, marifet, irfan,¹³⁰ manadan mücerred ve muameleden halî bilgi;¹³¹ bilen için meydana gelen hakikat,¹³² gibi manalara

¹³⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 184.

gelir. İnsanların en şerefli sıfatı olan ilim ya aklın ya da keşfin eseridir. İlim, zahire ve bâtına taalluk eden olmak üzere iki türlüdür. Zahir ilmi şeriat bilgisidir; bâtın ilmi ise ilahî, tasavvufî ve ledünnî bilgidir.¹³³ Sufî tairesi ilahî emirlerin hükümleri ve dünyevî muameleler hakkındaki ilime, ilm-i yakîn; dünyadan ayrılma vaktinde can çekişme hâline dair olan ilme, ayne'l-yakîn; cennette rüyetin keşfi ve oradaki hâllerin keyfiyetini gözle görme hakkındaki ilime, hakka'l-yakîn derler.¹³⁴ *Tuhfetü'l-Âşîkîn*'de düşünce erbâbı ilim konusunda: Eşyanın hakikatlerini duyma ve akıl yoluyla bilmektir, demişlerdir. Hz. Peygamber bir hadisinde, ilim talebinin, kadın ya da erkek, her müslüman üzerine farz olduğunu söyler. Hz. Peygamber bir diğer hadisinde ilim talep edenlere şu müjdeyi verir: Bir kimse ilim talebinde ölürse, Allâh ona iki melek gönderir. O iki melek ona kabrinde ilim öğretirler. O kişi kıyamet gününde kabrinden âlim ve ârif olarak kalkar. Başka bir hadiste ise: İlim Sin (Çin)'de dahi olsa beşikten mezara kadar ilim talep edin, buyrulmuştur. Kendisiyle amel edilmeyen ve fayda elde edilmeyen ilim ise kişiye yarar yerine zarar verir. Nitekim nice kimseler âlim olarak ölürler fakat kıyamet günü câhil olarak kalkarlar; nice kimseler de câhil ölürler fakat kıyamet gününde âlim olarak kalkarlar. Bazı âlimler amelsiz ilmi, kırıksız yaya, meyvesiz ağaca, yağmursuz buluta, görmeyen ve yaşarmayan göze, düşüncesiz kalbe, ağaçsız bahçeye ve incisiz sedefe benzetmişlerdir. Zahirî ve bâtınî ilimler dörde ayrılmıştır: İlki emirlere uyma, yasaklardan sakınma demek olan şeriattır. İkincisi, şeriatın sırrı olan tarikattır. Üçüncüsü, tarikatın sırrı olan marifettir. Dördüncüsü, sırların sırrı olan hakikattir. Hz. Peygamber: Şeriat bir ağaçtır, tarikat onun dalları, marifet yaprakları, hakikat meyveleridir. Kur'an hepsini kendinde toplamıştır, buyurur. Bu dört kısım ilmin şerefli sayılmaları ve mertebelerinin yüksek olması ise onların, kulları Allâh'a ulaştırmaya vesile olmaları sebebiyledir. Bu ilmi tahsil edenler ise âlimler ve Allâh'ın seçkin kullarıdır, Hz. Peygamber'in dininin esasları bunlar tarafından desteklenmiş ve diri tutulmuştur. Bu âlimler ve ârifler aynı zamanda riyazet ehli olup gönüllerini temizlerler; cihat ehli olup ruhlarına cila verirler; hırs ve heveslerini terk ederler. Âlim ve ârifler, kalbin ve ruhun temizlenmesinden sonra Allâh'ı bilme mertebesine ulaşabilirler. Her mümin Allâh'a ulaşmak için bu yola çıkabilir. Ancak önce kalbini ve ruhunu temizlemelidir. Hz. Peygamber bir hadisinde: Dünyanın hayrı ilimledir, şerri de cehaletlerdir; diğer bir hadisinde de: İlim bir nehirdir, hikmet bir denizdir. Âlimler

¹³¹ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Hakikat Bilgisi, Keşfü'l-Mahcûb*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s. 440.

¹³² Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fi İşarâti Ehli'l-İlhâm)*, s. 397.

¹³³ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 798 – 804.

¹³⁴ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Hakikat Bilgisi, Keşfü'l-Mahcûb*, s. 439.

nehir etrafında dönerler, hakîmler denizin içinde yüzerler, ârifler kurtuluş gemisinde seyahat ederler, buyurmuştur. Hz. Peygamber bir başka hadiste: Az amel, ilim sayesinde çok olur ve çok amel cehalet sebebiyle az olur, buyurmuştur. Şeyh Şiblî hazretleri şu hadis-i şeriflerde saklı olan mana ile kurtuluşa ereceğini söylemiştir: Biri, dünyada makamın olacak kadar, Allâh'tan olan isteğin kadar, ahirette sana yetecek kadar ve ateşe sabredebileceğin kadar amel eyle. İkincisi, bir âlim Allâh katında bin şehitten üstündür.

Îmân

Üçüncü bâbın ilk mevzuu, inanmak, inanç; marifetullâh, yakîn, Hakk'a dair olan bilgi;¹³⁵ kalbin akıl üzerinde olan şeyi kabul etmesi¹³⁶ gibi manalara gelen 'iman'dır. İman dört rükündür: Kadere iman, kudrete iman, - Allâh'tan başkasına, bilhassa zâlimlere ait olan - güç ve kuvvetten yüz çevirmek ve bütün işlerde sadece Allâh'tan yardım istemek. Sufilerin büyük çoğunluğuna göre iman; ikrar, amel ve niyetten ibarettir. Bazıları, imanın aslı ve kökü, kalbdeki tasdiki dil ile ikrar etmek, dalları ise farzları eda etmektir, demişlerdir. Bazıları ise, iman hem zahirde hem bâtında bulunur. Bâtın bir şeyden ibarettir, o da kalbdir. Zahir ise muhtelif şeylerdir. İmanın rükünleri dörttür: Sınırsız tevhid, aralıksız zikir, niteliksiz hâl, vakitsiz vecd. İmanın üç mertebesi vardır. Birincisi avamın imanı olup, sırf taklidden ibarettir. İkincisi, delillerin işe karıştığı, kelamcıların imanıdır. Bunların derecesi, avamın imanının derecesine yakındır. Üçüncüsü de âriflerin imanıdır. Bunlar yakîn nûruyla müşahede ederler. İman iki parçadan oluşur. Bu parçaların biri sabır, diğeri de şükürdür.¹³⁷ İbnü'l-Arabî'ye göre imanın iki anlamı vardır: Birincisi, iman genel anlamda tasdik [doğrulama] eylemidir ve zıddı inkârdır. Burada iman İslâm terimiyle irtibatlı değildir. İman mevzusundan ayrı genel anlamda tasdik eyleminden ibarettir. Buna göre tasdik eden herkes konusu sapıklık olsa bile iman etmiştir. İbnü'l-Arabî, başka bir ifadesinde imanın genel anlamda tasdik demek olduğunu ve kulun her tür iman fiilinde mümin diye isimlendirildiğini belirtir. Fakat insanın Allâh'a iman etmesi ona hanif, yani yönelen ismini kazandırır. İman Allâh'ın bir nûrudur ve güzelliği de O'nun katından gelen her şeyi kabul edici olmaktır. Bu nûr kulun kalbinde bulunur. Ve onu 'güven'e ulaştırır. Şu halde iman, müşahededen önce ve sonra tasdik ve tasdike istidatlı olmaktır.¹³⁸ İman beştir: Birincisi, iman-ı taklidîdir ki avâm içindir. İkincisi, iman-ı ilmîdir ki ehl-i dil içindir.

¹³⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 185.

¹³⁶ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 464.

¹³⁷ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 464.

¹³⁸ Suad El-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s. 355-356.

Üçüncüsü iman-ı aynîdir ki ehl-i müşahede içindir. Dördüncüsü, iman-ı hakdır ki ârifler içindir. Beşincisi, iman-ı hakikattir ki vâkıflar içindir. Bir iman dahi vardır ki ona iman-ı hakikatü'l-hakika derler, iman-ı enbiyâ ve mürselîndir.¹³⁹ Şem'î iman mevzuuna, hakikat erbâbının şu sözleri ile başlar: İman, dil ile ikrar edip, kalp ile tasdik etmektir. Kulun, Allâh'ın birliğine, O'ndan gelen kitaplara, peygamberlerine ve meleklerine inanmasıdır. Hz. Resûl, iman, Allâh'a, ahiret gününe, kadere, hayrın ve şerrin Allâh'tan olduğuna inanmaktır, demiştir. Huzeyfetü'l-Yemânî hazretleri rivâyet eder, kıyamet günü, Hz. Mûsâ'nın kavminden birisi hakkında Allâh meleklerine: Şu kulumun defterine bakın bakalım, onu cehennemden kurtaracak güzel işleri var mı? diye emreder. Melekler: Yüzüğündeki 'lâilâhe illallâh' yazısından başka hiçbir güzel işi yoktur, diye cevap verirler. Allâh, yüzüğündeki tevhit kelimesi vesilesiyle o kimseyi cennete sokar. Bundan anlaşılıyor ki, insan dilinden tevhit kelimesini düşürmemeli; böylece din binasını sağlam tutmaya çabalamalıdır.

İslâm

Üçüncü bâbın ikinci konusu, eğilme ve boyun eğme, itaat etme; ezeli hükümleri kabullenme, nefsin ölmesi; İslâm'ın getirdiği hükümlerin uygulanması ve Hz. Peygamber'e uyulması¹⁴⁰ gibi anlamlara gelen 'İslâm'dır. İslâm, umumî bir isim olup, kalb ile iman, dil ile ikrar [söyleme] ve uzuvlarla amel etmeyi içine alır. İslâm, teslimiyetten ibarettir; dinin hem esaslarını ve hem de furularını [dallarını] içine alan bir isimdir; kalb ve nefisle beraber Hakk'a boyun eğmek, Hakk'a yönelmek, Hakk'ta istikamet üzere olmak, Hakk'a aykırı olan her şeyden kaçınmaktır.¹⁴¹ *Tuhfetü'l-Âşîkîn*'de İslâm, hakikat erbâbından nakille, şeriata tabi olmak ve varlıklardan yüz çevirmek, olarak tanımlanır. Hz. Peygamber: Bir kişi müslüman olup bedeni ile afiyette olsa, dünya ve ahiret nimetlerinin en âlaları onda toplanır; dünya nimetlerinin âlâsı iffet, ahiret nimetlerinin âlâsı ise İslâm'dır, buyurmuştur. Yahyâ bin Mu'âz der ki, İslâm dört nesne üzerine kurulmuştur: Biri, baht açıklığı zamanında tevazu sahibi olma; diğeri, kudret zamanında affedicî olma; üçüncüsü, düşmanlık zamanında nasihat etme; sonuncusu karşılıksız hediye vermedir.

¹³⁹ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 266.

¹⁴⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 190.

¹⁴¹ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 455-464.

Sıdk

Üçüncü bâbın üçüncü mevzuu, doğruluk; verilen hükmün olguya uygun bulunması; mahvolmanın söz konusu olduğu yerlerde bile hak olanı söylemek; kişinin itikadında şüphe, hâlinde leke ve davranışlarında kusur olmaması, özün söze uygun olması¹⁴² gibi manalara gelen ‘sıdk’tır. Sıdk, ıstılah-ı sufîyyede şevâib-i sıfat-ı nefsanîyyeden pak olmaktır ki tasavvuf hakikatte bu manadan ibarettir.¹⁴³ Sufilere göre sıdk, sözlerde, fiillerde ve hâllerde gerçeğe uygunluk demektir. Bunun ise ilim ve amel yönlerinde nefsin tam kontrol edebilecek kimseler için gerçekleşebileceği bellidir.¹⁴⁴ Doğruluk, dünyaya karşı duyulan aşırı sevgiyi önler. İnsanın nefsiyle olan mücadelesine sadakatle devam etmesini sağlar.¹⁴⁵ Şem’î, Ebû Nehrecûrî’den sıdk hakkında şunları aktarır: Sıdk, gizli ve açık olarak Allâh’a dayanma ve güvenmedir. Hz. Peygamber, sıdk sizin üzerinize olsun çünkü o sizi iyiliğe, iyilik de cennete ulaştırır, buyurmuştur. Ahmed bin Hazrûtiye hazretleri, bir kişi her hâlinde Allâh’ın kendisiyle olmasını isterse, sürekli sıdk ile meşgul olsun, demiştir.

Gıybet

Üçüncü bâbın beşinci mevzuu, çekiştirme, dedikodu yapma; bir kişinin fenâ hâllerini ve kötü huylarını gıyabında söyleme; bir kimseden, onun bulunmadığı yerde, duyması hâlinde hoşlanmayacağı bir biçimde söz etme¹⁴⁶ gibi anlamlara gelen ‘gıybet’dir. Malum ola ki, gıybet üç nev’ üzerindedir: Evvelkisi budur ki, gıybet eder de ben gıybet etmedim der. Zira onda olan aybını yani hâlini zikrettim der. İşte bu küfrdür, helale haram demek gibi olduğu için küfrdür. İkinci nev’i gıybet eder, ol söz gıybet olunan kimsenin kulağına vasıl olur. İşte bu bir masiyettir ki helallik dilemedikçe bunun tevbesi tamam olmaz. Üçüncü budur ki, gıybet olunan kimseye gıybet vasıl olmaz ise bu surette heman tevbe ve dahi kendine ve gıybet ettiği kimesneye istiğfar kifayet eder.¹⁴⁷ Eğer kişinin yüzüne karşı söylenirse buna hakaret, şetm denir.¹⁴⁸ Derler ki: İnsanları arkasından kötüleyen kimse mancınık ile sevaplarını bazen doğruya, bazen batıya atan kimseye benzer. Zira o bazen Horasanlının, bazen Şamlının, bazen Hicazlının, bazen de Türkistanlının gıybetini

¹⁴² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 317.

¹⁴³ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 696.

¹⁴⁴ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fî İşârâtı Ehli'l-İlhâm)*, s. 328.

¹⁴⁵ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 162.

¹⁴⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 147.

¹⁴⁷ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 855-856.

¹⁴⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 147.

yapmakta, böylece kazandığı sevapları dağıtmakta ve eli boş olarak yerinden kalkıp gitmektedir. Derler ki: Kıyamet günü insana amel defteri verilecek, insan defterinde bir sevap bile bulunmadığını görecektir ve: Namazım nerede, orucum nerede, ibadet ve taatım nerede? diyecek. O zaman kendisine şu cevap verilecek: Halkı gıybet ettiğin için bütün amellerin (halkın amel defterine) geçip gitti.¹⁴⁹ *Tuhfetü'l-Âşıkîn*'de bu mevzuu ulemanın, gıybet, insanın kötü yönlerini ve yaptığı uygunsuz işleri ortaya dökmektir, sözü ile başlar. Hz. Peygamber, bir kişi gıybetten bir kelime terk ederse Allâh'a bin rekat namazdan daha sevgili olur, buyurmuştur. Diğer bir hadiste, bir kişi gıybet tövbe edip ölse cennete girenlerin sonuncusudur; tövbe etmeden ölse cehenneme girenlerin ilkidir, buyrulur. Başka bir hadiste, gıybet, cinayetten ve zinadan daha şiddetlidir, buyrulur. Hikâye edilir ki, İbrâhim Edhem hazretleri bir davete gittiğinde, henüz gelmemiş olan bir kişi hakkında, o ağırcağıdır, yavaş gelir, diye gıybet edildiğini duyunca yemek yemeden kalkıp gitmiş hatta üç gün yemek yememiştir. Muhammed Nehrecûrî, dünyadaki en büyük iki musibet yalan ve gıybettir, demiştir.

Marifet

Dördüncü bâbın ilk mevzuu, bilgi, amelî ve tecrübî bilgi, tanımak, aşinalık; sufilerin ruhanî hâlleri yaşayarak, manevî ve ilahî hakikatleri tadararak (iç tecrübeyle vasıtasız olarak) elde ettikleri bilgi, irfan¹⁵⁰ gibi manalara gelen 'marifet'tir. Marifet, ilham suretiyle Allâh, Allâh'ın sıfatları, fiilleri, gayb âlemi hakkında elde edilen bilgidir.¹⁵¹ Hakk'a dair elde edilen bilgiye 'marifetullâh', buna sahip olan kişiye de 'ârif-i billâh' denir.¹⁵² Ulema lisanında marifet, ilim manasına gelir. Her ilim bir marifet, her marifet de bir ilimdir. Allâh hakkında âlim olan herkes ârifdir, her ârif de âlimdir. Kısaca kul, kendisine yabancılaştığı nisbette Rabb'i hakkında marifet tahsil eder. Marifet ilham, ârif ilhama mazhar olan velî ve sufî demektir. Marifetin mukaddimesi zühddür.¹⁵³ İnsanlar Allâh hakkındaki sıhhatli ilme 'marifet' adını vermişlerdir. Tasavvuf yolunun şeyhleri ise Allâh hakkındaki sıhhatli hâle 'marifet' ismini vermişlerdir. Bundan dolayı da, marifet ilimden daha üstündür, demişlerdir. Çünkü sıhhatli ilim olmadan sıhhatli hâl bulunmaz. Sıhhatli ilim sıhhatli hâl değildir. Yani Allâh hakkında âlim olmayan O'nun hakkında ârif olamaz (Hakk'ı bilmeyen

¹⁴⁹ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, s. 244.

¹⁵⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 236.

¹⁵¹ H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010, s. 221.

¹⁵² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 236.

¹⁵³ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, s. 398-399.

O'nu tanımaz) fakat ârif olmayan bir kimse âlim olabilir¹⁵⁴ Şem'î, Ebu'l-Hasen-i Sevrî hazretlerinden aktarır, marifet, Allâh'ı bir bilip her şeyin varlığını ve başlangıcını Allâh'a bağlamak ve bütün mahlukâtın rızkını Allâh'tan bilmektir. Hz. Peygamber, eğer siz Allâh'ı hakkıyla bilseydiniz, câhilliğin asla ulaşamayacağı bir ilme sahip olmuş olurdunuz ve siz Allâh'tan gerçekten korksaydınız deniz üzerinde gezer ve bir dua ile dağları ezerdiniz, buyurmuştur. Abdurrahman-ı Mısrî anlatıyor, ben bir ölüyü yıkarken peştamalını almak istedim fakat o sıkıca tuttu, bana izin vermedi. Ben, sen dirildin mi, bu ne hâl diye sorunca, bilmez misin ki bir kişi Allâh'mı bilirse ölmez, diye cevap verdi. Nitekim Hz. Resûl, müminler ölmez, belki fenâ kapısından bekâ kapısına geçerler, buyurmuştur. Zünnûn-ı Mısrî şöyle demiş: Bir kişi şu üç şeyi bilmeden Allâh'ı bilmez: Birisi, dünyayı fenâ ile diğeri, ahireti bekâ ile sonuncusu nefsi hata ile. Kişi birinciyi bilse ibret almaya yönelir, ikinciyi bilse ibadetle meşgul olur, üçüncüyü bilse kulluk etmek için çaba gösterir. Bir kimse bu üçünü tam olarak bilse Allâh'ı gerçek marifet ile bilir; böylece nefsinden ve dünyadan yüz çevirir.

Ârif

Dördüncü bâbın ikinci mevzuu, bilen, vâkıf, aşına, tanıyan, anlayışlı, kavrayışı mükemmel, irfan ve marifet sahibi; Allâh Teâlâ'nın kendi zâtını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşahede ettirdiği kimse; müşahede ve temaşadan hâsıl olan bilgiye sahip olan şahıs¹⁵⁵ gibi manalara gelen 'ârif'tir. Ârif, bütün gayretini Allâh için harcayan, sahip olduğu marifet, kendisinde Allâh'ın bir lutfu olarak gerçekleşen, her şeyi terk ederek Allâh'a dönmesi isabetli olan kişidir. Ârifler üç sınıftır: Onların bir sınıfı nefsi olmayan kimselerdir. İkinci sınıfı vecdin kendilerini Hakk'ın bütünüyle hükmettiği bir hâle teşvik ettiği insanlardır. Üçüncü sınıf, âdet ve alışkanlıkları yok olan kimselerdir. Hakk'ın inayetiyle onların nazarında konuşmak, susmak ve bunların dışındaki şeyler eşittir. Ârifin üç mertebesi vardır: Birincisi, masivadan dönmek ve perdeleri ortadan kaldırmaktır. Bu hâlde ona zahit denir. İkincisi riyazet yolunda Allâh'a gitmektir. Bu hâlde ona âbid denir. Sonuncusu ise Allâh'a vâsıl olmaktır. Bu hâlde ona ârif-i billâh denir.¹⁵⁶ *Tuhfetü'l-Âşıkîn*'de ârif, gözlerini açıp kapattığında Allâh'tan başkasıyla meşgul olmayan kişi olarak tanımlanır. Bazıları, ârifin alameti, dünyaya ibret, ahirete bekleyiş, Allâh'ı bilmeye sevinç ve müjde, Allâh'a övünç gözüyle bakmaktır, demişler. Ebu'l-Kâsım-ı Harrâz ârif, Allâh'a

¹⁵⁴ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Hakikat Bilgisi, Keşfü'l-Mahcûb*, s. 331-332.

¹⁵⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 44.

¹⁵⁶ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 113-123.

kavuşmak için her şeyden yardım isteyen; O'na ulaştıktan sonra O'ndan başka her şeye karşı ilgisiz olan kişidir, demiştir. Râbi'â hazretleri ârif, kalbini Allâh'tan kendine hibe edip sonra yine Allâh'a döndüren ve sonunda halktan uzaklaşıp Hak'ta gizlenen kişidir, demiştir. Hz. Peygamber, her şeyin bir madeni vardır; takvânın madeni âriflerin kalpleridir, buyurmuştur. Ebu'l-Kâsım-ı Hakîm, günahı terk etmenin alameti zühhtür ve nefsi terk etmenin alameti ârifdir, demiştir.

Niyet

Beşinci bâbın ilk mevzuu, amelin evveli, başlangıcı;¹⁵⁷ yapılacak işin ismini zikrederek fiili işlemek için azmetmek¹⁵⁸ gibi anlamlara gelen 'niyyet'tir. Malum ola ki her amelde niyet lazımdır, amel-i kalpten gayrı. Zira niyet kalp ile olur ki Hakk'a amel-i meşru ile takarrüp kespemektir.¹⁵⁹ Tasavvufta samimi ve sağlıklı bir niyetle yönelmek esastır; zira sonuç başlangıca göre olur.¹⁶⁰ Amel bedenin niyyet ise kalbin Allâh uğrunda gayretidir. Niyet dört şey üzerine bina edilir: Kasd, azim, irade ve meşiet.¹⁶¹ Şem'î, Ebu'l-Kâsım-ı Hakîm'den rivâyet eder: Niyet, kalbe bir doğmadır, Allâh'tan başkası ondan haberdâr olmaz. Hz. Peygamber anlatır, kıyamette insanlar hesaba çekilirken bir kişinin amel defteri gelir, bakar ki içinde hac, umre, sadaka gibi ameller var. O kişi, ben bunları işlemedim, neden buraya yazılmış, diye sorar. Ona derler ki, bugün hata ve unutkanlık günü değildir, kitap senin kitabındır. Biz biliyoruz ki sen bunları işlemedin, ama dünyada elime para geçerse bu amelleri işlerim diye niyet etmiştin, o niyetinle sen bugün bunları yapmış gibisin. Hz. Peygamber, ameller niyetsiz olmaz, Allâh bir kulu niyetsiz kabul etmez, niyetler de hâlis olmalıdır, buyurur. Bir hadis-i kutsîde, ihlas benim sırlarımdan bir sırdır, onu sevdiğim kişinin kalbine emânet olarak bıraktım, kullarımda onun hakikati, ibadetlerinde riyayı terk etmek olarak ortaya çıkar, buyrulur. Bir diğer hadiste, müminin niyeti amelinden hayırlıdır, buyrulur. Fuzayl bin 'Îyâz, ne zaman kişinin niyetinde nasihat, kalbinde Allâh korkusu, dilinde doğruluk ve vücudunda salih amel olursa o kişi salih olur, demiştir.

¹⁵⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 279.

¹⁵⁸ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 774.

¹⁵⁹ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 1168-1169.

¹⁶⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 279.

¹⁶¹ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 775-776.

Edeb

Beşinci bâbın ikinci mevzuu, terbiye, incelik, nezaket, kabul gören kurallara uyma;¹⁶² itidalde olma, sâlikin ifrat ve tefrit arasında orta bir yol tutmasıyla taşkınlık ve sıkıntıdan uzak kalması yani ifrat ve tefrit arasındaki sınırın korunması¹⁶³ gibi anlamlara gelen ‘edeb’dir. Tasavvuf tümüyle edepten ibarettir.¹⁶⁴ Hakikî manada edep, bütün hayır ve iyi meziyetlerin toplamıdır. Edepli olan zât, kendisinde her nevi hayır ve meziyetlerin toplanmış olduğu kimsedir.¹⁶⁵ *Tuhfetü'l-Âşıkîn*’de ‘edeb’ konusu hakikat erbâbının, edep, bir şeyi yerli yerine koymaktır, sözü ile başlar. Bazıları da edep, seçme ve yalvarma konusundan fakirlik kilimine geçmektir, demişler. Edep iki çeşittir: Biri zahirî edep; diğeri, bâtinî edeptir. Zahirî edep, nefsi isteklerden korumaktır. Bâtinî edep, kalbi tehlikelerden korumaktır. Bazı irfan ehli, çocuğun anne-babası üzerindeki hakkı, ismini uygun koymak ve edebini güzelleştirmektedir, demişler. Hâtem-i Âsım hazretleri birgün mescide girerken evvelâ sol ayağını atmış, peşinden rengi değişmiş ve hemen dışarı çıkmış. Tekrar döndüğünde dostları bu hâlimden sual etmişler. Âsım, mescide girerken önce sol ayağımı atarak küstahlık ettim, Allâh’ın, bana verdiklerini geri almasından korktum, diye cevap vermiş. Nitekim ulular, bir kişi edebi terk eylese kapı dışarı edilir; kapı dışarı edilen ise ahıra kovulur, demişler.

Nasihât

Altıncı bâbın ikinci mevzuu, hakikat erbâbının, nasihat, tarikâtı korumayı bilmektir, sözü ile başlayan ‘nasihat’tır. Allâh için nasihat eden kişinin alameti, bütün gücüyle Allâh’a, O’nun kitabını anlamaya, kitabıyla amel etmeye, peygamberinin sünnetlerine uymaya yönelmesi, isyan etmeden itaat etmeyi ve unutmadan zikretmeyi sevmesidir. İnsanlara nasihat etmenin alameti, Allâh’a itaat konusunda kendin için istediğini insanlar için de istemen; Allâh’a isyanla ilgili olarak da kendin için çirkin gördüğünü insanlar için de çirkin görmendir.¹⁶⁶ *Tuhfetü'l-Âşıkîn*’de belirtildiğine göre, bazı ârifler, nasihat, kişiyi dalalet köşesinden hidayet hazinesine ulaştırmaktır. Doğrusu nasihat değerli bir incidir; onu kabul kulağına küpe et ve sakın kaybetme, demişlerdir.

¹⁶² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 116.

¹⁶³ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fî İşarâtu Ehli'l-İlhâm)*, s. 46.

¹⁶⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 116.

¹⁶⁵ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risalesi*, s. 372.

¹⁶⁶ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 741.

Tevfik

Altıncı bâbın üçüncü mevzuu, uyumlu kılma; ahenkli hale getirme, başarılı kılma; Allâh'ın, kulunun fiilini rızasına ve mahabbetine uygun kılması, iradesine ve rızasına muvafık işler yapmayı ona nasip etmesi; kulun iradesi ile Hakk'ın kaza ve kaderi arasındaki ahenk ve birlik¹⁶⁷ gibi anlamlara gelen 'tevfik'tir. Tefvikin eseri taleb ve talebin eseri dahi tahsil-i ilmdir.¹⁶⁸ Tefvik, kul taat yapmak istediğinde, bunu yapacak gücün kendisinde bulunmasıdır, ruhun yardımcısıdır.¹⁶⁹ Şem'î'nin Ebû Nehrecûrî'den aktardığına göre tevfik, sebepsiz ve talepsiz olarak Allâh'ın kullarına ihsanıdır. Hz. Peygamber Allâh, bir kavme hayır dilerse onları cömertliğe ve sadaka vermeye yöneltir, buyurmuştur. Abdullâh Tüsterî, bütün ameller tevfik ile olur, tevfik ise Allâh'tandır. Onun anahtarı da dua ve tazarrudur, demiştir.

Tefvîz

Altıncı bâbın dördüncü konusu, teslim, tevekkül; kulun, tüm işlerini Mevlâ'sına havale etmesi ve hiçbir hususta ne dil ne de kalple ona itiraz etmemesi, sızlanmaması, içinde bir rahatsızlık dahi hissetmemesi¹⁷⁰ gibi anlamlara gelen 'tefvîz'dir. Tefvîz, ancak iyiliği ve kötülüğü şüphe götüren şeylerde hâsıl olur. Tefvîz, kulun dünya işlerinden hiçbirini tercih etmemesi, bu konudaki tercih hakkını Mevlâ'sına bırakması, onun tercihinin aksine bir tercihte bulunmamasıdır. Tevekkülün üç derecesi vardır: Tevekkül, sonra teslîm, sonra tefvîz.¹⁷¹ Şem'î, bazı hakikat erbâbından tefvîz hakkında şunları aktarır: Dünyadan bir şeyi istemeyip Allâh'ın senin için istediğine razı olmaktır. Hz. Peygamber, beş şey Allâh'a imandandır, Allâh'a tevekkül, kazaya rıza, Allâh'ın emrine teslim, Allâh'a tefvîz ve musibetlere sabr. Câfer-i sâdık, tefvîzin alameti kulun, insanlar görürken ibadet etmemesi, musibet ve huzur anında kalbin Allâh'a yönelmiş olmasıdır.

Zikr

Altıncı bâbın beşinci mevzuu, anmak, hatırlamak, yâd etmek¹⁷² gibi anlamlara gelen 'zikr'dir. Allâh'ın isim ve sıfatlarını anmak şeklinde tatbik edilen zikir, riyazetin en önemli

¹⁶⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 358.

¹⁶⁸ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 347.

¹⁶⁹ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 1102.

¹⁷⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 350.

¹⁷¹ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 1040-1043.

¹⁷² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 393.

esası, kulun Rabb'ine yaklaşmasını sağlayan en büyük ibadettir.¹⁷³ Zikir iki nevîdir: Dilin zikri ve kalbin zikri. Kul, kalbin daimî zikri mertebesine, lisan zikri ile vâsıl olur. Tesirli olan kalp zikridir. İmdi kul, hem dille hem kalple zikir hâlinde olursa sülûk hâlindeki vasfı itibariyle kemâle ulaşmış olur.¹⁷⁴ Lisanla zikre zikir denir ve kalble ve harfsiz ve savtsız zikre zûkr denir.¹⁷⁵ Özünde bulunmamak, uzaklık, ayrılık ve zikreden ve zikredilen ikiliği anlamlarını taşıyan zikir, Şeyhü'l-Ekber'in düşünce dünyasına egemen olan varlık birliği düşüncesi tarafından reddedilir. Bu yorumda zikir, Hak ile huzur, O'nda fanî olmak, Hak ile birlik makamına ulaşmaktır. Bu durumda zikreden ve zikredilen arasındaki bir bağıntı mesabesindeki zikir ortadan kalkar ve düşer.¹⁷⁶ Şem'î, bazı kelimelerin zikir hakkında, huzur sebebidir, dediklerini aktarır. Nitekim Hz. Peygamber, yâ Ebî Derdâ, bir saat zikir halkasında oturman bin yıl ibadetten hayırlıdır, buyurur. Bir mümin, Allâh'ın zikredenlerin yanında otursa, Allâh rahmet kapılarını o kimsenin üzerine açar, o kişi oradan affolunmuş şekilde kalkar. Ondan sonra bir tellâl gelir, dağılın ve amel etmeye başlayın, gerçek şu ki günahlarınız affolundur, diye müjde verir, buyurmuştur. İşaret ehlinde bazıları, zikir yedi kısımdır: Birisi, el ile zikirdir; birisi ayak ile zikirdir; birisi, ruh ile zikirdir; bir diğeri, dil ile zikirdir; beşincisi göz ile zikirdir; altıncısı kulak ile zikirdir; yedincisi kalp ile zikirdir. El ile zikir, zayıflara ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmektir. Ayak ile zikir, ulema meclislerine ve akraba ziyaretine gitmektir. Ruh ile zikir, Allâh'a iştiağ duymaktır. Dil ile zikir, Kur'an okumak ve dua etmektir. Göz ile zikir, sürekli ağlamaktır. Kulak ile zikir hükemanın kelamını dinlemektir. Kalp ile zikir, dünyadan el etek çekip ahirete yönelmektir.

Züht

Yedinci bâbın ilk mevzuu, soğuk ve ilgisiz davranmak, rağbet etmemek, yüz çevirmek; Hakk'a ve ahirete yönelmek için dünyadan el etek çekmek; elde mevcut olsa bile gönülde mal ve mülk sevgisine yer vermemek¹⁷⁷ gibi anlamlara gelen 'zühd'dür. Zühdün çeşitleri vardır: Zühdü'l-âmmе, haramı terk etmek, şüphelilerden uzak durmak; zühdü ehli'l-irade, gereksizlerden sakınmak; zühdü hâssati'l-hâssa, Allâh'ın dışındaki her şeyden, önce dışta ardından içteki gayelerden son olarak da her şeyden yüz çevirmek; zühdü fi'z-zühd, insanın yüz çevirdiği şeyi küçümsemesi. Dünyaya karşı zahitlik

¹⁷³ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fî İşarâtı Ehli'l-İlhâm)*, s. 248.

¹⁷⁴ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risalesi*, s. 301.

¹⁷⁵ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 530.

¹⁷⁶ Suad El-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s. 128.

¹⁷⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 397.

seçkinlerin gözünde günah sayılmıştır. Hakk'ın dışındaki şeyler nedir ki yüz çevirmeye veya talebe konu olsun?¹⁷⁸ Şem'î'nin seçkinlerden aktardığına göre züht, kişinin, nefsin istediği dünya lezzetlerinden, can ve mal sevgisinden, devlet ve baht isteğinden uzak olmasıdır. Süleymân-ı Dârânî, züht, Allâh'tan başkasıyla meşguliyete sebep olan şeyleri terk etmektir, demiştir. Bazıları da züht, dünyayı bulup terk etmektir, bulmadan tek etmek hayvaniyet sıfatıdır, demişlerdir. Dünyayı terk edene derviş, dünyanın terk ettiği kişiye geda(köle, dilenci) denir. Bazı irfan ehli, züht iki kısımdır: Zühd-i avâm ve zühd-i havâs. Yukarıda zikredilenler zühd-i avâma dâhildirler. Zühd-i havâs ise cennet nimetlerinden dahi feragat etmektir, demişler. Nitekim hazret-i Resûl, feraiz ile amel eyle âbid ol; Allâh'ın kısmetine razı olup zahit ol; dünyadan züht eyle Allâh seni sevsin; insanların elinde olandan züht eyle insanlar seni sevsin, buyurur. İbrâhim Edhem, züht üç harftir: Zâ, hâ ve dâl. Zâ, dünya ziynetini, hâ hevâyı ve dâl dünyayı terk etmektir, demiştir. Bazıları da, züht, nefsin isteklerinden uzaklaşmak, Hz. Peygamber'in gittiği yolda gitmektir, demişler. Nitekim Hz. Peygamber, dünyada zahit olanlar, ahirette râgıp olanlardır. Kıyamet gününde onlar selamettedir, buyurmuştur. Sırrî hazretleri dört şeyi zühdün ahlakından sayar: Helale şükür, harama sabr, bela geldiği zaman huzursuz olmamak ve fakirlik ile zenginliği bir tutmak.

Zahit

Yedinci bâbın ikinci mevzuu 'zâhid'dir. Zahit, dünyaya rağbet etmeyen, dünyadan yüz çeviren, el etek çeken; kendini bütünüyle ahirete ve Hakk'a veren, mala, mülke, makama ve şöhrete değer vermeyen, dünyayla ahiret arasında tercih yapmak gerektiği zaman ağırlığını daima ahiretten yana koyan; ham sofu, ham ruhlu, pişmemiş, olgunlaşmamış, dinin özünden habersiz şekilci ve zahirci kişi; ârif ve âşık olmayan kimsedir.¹⁷⁹ Zahit, sürekli senin burnuna sirke ve hardal çektirir, ârif ise sana misk ve anber koklatır.¹⁸⁰ Bu tanımlardan, zahidin iki türlü değerlendirildiği -dünyadan el etek çeken takvâ sahibi kişi; şekilci ve gösteriş meraklısı âbid- anlaşılıyor. Şem'î âriflerden şöyle aktarır: Zahit, Hz. Peygamber'in yolunda giden, nefsin isteklerinden kurtulmuş olan kişidir.

¹⁷⁸ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fi İşârâtü Ehli'l-İlhâm)*, s. 282-283.

¹⁷⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 389.

¹⁸⁰ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 1278.

Vera

Yedinci bâbın üçüncü mevzuu, dinde haram ve mekruh olan şeyleri terk ettikten sonra haram ve mekruh oluşu şüpheli olan hususları ve helal ve mubahların ihtiyaçtan fazlasını da terk etmek; zerre kadar da olsa kimsenin hakkını üzerine geçirmemek¹⁸¹ gibi manalara gelen ‘vera’dır. Vera ‘dünyadan yüz çevirmek’ manasına gelen zühdün ilk basamağı ve takvânın ilk adımıdır.¹⁸² Demişlerdir ki, vera üç derecedir: Evvelki fetva-yı nassiyye ile haram olan nesneden ictinabdır ve illa adalet zâil olur ve onu irtikab eden fasık ve facir olur. İkincisi verau’s-salihîndir ki şübühâtta ihtirazdır. Yani bir nesnenin zahiri üzerine fetva müsaade etse dahi tevakkuf ede ve fetva-yı kalble amel eyleye, harama vukudan hazer kıla. Üçüncüsü verau’l-müttakîndir ki bundan bazı helali dahi terk lazım gelir, heladir diye her nesneyi söylemek ve ekl ü şürb ü lübs lazım gelmez. Zira şer’in ruhsatı ameli müceb değildir.¹⁸³ Şem’î, bazı irfan ehlerinden verayı şöyle aktarır: Yapılmasında sakınca olmayan amellerden kendini men etmelidir. Hz. Peygamber, eğer siz namaz kılarak iki büklüm olsanız ve gözlerinizden deniz gibi yaşlar aksa yine de bunlar size fayda sağlamaz; size gerekli olan sadık veradır, buyurmuştur. Bazıları da sadık vera, hem gönülden hem de dış görünüşten hem gizli hem de açık olarak Allâh’tan tam bir korku ile korkmaktır, demişlerdir. Hasan-ı Basrî, bir zerre sadık vera, bin kantar oruç ve namazdan hayırlıdır, demiştir.

Yakîn

Yedinci bâbın dördüncü mevzuu, kesin ve apaçık bilgi, şüphe ve tereddüte mahal olmayan doğru ve gerçek; vakaya uygun başka türlü imkânsız ve değişmeyen inanç; delille değil, iman gücüyle apaçık olarak görme; saf kalple gaybı temaşa; fikri muhafazayla sırrı mülahaza etmek; bir şeyin hakikati konusunda kalbin doyum halinde olması; her türlü şüpheyi ortadan kaldırıp tasdik edilen gaybın hakikatine ermek¹⁸⁴ gibi anlamlara gelen ‘yakîn’dir. Yakîn üçtür: İlme’l-yakîn, bir şey hakkında habere dayanan bilgidir,¹⁸⁵ şeriatin zahiridir, sünnete uymaktır, kesbîdir. Ayne’l-yakîn, bir şey hakkında görme yoluyla elde edilen kesin bilgidir, muamelde ve sünnete uymada ihlaslı olmaktır, vebîdir, Hakk’ı

¹⁸¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 379.

¹⁸² H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 158.

¹⁸³ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 1209-1210.

¹⁸⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 386.

¹⁸⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 386.

görmektir.¹⁸⁶ Hakka'l-yakîn, bir şey hakkında o şeyi yaşayarak, onunla haşır neşir olarak elde edilen kesin bilgidir,¹⁸⁷ sâlikin ilmen, şuhûden ve hâlen Hak ile bekâsında hâsıl olan ilimdir.¹⁸⁸ Şem'î'nin bazı sâlihlerden aktardığına göre yakîn, şeksiz şüphesiz gaybı tasdik etmektir. Hikâye edilir ki, havârîleri Hz. İsâ'ya, su üzerinde nasıl yürürsün, diye sormuşlar. O da iman ve yakîn ile yürürüm diye cevap vermiş. Havârîler, biz de senin gibi iman getirdik, deyince Hz. İsâ, hadi o zaman yürüyün bakalım, demiş. Havârîler yürüyemiyoruz, suyun dalgalarından korkuyoruz, deyince Hz. İsâ, suyun dalgalarından korkuyorsunuz, suyun Rabb'inden niye korkmuyorsunuz, demiş. Zünnûn-ı Mısri, yakînün alameti üçtür: Birincisi, her şeyde Allâh'a bakmak; ikincisi, her işte Allâh'a yönelmek; üçüncüsü, her şeyde Allâh'tan yardım dilemektir, demiştir.

Takvâ

Yedinci bâbın beşinci konusu, korkma, endişelenme, kaygılanma, dikkatli davranmak, sakınmak, korunmak, Allâh'a boyun eğerek azâbından sakınmak, cezayı gerektiren davranışlardan nefsi uzaklaştırmak suretiyle korunmak¹⁸⁹ gibi manalara gelen 'takvâ'dır. Takvânın hakikati, Allâh'a itaat ederek azâbından sakınmaktır.¹⁹⁰ Haram olan şeyleri terk etmek esasen dinî vazifelerdendir, takvâdan sayılmaz,¹⁹¹ günah olma ihtimali olan amellerden sakınmak, en son olarak da fuzulî ve lüzumsuz olan (mubah ve helal) şeyleri de terk etmek takvâdır.¹⁹² Şem'î, Câfer-i Sâdık'tan aktarır: Takvâ, kalbinde Allâh'tan başka bir şey görmemektir. Hz. Peygamber, yâ Ebî Zer, Allâh'tan kork ve kötü işleri güzel işlerle gider. Çünkü yaptığın güzel işler kötü işlerini örter ve güzel ahlak ile ahlaklan, buyurmuştur. Bazı müfessirler, takvâ iki kısımdır demişlerdir: Birisi asıl ve birisi fer(daha alçağı)dir. Asıl takvâ, imandır. Onun daha alçağı olan fer ise vera ve gûnahtan korunmaktır.

¹⁸⁶ Ebu Abdurrahman Es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri, Sülemî'nin Risaleleri*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981, s. 32.

¹⁸⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 386.

¹⁸⁸ Mahir İz, *Tasavvuf*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1990, s. 168.

¹⁸⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 342.

¹⁹⁰ Abdülkerim Kuşeyri, *Tasavvuf İlmüne Dair Kuşeyri Risalesi*, s. 200.

¹⁹¹ Mahir İz, *Tasavvuf*, s. 169.

¹⁹² Abdülkerim Kuşeyri, *Tasavvuf İlmüne Dair Kuşeyri Risalesi*, s. 200.

Mahabbet

Sekizinci bâbın ilk mevzuu, muhabbet, sevgi, Allâh'ın kulunu, kulun Allâh'ı sevmesi¹⁹³ gibi anlamlara gelen 'mahabbet'tir. Mahabbet-i ilahî evvelâ cenâb-ı cemîl-i bî-zevâl hazret-i ahadiyyete zâtuhu kendi cemâl-i bî-misâlini mir'ât-ı vücûdunda bilâ-tavassut müşahededen ibarettir. Eğer bu mahabbet olmasaydı, âlem ve âlemiyân saha-i vücuda gelmezdi ve makadir-i mümkinât mezahirin bulmazdı.¹⁹⁴ Buna göre ilk muhabbet Allâh'tan zuhur etmiştir. Bu mahabbete Nûr-ı Muhammedî, kalem-i a'lâ, akl-ı evvel demişlerdir.¹⁹⁵ Bir Allâh'ın kula bir de kulun Allâh'a mahabbeti vardır: Hak Sübhânehu ve Teâlâ'nın kuluna mahabbeti, ona hususî surette bir nimet vermeyi irade etmesidir. Kulun Allâh hakkındaki mahabbetine gelince, bu, kulun kalbinde bulduğu ve duyduğu bir şey olup ibare ile ifade edilemeyecek kadar latif (ve rakik bir his)tir. Bu hâl ve his insanı Allâh Teâlâ'ya tazîm etmeye, O'nun rızasını her şeye tercih etmeye, O'ndan ayrı kalınca sabırsızlanmaya, O'nsuz edememeye, O'nsuz kalınca da kararsız hâle gelmeye, ünsiyet ve ülfetini, devamlı surette kalbi ile O'nu zikrederek bulmaya ve O'na karşı içinde bir heyecan duymaya sevk eder.¹⁹⁶ Şem'î bu mevzuuda, âşıklardan şöyle aktarır: Mahabbet, sevgiliden başkasını unutmaktır. Hikâye edilir ki, bir gün bir grup Şeyh Şiblî'nin dergâhına gelip, biz seni seven insanlarız demişler. Şiblî, bunları taşa tutarak kovalamaya başlamış ve bunlar kaçmışlar. Ardından Şiblî, eğer siz beni sevseydiniz belama sabrederdiniz, kaçmazdınız, demiş. Şimdi buradan anlaşılıyor ki, mahabbet mihnetsiz olmazmış.

Işk

Sekizinci bâbın ikinci mevzuu, ışk sabır elbisesini pâre pâre edip sırları keşfeder, sözüyle başlayan 'ışk'tır. Kaynaklarda, müfrit mahabbet, aşırı sevgi, sevginin son mertebesi; sevginin insanı tam olarak hükmü altına alması, varlığın aslı ve yaratılış sebebi;¹⁹⁷ Aşk Hak Teâlâ'dan bahistir;¹⁹⁸ aşk her durum ve hâliyle insanı Hakk'a götüren yoldur¹⁹⁹ şeklinde tanımlanır. Aşk, sarmaşık anlamına gelen 'ışk' kelimesinden alınmıştır. Sarmaşık, sarıldığı yeri nasıl kaplarsa, aşk da girdiği kalbi, hatta insanın vücudunu öylece

¹⁹³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 232.

¹⁹⁴ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 1005.

¹⁹⁵ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 1005.

¹⁹⁶ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risalesi*, s. 405.

¹⁹⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 48.

¹⁹⁸ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 786.

¹⁹⁹ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 203.

sarar.²⁰⁰ Aşk dert ve bela demektir. Malum ola ki aşk, esrar-ı Hudâ'nın usturlabıdır. Kalem her yerde amel eder velakin aşkda değil. Kalem hakikat-i aşkı yazmaya gelince kendi üzerine yarıldı ve münkesir oldu. Aşk hod kelimât-ı Hakk'ın bir güzidesidir. Zira aşk, kemâlât-ı insaniyedendir.²⁰¹ Bazı hakikat erbâbı, aşk sadece sabır elbisesini değil belki hayat elbisesini bile pâre pâre eder; bazıları da aşk, kalbin hoşlandığı şeye yönelmesidir, demişlerdir. *Tuhfetü'l-Âşıkîn*'de Aşk, Allâh'tan gelen bir cevher; isteklere meylin galebesi, olarak tanımlanır. Ulular için alışılmış bir hastalıktır. Hz. Resûl, bir kişi âşık olup kendini fenâlıktan korursa, esrârı keşfetmemiş olsa dahi şehid olur, buyurmuştur. Muhammed bin Abdullâh rivâyet eder: Bir gün Basra'da bir yiğit gördüm. Yüksek bir duvarın üzerine çıkıp insanlara bakarak, eğer bir kişi âşık olup aşkı ile olmasa onun aşkıdan ölümsüz hayır yoktur, diyerek kendini duvardan aşağı attı ve öldü.

Şevk

Sekizinci bâbın üçüncü konusu, özlem, gönlün sevgiliyle buluşma arzusu, Allâh'a kavuşma özlemi²⁰² gibi manalara gelen 'şevk'tir. Şevk, sevilen anıldığı vakit kalbin heyecanı ve sevilene kavuşma hususunda mustarip olmasıdır. Şevk dedikleri kavuşma öncesinde olur.²⁰³ Sevginin kabarması ile gelen haller yüzünden kalbin çırpınmasıdır. Sevgi ne kadar çok olursa çırpınma da o kadar çok olur. Şevk muhabbetin etkisiyle kalpte yanan bir ateştir. Bu şevk beraberlikte de insandan hiç ayrılmaz.²⁰⁴ *Tuhfetü'l-Âşıkîn*'de şevk, şevk erbâbından nakille, mahbûb anıldığı vakit kalbin oynaması, heyecan duyması, şeklinde açıklanır. Hz. Peygamber, bir kişi cennete müştak olsa hayır işlemeye yönelir; ateşten kaçsa nefsin isteklerinden yüz çevirir; ölüme yakın olsa dünya lezzetlerinden uzaklaşır ve dünyadan çekilse her musîbet ona kolaylaşır, buyurmuştur. Şeyh Şiblî, muhabbetin ateşi ruhu yakar; heybetin ateşi kalbi yakar ve şevkin ateşi nefsi yakar, demiştir.

Vecd

Sekizinci bâbın dördüncü konusu, bulma, varolma, hâsıl olma, buluş, kulun herhangi bir kastı ve çabası olmadan, kalbine tesadüf eden şey²⁰⁵ gibi anlamlara gelen 'vecd'dir.

²⁰⁰ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 204.

²⁰¹ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 786-790.

²⁰² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 333.

²⁰³ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 675-676.

²⁰⁴ Ebu Abdurrahman Es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri, Sülemî'nin Risaleleri*, s. 32.

²⁰⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 376.

Tasavvuf ıstılâhında vecd, kalpte bir neşenin bulunmasıdır. Allâh teâlânın nihayetsiz tecellîlerini müşahede eden bir kimsenin içinin ferahlaması ve o hâlin verdiği zevkle, kendinden geçmesi, kendini kaybedip Allâh'ı bulmasıdır.²⁰⁶ Vecd iki türlüdür: Sâlikî bulan ve ona hâkim olan her vecd mülk vecdi, sâlikin bulduğu vecd ise likâ(karşılaşma) vecdidir.²⁰⁷ Şem'î vecd, Allâh'ı zikretmenin hoşluğu yanında ruhun aciz kalmasıdır, der. Hikâye edilir ki, bir kişi Fırat kenarında guslelerken birinin, Yâsin suresinin 59. âyetini okuduğunu duyar ve mustarip olup kendini Fırat'a atarak boğar.

Üns

Sekizinci bâbın beşinci konusu, ülfet etmek, cana yakın olmak, ahabab canlı olmak, sıcak ilgi, candan sevgi²⁰⁸ gibi manalara gelen 'üns'tür. Sufilere göre üns, Hak katında kullar için gerçekleşen bir bast halidir. Üns, kalbin cemâl tecellîsindeki hâlidir.²⁰⁹ Heybet, korku ve saygı hislerini birden uyandıran bir hâldir; üns ise alışmak ve yaklaşmak, Allâh'ın cemâlini düşünerek kalbin ferahlamasıdır.²¹⁰ Sâlik, Hak'la ünsiyyet hâlinde olduğu nisbette halka (masivaya) yabancılaşır. Halka ünsiyyet ettiği nisbette Hakk'a yabancılaşır.²¹¹ Şem'î ünsü, maarif ehlinden nakille, kişinin sevdiğinin yanında olması ile olmamasının bir kabul edilmesi, şeklinde açıklar. Buna göre sevilenin görülmediği zaman da zikri dilden ve fikri gönülden gitmez. Hz. Peygamber, Allâh'ın kullarına yakınlığı hususunda, ameller yazılır, nefesler sayılır ve günler geçer. Allâh bunları ve tüm yaptıklarımızı görür, buyurur. Üveys el-Karânî, ben Allâh'ımı bilip başkalarına dost olan bir kimse görmedim, demiştir. Hz. Râbi'â, bir kişi Allâh'la yakınlık kazanırsa, Allâh'tan ayrı olduğu için yalnızlık çekmez, hor ve hâkir olmaz, demiştir.

Kurb

Sekizinci bâbın altıncı mevzuu, âriflerin, Allâh'tan gayrıdan alakayı kesmektir, sözü ile açıklanan 'kurb'dür. Yakınlık, Allâh'ın ibadet ve taatine yakın olmak, Hakk'ın tevfikine ve inayetine yakın olmak, gibi anlamlara gelir. Yakınlık makamı, sıddıklık ve peygamberlik makamları arasındaki bir mertebedir.²¹² Hakk'a yakın olduğunu gören kimse

²⁰⁶ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 194-195.

²⁰⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 376.

²⁰⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 368.

²⁰⁹ Suad El-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s. 638.

²¹⁰ H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 211.

²¹¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 368.

²¹² Suad El-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s. 694.

yakın sayılmaz, çünkü yakınlığı görmek, yakınlığa engeldir.²¹³ Nefs-i hevâya muhâlefet üzere olup tamam Cenâb-ı Hakk'ın ubudiyetiyle işgal ve lezâiz-i dünyeviye değil belki tam-ı behişt ve havf-ı dûzahı terk eder, hâlisân li-vechillâh taat-ı Hakk'a meşgul olsa ona kurb tesmiye ederler.²¹⁴ Hz. Peygamber, Allâh'ın, Hz. Mûsâ'ya: Ya Mûsâ bana, kazama rızadan daha güzel bir şey ile yaklaşamazsın ve hasenatını bozmak için kibirden daha kötü bir amel işleyemezsin, diye vahiy ettiğini aktarır. Zünnûn-ı Mısırî anlatır, bir gün Kâbe'yi tavaf eden, zayıf ve beti benzi sararmış bir Arap gördüm. Âşık mısın diye sordum, evet, dedi. Sevdiğin uzak mı dedim, yakın dedi. Seni ister mi dedim, ister, dedi. O zaman neden bu hâldesin diye sordum. Duymadın mı ki yakınlığın azabı uzaklığın azabından daha şiddetlidir. Çünkü yakınlıkta ayrılık ihtimali, uzaklıkta ise kavuşma ihtimali vardır, diye cevap verdi.

İtibâr

Sekizinci bâbın son mevzuu, Cürçânî hazretlerinden nakille, dünyayı fanî sayıp âlemi ölmüş bilip her yeri harap görmek, olarak tanımlanan 'itibâr'dır. İtibâr, ibret ve ders alma, dünya ve orada bulunan her şeyin geçici ve aldaticı olduğunu daima dikkate almaktır.²¹⁵ Hz. Peygamber, suskunluğu tefekkür ve bakışı ibret dolu olan kişi kurtuluşa erer, buyurmuştur. Hikâye olunur ki, bir gün Şakîk hazretleri bir müslüman mezarlığına gitmiş ve mezar taşlarına vurarak, "Bre yalancılar" demiş. Bunun üzerine kabir ehli, bu söylediğin büyük sözdür, neden böyle dersin, diye sorunca Şakîk, siz dünyâda nice malımız mülkümüz vardı diye yalan söylediniz, onlar eğer sizin olsaydı şimdi elinizde olurdu, bu sebeple yalancısınız, demiştir.

Tahâret

Dokuzuncu bâbın ilk mevzuu, temizlik, ruh ve kalp temizliği, günah ve kötü huy kirinden arınma²¹⁶ gibi anlamlara gelen 'tahâret'tir. Bilinmelidir ki temizlik iki nevidir: Biri zahirdeki temizlik, diğeri kalp temizliğidir.²¹⁷ Zahirdeki, beden temizliğidir.²¹⁸ Bâtındaki temizlik ise kalbi Allâh'tan gayrıdan temizlemektir.²¹⁹ Şem'î, kelim ehlinden, tahâretin, tüm bedeni ve organları, Allâh'a yakınlığı engelleyen şeylerden temizlemek, olduğunu

²¹³ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fi İşarâtu Ehli'l-İlhâm)*, s. 452.

²¹⁴ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 884.

²¹⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 197.

²¹⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 341.

²¹⁷ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Hakikat Bilgisi, Keşfü'l-Mahcûb*, s. 353.

²¹⁸ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fi İşarâtu Ehli'l-İlhâm)*, s. 350.

²¹⁹ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 995.

aktarır. Dört şeyi başka dört şeyle temizlemek lazımdır: Yüzü gözyaşı ile dili Allâh'ın zikri ile kalbi Allâh'ın korkusu ile ve günahları Allâh'a tövbe etmek ile. Özet olarak tahâret, bedeni dünyanın kirlerinden temizlemektir. Ebû Leys hazretleri *Bostânü'l-Ârifîn*'de anlatır: Allâh, Hz. Mûsâ'ya, yâ Mûsâ, eğer abdestsiz halde başına bir musibet gelirse onu kendinden bil, başkasından bilme, demiştir. Eğer bir kişi sürekli abdestli olarak dolaşırsa Allâh onu yedi haslet ile yüceltir: Birincisi melekler o kişinin sohbetine devam eder; diğeri, sevap kalemi sürekli yazmaya devam eder; üçüncüsü, bütün uzuvları sürekli tespih eder; dördüncüsü, iftitah tekbiri elinden çıkmaz (namazı bırakmaz); beşincisi, uyuduğu zaman melekler tarafından korunur; altıncısı, ölüm sarhoşluğu kolay olur ve yedincisi kişi sürekli Allâh'ın korumasında olur.

Salât

Dokuzuncu bâbın ikinci mevzuu, namaz, zikir, inkıyad ve boyun eğmek²²⁰ gibi manalara gelen, dinin direği olan²²¹ 'salât'tır. Kulun salâtı, Hakk'a tam anlamıyla erebilmek için, yaratıklardan yüz çevirmesidir. Salât, kul ile Rabb'i arasındaki bir ilişki veya kavuşmadan ibarettir.²²² Müridler ve talipler, baştan sona kadar Hakk'ın yolunu onda bulurlar, makamları orada keşfederler.²²³ Şem'i bu mevzuu, bir mümin ne zaman ayağını sırat üzerine koyarsa Allâh cehenneme şöyle emreder, ey cehennem bana secde eden kullarımdan uzak dur, hadisi ile başlar. Âriflerden biri rivâyet eder, bir gün bir çoban gördüm, kendisi namazda iken koyunlarını kurt güderdi. Namazı bitince bunun nasıl mümkün olduğunu sordum. Çoban Rabb'i ile anlaşınca kurt ile koyun da muhakkak anlaşılır, diye cevap verdi. Nitekim Hz. Peygamber, namaz dinin direğidir. Kim namazı dik tutarsa dini dik tutar; kim namazı yıkarsa dini yıkmış gibidir, buyurmuştur. Buradan anlaşılıyor ki namaz olmadan din olmazmış, kişiye her zaman lâzım olan şey namazmış.

Münâcât

Dokuzuncu bâbın üçüncü mevzuu, fısıldaşmak, gizlice söyleşmek, kulun yüce Mevlâ'sına yalvarması (dua), yakarması (niyaz), dileklerini ona arz etmesi, onu övmesi ve bağlılığını bildirmesi²²⁴ gibi manalara gelen 'münâcât'tır. Şem'i'nin münâcât ashâbından aktardığına göre münâcât, kalpte olan şeyi Allâh'a arz etmektir. Nitekim Hz. Resûl, ibadet

²²⁰ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Hakikat Bilgisi, Keşfü'l-Mahcûb*, s. 362.

²²¹ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 866.

²²² Suad El-Hakîm, *İbnü'l-Arabi Sözlüğü*, s. 544-545.

²²³ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Hakikat Bilgisi, Keşfü'l-Mahcûb*, s. 363.

²²⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 261.

eden kişi, münâcât ile hangi azaplardan kurtulacağını bilseydi asla münâcâtsiz duramazdı, buyurmuştur. Bir Arap, Hz. Peygamber'in kabrinde, Allâh'ım, sen sevgilinin kabrini ziyaret eden kullarını affetmeye söz vermiştin, beni de affet, diye dua edince Allâh, ben seni çoktan affettim. Keşke yeryüzündeki diğer kullarım için de dua etseydin, onları da affederdim. Böylece herkes benim katımda habibimin ne derece değerli ve mükerrem olduğunu anlardı, demiştir.

Dua

Dokuzuncu bâbın dördüncü mevzuu, yakarış, yalvarış, niyaz, dilek dileme, hâlini arz etme, kulun Hakk'a yakarıřı²²⁵ gibi manalara gelen 'dua'dır. Dua talebdir ki, matlûbun-minh olan Hakk'a tezellül ve iltica ve izhâr-ı ubudiyetten ibarettir.²²⁶ Bazılarına göre dua, bizatihi Allâh'ın kulları üzerine hakkı olan ibadettir.²²⁷ şem'î, kalp ehlerinden şöyle aktarır, dua, derecelerin en yücesine isteklerin ulaşmasıdır. Hz. Peygamber, üç kişinin duası mutlaka kabul olur: Babanın oğluna duası, misafirin duası ve mazlûmun duası, buyurmuştur. Leys adında biri hikâye eder, Ukbe bin Nâfi' adlı kişiyi önce kör gördüm, sonra gözleri açılmış gördüm. Sebebini sorduğumda: Hz. Peygamber'i rüyamda gördüm bana, Allâh'ın adlarıyla dua et dedi, ben de dua ettiğim gibi gözlerim açıldı, diye cevap verdi.

Huşû

Dokuzuncu bâbın son mevzuu, sakin ve saygılı duruş, derin bir hürmet hissiyle boyun eğerek el pençe durma, tevazu, dinin emirlerine itaat etme, Allâh'ın huzurunda boynu bükük durma, ona teslim olma, kullarına karşı saygılı ve alçak gönüllü olma, Hakk'ın heybetini gönülde hissetme²²⁸ gibi anlamlara gelen 'huşû'dur. Mahlukâtın sıfatı olan huşûun mahalli kalptir. Kalp ile Allâh'a boyun eğmektir.²²⁹ şem'î, Cüneyd-i Bağdâdî'den huşû hakkında aktarır, huşû, Allâh karşısında kalbin alçalmasıdır. Onun eseri organları (kötülükten) korumakla ortaya çıkar. İbn Abbâs, huşû, sağını solunu unutup sadece secdeye bakmaktır, der. İbn Süleymân, eğer bir kişi, kalbi huşû üzere olup gözyaşı akıtmak isterse yarım karınla (az) yesin içsin, demiştir.

²²⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 111.

²²⁶ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 506.

²²⁷ Abdülkerim Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, s. 352.

²²⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 175.

²²⁹ Abdülkerim Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, s. 233-235.

Zekât

Onuncu bâbın ilk mevzuu ‘zekât’ tır. Zekât lugatte, paklığa derler.²³⁰ Zekâtın aslı ve hakikati, nimetin cinsinden olmak üzere nimetin şükrünü eda etmektir. Her organın bir zekâtı vardır, bu da insanın bütün organlarını hizmete hasretmesi ve ibadetle meşgul bir hâlde bulundurması, nimetteki zekât hakkını ödemiş olmak için, hiçbir oyun ve eğlenceye meyletmemesidir. Kerem sahibi kişiler cimrilik edip mal saklayamadıkları için olmayan malın zekâtını vermek de gereksiz düşer.²³¹ Hakikî zekât, Hak yolunda cân vermektir; yani varlığından geçmektir.²³² Şem’î, akıl ehlinden nakille zekâtı, Hakk’ın rızâsını talep etmek, halkın rahatına yardım etmek ve malı korumak, şeklinde açıklar. Nitekim Hz. Peygamber, mallarınızı zekâtla koruyun, hastalarınıza sadaka ile derman verin ve belâ dalgalarını duâ ile engelleyin, buyurmuştur. Hikâye olunur ki, bir kâfir bu hadisi duyduğunda, eğer Peygamber sözünde doğru ise müslüman olurum, yok değilse onu öldürürüm der. Bir zaman sonra bu kâfirin Mısır’a giden kervanının soyulduğu haberi gelir. Adam Hz. Peygamber’in yalan söylediğini düşünüp onu öldürmek için yola çıkar. O sırada ikinci bir haber daha gelir, buna göre kâfirin kervanı, bir develerinin ayağının aksamaması sebebiyle geride kalmış ve soyulmaktan kurtulmuştur. Bu haberi alan kâfir hemen Hz. Peygamber’in yanına koşmuş ve müslüman olmuştur.

Sadaka

Onuncu bâbın ikinci mevzuu, sevap kazanmak ve karşılığı Allâh’tan beklemek maksadıyla yapılan bağış, yardım²³³ anlamına gelen ‘sadaka’dır. İrfan ehlinden bazıları, sadaka, fanî olanın bakî olan sevgiliye hediyesidir, demişler. Hz. Peygamber, sadaka verin çünkü o, sizi ateşten kurtarır, Allâh’ın gazabını söndürür ve kötülükleri defeder, buyurmuştur. Bazı âlimler, amellerin en faziletlieleri, tok olanı oruç ile acıktırmak ve aç olanı yemekle doyurmaktır, demişler. Bir hadiste, sadaka belayı defeder ve ömrü uzatır, buyrulmuştur. Sadakanın belaları defettiğine yönelik şöyle bir hikâye anlatılır, bir kadının bebeği beşikte iken bir aslan gelip bebeği alıp götürmek üzere imiş. O anda kapıya bir dilenci gelmiş, kadın dilenciye bir parça çörek vermiş. Bunun üzerine aslan çocuğu yerine bırakıp gitmiş. Kadın durumun farkına varınca ağlayan çocuğunu susturmak için emzirmeye başlamış.

²³⁰ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 586.

²³¹ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Hakikat Bilgisi, Keşfü’l-Mahcûb*, s. 376.

²³² Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 585.

²³³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 303.

Savm

On birinci bâbın ilk mevzuu, oruç, Ramazan ayında ve adaklar vb. zorunlu durumlarda Allâh'a yaklaşmak niyetiyle mideyi, cinsel uzvu mubahlardan alı koymak²³⁴ anlamına gelen 'savm'dır. Avâmın orucu nazarı, lisanı, eli, ayağı, kulağı ve diğer organları günahlardan alıkoymak; havâsın ya da seçkinlerin orucu ise, kalbi kötü düşüncelerden, Allâh'tan uzaklaştırıcı fikirlerden ve Allâh'tan başka her şeyden tamamıyla muhafaza etmektir.²³⁵ Ehlullâh savm-ı daim üzredir. Zira iftar eyleseler dahi kalbleri ağyardan hâlîdir.²³⁶ Şem'î oruç hakkında bazı irfan ehlerinden şöyle aktarır: Oruç, günahı öldürür, kalbi canlandırır. Zünnûn-ı Mısırî, doymak ve Allâh'a isyan etmek arasında bağlantı kurar. Hz. Peygamber, Allâh katında, gözlerin görmediği, kulakların duymadığı bir sofradır, o oruçlular için hazırlanmıştır; oruçlu kulun uykusu ibâdettir, nefesi tespihtir, duası kabuldür ve ameli çöktür, her şeyin bir kapısı vardır, ibadetin kapısı da oruçtur, buyururlar. Orucun ibadetin kapısı olma sebebi, kalbi nûrlandırıp nefsin isteklerine engel olması ve ibadete yönelme isteği doğurmasıdır. İmâm-ı Gazâlî *İhyi Ulûm* adlı kitabında, oruç, Allâh'ın düşmanlarının kahrolmasıdır. Çünkü şeytanın aracı nefsin istekleridir, nefis ise yemek ve içmek ile güç bulur, demiştir. Nitekim Hz. Peygamber, her şeyin bir zekâtı vardır, bedenin zekâtı oruçtur, buyurmuşlardır. Muhammed bin Yemânî hazretleri, hekimlere, en faydalı ilacı; ilim adamlarına, hikmet öğrenmek için en kolay yolu; çok ibadet edenlere, Allâh'a ibadet etmenin en faydalı şeklini; zahitlere, züht için en güçlü eşyayı ve hükümdarlara, her türlü işi düzene sokmak için nasıl beslenmek gerektiğini sordum, hepsi de açlık ve az yemek diye cevap verdiler, demiştir. Nihayet oruç, mideyi yemek artıklarından, nefsi isteklerden uzaklaştırarak akli ve kalbi nûrlandırır.

Cû'

On birinci bâbın ikinci mevzuu, açlık, az yeme, asgarî miktarda beslenme, ruhu güçlendirmek için bedeni beslemekten vazgeçme²³⁷ gibi anlamlara gelen 'cû'dur. Açlık sufilerin vasıflarından bir vasıf, mücahedenin erkânından bir rükundur.²³⁸ Sufileri açlığa sevk eden ana etken nefsin güçlerinin zayıflatılması ve bu yolla nefsin gereksiz işlerini

²³⁴ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fî İşarâtu Ehli'l-İlhâm)*, s. 336.

²³⁵ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 877.

²³⁶ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 728.

²³⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 91.

²³⁸ Abdulkерim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risalesi*, s. 230.

hafifletmek niyetidir.²³⁹ Açlık da iki çeşittir, biri tercihen, diğeri ise mecburen aç kalmaktır. Tercihen açlık sâliklerin, mecburen açlık muhakkiklerindir; çünkü muhakkik olan kimsenin nefis terbiyesi için açlığa ihtiyacı yoktur.²⁴⁰ Ehl-i hakikate göre gerçek açlık kırk günde bir yemektir.²⁴¹ Şem'î, açlık için, riyazet erbâbından nakille, (ahireti) fethetmek için ruhun temizlenmesidir, der. Nitekim Hz. Peygamber, şeytan, insanların damarlarında dolaşır, ona açlık ve susuzluk ile baskı yapın. Açlık, yanında yetmiş rahatlık bulunan bir âfettir; tokluk, yanında yetmiş âfeti bulunan bir rahatlaktır, buyurmuştur. Bişr bin Hafî de, açlık kalbe sefâ verir, hevâ ve hevesi öldürür, demiştir.

Riyazet

On birinci bâbın son konusu, idman, eğitime, terbiye ve ıslah etme, boyun eğdirme, çekici ama zararlı şeylerden uzak kalmaya, zor ama faydalı şeyleri yapmaya kendini alıştırmaya²⁴² gibi anlamlara gelen 'riyazet'tir. Riyazet, nefsi Allâh'tan başkasına yönelmekten alı koyup, Hakk'a yönelmeye sevk etmektir. Riyazetin en büyük esası zikre devam etmektir.²⁴³ Hâsılı riyazet beden ve ruh terbiyesidir.²⁴⁴ Şem'î, bazı hidayet ehlinden şöyle aktarır: Riyazet, kalbin ve bedeninin (nefse uymasına mani olan) bendidir; yerilen hareketleri övülen hareketlerle değiştirmektir. Hikâyeye edildiğine göre, Ebû Hanîfe hazretleri, kuşların yediği kadar yemiş, kendisi daima riyazet üzere imişler.

Hac

On ikinci bâbın ilk mevzuu, 'hacc'dır. Hac, bir Müslümanın belli kurallara uyarak mikatta ihrama girmek, Arafat'ta vakfeye durmak ve ziyaret tavafı yapmak ile yerine getirdiği ibadettir.²⁴⁵ Hac yapmaktan maksat Kâbe'yi görmek değildir. Maksat müşahedenin keşfi ve tecellilerin temaşa edilmesidir²⁴⁶ Allâh'ın inayetine güvenen sâlik sefere azmeder, varlık memleketinden yokluk diyarına sefere çıkar. Mikat yerinde gösteriş elbisesini çıkarır, dostun giysisi olan ihramı kuşanır; dünyadan tecerrüt eder, marifet Arafat'ında ârif olarak durur, nefis koçunu kurban eder, Safâ'da saflaşır, Merve'de mürüvvet ehli olur nefsindeki kötü huyları taşlar, Kâbe'de Hakk'ın harimine erer. Sonra

²³⁹ Suad El-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s. 39.

²⁴⁰ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 386.

²⁴¹ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 181.

²⁴² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 97.

²⁴³ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fî İşârâtı Ehli'l-İlhâm)*, s. 277.

²⁴⁴ Mahir İz, *Tasavvuf*, s. 163.

²⁴⁵ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Hakikat Bilgisi, Keşfü'l-Mahcûb*, s. 388.

²⁴⁶ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Hakikat Bilgisi, Keşfü'l-Mahcûb*, s. 388-389.

manevî neşe ve ruhsal rahatlıkla vatanına döner.²⁴⁷ Şem’î, bazı vefâ erbâbından şöyle aktarır: Hacc, rahat elbisesini kesmek, Allâh’ın kapılarını aralamaktır. Halktan yüz çevirmek ve Hakk’a yönelmektir.

Cihâd

On üçüncü bâbın ilk mevzuu, savaş, sâlikin nefsinin dizginlenmesi için vermiş olduğu mücadele, bu amaçla çekilen çile²⁴⁸ gibi anlamlara gelen ‘cihâd’dır. Cihât ikidir: Biri cihâd-ı ekber ve biri cihâd-ı asgardır. Cihâd-ı asgar, cihâd-ı zahirdir. Cihâd-ı ekber, cihâd-ı bâtındır. Cihâd-ı bâtın, cihâd-ı zahirden eşdedir. Cihâd-ı zahir ile cennet, cihâd-ı bâtın ile rüyet hâsıl olur.²⁴⁹ Şem’î’nin Şeyh Şibli’den aktardığına göre cihâd ikidir: Biri Allâh’ın düşmanlarıyla olan zahirî cihâd ve biri kalbi Allâh’tan gayrıdan temizlemek olan hakikî cihâd. Hz. Peygamber, Allâh katında, Allâh korkusuyla dökülen bir damla yaştan ve Allâh yolunda akıtılan bir damla kandan daha sevgili bir damla yoktur, demiştir. Hikâye edilir ki, Kuteybe bin Müslim, Buhara fethine çıktığında Ceyhun kenarındaki gemilerinin düşman tarafından harap edilmiş olduğunu görür. Ellerini açar ve: Allâh’ım ben senin dinini yüceltmek için bu yola çıktıysam yardım eyle, değilse beni bu suda boğ, diye Allâh’a yalvarır. Arkasından atını nehre sürer ve ordusuyla nehri geçer.

Mücâhede

On üçüncü bâbın ikinci mevzuu, savaşmak, mücadele etmek; şeriatça istenen fakat nefse zor gelen şeyleri nefs-i emmareye yükleyerek onunla savaşmak²⁵⁰ gibi anlamlara gelen ‘mücâhede’dir. Hakk-ı cihâd, a’da-i zahire ve bâtına ile hasebü’t-takat muharebe ve mukateledir ve a’da-i bâtınadan murat, nefis ve şeytândır.²⁵¹ Tasavvufî sülûkün başlangıcında mücâhede sahibi olmayanların bu yolun kokusunu bile koklayamayacaklarını bilmek lazımdır.²⁵² *Tuhfetü’l-Âşıkîn*’de mücâhede, tarikat erbâbından nakille şu şekilde açıklanır: Mücâhede, nefsi isteklerden alıkoyan yulardır. Dinin getirdiği yasaklardan ve şüpheden kalbi korumaktır. Hz. Peygamber, cihâdın en büyüğü ve en faziletlisi nefis ile yapılandır, buyurmuştur. Şem’î’ye göre cihâdın iki çeşidi vardır: Biri bâtın kâfir ile yapılandır, diğeri ise zahirdeki kâfirle. Şem’î bu konuda Fâtır

²⁴⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 150.

²⁴⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 89.

²⁴⁹ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 387-388.

²⁵⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 259.

²⁵¹ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 994.

²⁵² Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, s. 193.

suresi 6, Saff suresi 11, Nahl suresi 125 ve Ankebut suresi 69 âyetlerini delil getirir. Şem’î burada cihât için bir ayırım daha getirir: Birisi farz-ı ayn (her Müslümanın yerine getirmesi farz olan) olan cihât, diğeri farz-ı kifâye (her Müslümanın yerine getirmesi farz olan fakat bazılarının yapması sonucu diğelerinin üzerinden düşen) olan cihâttır. Farz-ı ayn olan cihâta (düşman saldırdığında) savaşa katılmayanlar fâsık olurlar. Farz-ı kifâye olan cihâta (düşmana saldırdığında) savaşa katılmayanlara vebal yüklenmez.

Müşâhede

On üçüncü bâbın üçüncü mevzuu, görme, perdenin açılması, temaşa ve seyretme, Hakk’ın gönüllerde hazır olması²⁵³ gibi anlamlara gelen ‘müşâhede’dir. Muhadara başlangıçtır, sonra mükâşefe, daha sonra da müşâhede hâli gelir.²⁵⁴ Müşâhede, birlik delilleriyle eşyayı görmek anlamında da kullanılır.²⁵⁵ Hakk’ı töhmetsiz görmek, bazen tevhitte eş anlamlı veya Hakk’ı eşyada görmek anlamında veya hiçbir kuşkunun bulunmadığı yakîn anlamında kullanılır.²⁵⁶ Şem’î, maarif erbâbından aktararak, müşâhede, melekler âleminde Allâh’la olan kalbin huzurudur; nâr ile nûrdur, der. Müşâhede üç çeşittir: Birincisi müritlerin müşâhedesidir, kalple görmektir. Diğeri, âriflerin müşâhedesidir, her mahlûkta Allâh’ı görmektir. Üçüncüsü, sıddıkların müşâhedesidir, kalbi Allâh’ın gayrısından boşaltmaktır.

Mükâşefe

On üçüncü bâbın son konusu, keşif hâli, kalp gözünün açılması, gayb âleminin görülmesini sağlayan hâl²⁵⁷ gibi anlamlara gelen ‘mükâşefe’dir. Muhadara başlangıçtır. Sonra mükâşefe gelir. Mükâşefe, açıklık vasfını taşıyan bir delil ile kalbin Hakk’ın huzurunda oluşu manasına gelir. Burada delil üzerinde düşünmeye, yol aramaya ihtiyaç yoktur. Kul ile gayba ait hususlar arasında perde bulunmaz.²⁵⁸ Iraklılara göre mükâşefe, gayba ait bazı bilgilerin, sâlike açılmasıdır. Horasanlılara göre mükâşefe, sâlike nefsin kusurlarının açılması, sırda(kalp) gizlenen hainliğin gösterilmesidir.²⁵⁹ Şem’î, tasavvuf ehlinde aktararak, mükâşefe, Allâh’ı bilme meydanında kalpten şüpheyi kaldırmaktır. O, nûr ile nûrdur, der.

²⁵³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 265.

²⁵⁴ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Hakikat Bilgisi, Keşfü'l-Mahcûb*, s. 395.

²⁵⁵ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (Istîlâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 1046.

²⁵⁶ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fî İşârâtı Ehli'l-İlhâm)*, s. 515.

²⁵⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 260.

²⁵⁸ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, s. 169.

²⁵⁹ Ebu Abdurrahman Es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri, Sülemî'nin Risaleleri*, s. 130-131.

Cûd

On dördüncü bâbın ilk konusu, cömertlik, karşılıksız, maddî ve manevî bir bedel beklemeden insanlara yararlı olma,²⁶⁰ gibi manalara gelen ‘cûd’dur. Şem’î, tahkik ehlinden nakille cûdu, zorluk ve açlık esnasında esirgemedi kolayca vermek, olarak açıklar. Bir kutsî hadiste: Ben cömert kimselerden kabir azabını ve kıyametin şiddetini kaldırdım. Onları peygamberlerle birlikte cennete gönderirim, buyurulmuştur. Hikâye edilir ki, Kays İbn Sa’d adında bir aziz hasta olduğu zaman halkından kimse ziyaretine gitmeyince merakla, neden kimse ziyaretime gelmedi, diye sordurmuş. Meğer bütün halkı bu azize borçlu imiş utançları sebebiyle azizi ziyaret etmemişler. Bunu öğrenen aziz, benimle dostlarım arasında ayrılığa sebep olan malda hayır yoktur, ben tüm hakkımı helal ettim, bağışladım demiş.

Dünya

On dördüncü bâbın üçüncü mevzuu, ‘dünya’dır. Mutasavvıflara göre dünya, insanı Allâh’tan uzaklaştıran ve gaflete düşüren her şey, mal ve menfaat, itibar, mevki, hırs, şan ve şöhrettir.²⁶¹ Dünya fanî lezzetlerin mekânıdır.²⁶² Zahit ve mutasavvıflar dünyayı yılana, cadıya, zehre ve fahişeye benzetirler.²⁶³ Dünyadaki her şey Allâh’ın kulu için bir imtihandır. Dünyayı bilmenin alameti, dünyayı terk etmek, ona dayanan, onu seven kimselerden uzaklaşarak zühd ve yalnızlık içinde yaşamaktır.²⁶⁴ Bazı hükema, dünya, kişiyi Allâh’tan alıkoyan şeylerdir; bazıları da, dünya, kişiyi Allâh’a hizmet etmekten men eden şeydir; kişi ona uyarsa dünya onun putu yani ilâhı olur, demişlerdir. Hz. Peygamber, bir kişi dünyayı sevse ahiretine zarar verir, ahireti sevse dünyasına zarar verir; şimdi bakî olan nesneyi fanî olan nesneye tercih edin, buyurmuştur. Akıllıların bazıları, insan dört şeyle övünse dört başka şeyden; biri dünya ile övünse ecelden, köşklerle övünse kabrinden, çok mal ile övünse ahiret hesabından ve günah ile övünürse ahirette cehennem azâbından şikâyet eder, demişlerdir.

²⁶⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 91.

²⁶¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 112.

²⁶² Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 516.

²⁶³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 112.

²⁶⁴ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 188.

Hırs

On dördüncü bâbın dördüncü mevzuu, dünya malına doymama;²⁶⁵ tutku, öfke; bir şeyi elde etmek için kişinin olanca gücüyle çabalaması; gayeye varmak için her vasıtayı meşru ve mubah görme, hedefe ulaşmak için haram-helal dememe, hak-hukuk gözetmeme, ihtiraslı olma; tamahkâr olma, kanaatkâr olmama²⁶⁶ gibi anlamlara gelen ‘hırs’ tır. Şem’î, bazı maarif ehli ve bazı hükemadan nakille, hırs bir açlıktır, ona tutulan dünyadaki mallarla doymaz; hırslı kişi ilacı olmayan bir hastalığa tutulmuştur; onun gözlerini topraktan başkası doyurmaz, der. Hırs ve tama eyleyen kişi, dünyanın malı eline girse kanaat etmez. Nitekim Hz. Resûl buyurur: İnsanoğlu yaşlanır ama onda iki şey genç kalır; biri mala hırs ve diğeri ömre hırs. Hikâye edildiğine göre bazı emirler sâlihlerden bazılarında, bir isteğiniz olursa bizden ya da bizim gibi emirlerden isteyiniz derler. Sâlihler ise, bizim hırs ve hevâ adında iki kulumuz vardır, onlar sizin efendinizdir; biz onlara galebe çalarız onlar size galebe çalar, cevabını vermişlerdir.

Hased

On dördüncü bâbın son mevzuu, çekememe, haset edilenin elindeki maddî ve manevî imkân ve hasletlerin yok olmasını hırsıyla arzulamak²⁶⁷ gibi anlamlara gelen ‘hased’ dir. Haset, sahibi olmadığı mal hakkında cimrilik etmektir²⁶⁸ veyâhut ondan zâil ve kendine vâsıl olmasını temennîdir.²⁶⁹ Haram olmayan hased, iyilikte yarışmaktır.²⁷⁰ Şem’î, bazı tasavvuf ehlinden nakille, haset, haset ettiğin kişinin nimetlerinin yok olmasını istemektir; haset eden ya da edilen helak olmadan iyileşmeyen irinli bir yaradır, der. Bir hadiste Hz. Resûl, bilin ki Allâh’ın nimetlerinin düşmanları vardır buyurur. Bunlar kimlerdir diye sorulması üzerine Hz. Peygamber, Allâh’ın, fazlından verdiği nesneyi haset eden kişilerdir, buyurur. Hükemadan birisi, ben şimdiye kadar asla haset etmedim. Çünkü cennet ehline haset edeyim desem onlara nasıl haset edilir ki? Cehennem ehline haset edeyim desem girdikleri ateş onlara yeter, daha da haset etmeye gerek yoktur, demiştir.

²⁶⁵ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 399.

²⁶⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 167.

²⁶⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 159.

²⁶⁸ Abdülkerim Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, s. 243.

²⁶⁹ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 402.

²⁷⁰ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 323.

Hilm

On beşinci bâbın ilk konusu, yumuşak huylu olmak. Öfke ve hiddet zamanında gösterilen sükûnet, hiddet gerektiren hâlde sakin ve serinkanlı olmak²⁷¹ gibi manalara gelen ‘hilm’dir. Hilm odur ki, bir mücrimi cürmü halinde muahezeye kadir iken hâli üzerine terk edip mükâfâtı ertelemektir.²⁷² Şem’î, bazı ilim ehlerinden nakille, hilm insanın zineti ve ilim ganimetidir, der. Hz. Resûl, Allâh’ım, beni ilim ile zengin et ve hilm ile süsle, diye dua edermiş. Bir kimse yolda giderken Ahnef bin Kays’a küfretmiş. Ahnef küfreden adamın yanına vardığında, içinde bir şey kaldıysa onları da söyle ki halkın adi kısmı (bile) bu davranışına gülsün, çünkü senin küfrün bana bir zarar vermedi.

Afv

On beşinci bâbın ikinci konusu ‘afv’dir. Kıyas ve tazminat gibi hak ettiği herhangi bir şeyi almayıp, hak sahibi olduğu kişiyi ibra etmek, bağışlamak, temize çıkarmak, gibi manaları vardır.²⁷³ Afv, seyyiatı(günahları) küllen izaledir, mağfiret ise seyyiatın setridir.²⁷⁴ Şem’î, affi incelik ehlerinden nakille şöyle tanımlar: Afv, bir kişinin, ceza vermeye gücü yettiği hâlde suçlu olanın günahını bağışlamasıdır. Hz. Peygamber, affedicileri şöyle müjdeler: Ahiret günü bir tellâl çıkıp, Allâh’ın üzerlerinde mükâfâtı olan kişiler, yani dünyada affediciler, kalkıp cennete girsinler, diyecektir. Bir zaman bir adam, birisine gelip, falan kişi sana çok ağır sövdü, deyince o, hakkımı helal ettim demiş. Karşısındaki, ama çok ağır sövdü deyince o, istemez miyim ki kıyamet günü mizanım ağır olsun, demiştir.

Gazab

On altıncı bâbın ilk konusu ‘gazab’dır. Gazap, şeytandandır. Zira gazap, nefis-i emmare ve sıfat-ı zemimenin eşeddidir ve gazap, hâlet-i nefsanîyedir ki dem-i kalbin iradet-i intikam için galeyanından hâsıl olur.²⁷⁵ Şem’î, bazı işaret ehlerinden naklederek, gazabın intikam almak için kanın kaynaması, olduğunu söyler. Hz. Resûl buyurur, bir kişi gazabına hâkim olursa Allâh onun kalbini güven ve iman ile doldurur. Zamanın birinde birisi Ahnef bin Kays’a küfredince Kays, senin dediğin şeyler bana etki etmedi, ne

²⁷¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 170.

²⁷² Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 451.

²⁷³ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 61.

²⁷⁴ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 795.

²⁷⁵ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 827.

yaptıysan kendine yaptın. Senin küfrünle bana zarar gelmedi fakat sen günah kazandığınla kaldın, demiştir.

Hayâ

On altıncı bâbın ikinci mevzuu, utanma, kınanma endişesi sebebiyle nefsin bir şeyi yapmaktan veya yapmamaktan sıkılması;²⁷⁶ sâliklerin kat ettikleri vadilerle irtibatlı ve ona bağlı Hakk'a hürmete verilen ad;²⁷⁷ üzerine düşen görevlerde kusur ve ihmalini düşünerek ibadet ve taate geyret etmek²⁷⁸ gibi anlamlara gelen 'hayâ'dır. Hayâ ikidir: Biri Hak'tandır ki utanıp Hakk'ın nehy ettiği yerde bulunmamaktır ve biri dahi halktandır ki terk-i edebden ihtirazdır.²⁷⁹ Hayâ, kalbin vaizidir, onu, hâllerini görmekten, işlerini beğenmekten alıkoyar.²⁸⁰ *Tuhfetü'l-Âşıkîn*'de, edep erbâbına göre hayâ, insanı muhalif hareket ve işlerden meneden şeydir. Hadis-i kutsîde, insanoğlunda hiç insaf yok mu ki bana dua etmez? Ben ona azap etmeye utanırım, o bana asî olmaya utanmaz mı? buyrulur. Hz. Peygamber, insanın kalbinde hayâ bulunursa şehvet/ nefsin istekleri ondan çıkar, buyurmuştur. Zünnûn-ı Mısırî, marifet ehli hayâ ve keremlerinden dünyayı terk ettiler, ceza korkusundan değil, demiştir. Bazı ehl-i irfân, ârifin kalbinin güneşi gündüzün güneşinden daha berraktır. Çünkü gündüzün güneşi tutulmaya uğrar ama âriflerin kalbi uğramaz; gündüzün güneşi elbet batacaktır ama âriflerin kalp güneşi batmaz, demişlerdir.

Havf

On yedinci bâbın ilk mevzuu, korku; Allâh veya gazabı veya azâbı ve cehennem korkusu, gibi manalara gelen 'havf'tır. Havfin, havfu'l-âmme, azâbı tasdik ederek cezâlandırmadan korkmak; havfu erbâbî'l-murâkabe, yaşadıkça Hakk'ın hilesine maruz kalmaktan korkmak; havfu'l-hâssa, heybet ve yüceltme,²⁸¹ gibi çeşitleri vardır. Şem'î, Ebû Osmân'ın, havf Allâh'ın adaletinden, recâ ise faziletindedir, dediğini aktarır. Hz. Peygamber, bir kişi Allâh'tan korkarsa her şey o kişiden korkar; bir kişi Allâh'tan korkmazsa Allâh onu her şeyden korkutur, buyurmuştur. Hz. Râbi'â evde elbisesinden bir parçayı eliyle kesmeye çalışır, onun bu hâlini gören birisi, bıçağın yok mu ki elinle

²⁷⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 162.

²⁷⁷ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fî İşarâtu Ehli'l-İlhâm)*, s. 225.

²⁷⁸ Ebu Abdurrahman Es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri, Sülemî'nin Risaleleri*, s. 26.

²⁷⁹ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 461.

²⁸⁰ Ebu Abdurrahman Es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri, Sülemî'nin Risaleleri*, s. 26.

²⁸¹ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fî İşarâtu Ehli'l-İlhâm)*, s. 238-239.

kesiyorsun, diye sorduğunda Râbi'â hazretleri, Allâh korkusu, beni âlet ile kesmekten menetti, der.

Recâ

On yedinci bâbın ikinci mevzuu, ümit; kalbin hoşlandığı bir şeyi beklemesinden rahatlık ve ferahlık duyması; insanın Allâh'ın lütfuna ve nimetine nâil olabileceğini düşünmesi,²⁸² gibi anlamlara gelen 'recâ'dır. Sufî, beyne'l-havf ve'r-recâ (korku ile ümit arasında) yaşar. Cehennemden korkar, cennete girmeyi ümit eder.²⁸³ Recâ içerdiği 'raûnet' nedeniyle, sufîlere göre, zayıf sâliklerin hâli olmuştur. Raûnet, nefsin gerçekleşmesi ümit edilen bir hazzı beklemesidir. Sufîlerin yolunun ilk şartı hazlardan kurtulmak bir yana, nefsin kendisinden kurtulmaktır.²⁸⁴ *Tuhfetü'l-Âşıkîn*'de Bazı irfân ehli, recâ kalbin, güzel vaat ile sakinlik bulmasıdır, demişlerdir. Hz. Peygamber, bir kişi sabahlayıp Allâh'tan korkarsa ve O'ndan ümidini kesmezse, Allâh ona dilediğini verir ve onu korkularından kurtarır, buyurmuştur. Hikâyeye göre, bir kişi Ebûbekr-i Verrâk hazretlerine gelerek, ben filan kişiden korkuyorum, diye dert yanmış. Verrâk hazretleri o kişiye, korkma çünkü korkanın kalbi, korktuğu kişinin elindedir, diye öğüt vermiştir.

Tevbe

On sekizinci bâbın ilk konusu, sâliklerin vuslata ermeleri için uğradıkları menzillerden ilki olan²⁸⁵ 'tevbe'dir. Pişmanlık, nedamet, dönme,²⁸⁶ her türlü kötü hâlden, her türlü iyi hâle dönmektir.²⁸⁷ Bir görüşe göre tövbe nefsin, işlemiş olduğu kötülüklerden dolayı üzüntü duymasıdır; bununla birlikte onları terk ve imkân ölçüsünde kaçırdıklarını telafiye çalışma niyeti taşır.²⁸⁸ Tevbe, taliplerin ulaştıkları makamlardan birinci makamdır.²⁸⁹ Tevbe, umûm müminlerin makamıdır. İnabe mukarreblerin ve evliyânın makamıdır. Evbe, nebî ve resûllerin makamıdır. İmdi tevbe, kebâirden taata dönüşür. İnabe sagâirden mahabbet hâline rucû etmektir. Evbe, neftsen Allâh Teâlâ'ya dönmektir.²⁹⁰ Şem'î'ye göre tövbe, dünyayı terk etmek ve nefsin isteklerine muhalefet etmektir. Hz.

²⁸² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 292.

²⁸³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 292.

²⁸⁴ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fî İşarâtu Ehli'l-İlhâm)*, s. 262.

²⁸⁵ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risalesi*, s. 187.

²⁸⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 356.

²⁸⁷ Ebu Abdurrahman Es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri, Sülemî'nin Risaleleri*, s. 23.

²⁸⁸ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fî İşarâtu Ehli'l-İlhâm)*, s. 156.

²⁸⁹ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risalesi*, s. 187.

²⁹⁰ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Hakikat Bilgisi, Keşfü'l-Mahcûb*, s. 357.

Peygamber, cennetin kıymetinin dört nesne olduğunu söyler: Şükür, dua, tövbe ve istiğfar. Yahyâ bin Mu'âz hazretleri nasuh tövbesini şöyle açıklar: Tövbe sahibinin gözü yaş akıtıcı olur ve kalbi Allâh'a isyana karşı koyarsa bunlar nasuh tövbesi alameti olur.

Tâib

On sekizinci bâbın ikinci konusu 'tâib'dir. Biri hatadan doğruya dönerse, ona tâib ve tevbekâr derler. Doğrudan, daha doğru olana dönene tâib derler.²⁹¹ Bazı tahkik ehline göre tâib, pişman olup günahından dönen için ağlayandır. Nitekim Hz. Peygamber: Ne zaman tövbe etmiş bir kişi ölse, Allâh Müslümanların kabirlerinden kırk yıllık azâbı kaldırır, demiştir. Benî İsrâil'den bir genç yirmi yıl Allâh'a ibadet etmiş fakat sonra asî olmuştur. Yıllar sonra bir gün aynada yaşlandığını görmüş ve tövbe etmeye karar vermiştir. Ey Allâh'im ben yirmi yıl sana ibadet ettim sonra isyan ettim. Şimdi de tövbe edip geri dönmek istiyorum, kabul et, diye dua edince Allâh: Sen bizi sevdin biz seni sevdik, sen bizi terk ettin biz de seni terk ettik, isyan ettin süre verdik, şimdi dönersen yine seni kabul ederiz, cevâbını vermiştir.

Tasavvuf ve Murakkaat

On sekizinci bâbın üçüncü konusu 'tasavvuf ve murakkaat'tır. Kaynaklarda, sof giymek, saf olmak, ilk safta bulunmak, suffa ashâbı gibi yaşamak;²⁹² yardımlaşmak; hizmete koşmak ve karşılık beklemekten vazgeçmek; nefsi ubûdiyete, kalbi rubûbiyete bağlamak, yüce olan her âdeti uygulamak, tamamen Allâh'a nazar etmek;²⁹³ tezkiye-i nefis ve emre imtisâl etmek, olarak tanımlanır. Tasavvuf zahiren ve bâtınen âdâb-ı şer'îyeye vukufdan ibarettir. Tasavvuf bir ilmdir ki, ruhun marifet-i mübdiine(Hâlıkına) keyfiyet-i sülûkündan bahs eder, riyazât ve mücâhedât tarîki üzerine.²⁹⁴ Sufî yer gibidir, insanların iyisi de kötüsü de ona basar, çığner; bulut gibidir, her şeyi gölgelendirir; yağmur gibidir her şeyi sular.²⁹⁵ Şem'î, Cüneyd hazretlerinin, tasavvuf, nefsin isteklerini terk etmektir. Dört harften oluşur: Tâ tövbeye, sâd sıdkâ, vâv veraa ve fâ fenâya işaret eder. Allâh'ın ahbine vefâ edene sufî derler, dediğini aktarır. Hz. Peygamber: Sof giyin, karnınızı az doldurun. Bunlar nübüvvetten parçadır, demiştir. Süleymân adında bir aziz, Ebî Derdâ hazretlerini yalın ayak ve kaba giymiş olarak ziyarete geldiğinde onun bu hâlini gören Ebî

²⁹¹ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Hakikat Bilgisi, Keşfü'l-Mahcûb*, s. 447.

²⁹² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 345.

²⁹³ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 1008.

²⁹⁴ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 316.

²⁹⁵ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, s. 367.

Derdâ: Bu hâl nedir? Kendini bu kaba içinde perişan etmişsin, deyince Süleymân: Ben şimdi kulum, elbisem de kul elbisesidir. Beyler gibi elbiseyi azât olduğum zaman giyerim, cevabını vermiş.

Murakabe

On sekizinci bâbın sonuncu mevzuu ‘murakabe’dir. Kontrol altında, gözaltında bulundurmak, saklanan suçluyu gözetlemek, kontrol etmek, göz önüne almak, beklemek, korumak, savdırmak, boynuna ip geçirmek, atmak manalarını taşır. Buna göre Allâh kulunu her an murakabe etmektedir. Kulun bu husustan haberdâr olarak kendisini kontrol etmesi, muhasebede bulunması, murakabedir.²⁹⁶ *Tuhfetü'l-Âşîkîn*'de kelam ehli murakabeyi: Yakîn ehlini ve amellerini her zaman incelemek, tedkik etmek, şeklinde açıklarlar. Zeyd bin Erkâm hazretleri, Hz. Peygamber'in, yâ Zeyd, sen Allâh'ı görür gibi ol. Eğer sen Allâh'ı görmezsen o seni görür ve mazlûmun bedduasından kork çünkü kabul edilir, dediğini nakleder. Ebî Osmân der ki, Ebû Hafs-ı Nişâburî hazretleri bir gün bana, ne zaman insanlarla otursan kalbine ve nefesine vaiz ve nasihat edici ol, insanların toplanması seni mağrur etmesin çünkü insanlar senin dışını görürler ama Allâh senin içini görür, dedi.

Înâbet

On dokuzuncu bâbın ilk mevzuu ‘înâbet’tir. Tevbe olmak demektir.²⁹⁷ Tevbe, görünür günahlardan; inâbe, insanın içindeki kusurlardan vazgeçip Allâh'a dönmesidir; inâbe, tevbenin ileri ve daha mükemmel bir derecesidir. İnâbe her türlü maddî ve manevî engellerden yüz çevirip Allâh'a yönelmektir.²⁹⁸ Basiret erbâbı inâbet için: Kalp ve ameller ile Allâh'a dönmektir, demişlerdir. Zümer suresi 54. âyet buna delildir. Hasan-ı Basrî: İnâbet, tüm mahlûkatın sahibi olan Allâh'a dönmektir, demiştir. Hz. Resûl, tövbe edip sonra bozduğu için huzursuz olan sahabeye, her ne zaman günah işlersen tövbe et. Allâh'ın gufranı senin günahlarından çoktur, buyurmuştur. Ebî Osmân: İnâbet tövbeden büyüktür, demiştir.

İstiğfar

On dokuzuncu bâbın ikinci mevzuu ‘istiğfar’dır. Örtme, örtbas etme; hata ve günahların Allâh tarafından afv ve mağfiret edilmesini dileme; kulun, Allâh'ım beni affet,

²⁹⁶ Hayranî Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986, s. 130.

²⁹⁷ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 238.

²⁹⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 186.

diye dua etmesi; işlediği iyi amelleri az bulup bunları artırmaya çalışması, günahları çok bulup bunları azaltmaya gayret etmesi,²⁹⁹ gibi manaları ihtiva eder. Bazı ilim ehli, istiğfar, asiliğini ve kabahatini gördükten sonra af ve mağfiret talep etmektir, demişlerdir. Bazıları da, günahların düşmesi ve nefsin isteklerinden yüz çevirmektir, demişlerdir. Hz. Peygamber, ben her derde devayım, ancak günahların devası istiğfardır, buyurmuştur. Mâlik bin Dînâr hazretlerine, sende bir heybet var ki hiçbir beyde yoktur, bunun sebebi nedir, diye sorulunca Mâlik hazretleri, helal yemek, kazaya rıza göstermek, amelde ihlas üzere olmak, nimete şükretmek ve istiğfar etmektir, demiştir.

Fakr

Yirminci bâbın ilk mevzuu ‘fakr’dır. Fakr, mevcut olanı kaybetmemek için mevcut olmayana talep etmemektir. Farzları yerine getirmekten aciz kalma korkusu olmadıkça rızık isteğinde bulunmamak demektir. Mutasavvıflar fakr, bir şeye sahip olmaman, o şeye sahip olduğun zaman da senin olmadığının farkına varmandır, demişlerdir.³⁰⁰ Şem’î bazı âlimlerden şöyle aktarır: Fakr, yoklukla dost olmak ve var olandan uzaklaşmaktır. Nitekim Hz. Peygamber: Ey fakirler zümresi size müjdeler olsun ki benim ümmetimin fakirleri zenginlerinden yarım gün önce cennete gireceklerdir. Yarım gün beş yüz senedir, buyurmuştur. Bir başka hadiste: Allâh, fakire fakirliğinden, küçüğe küçüklüğünden ve büyüğe büyüklüğünden dolayı saygı göstermeyene rahmet etmez, buyrulmuştur. Harîs hazretleri bu hadisi bir Arap’tan dinleyince, o kişiye on bin akçe verip, ne zaman düşmanların sana eziyet ederse sen bana gel, ben seni onlardan korurum, demiştir.

Fütüvvet

Yirminci bâbın üçüncü konusu ‘fütüvvet’tir. Gençlik, yiğitlik, mertlik; fedakârlık, feragât, adamlık, insanlık; bir kimsenin sırf insanî mülâhazalarla başkalarının hak ve menfaatini kendisinininkinden önde tutması, toplumun ve fertlerin kurtuluşu ve mutluluğu için kendini feda etmesi,³⁰¹ gibi anlamlara gelir. Amr bin Osman-ı Mekkî, fütüvvet güzel ahlakıdır, demiştir. Cüneyd’e fütüvvetin ne olduğu sorulmuş, o da, fütüvvet fakirden nefret etmemek, zengine yaranmaya çalışmamaktır, diye cevap vermiştir (Fakir ile zengini bir tutmak fütüvvettir).³⁰² Fütüvvet (Allâh’ın) emirlerine uyma, güzel ibadet, her kötülüğü

²⁹⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 192.

³⁰⁰ Hayranî Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, s. 124.

³⁰¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 140.

³⁰² Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, s. 306-307.

bırakma, zahiren ve bâtinen, gizli ve açık ahlakın en güzeline sarılmaktır.³⁰³ *Tuhfetü'l-Âşîkîn*, fütüvvet, Allâh'ın nimetlerini göstermek ve O'ndan gelen sıkıntıları gizlemektir; eziyetin yanındadır, bolca feryat edip şikâyeti terk etmektir, der. Hz. Peygamber: Allâh, bir kardeşinin ihtiyacını giderenin isteklerini geri çevirmez, buyurmuştur. Fütüvvetin fedakârlık yönü bu hadiste görünmektedir. Hikâye edildiğine göre Câfer-i Sâdık hazretleri, Şakîk-i Belhî hazretlerine fütüvvetin ne olduğunu sormuş. Şakîk hazretleri de: Bize bir şey verilirse şükrederiz, verilmezse sabrederiz, demiş. Câfer hazretleri: Bu, bizim oraların köpeklerinin âdetidir. Bize göre Fütüvvet: Bize bir şey verilirse onu yemek, verilmezse şükretmektir, cevâbını vermiş.

Rızık

Yirminci bâbın dördüncü konusu, belirli bir vakit için ikram, Allâh'ın ihsanı,³⁰⁴ anlamına gelen 'rızık'tır. İbnü'l-Arabî rızıkı Hakk'ın yaratılmışa bahşettiği her şey için kullanır ve mevcudatın varlığının dayandığı ve güç ve hayatiyetini sürdürmesini sağlayan gıdayı da onun kapsamına sokar. Rızık maddî ve manevî olarak ikiye ayrılır.³⁰⁵ Hakikat ehline göre rızık, kulun, yiyecek, giyecek ve içecekten ihtiyaç duyduğunu Allâh'ın ona ayırmasıdır. Hz. Peygamber buyurmuşlardır ki: Rızıkın kulu talep etmesi, kulun rızıkı talep etmesinden fazladır. Anlatıldığına göre halk, Basra'da yemek fiyatları yükselince Hz. Râbi'â'ya dert yanımış. Hz. Râbi'â: Eğer yemeğim, bir zerre ve üzerine bir o kadar hardal olsa dahi ben şikâyet etmem. Çünkü Allâh ibadeti nasıl emrettiyse, üzerimize rızığımızı da emretti, demiştir.

Ziyâfet

Yirminci bâbın beşinci konusu 'ziyâfet'tir. Şem'i'nin, Hz. Halîl'in sünnetini ihyâ etmek, olarak açıkladığı ziyâfet, sufiler için, toplandıkları yerlerde, tekkelerde topluca yemek yemeleri, anlamını ihtivâ eder. Bununla ilgili birtakım kurallar, adap ve erkân vardır. Bu ziyâfetlerde yenilir, içilir, sohbet ve mahabbetle semâ edilir. Dostla yemek yerken neşeli, dünya ehliyle yerken edepli, dervişle yerken diğerkâm olunur. Sırf karın doyurmak için ziyâfetlere gitmek adildir.³⁰⁶ Hz. Peygamber: Bir kişi konuk ile yemek yemenin kerametini bilseydi asla yalnız yemezdi, eğer konuk bulamazsa komşusu ya da

³⁰³ Ebu Abdurrahman Es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri, Sülemî'nin Risaleleri*, s. 24.

³⁰⁴ Suad El-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s. 535.

³⁰⁵ Suad El-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s. 535-536.

³⁰⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 395.

ailesi ile yesin, buyurmuştur. Hz. Ömer, bir evde konuk olursa orada melekler ayakta beklerler, hadisini işittiğinden beri eve gelen konuklara kendi hizmet eder ve ayakta beklermiş.

Teslîm

Yirmi birinci bâbın ilk mevzuu ‘teslîm’dir. Allâh’ın emrine boyun eğme ve hoş gitmese bile itirazda bulunmama, gibi manalara gelir. Teslîmin en güzel örneği Hz. İbrâhim ile Hz. İsmâîl’dir; zira biri göz nûru evlâdını kurban etmeyi, diğeri kurban olmayı kabullenmişti.³⁰⁷ Teslîm, kulun bütün hâllerinde kendisini Allâh’a bırakmasıdır. Teslîmü’l-Hakk insanın, kendisini Hakk’a teslim etmiş bulmasıdır.³⁰⁸ Şeriat ehli teslimi ‘boyun eğmek’ olarak açıklarlar. Boyun eğmek de kulluğu ihlâsla yerine getirmekle olur. Hz. Resûl bu konuda şöyle buyurur: İmânın tepesi dördtür: Hükme sabır, kadere rıza, ihlâsla tevekkül ve Allâh’a yüz sürmek ve yapışmak. Bir kişi, Muhammed bin Vâsi’in ayağında çıban çıktığını görünce ona acıdığını söylemiş. Vâsi’ ise, ben şikâyetçi değilim, yüzümde çıkmayıp ayağımda çıktığı için şükrediyorum, demiş.

Rızâ

Yirmi birinci bâbın ikinci mevzuu, sızlanmama, yakınmama; hoşnut ve memnûn olma hâli³⁰⁹ gibi anlamlara gelen ‘rızâ’dır. Rızâ, doğru duruştur. Bu duruşta ne öne geçmek, ne arkada kalmak, ne fazlasını yapmak ne de bir hâli değiştirmek söz konusudur.³¹⁰ Rızâ, bir açıdan kazâ ile ve kulun kazâyâ sabretme gücü, buna bağlı olarak ondan râzı olmasıyla irtibatlıdır. Öte yandan rızâ, ilahî adalete karşı duyulan gerçek inançla da irtibatlıdır. Allâh, bütün hâllerde, takdir ve kazasında âdildir.³¹¹ Rızâ, kendi nefsinin rızâsından çıkıp Allâh Teâlâ’nın rızâsına duhûl etmektir.³¹² Rızâ iki türlüdür: Allâh’ın kulundan râzı olması ve kulların Allâh’tan râzı olmaları.³¹³ Şem’î’nin, marifet ehlinde aktardığına göre rızâ, kişinin kendi isteklerinden vazgeçip sevdiğinin istekleri için çabalamasıdır. Bir kutsî hadiste Allâh şöyle buyurur: Ben, benim ve benden başka ilâh yoktur. Eğer bir kişi benim kazama râzı olmayıp nimetlerime şükretmezse o kişi benden

³⁰⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 354.

³⁰⁸ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu’l-a’lâm Fî İşarâtu Ehli’l-İlhâm)*, s. 133-134.

³⁰⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 295.

³¹⁰ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu’l-a’lâm Fî İşarâtu Ehli’l-İlhâm)*, s. 267.

³¹¹ Suad El-Hakîm, *İbnü’l-Arabî Sözlüğü*, s. 606.

³¹² Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 555.

³¹³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 295.

başka Allâh talep etsin. Rızâ, seni sağ yanına yatırsalar sol yanına dönmeyi istememektir. Hz. Resûl buyurur: Allâh, nefsini bilip, dilini koruyup, belalarına sabır ve rızâ gösteren kullarına rahmet eylesin. Râbi'â hazretlerine göre, kendine musibet ulaştığında, buna, nimete şükreder gibi şükreden kişi gerçekten râzı kuldur. Şâkirlerin âdetleri hep böyledir: Belâya rızâ ve nimete şükür.

Vefâ

Yirmi birinci bâbın üçüncü mevzuu 'vefâ'dır. Bağlılık; ruhu gaflet uykusundan uyandırmak, zihni dünya dağdağasıyla meşgul etmemek; sözde samimi olmak, ruhun dürüstlük içinde bulunması,³¹⁴ ahde vefâ; ben sizin Rabb'iniz değil miyim? (Araf-172) âyetinde işâret edilen sözde durmak, gibi manalara gelir. Seçkinlerin ahde vefâsı; herhangi bir karşılık için değil, verilmiş sözü yerine getirmek için emirlere uymak; seçkinlerin seçkinlerinin ahde vefâsı, güç ve kuvvet iddiasından uzak durmak; sevenin ahde vefâsı, kalbini sevdiğinden başkasının yerleşmesinden korumaktır. Ubûdiyet ahdine vefâ, kulun eksiklerinin kaynağı olarak kendini görmesi; rubûbiyet ahdine vefâ, bütün kemâlleri Hakk'a ait görmektir. Tasarruf ahdinin korunmasına vefâ, ikramlar ve ihsanlar esnasında insanın kulluğunu ve acizliğini unutmamasıdır.³¹⁵ Üzerine aldığı emanetin hükmünü gerek dışta, gerek içte yerine getirmektir. Vefâ, istikamete aykırı hiçbir yöne sapmadan doğru yolda yürümektir. Akideyi düzeltmek, şeriat yollarında gitmek, Hakk'a mahsus yerlerde Hak ile beraber olmaktır.³¹⁶ Şem'î, vefâ kavramını iki türlü düşünür: Birincisi, kişinin çevresinde bulunanlara güzel davranışdır. İkincisi, Allâh'tan başkasını gönle sokmamaktır. Hz. Peygamber buyurmuştur: Elinizin altında olanları, geceleri çalıştırmayın. Gece onların gündüz sizindir. Bazı ilim ehline, vefâ nedir diye sorulduğunda: Kalbinde Allâh'tan başka bir şey olmaması ve Allâh'tan başkasından bir şey talep etmemendir, demişlerdir.

Ubûdiyyet

Yirmi birinci bâbın, benlik davasını bırakıp, belâlara tahammül etmek ve Allâh'ı sevmektir, sözüyle başlayan dördüncü mevzuu 'ubûdiyyet'tir. Kulluk; ahde vefâ, hududa riayet etmek, elde olana râzı olmak, elde olmayana sabr etmektir. Kulluğun üç hâlinden

³¹⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 377.

³¹⁵ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu 'l-a'lâm Fi İşarâtı Ehli'l-İlhâm)*, s. 587-588.

³¹⁶ Ebu Abdurrahman Es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri, Sülemî'nin Risaleleri*, s. 25.

(ibadet-ubûdet-ubûdiyyet) biri olan ubûdiyyet, takdiri görüp tedbiri terk etmektir.³¹⁷ Evâmîr ve nevâhiyi aynen tatbik etmek ve sünnet-i seniyyeye ittîbâ etmek de ibâdetdir.³¹⁸ Ubûdiyyet, mükemmellik şartıyla taat (ve ibâdet)leri hakkıyla ifâ etmek, senden sâdır olan amel ve ibadete eksik (ve kusurlu) nazarı ile bakmak ve senden husûle gelen güzel fiiller (ve menâkib)in (Îlahî) takdirin neticesi olduğunu görmektir.³¹⁹ Hz. Peygamber buyurur: Allâh katında, kendisine gerçekten kul olandan daha ekrem bir kul yoktur. İbrâhim Edhem hazretleri yolda gördüğü birine: Ne yersin ve ne iş yaparsın, diye sorar. Adam: Ne verilirse ve ne buyrulursa, der. Bunun üzerine Edhem hazretleri: Senin kendi irâden yok mudur, deyince, adam: Efendisinin yanında kulun irâdesi kalır mı, cevabını verir.

Tâat

Yirmi birinci bâbın beşinci mevzuu ‘tâat’tir. Tapma; sâlikin gösterdiği çaba, gibi manaları vardır.³²⁰ Avâm taifesi ibadeti ya sırf taklit, ya Allâh’tan karşılığını yani cenneti almak ya da ibâdet edenler tarafından kınanmamak için yerine getirirler. Eğer ibadetlerinin semeresini alamayacaklarını düşünürlerse tâati bırakırlar. Havâs taifesi ise, sırf Allâh’a kulluk için ibadet ederler başka bir düşünceleri yoktur. Kendilerinin sonuçta cehenneme gireceklerini görseler bile ibadetlerini terk etmezler. Havâssın havâsları ise ibadetlerinde öyle ileri giderler ki bir yerden sonra kendilerini yok eder, Allâh’ta var olurlar. Allâh onların gören gözleri işiten kulakları olur.³²¹ Şem’î, nükte erbâbından aktarır: Tâat Allâh’ın, kişinin her türlü hâl, söz ve hareketinden râzı olmasıdır. Yahyâ bin Râzî ise, bir kişi Allâh’ın ibadetinde olursa Allâh da tüm eşyayı onun hizmetine sunar; Allâh’ın hizmetinde gözünü nûrlandırırsa Allâh da ona bakanların gözlerini onunla nûrlandırır, demiştir.

Masiyyet

Yirmi birinci bâbın altıncı konusu ‘masiyyet’tir. Amel, şeriate muhâlif olursa masiyyet olarak isimlendirilir.³²² Bazı âlimler masiyyeti, doğruluğu terk etmek; bazıları da emredilen şeyleri (ibadet vb.) terk etmek, haram olanı işleyip ardından pişman olmak, şeklinde tanımlarlar. Hz. Peygamber Tevrat’ta, ey insanoğlu isyan etmekten utan çünkü

³¹⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 363.

³¹⁸ Mahir İz, *Tasavvuf* s. 167.

³¹⁹ Abdülkerim Kuşeyri, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, s. 280.

³²⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 179.

³²¹ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstîlâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 776-777.

³²² Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 627.

ben sana azap etmekten utanıyorum, yazdığını söyler. Hâtem hazretlerine, canın ne ister, diye sorarlar. O da, bir gün sabahtan akşama kadar afiyetle geçsin isterim, der. Nasıl bir afiyet, diye sorduklarında, bir gün sabahtan akşama kadar Allâh'a asî olmamak, cevabını verir.

Hürriyet

Yirmi birinci bâbın yedinci konusu 'hürriyet'tir. Özgürlük, azâdolmak; kul köle, esir ve mahkûm olmamak, gibi anlamlara gelir.³²³ Hürriyet, kulun mahlûkların köleliği altında bulunmaması ve maddî herhangi bir kudretin ona tesir etmemesi, demektir. Dünyevî menfaat ve uhrevî karşılık da dâhil olmak üzere kulun mahlûklardan olan hiçbir şeyin boyunduruğu altında bulunmaması, (Allâh'la teke tek) kalması, ne dünyada hemen verilecek bir mala, hâsıl olacak bir arzuya, ne de uzun vadede ahiretteki bir emele, talebe, kasda, ihtiyaca ve hazza kul olmaması keyfiyetidir.³²⁴ Avâmın hürriyeti, şehvetlere uyma bağından kurtulmaktır. Seçkinlerin hürriyeti, Allâh'ın haklarındaki iradesiyle ilgilendikleri için, isteklerin boyunduruğundan çıkmaktır. Seçkinlerin seçkinlerinin hürriyeti, alışkanlıkların boyunduruğundan çıkmaktır.³²⁵ Marifet erbâbı hürriyeti, dünyayı terk edip Allâh'a ibadet etmek, şeklinde açıklarlar. Ebî İmâm-ı Bâhilî hazretleri Hz. Peygamber'in: Dünyada ipekli elbiseyi terk eden kişiye Allâh, kıyamet günü kutsal ipekten elbise giydirir, dediğini aktarır. Hasan-ı Basrî hazretleri, hürriyetin, emanete sahip olmak, olduğunu söyler. Kendisinde gerçek bir emanet olan kişiden ihanet isteği düşer, hürriyetin birinci derecesine ulaşır, der. Buradan emanetin, ibadet ya da Allâh'ı bilme gibi ilahî bir emanet olduğu anlaşılmaktadır.

Hakikat

Yirmi birinci bâbın sekizinci konusu 'hakikat'tir. Gerçek; var olduğu kesin ve açık olarak bilinen şey, bir şeyi o şey yapan husus, mahiyet,³²⁶ gibi anlamları vardır. Hak'tan başka olan her şeye alâka, Hakk'a ait olana da hakikat denmiştir.³²⁷ Hakikatlerin hakikati, başkalarını düşünmekten hâlleri korumaktır. Hakikat, vuslat anında âriflerin başvuracakları makamdır. Hakikat, hakikate erenlerin sırrında Hakk'ın tam anlamıyla yer etmesidir.³²⁸

³²³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 176.

³²⁴ Abdülkerim Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, s. 299-300.

³²⁵ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fî İşârâtü Ehli'l-İlhâm)*, s. 202-203.

³²⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 153.

³²⁷ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 314.

³²⁸ Ebu Abdurrahman Es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri, Sülemî'nin Risaleleri*, s. 29.

Hakikat, varlığın birliğinin bilgisidir.³²⁹ Hakikat dedikleri mestûrdur, malum değildir.³³⁰ Ehl-i kelama göre hakikat, mükellefin şeriat ve akla göre kendisine vacip olanı bilmesidir. Hz. Peygamber: Allâh'tan gelen hakır, benden gelen sünnettir ve ashabımdan gelen genişlik, bolluktur, buyurmuştur. Marifet ehli, hakikate ulaşmanın anahtarı olarak güzel ahlakı gösterirler. Buradan Şem'i'nin, vacip ve Allâh'tan gelen ifadeleriyle, ibadetleri; güzel huylarla ulaşılan hakikatle ise Allâh'la bir olmayı kastettiği anlaşılmaktadır.

Kabz u Bast

Yirmi birinci bâbın son mevzuu 'kabz u bast'tır. Bast-Kabz, keyifli-tutuk veya açılma-sıkılma hâlleri; ümit ve korku hâllerinden sonra, neşe ve endişe hallerinden önce gelen iki tasavvufî hâl;³³¹ mânevî yolculuğa çıkan (sâlik) kimsede sıkıntı ve ferâhlık hâllerinin ortaya çıkması, gibi manaları vardır.³³² Sufî ıstılahlarında kabz ve bast; havf ve recâ hâllerini geçen kulun ulaştığı iki hâldir.³³³ Sufilerin kalbine gelen cezalandırma ve tedibe işâret eden bir varittir. Sâlik, müşahedeleri, mükâşefeleri ve muayeneleri sınırlı kaldığı sürece kabz hâindedir; bunlar açılıp, birisi vasıtasıyla diğerine geçmek mümkün olduğunda, bast hâindedir.³³⁴ Bast, insanın dünya ve ahirette sahip olacağı makamlardan birisidir. Kabz ise cennete ilk adım atışına kadar insana eşlik eder ve bundan sonra kaybolur.³³⁵ Bunların gelişi kesb ile olmadığı gibi gidişi de cehd ile değildir.³³⁶ *Tuhfetü'l-Âşîkîn*'de kabz, ihtiyaç duyma, aciz olmak ve bast, övünmek şeklinde tanımlanır. Hz. Peygamber, Hz. Yahyâ'nın, çok korktuğu için kabz hâlinde ve Hz. İsa'nın, kalbi huzurlu olduğu için bast hâlinde olduğunu söylemiştir. Şem'i, bazı tahkik ehlerinden şu güzel misâli aktarır:

“Dimişler ki bir oğlancık annesinden toğdığı hâlde avucı şıklmış toğar öldüğü vaqt açılmış olur. Ya' nî dimekdür ki toğduğu zamânda dünyâyı avcuna aldum öldüğü zamânda dünyâyı terk eyledüm dimekdür. İmdi benüm babacığum kışşadan murâd hişşedür. Dünyâyı avcuna almış kimesne yoğdur, 'âkıbet koyup gitmek muğarrerdür. Şöyle cehd eyle kim sen dünyâyâ geldikde eller şâd ola ve gitdikde sen şâd olup eller ağlaya.” (65a – 65b)

³²⁹ Suad El-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s. 224.

³³⁰ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılahât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 441.

³³¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 67.

³³² Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 185.

³³³ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risalesi*, s. 151.

³³⁴ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fî İşârâtı Ehli'l-İlhâm)*, s. 450-451.

³³⁵ Suad El-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s. 396-397.

³³⁶ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Hakikat Bilgisi, Keşfü'l-Mahcûb*, s. 433.

İhlâs

Yirmi ikinci bâbın ilk konusu ‘ihlâs’tır. Temiz ve katışıksız yapmak, seçmek, samimiyet, gönülden bağlılık demektir. İbadet ve davranışları yalnız Allâh’a has kılarak yapmak, başka düşüncelerden temizlemektir. İhlâs, riyanın zıddı olup kalbi, temizliğini bozacak düşüncelerden uzak tutmaktır.³³⁷ İhlâsın hakikati, şirk-i hafiden halâs olmaktır. Şirk-i hafî dedikleri, madûmu yani masivayı mevcuda ortak etmektir.³³⁸ Söзде ihlâs, fiillerde ihlâs, ibadetlerde ihlâs, manevî hâl ve hareketlerde ihlâs gibi çeşitleri vardır.³³⁹ Ebû Osman hazretleri: İhlâs, amellerine Allâh’tan başka bir şahit istememektir, der. Hz. Peygamber ihlâs konusunda buyurmuştur: Bir kişi, Allâh için kırk gün ihlâsla sabahlarsa, Allâh, hikmet çeşmelerini onun kalbinden dili üzerine akıtır. Nitekim bir âlimden kendisine vaaz etmesini isteyen adama âlimin cevâbı: Allâh’ın zikrini bırakma ve amellerini ihlâs ile güzelleştir, olmuştur.

Riyâ

Yirmi ikinci bâbın ikinci konusu ‘riyâ’dır. Gösteriş, ikiyüzlülük, sahtekârlık; Hak rızâsı için yapılmayan ihlâssız işler ve samimiyetsiz ibadetler,³⁴⁰ gibi manaları vardır. Riyâ, itibar ve saygınlık arzulanarak, faziletli amel işleyenlere benzemeye çalışmaktır.³⁴¹ Riyâ şirkidir.³⁴² Şem’î, âriflerden şöyle aktarır: Riyâ kişinin, amellerinde Allâh’ın rızâsı yerine şeytanın rızâsını gözetmesidir. Hz. Peygamber: Bir kişi, riyâ ile bir kişiyi beslerse Allâh cehennemde herkesin gözü önünde ona cehennemden sarı suyundan içirir, o su karnında ateş olur, buyurur. Asmâ’î hazretleri yolda gördüğü yüz yirmi yaşındaki adama: Nasıl bu kadar uzun yaşadın, diye sorar. Adam: Riyâyı terk ettiğim için bu yaşına geldim, cevabını verir.

Nefs

Yirmi üçüncü bâbın ilk mevzuu ‘nefs’tir. Can, benlik, ruh; aşağı duygular, gibi anlamları vardır. Nefsin, yedi makamı şöyledir: Nefs-i emmare, nefs-i levvame, nefs-i mühlime, nefs-i raziye, nefs-i merdiyye, nefs-i kâmile. Nefs-i emmare, şerri emreden nefstir. Nefs-i kâmile ise perdelerin kalktığı nefstir. Aradakilerde ise nefs-i kâmileye

³³⁷ H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 169.

³³⁸ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstîlâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 136.

³³⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 181.

³⁴⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 297.

³⁴¹ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 817.

³⁴² Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstîlâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 582.

yaklaştıkça kötü huylar azalır ve perdeler aralanır.³⁴³ Lugatta bir şeyin nefsi demek o şeyin varlığı (ve kendisi) demektir. Sufilerin nefis kelimesinden muradı, kulun kötü vasıfları ile yerilen huy ve fiilleridir.³⁴⁴ Nefsin ne olduğu konusu da ruh gibi belirsizdir. Bir gruba göre nefis, ruh; bir diğerine göre, mürüvvet ve adamlık; başkasına göre, cesed ve beden ve başka bir taifeye göre de kan manasına gelmektedir.³⁴⁵ Şeriat ehli, nefsi, ahiret talibinin eşeğine benzetir. Hz. Mûsâ Allâh'a: Ey Allâh'ım sana ne ile kavuşabilirim, diye sorduğunda aldığı cevap, nefsini terk ederek, olmuştur. Hakîm Ebi'l-Kâsım, kim nefsini bilirse Allâh onu sever, demiştir. Şem'i nefsi, âriflere göre önce üçe (nefs-i emmare, nefsi levvame ve nefsi-i mutmainne); ardından marifet ehline göre altıya (emmare, levvame, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye) ayırır. Emmare, gazap, cimrilik, cehalet ve kıskançlık emreden nefstir. Levvame, heves ve kendini beğenmenin mevziidir. Mülhime, cömertlik, kanaat, tevazu, tövbe ve tahammül emreden nefstir. Mutmainne, tevekkül, cömertlik, tahammül ve ibadet ve rıza emreder. Râziye, keramet, züht, ihlâs ve takvâ nefsidir. Marziyye, güzel ahlak, lütuf, Allâh'a yakınlık ve huzur nefsidir.

Ruh

Yirmi üçüncü bâbın ikinci mevzuu 'ruh'tur. Ruh, latîf olduğu için tam olarak bilinmemiştir. Bu sebeple kaynaklarda farklı görüş ve tanımlar vardır: Can, nefis, Cebrail; mücerred insan latifesi; emr âleminden indirilen, insandaki bilen ve idrak eden latife,³⁴⁶ gibi manaları vardır. Ruh, öyle bir latîfedir ki, bedende bulunduğu müddetçe Allâh Teâlâ ruhun mahalli olan beden kalıbında hayat yaratır. İnsan ruh ile değil, hayat ile diri ve canlıdır.³⁴⁷ Ruh iki kısımdır: Mahlukâtın hayatı olan ruh, kalbin ışığı olan ruh. Ruhun iki manası vardır: Birincisi, hissetme, görme, işitme, koklama gibi hislerin meydana gelmesi hep onunla olur. İkincisi ise, insanın âlim, müdrük ve latîf bir parçasıdır. Gayb âlemi ruhla sezilir.³⁴⁸ Şem'i, sünnet ehlinden yaptığı alıntıda, ruhun Allâh'ın emrinde olduğunu, onu kimsenin tam manasıyla bilemeyeceğini belirtir. İsrâ suresinin 85. âyetini -de ki ya Muhammed, ruh Rabb'imın emrindedir- delil gösterir. Ebû Hureyre insanların ruhlarının yedinci kat gökte olduğunu ve bedenlerine baktıklarını söylemiştir. Mutarrif eş-Şihhîr adında bir aziz bir gün Müslüman mezarlığından geçerken kabirlerin: Ya Mutarrif cumaya

³⁴³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 274.

³⁴⁴ Abdülkerim Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, s. 181.

³⁴⁵ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Hakikat Bilgisi, Keşfü'l-Mahcûb*, s. 259-260.

³⁴⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 298.

³⁴⁷ Abdülkerim Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, s. 182.

³⁴⁸ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 826 – 828.

mı gidersen, diye seslendiğini duyar. Mutarrif şaşırarak: Siz cumayı bilir misiniz, diye sorar. Kabirler: Biz gökyüzünde uçan kuşların ne söylediğini bile biliriz, derler. *Tuhfetü'l-Âşikîn*'de ruh dört kısma ayrılmıştır: Birincisi, insan ruhudur. Âdemoğlu bu ruhu terbiye ederse hayvanların mertebesinden üstün duruma gelir. İkincisi, hayvanî ruhtur. Mekânı kalptir. Bu hayatın devamını sağlayan ruhtur. Üçüncüsü, nefsanî ruhtur. Mekânı beyindir. İnsan bununla görünen âlemin hâllerini kavrar, görünmeyeni ise tefekkür eder. Akıl bu ruhtadır. İlimler bu ruhla elde edilir. Dördüncüsü, doğal ruhtur. Mekânı ciğerdir. Yeme-içme gibi işleri düzenleyen, zararlı ve yararlı yiyecekleri ayırıp edip lüzumuna göre kabul ya da reddeden, bu sayede insanın sağlığını koruyan bu ruhtur.

Uzlet

Yirmi dördüncü bâbın ilk konusu 'uzlet'tir. Halkla karışmamak, onlardan ayrı yaşamak, inzivaya çekilmek,³⁴⁹ anlamlarına gelir. Hakikatte uzlet, kötü huylardan ayrılmaktır. Uzlet, kalabalık arasına girmek, fakat Hakk'ı bırakıp halk ile meşgul olmasın diye sırrı korumak, nefsi gûnahtan uzaklaştırmak, sırrı (kalbi) Hakk'a bağlamaktır.³⁵⁰ Uzlet ve hazret-i İzzet'e tahsil-i kurbiyyet, halkdan mücanebet iledir.³⁵¹ Şem'î, uzleti anlatmaya yine bir mutasavvıfın, uzlet, devlet adamlarından istemeyi kesmek, onlardan uzak olmak, aynı zamanda takvâ ile nefsin isteklerinden kaçmaktır, sözü ile başlar. Enes hazretlerinden Hz. Peygamber'in: Selamet iki şeyin birleşmesidir; kalp ile beden; bedeninizle halk ile kalbinizle Allâh ile olun, dediğini aktarır. Cüneyd hazretlerine göre; dini sağlam olup, bedeni ve kalbi istirahat etsin isteyen, halktan uzaklaşmalıdır. Çünkü bu zaman akıllı kişinin yalnız kalma zamanıdır. Allâh ile bir olmak her şeyden gönlünü temizlemektir. Sadece bir evin içine kapanıp gönlü dünya işleriyle doldurmak değildir.

Halvet

Yirmi dördüncü bâbın ikinci mevzuu 'halvet'tir. Halvet dedikleri, Hakk'la olmaktır. Yoksa her nesneden inkita ve tesettür demek değildir.³⁵² Yalnızlık, Hak ile gizlice konuşmaktır. Bu konuşmada ne bir melek ne de insan vardır.³⁵³ Halk içinde halktan ayrı,

³⁴⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 364.

³⁵⁰ Abdülkerim Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, s. 197-198.

³⁵¹ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 785.

³⁵² Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 476.

³⁵³ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fi İşarâtu Ehli'l-İlhâm)*, s. 234.

zahirde halkla, bâtında Hakk'la olmaktır.³⁵⁴ Tasavvuf ıstılâhında halvet, tarikate intisab eden bir müridin, muayyen bir zaman sonra, şeyhinin isteğiyle insanlardan uzaklaşarak, bir yerde inzivaya çekilmesi ve bu süre içinde devamlı Hakk'ı zikretmesidir.³⁵⁵ Şem'i, halvet hakkında şunları aktarır: Halvet, insanların arasında olursa bile onlarla ilişkiyi kesmektir. Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurur: Benimle Allâh arasında öyle bir an vardır ki aramıza Cebrâil veya diğer peygamberler giremez. Bazıları bu ana halvet, bazıları da namaz derler. Şakîk-i Belhî hazretleri, insan ahlakının en üstün unsurları arasında, gizli ya da açık halvet hâlinde iken takvâlî olmayı sayar.

Evliya

Yirmi beşinci bâbın ilk konusu 'evliya'dır. Velî'nin iki manası vardır: Birincisi, velî fe'îl vezninde ve mef'ûl manasındadır, Allâh Teâlâ'nın işlerini görmeyi uhdesine aldığı kimsedir. İkincisi, velî fe'îl vezninde ism-i fâilin mübalağa sigasıdır, Allâh'a ibadet ve taat işini üstlenen kişidir. Velî, resûlün uykusundan uyandırdığı kimsedir. Hâli hususunda fanî; Hakk'ı müşahede etme hususunda bakî olan kişidir.³⁵⁶ Velî, dünya ve ahirete rağbet etmeyendir.³⁵⁷ İşleri Allâh tarafından görüldüğü ve idare edildiği için daimî surette üzerine tecellî nurları gelen, kendinden haber vermeyen ve Allâh'tan başkası ile beraber olmaya katlanamayan kimsedir.³⁵⁸ Marifet erbabı evliyayı şu şekilde tanımlar: Velî, nefesine düşmanlık edip, şeytanla savaşan kimse; velîlik, Allâh'a ibadetle yakın olma makamıdır. Hz. Peygamber velîler hakkında buyurur: Benim ümmetimde bazı adamlar vardır, Allâh onların duasıyla fesat ehlini engeller, onlar için yağmur yağdırır, bunlara azap etmez. Bunlar insanlardan uzaklaşırlar, insanlar bunların hâllerine şaşırırlar, mecnun olarak görürler. Hâlbuki insanlar da onların katında mecnunlardır. Fakat onlar mecnun değil abdallardır.

Kerâmât-ı Evliya

Yirmi beşinci bâbın ikinci konusu 'kerâmât-ı evliya'dır. Kerâmet, peygamberlik iddiasıyla ilgisi olmaksızın bir kişide harikulade bir hâlin zuhur etmesidir. Kerâmet iki türdür: Birincisi, ilimde, irfanda, ahlakta, ibadette, amelde ve insanlıkta gösterilen üstün meziyetler. İkincisi ise kevnî surette kerâmettir: Su üzerinde yürümek, ateşte yanmamak,

³⁵⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 156.

³⁵⁵ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 139.

³⁵⁶ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 1195-1206.

³⁵⁷ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 90.

³⁵⁸ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, s. 350.

vb.³⁵⁹ Kerâmet-i velî; duasının kabul edilmesi, hâlinin tamam olması, bir iş yapmaya gücünün yetmesi, yeterince Hakk'ın yardımına erişmesidir. Kerâmet, kerâmetleri olan velînin, sülûk edilen tarikattaki sülûku içerisinde yaptığı ibadet sayesinde, istikametine alamet sayılan harikulade bir fiil olan istikametten ibarettir. Nebinin mucizesini açıklaması ve onunla meydan okuması, velînin kerâmetini gizlemesi vaciptir.³⁶⁰ Kerâmet, velîlere özgü değildir, ibadet eden herkes içindir.³⁶¹ Şem'î'nin âriflerden naklettiğine göre kerâmet, evliyada zuhur eder ama evliya bundan habersizdir. Peygamberlere verilene ise mucize denir. Hz. Peygamber veliler hakkında: Allâh'ın velîlerinin gülmeleri ibadet, şakaları tespih, uykuları sadakadır. Bilin ki bunların üzerlerine korku yoktur ve bunlar mahzun da olmazlar. Allâh'ım sen bunları kıyamet gününe dek koru, buyurmuştur. Abbâs hazretleri bir gün çölde yürürken, ne yiyeceği-içeceği ne de bineği olan, yalın ayak bir kişi görmüş. Abbâs hazretleri, adamın hâlinin neden böyle olduğunu sorduğunda, adam onu, nefisini bilip tövbe etmeye çağırılmış.

Tevekkül

Yirmi altıncı bâbın ilk konusu olan 'tevekkül', Ebu'l-Hasan hazretlerinin, tevekkül, Allâh'la yetinmek ve ona güvenmektir, sözü ile başlar. Tevekkül, neticenin hâsıl olması için gerekli tedbirler alındıktan ve sebeblere tevessül edildikten sonra tedbir ve tevessülün kifayetini Allâh'tan beklemektir.³⁶² Tevekkül, işte âcizlik göstermek ve başkasına itimat etmektir. Tevekkül, kalbin güçlük çekmeden Allâh'a itimat etmesi, O'nun katında bulunan şeye güvenmesidir.³⁶³ Şahâb bin Abdullah, bu konuda şöyle demiştir: Dilenme ve verileni reddetme ve aldığı hapsetme. Hz. Resûl buyurur: Cebrâil geldiğinde ona tevekkülü sordum, o da şöyle açıkladı: Tevekkül, halkın elinde olan şeyden isteği kesmek ve mahlûkatın, kişiye yarar sağlayamayacağını ve zarar veremeyeceğini; ne yol açıp ne de engel olamayacağını bilmektir. Hikâye edilir ki bir âbid rüyasında, cennet bahçelerinde hüznü bir şekilde yürümekte olduğunu görmüş. Derken kendisine neden hüznü olduğu sorulmuş. Âbid, yüksek bir derece gördüm ve ona yöneldim fakat beni ondan men ettiler. Meğer o derece Allâh'a tevekkül edenlerin derecesi imiş, diye cevap vermiş. Şem'î burada mahalline uygun olarak Talak suresinin 3. âyetini kaydeder. Tüm bunlardan malum olan şudur: Allâh'tan başkasına tevekkül etmek caiz değildir.

³⁵⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 211.

³⁶⁰ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 536 – 537.

³⁶¹ Suad El-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s. 412.

³⁶² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 357.

³⁶³ Suad El-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s. 610-620.

Tekebbür

Yirmi altıncı bâbın ikinci mevzuu ‘tekebbür’dür. Tekebbür, nefsin (hak etmediği halde, gerçek) değerinin üzerine çıkmasıdır. Kibir, nefsinin insanlardan üstün görmendir. Kibir, rubûbiyyet hazretinde söyleyenlerin derecelerine göre, mahlûkatın ‘ene’ iddiâsının zahir olmasıdır.³⁶⁴ Kibir, büyüklük, kendini büyük görme, başkalarını küçük görme, mütevazı olmamadır.³⁶⁵ Kibir odur ki, kişi Hakk’ı inkâr eyleye.³⁶⁶ Şem’î de marifet erbabından yaptığı nakil ile tekebbürü, kendi nefsinin başkalarından üstün ve hayırlı görmektir, şeklinde açıklar. Arkasından, kalbinde bir zerre iman olan cehenneme girmez; kalbinde bir zerre kibir olan da cennete giremez, hadisini kaydeder. Bir gün birisi Hz. Mûsâ’nın huzurunda soyu sopu ile övünürken Allâh vahiy ederek: Ya Mûsâ, o soyu ile övünene de ki onun nesebi cehennemdedir, kendisi de ahirette utanacaktır, der.

Tevazu

Yirmi altıncı bâbın üçüncü mevzuu ‘tevazu’dur. Kaynaklarda, alçakgönüllülük; kulun, Hakk’ın tasarrufuna boyun eğmesi;³⁶⁷ insanın nefsinin Hakk’ın huzurunda kulluk mevkiine koyması, halka karşı şefkatli olması, kibirli ve gururlu olmaması; Hak’tan hakkı, Hak için kabul etmek; Hak karşısında eğilmek, hakkı kabullenmek,³⁶⁸ gibi manalara gelir. Şem’î tevazuu açıklamaya, akıl ehlinde alıntılıdığı, tevazu, zenginlere karşı büyüklenmek yerine fakirlerle küçülmektir, sözü ile başlar. Hz. Peygamber bir hadisinde: Allâh Teâlâ, mütevâzı olmayan bir peygamber göndermemiştir, başka bir hadiste: Üç şey kerâmettendir; muhtaçlar için harcama yapmak, Müslümanların zayıflarını gözetmek ve sığındırmak, tüm halka yol göstermek, buyururlar.

Sabr

Yirmi yedinci bâbın ilk konusu ‘sabr’dır. Sabır, nefsi hapsetmektir.³⁶⁹ Nefsi ibadetleri yerine getirmeye ve emir ve yasaklara uymaya zorlamaktır.³⁷⁰ Sabır, elem ve belalara şikâyeti terk manasına gelir.³⁷¹ Dayanma, dayanıklılık; başa gelen musibetlerden

³⁶⁴ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 557-559.

³⁶⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 218.

³⁶⁶ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 927.

³⁶⁷ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fi İşârâtı Ehli'l-İlhâm)*, s. 164.

³⁶⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 356.

³⁶⁹ Suad El-Hakîm, *İbnü'l-Arabi Sözlüğü*, s. 543.

³⁷⁰ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fi İşârâtı Ehli'l-İlhâm)*, s. 326.

³⁷¹ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 165.

dolayı Allâh'tan başka kimseye şikâyetçi olmamak, sızlanmamak, yakınmamak, kendini acındırmamaktır.³⁷² Şem'î, maddî lezzetleri ve nefsanî hazları terk etmek, şeklinde bir nakil ile başladığı 'sabr' makamında, Zümer suresinin 10. âyetini; sabır, cennetin anahtarıdır ve kolaylığı beklemek ibadettir, meallerindeki hadisleri kaydeder. Şem'î'ye göre görünüşte dünya lezzetlerini terk etmek keder ise de, her kederin altında bir âlem, her eziyetin altında bir hazine, her ihanetin altında bir yardım, her azametinin altında bir güzellik ve her kınanmanın altında bir selamet vardır. Bazı ârifler sabır, musibetler ortaya çıktığında acıları içmek, elem ve bela sebebiyle şikâyeti terk etmektir, derler. Asma'î hazretleri bir gün çölde bir çift Arap görmüş. Kadın olan erkeğe, sana da bana da cennetten başka müjde olamaz, demiş. Erkek, nereden bildin diye sorunca karısı, ben senin gibi çirkin yüzlü birine bağlanıp sabreyledim. Sabredenlerin mekânı cennettir. Sen de benim güzelliğime bağlanıp şükrettin. Şükredenlerin yeri de cennettir, demiş.

Şükr

Yirmi yedinci bâbın ikinci konusu 'şükr'dür. Şükür nimeti vereni övmek demektir.³⁷³ Tahkik ehli olanlara göre şükrün manası, ihsanda bulunanın nimetini ona boyun eğerek itiraf etmektir. Şükrün hakikati, ihsanda bulunana, ihsanını zikrederek methetmektir. Şu halde kulun Allâh Teâlâ'ya şükretmesi, ihsanını anarak O'nu medh ü sena etmesi; Hak Teâlâ'nın kuluna şükretmesi ise ihsanını zikredip nankörlük etmediği için onu övmesi manasına gelir.³⁷⁴ Sâlik şükrü kendine vacip bilmelidir ki edasında kendini kasır göre.³⁷⁵ Sırrî hazretleri, şükrün alameti, kulun şükretmekten aciz olduğunu itiraf etmesidir, der. Şeyh Şiblî ise, şükrün alameti Allâh'tan nimetlerin görünmesidir, der. Şem'î, temiz sâbir, oruçlu sâbir gibidir, hadisi ile şükrün sabırla ilişkisini açıklar. Şükür, sabır ve tefvîz (Allâh'a havâle) şekillerinden biridir.³⁷⁶ Şem'î, İbn Ömer'den, nimete şükretmek, yok olmasından Allâh'a sığınmaktır, nakli ile bu makamı sonlandırır.

Hamd

Yirmi yedinci bâbın üçüncü konusu 'hamd'dir. Nimeti, lütfu ve yüce vasıfları dile getirerek yapılan övgü; saygıyla yapılan güzel ve samimi metih; ezeli ve ebedî sevgilinin kemâllerini, ona hürmet ve tazim maksadıyla cemâl ve celâl sıfatları hâlinde dile

³⁷² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 302.

³⁷³ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fî İşarâtı Ehli'l-İlhâm)*, s. 315.

³⁷⁴ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risalesi*, s. 258.

³⁷⁵ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 672.

³⁷⁶ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 331.

getirme,³⁷⁷ gibi manaları vardır. Övme, tesbih ve tehlil şekillerinden biridir.³⁷⁸ Şem'î, marifet ehlinde bir nakille hamd makamını şöyle açıklar: Hamd çeşitli kısımlara ayrılmıştır: Lisanın hamdi zikirdir; nefsin hamdi onunla mücadeledir; ruhun hamdi havf ve recâ (korku ve ümit)dır; kalbin hamdi sadakat ve vefadır; aklın hamdi şükür ve övüştür; marifetin hamdi teslim ve rızadır.

Kanaat

Yirmi yedinci bâbın dördüncü mevzuu 'kanaat'tir. Lügat manası olarak, kısmetine râzı olmak demektir. Dünyanın çoğu nimetlerinden vazgeçerek azıyla kanaat etmek, yalnızca çok gerekli olan azıyla yetinmek, giyecek, istirahat, yiyecek gibi dünya sıkıntılarında ancak gerekli olanla iktifa etmek, açlığı tokluğa, azı çoğa tercih etmektir. Kanaat, elde bulunmayana istek, elde bulunana da ihtiyaç duymamaktır. Geçimi, dolandırıcılık yapmadan güzelce sağlamak demektir. Kalp zenginliğidir.³⁷⁹ Kanaat, alışılan ve ülfet edilen şeylerin bulunmaması hâlinde huzur içinde olmaktır.³⁸⁰ Tutumlu, gönlü zengin ve tokgözlü olma, hırslı ve açgözlü olmamaktır.³⁸¹ Şem'î, rıza ve kanaati birbirinden ayırmadan işlemektedir. Şem'î'nin bazı müfessirlerden aktardığına göre gerçek kanaat, nefsin isteklerinin ve hayvanî kazançların dışında olmak, kısmete rıza göstermek, Allâh'tan korkmaktır. Hz. Resûl kanaati, insanın, elinde olanı terk etmesi, olarak açıklamış, onun tükenmez bir hazine olduğunu söylemiştir. Allâh, kıyamet gününde, benim temiz kullarım neredeler, buyurur. Melekler, temiz kulların kim olduklarını sorarlar. Bunun üzerine Allâh, benim rızama ve yazdıklarım razı olanlardır, der.

İstikâmet

Yirmi sekizinci bâbın ilk mevzuu, dürüstlük, doğruluk, istikrarlı tutum, ahde vefâ, taahhütlere sadakat, her hususta ifrat ve tefritten sakınarak itidal yolunda, yani sırat-ı müstakimde yürüme; dinin emirlerine uyma ve yasaklarından kaçınma konusundaki devamlılık³⁸² olarak açıklanan 'istikâmet'tir. Hakikat ehline göre, bütün ahitleri yerine getirmek, sırat-ı müstakime yapışmaktır. İstikâmet, âdetleri aşmak, her türlü âdet ve şekilden ayrılmak, daima hakikî bir sadakat ile Allâh Teâlâ'nın huzurunda bulunmaktır.

³⁷⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 157.

³⁷⁸ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 331.

³⁷⁹ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 526-257.

³⁸⁰ Abdülkerim Kuşeyri, *Tasavvuf İlmüne Dair Kuşeyri Risalesi*, s. 246.

³⁸¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 206.

³⁸² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 194.

İstikâmet, Allâh'a karşı tevâzu sahibi olmak, onun minnet ve tevfikini görmek, sapkınlığa düşmek ve imana karşı olmaktan korkmaktır.³⁸³ Akaitte istikâmet, teşbih ve tenzih arasında tavassut eylemektir yani orta yolda gitmektir.³⁸⁴ Avâmın istikâmeti, amellerde mutedil ve dengeli olmak; seçkinlerin istikâmeti, hâllerde istikâmet; seçkinlerin seçkinlerinin istikâmeti, istikâmeti görmeyi terk ve onu aramaktan habersiz olmaktır.³⁸⁵ İstikâmet, yaşadığın zaman içinde kıyametin koptuğunu müşahede etmendir.³⁸⁶ *Tuhfetü'l-Âşıkîn*'de, Sırrî hazretleri istikâmet hakkında şunları söylemiştir: İstikâmet, Allâh'tan korkmak, Hz. Peygamber'i sevmek ve meleklerden utanmaktır. İbn Mes'ûd'un naklettiği hadise göre, kulun kalbi doğru olmadan dili ve imanı istikâmet üzere olmaz. Ulular, kalbin istikâmeti zikir iledir; nefsin istikâmeti sadakat ve vefâ iledir; başın istikâmeti ise hürmet ve huzur iledir, derler.

Afiyet

Yirmi dokuzuncu bâbın ilk konusu 'afiyet'tir. Gönül huzuru, bela ve musibetten selamette kalma gibi anlamlara gelir.³⁸⁷ Şem'î afiyet makamına irfan ehlerinden şu nakil ile başlar: Afiyet, belasız nefestir, cefasız sahiptir, zahmetsiz rızıktır ve riyâsız ameldir. Bir hadiste şöyle gelir: Hz. Peygamber'e, en faziletli dua nedir, diye sorulmuş. Buyurmuşlar ki: Allâh'tan affını ve afiyetini dilemendir. Üç gün sonra aynı soru sorulunca Hz. Peygamber'in cevabı aynı olmuştur. Şem'î, afiyet bâbını yine irfan ehlerinden bir nakil ile kapatır: Afiyet üç kısımdır: Lisanın afiyeti Allâh'ın zikriyle, bedeninin afiyeti Allâh'a hizmetle (ibadet), kalbin afiyeti ise Allâh'tan başkasına yönelmemekle olur.

Bela

Yirmi dokuzuncu bâbın ikinci mevzuu 'bela'dır. Bela, Allâh'ın kulunu imtihan ederek, musibete uğratarak onun gerçek hâlini ortaya çıkarmasıdır. Bela, rahmet ve ceza olarak iki türdür. Bela üç kısımdır: Avâmın belasını tedip, havâssın belasını tehzip, ehassın belasını ise takrip içindir.³⁸⁸ Bela ne kadar fazla olursa kulun Allâh'a yakınlığı o kadar çok olur.³⁸⁹ Şem'î belayı açıklamaya uluların, bela, kişiye özel bir nimettir. Nimet ise herkes için bir beladır, sözü ile başlar. Hz. Peygamber bela ehli hakkında: Cennette 'bela ağacı'

³⁸³ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 493-494.

³⁸⁴ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 190.

³⁸⁵ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fî İşârâtı Ehli'l-İlhâm)*, s. 57-58.

³⁸⁶ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risalesi*, s. 288.

³⁸⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 25.

³⁸⁸ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 148-150.

³⁸⁹ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Hakikat Bilgisi, Keşfü'l-Mahcûb*, s. 445.

adında bir ağaç vardır. Bu ağaç kıyamet gününde bela ehli için hazır olacaktır. Onların divanları dağılmaz, mizanı kurulmaz, ecir onların üzerine değildir, buyurmuştur. Burada konuya uygun olarak Zümer suresinin 10. âyeti zikredilir. Erbâb-ı maarıften nakledilen Şu sÖzle bela makamı tamamlanır: MÜmin olan kişinin belası çok, Şikâyeti az, manası çok davası az olur. MÜnafık kişinin ise davası çok manası az olur.

Adl

Otuzuncu bâbın ilk mevzuu ‘adl’dir. Ahlakın dört esasından biri olan adalet, her Şeyi yerli yerine koymaktır.³⁹⁰ Adalet iki kısıma ayrılmıştır: Allâh ile kul arasındaki adalet; insanlar arasındaki adalet.³⁹¹ *Tuhfetü’l-ÂŞıkîn*’de ‘adl’ bâbı uluların Şu açıklaması ile başlar: Adl, iki Şeyi bir görüp, taraflardan birine meyletmemektir. Ardından, bir saat adalet, altmış yıllık ibadetten hayırlıdır, hadisi ile konuyu destekleyen Şem’î, Hz. Mûsâ’ya ait bir kıssa anlatır: Allâh, Firavun’u denizde boğduğunda, onun Hz. Mûsâ’yı taklit eden maskarasını boĐmamıŐtı. Hz. Mûsâ sebebini sorunca Allâh: O maskara seni taklit ederdi, ben sevdiğimi taklit edeni severim o yüzden boğmadım, buyurmuştur. Şem’î’ye göre bu kıssadan alınacak hisse, iyileri taklit etmek ve her zaman adalet üzere olmaktır. Adalet bâbı, NuŐirevan’a ait bir hikâye ve arkasından verilen bir Şiirle sona erer. Bu hikâyeye göre, adaleti ile ün salmıŐ olan NuŐirevan öldüğü vakit, cenazesini tüm memleketi dolaŐtırılmıŐ ve hakkı olan gelip alsın denmiŐ. Fakat bir kimse çıkıp ‘hakkım kaldı’ dememiŐtir.

Zulm

Otuzuncu bâbın ikinci mevzuu ‘zulm’dür. Zulm kaynaklarda, bir Şeyi (hakikî) mahalline değil, ona münasip olmayan başka bir yere koymak;³⁹² gayrın milkinde tasarruf ve haddi tecavüz;³⁹³ haksızlık, acımasızlık, iŐkence³⁹⁴ gibi manalara gelir. Şem’î, bazı tasavvuf ehlerinden aktararak zulmü Şöyle açıklar: Zulm, nefis bir Şey dilediğinde ona uymaktır. Sonra Ebu Hureyre’den, zulm kıyamette karanlıktadır. Kendisine zulmedilen kişi sabrederse cennette benimle olur, mealinde bir hadis nakleder. Ulular, saltanat küfürle ayakta durur, zulüm ile ayakta durmaz, demişlerdir. Anlatılır ki bir zâlim, zavallı bir mazlûma yıllarca zulmetmiŐ. Mazlûm nihayet dayanamayıp: Şu dört Şey ile neden

³⁹⁰ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Hakikat Bilgisi, Keşfü’l-Mahcûb*, s. 443.

³⁹¹ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri SÖzlüğü*, s. 59.

³⁹² Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri SÖzlüğü*, s. 1276.

³⁹³ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf SÖzlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s. 762.

³⁹⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri SÖzlüğü*, s. 396.

Allâh'tan korkmayıp bana zulmetmeye devam ediyorsun: Herkes ölümlüdür, mezar bizi beklemektedir, kıyamet hepimiz için vardır, Allâh aramızda hüküm vericidir ve kıyamet gününde hakkımı senden alır, demiş. Tasavvuf uluları zulmü ikiye ayırmışlardır: Kendi nefesine zulüm ve başkalarına zulüm. İnsan kendi nefesine ettiği zulmü tövbe ederek telafi edebilir lakin başkalarına edilen zulüm, hakkı teslim edilmedikçe telafi edilmez.

Makamlar hakkında yukarıda verilen tanımlar ve Şem'î'nin bunlara getirdiği açıklamalar arasında büyük farklar yoktur. Tasavvuf ilminin kaynaklarını tanıyan, onları gözden geçirmiş olduğu anlaşılan Şem'î, makamları tanıtırken bu eserlerden faydalanmıştır. Kaynaklarına kendi düşüncelerini de ekleyerek bazen ele alınan kavramı kendisi açıklamış bazen de açıklamadan sonra sadece nasihat etmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi, Şem'î, Allâh'a ulaşabilmek için dört ilim olduğunu ve bunların herkes tarafından öğrenilebileceğini belirtmiştir. O, bu düşüncesi sebebiyle, İslâm tarihinden ve tasavvufi eserlerden faydalanarak, halk kitleleri için yukarıda isimleri geçen kavramları açıklamıştır.

2. 3. Tuhfetü'l-Âşıkîn'in Kaynakları

Şem'î'nin, eserin tetimme kısmındaki ifadelerine binaen *Tuhfetü'l-Âşıkîn*'in başlıca kaynağı Kur'an'dır. Müellif ikinci sıraya Hz. Peygamber'in hadislerini, üçüncü sıraya ise din ve tasavvuf büyüklerinin sözlerini koyar.

“Şeref-i ‘ilm u ‘ulemā lā-yu‘add ve lā-yuḥṣā olup egerçi ki bu bābda āyāt-ı kerīme ve eḫādīs-i şerīfe bī-ḥadd ü bī-şümār vāqī‘ olmuşdur, lākin bir miqdār ṭāqat u iktidār yitdükce ‘alā-ḫavli’l-muḫakḫikīn ve ‘l-müdaḫḫikīn şerḫ ü ‘ıyān ve tafşil u beyān olındı.” (82a)

Müellif, her ne kadar “hadsiz hesapsız” âyet ve hadis naklettiğini belirtse de esere bakıldığında âyetlerin sayısının hadis ve din-tasavvuf büyüklerinin sözlerinden daha az olduğu görülür. Neredeyse her konuda bir veya daha fazla hadis ve büyüklerden sözler nakledilmiştir. Özellikle çoğu makamın başında bir büyüğün sözü alıntılanmıştır. Bunlara ek olarak, eserde manzumelere de yer verilmiştir. Ayrıca Hz. Âdem, Hz. Musa ve Hz. İsa hakkında birkaç kıssa; din ve tasavvuf büyükleri hakkında kısa hikâyeler nakledilmiştir.

Şem'î eserde, yararlandığı kaynakların ismini bazen açıklamaz, bir gruba isnat eder; bazen de isim belirtir, hatta o kişiyi bir iki cümle ile över. İsimleri belirtilmeyen kişiler ve eserler şu şekilde vasıflandırılmışlardır:

Erbāb-ı ‘uḳūl ve aṣḫāb-ı nuḳūl, kütüb-i mu‘tebere, erbāb-ı ma‘ārifden ve aṣḫāb-ı letāyifden, aṣḫāb-ı dāniş ve erbāb-ı bīniş, ehl-i Ḳur‘ān-ı melek-ḫūy, erbāb-ı tefāsīr, aṣḫāb-ı eḫādīs, ehl-i taraşşuduş ḳavliyle, ‘ulemā-i tefsīr, ‘ulemā-i şerī‘at-ı Muḫammediye ve aṣḫāb-ı tarīḳat-ı Aḫmediye’nün şalavātu’llāhu ‘aleyhi ve selām elfāz-ı dürer-bārlarından ve nazm-ı gevher-nişārlarından naḳl olunup, aṣḫāb-ı fiṭnat ve erbāb-ı fikret, ba‘z-ı ‘ālimler, aṣḫāb-ı tarīḳat ve erbāb-ı ḫaḳīḳat, ulular, ‘ārifün biri, aṣḫāb-ı işāret ve erbāb-ı beşāret, ehl-i kelāmdan ba‘zı, ehl-i luġat, ba‘z-ı müfessirinden, ‘āşıklardan ba‘zı, ehl-i şer‘.

Yukarıda yer alan, erbāb-ı tefāsīr, aṣḫāb-ı eḫādīs, ehl-i taraşşud, ehl-i kelām, ehl-i luġat, ehl-i şer‘ gibi vasıflandırmalardan, Şem’î’nin bu başlıklar altında yer alan muteber kaynakları incelediği anlaşılıyor. Ayrıca medresede görevli bir hoca olan Şem’î,³⁹⁵ bunlar dışında da daha birçok eseri tetkik etmiş olmalıdır. İslām tarihi de Şem’î’nin kaynakları arasında bulunmaktadır.

Eserde isimleri zikredilen kaynak kişiler ve eserler şunlardır:

Mevlānā Celāle’d-dīn er-Rūmī ve Meşnevī’si, Ḥamdī Çelebi ve Yūsuf {u} Züleyhā’sı, İmām Muḫammed el-Ġazzālī ve İḫyāi ‘Ulūm’u, Kemāl Paşa-zāde, ḫazret-i Şāfi‘i, Yahyā Beg ve Gencīne-i Rāzı, ḫazret-i Şeyḫ Şiblī, Cemāl Efendi, Ebū Nehrecürī, Aḫmed bin Ḥazrutiye, İbrāhīm Edhem, Sa‘īd bin Cübeyr, Ebū’l-Ḥasen-i Şevrī, ‘Abdu’r-raḫman-ı Mışrī, Zü’n-nün-ı Mışrī, Aşçı-zāde Ḥasan Çelebi efendi, Kāmī efendi, Ca‘fer-i Şādık, Sırrī ḫazretleri, Ḥasan-ı Başrī, merḫūm Ḥayālī Beg, Zātī, Nevāi ḫazretleri, Süheyl-i Yemānī, merḫūm Necātī Beg, merḫūm Fevrī Efendi, ‘Aliyyü’l-Cürcānī, Şaḳīḳ-i Belḫī, Ebu’l-Leyş ḫazretleri Būstānū’l-‘Ārifīn, Bişr bin Ḥāriş, Süfyān-ı Şevrī ḫazretleri, Mevlānā Ḥüsāme’d-dīn, Fuzūlī-i Bağdādī, Yahyā bin Rāzī, Muṭarriş eş-Şihḫīr, Şahāb bin ‘Abdu’llāh, Yetīm ‘Alī Çelebi, Ḥazret-i Aşma‘i, ḫazret-i ‘Alī ve Şad Kelime’si.

Şem’î *Tuhfetü’l-Āşıkīn*’de bazı eserlerden alıntı yapmasına rağmen bunların isimlerini belirtmemiştir. Bunlar arasında, Lami’î-zāde Abdullāh Çelebi’nin *Letāif-nāme*’si,³⁹⁶ Azmî ve *Hadīs-i Erba’ın*’i, Fevrî ve kırk hadis tercümesi, Azmî Pîr Mehmed’in *Enīsü’l-Ārifīn*’i, Enverî ve *Divan*’ı, Şeyhî ve *Divan*’ı bulunmaktadır.

Yukarıdaki isimlere ve eserlere bakıldığında *Tuhfetü’l-Āşıkīn*’in kaynak bakımından zenginliği ve yetkinliği daha iyi anlaşılacaktır.

³⁹⁵ Taner Gök, *Şem’î Şem’ullāh ve Şerh-i Subhatü’l-Ebrâr*’ı, s. 34.

³⁹⁶ Bu eser, ilk olarak Lâmi’î tarafından yazılmış, fakat eksik bırakmıştır. Oğlu Abdullāh Çelebi, eksik kalan eseri babasının sağlığında tamamlamıştır. Lâmi’î-zāde Abdullāh, *Lâtifeler*, (Haz. Yaşar Çalışkan), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978, s. 7 - 8 - 9.

2. 4. Mensur Metin Olarak Tuhfetü'l-Âşıkîn

Tuhfetü'l-Âşıkîn, tasavvufun belli başlı meselelerini ele alıp otuz bâb altında ve anlaşılır bir dille işleyen bir ahlak kitabıdır. Eser geniş halk kitleleri için kaleme alınmıştır. Eserde, dilinin sade olmasına rağmen, Arapça ve Farsça kelime ve terkipler Türkçe kelime ve terkiplerden daha çok kullanılmıştır. Makamların başlarında yer alan kişilerin övgüsünde ve özellikle eserin hamdele, salvele, sultana medhiye ve sebab-i telif bölümlerinde secili cümlelere yer verilmiştir. Fakat makamların açıklama bölümlerine bakıldığında hem secili ifadelerin azaldığı hem de anlaşılabilirliğin arttığı görülmektedir.

Orta nesir (üslûb-ı mutavassıt), “*Arapça-Farsça kelime ve tamlamaların Türkçe kelimelere baskın olduğu, yer yer secilerle süslenmiş, öğreticiliğin yanı sıra sanat endişesi de gözetilen nesirdir.*”³⁹⁷ *Tuhfetü'l-Âşıkîn*'de de –herhangi bir istatistik yapılmamış olmasına rağmen- Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe kelimelere baskın olduğu görülmektedir. Ayrıca eserde, yukarıda belirtildiği üzere, belli kısımlarda secili ifadeler bulunmaktadır. Eser, bu özellikleri sebebiyle klâsik nesir üsluplarından ‘Orta nesir (üslûb-ı mutavassıt)’ içerisinde değerlendirilmelidir.

2. 4. 1. Tuhfetü'l-Âşıkîn’de Seci’

Seci’, “*Nesirde, kelimeler, kelime grupları, cümlecik veya cümlelerin –çoğunlukla- sonlarında görülen ses benzeşmesidir.*”³⁹⁸ Seci’ oluşturmakta amaç nesre ahenk katmaktır. Rezaizâde Mahmud Ekrem’in *Tâlim-i Edebiyat* adlı eseri yayınlanana kadar seci’ türleri sadece kelimelerin yapılarına göre tasnife tabi tutulmuştur. Bu eserle birlikte sec’i oluşturan kelimelerin cümle içindeki yerleri de gözönüne alınmıştır. Ancak bu tasnif, sec’in amacı olan ahenk oluşturmaya hanel getirdiği için uygun değildir.³⁹⁹ Bu sebeple çalışmada, *Tuhfetü'l-Âşıkîn*'de yer alan seciler, klâsik seci’ tasnifine uygun olarak ‘sec’-i mutarraf’, ‘sec’-i mütevazi’, ‘sec’-i murassa’ ve ‘sec’-i mütevazın’ olmak üzere dört başlıkta ele alınmıştır.

³⁹⁷ Cihan Okuyucu, Ahmet Kartal, Fatih Köksal, *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, Kesit Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2012, s. 17.

³⁹⁸ Cihan Okuyucu, Ahmet Kartal, Fatih Köksal, *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, s. 22.

³⁹⁹ Cihan Okuyucu, Ahmet Kartal, Fatih Köksal, *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, s. 22 – 23.

2. 4. 1. 1. Sec'-i Mutarraf

Seciyi oluşturan kelimelerin revî harflerinin aynı, vezinlerinin farklı olduğu seci türüdür.⁴⁰⁰ *Tuhfetü'l-Âşıkîn*'de en çok kullanılan seci türü mutarraf secidir.

Sipās-ı firāvān ol Hālîk-ı kevn ü mekân-ı 'azîm ü 'ş-şāna
ve sitāyiş-i bî-pāyān ol Rāzîk-ı ins ü cān-ı vāzîhü'l-beyāna olsun
(1b)

mebde'-i fîtrat-ı kâyināt
ve menşe'-i hîlkat-i mükevvenāt (2a)

gülistān-ı cūd u kerem
ve büstān-ı lutf u himem (2a)

risālet-penāh
ve muḡarrib-i dergāh (2a)

ol server-i kâyināt
ve zübde-i mevcūdātuḡ (2a)

miḡnet-çeş-i zāviye-i beytü'l-ḡazen
ve ḡurbet-keş-i peyḡüle-i dārü'l-miḡen (2b)

kemīne-i erbāb-ı ma' rifet
ve bende-i aşḡāb-ı ṡarîkat (2b)

faḡîr ü ḡaḡîr
ve ḡam-ḡār ü pür-'özr ü keşîrü't-taḡşîr (3a)

dürr-i yek-dāne-i şadef-i baḡr-i sa'ādet
ve gevher-i girān-māye-i dürc-i devlet (3a)

niḡāve-i aşl-ı serverî
ve ḡülāsa-i fer'-i mihterî (3a)

ḡazretü's-sultān i'l-a'zam
ve'l-ḡāḡānü'l-mu'azzam (3a)

cemî'-i eşnāf-ı erbāb-ı düvel
ve ḡüdāvendān-ı memālik ü milel (4a)

ne zılm ü sitemden 'ālemde resm u eşer
ve ne cefā vü elemden ḡöñüllerinde ḡuşşa vü keder (4a – 4b)

cenāb-ı 'izzetümde baḡa 'ibādet
ve āstāne-i sa'ādetümde baḡa ḡıdmet idelerdi (13a)

⁴⁰⁰ Cihan Okuyucu, Ahmet Kartal, Fatih Köksal, *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, s. 24.

‘Ulūm-ı zāhirede engüşt-nümā-yı devrān
ve fūnūn-ı bāṭınada yek-dāne-i zamān (14a)

Esāyis-i erāyik-i dīn-i Aḥmedī
ve ḳavā‘ id-i serāyir-i āyīn-i Muḥammedī (16a)

Ol muḳtedā-yı şer‘-i velāyet
ve muhtedā-yı merṭebe-i meskenet (27b)

emr-i ḥazret-i Ḥudāvend-i Raḥman
ve ol sâ‘ ate degin kim ḥükm-i vâcibü’l-iz‘ ān irişüp (69a)

mücāvır-i ḥarem-i Yezdānī
ve müsāfir-i maḥrem-i Sübhānī ola (69a)

2. 4. 1. 2. Sec’-i Mütevazi

Seciyi oluşturan kelimelerin hem revî harfî, hem de vezince bir olduğu seci türüdür.⁴⁰¹ Sec’-i mütevazi, eserde mutarraf seciden sonra en çok kullanılan seci türüdür.

gönçe-i bāğ-ı belāgat
ve bülbül-i gülzār-ı feşāḫat (2a)

türāb-ı ḳadem-i tālibān-ı meṭālib-i şerī‘ at
ve ḥāk-i pāy-ı sālīkān-ı mesālīk-i ḥaḳīḳat (2b)

ṭab‘ uḅda kemāl-i merṭebe-i ḳuvvet
ve dībāce-i şenā inşā ḳılmağa zihnüñde nihāyet-i derece-i iḳtidār u ḳudret (4a)

nehc ü şerī‘ at ü ṭarīḳate tālib
ve sebīl-i ḥaḳīḳat ü ma‘ rifete rāğīb (4b)

ḥüsn-i himmet ü ‘ināyet
ve luṭf ü ri‘ āyet ü ḥimāyetleri (4b)

ceride-i müşevveşü’l-erḳām
ve risale-i müteğayyirü’l-aḳlām (4b)

ol buḫār-ı müteşā‘ id
ve ol duḫān-ı müteḳā‘ idden (9a)

ve bunları ḥilḳat-i “Ve laḳad kerremnā benī Ādem” ile tekrīm ve
zīnet-i “Alleme’l-insāne mā-lem ya‘ lem” ile ta‘ zīm itdüm (13a)

‘izz-i ḥuzūr-ı mücibü’s-sürūr
ve maḥfil-i münīf-i müstevcibü’l-ḫubūrlarında (14a)

⁴⁰¹ Cihan Okuyucu, Ahmet Kartal, Fatih Köksal, *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, s. 24.

riyāzāt-ı **mütekāşire**
ve mücāhedāt-ı **mütevāfire** sebebi ile (16b)

sālik-i ʔarīkātā zehāb u **hurūc**
ve menāhic-i ḥaḳīkātā ʕubūr u ʕ**urūc** vāḳiʕ olup (17a)

ḡıybet ḥuḅş-i beşeriyeyi **beyān**
ve kişinüñ yaramazlığın ʕ**ayān** itmekdür (21b – 22a)

ol sālik-i mālik-i **tevḥīd**
ve ol mālik-i memālik-i **tefrīd** (81b)

2. 4. 1. 3. Sec'-i Murassa

Seciyi oluşturan kelimelerin hem revî, hem vezin, hem de sayı bakımından bir olduğu seci türüdür.⁴⁰²

ol **vāḥidūñ vaḥdāniyyetine**
ve ol **şāhidūñ ferdāniyyetine** (1b)

Ve **dürūd-ı nā-maḥdūd**
ve **sürūd-ı nā-maʕdūd** (1b – 2a)

menāzil-i hidāyete hādī
ve **merāḥil-i ʕināyete bādī** (2b)

müstaḥdim-i aşḥābü's-seyf ve'l-ḳalem
müstaʕbid-i erbābü't-ḫabl ve'l-ʕalem (3a)

bu nevʕe **ilkāʕ vü lāyih**
ve bu üslūba **ilhām ü vāziḫ** olındı (3a)

mālikü'l-imāmeti'l-ʕuzmā
vārişü'l-ḫilāfeti'l-kübṛā (3a – 3b)

merākib-i kevākib ile
ve **menākib-i mevākib** (9b)

beyne'l-ʕulemā meczūm ü mübeyyen
ve ʕ**inde'l-fuzalā maʕlūm** u **muʕayyen** olmışdur (14a)

ol sultān-ı ʕazīmü'ş-şān **ḫilḳat üzerine ḳāyim**
ve **fiḫrat üzerine dāyimdür** (13b)

İşbu **zıkr olman rivāyet**
ve **naḳl olman ḫikāyet** (13b)

⁴⁰² Cihan Okuyucu, Ahmet Kartal, Fatih Köksal, *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, s. 25.

Ve nitekim **zūbdetü'l-fuzalā** ve'l-ahālī
‘**umdetü'l-küberā** ve'l-a‘**ālī** (15b)

bu **mezkūr olan fehāvī-i şerīfeye mutābakat**
ve **merkūm olan ma‘ ānī-i laṭīfeye mütāba‘at** buyurmışlardır (15b)

her vechle **evzā‘-ı ‘avāmān**
ve **eṭvār-ı cāhilāna** aldanmayalar (16b)

Ol **ma‘ den-i elṭāf u himem**
ve ol **menba‘-ı a‘ ṭāf u kerem** (22b)

Ol **mergūbü'l-makālāt**
ve **maḥbūbü'l-makāmāt** (32a)

ser-ḥalkā-i aṣḥāb-ı tarīkat
ve **ser-çeşme-i erbāb-ı ḥaḳīkat** (35a)

2. 4. 1. 4. Sec'-i Mütevazın

Seciyi oluşturan kelimelerin sadece vezince bir olduğu seci türüdür.⁴⁰³ Sec'-i mütevazın, eserde en az kullanılmış olan seci türüdür.

“Levlāke levlāke lemā ḥalaḳtü'l- eflāk” **vārid**
“Ve inneke le-a‘ lā ḥuluḳin ‘ aẓīm” **nāzil** olmuştur (2a)

Pes bu erbāb-ı melek zāt-ı bī-cihātumı **tenzih**
ve aṣḥāb-ı melek şifāt-ı bī-simātım **takdis** idelerdi (13a)

enbiyānuḡ **mukaddemi**
ve maḥlūḳātuḡ **mu‘aḥḥar**ıdır (13a)

naşīḥat kişiyi künc-i ḍalāletden **iḥrāc**
idüp genc-i hidāyete **idḥāldür** (28b)

2. 5. Dil ve İmlâ Özellikleri

Tuhfetü'l-Âşıkîn, Klâsik Osmanlı Türkçesi döneminde yazıldığı için bu dönemin dil özelliklerini taşımaktadır. Bu başlık altında metnin tüm dil ve imlâ özellikleri verilmeyecek, farklılık görülen yerler belirtilecektir.

Tuhfetü'l-Âşıkîn'in dili hamdele, salvele, sultana medhiye, sebep-i telif ve alıntı yapılan kişilerin övüldüğü bölümlerde ağırdır, fakat konuların işlendiği asıl kısımlarda dil

⁴⁰³ Cihan Okuyucu, Ahmet Kartal, Fatih Köksal, *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, s. 26.

sadeleşir. Şem'î'nin mesleği medrese hocasıdır.⁴⁰⁴ Bu sebeple eserde -bir hoca olarak- ele aldığı konuyu en açık ve basit şekilde açıklamayı amaçlamıştır. Eserde, makamların açıklamalarının bulunduğu kısmında anlaşılır bir dil kullanmasının sebebi de bu olmalıdır.

Eserde *dürüş* (41a/ 14), *esle* (41a/ 17), *eksemek* (52b/ 16) *gökçek* (27b/ 11), *taşra* (28a/2) gibi arkaik kelimeler; -UbAn *tıruban* (48a/ 2), -vUz *olmayavüz* (6a/ 14), -IcAk *diyicek* (10b/ 1), +dUrUr *böyledurur* (5a/ 7) gibi Eski Anadolu Türkçesi'ne ait ekler bulunmaktadır.

Tuhfetü'l-Âşikîn'de görülen imlâ özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

1- لوق eki bazen لوق olarak yazılmıştır.

çokluğu چوقلوغى (58b/10) açlık اچلق (45a/ 15) tokluk توقلق (45a/ 16)

2- *çok* kelimesi *olur* yardımcı fiili ile birlikte iki farklı şekilde imlâ edilmiştir.

çok olur چق اولور (18b/ 1) çoğ olur چوغ اولور (57a/ 8)

3- *çok* kelimesi bazen و ile bazen de و olmadan yazılmıştır.

çoğıla چوغيله (12a/ 9) çok چق (50a/ 14)

4- anuñ kelimesi bazen و ile bazen de و olmadan yazılmıştır.

anuñla انوكله (6a/ 5) anuñ انوك (36a/ 4) anuñla انكله (6a/ 14) anuñ انك (36a/ 10)

5- *yüri-* fiilinin geniş zamanı bazen و ile bazen de و olmadan yazılmıştır.

yürürsün يوررسن (33a/ 3) yürürem يورورم (33a/ 4)

6- *yoğ* kelimesinin farklı imlâları bulunmaktadır.

yoğdur يوقدر (17b/ 2) yoğdur يقدر (30b/ 17) yoğdur يوخدر (35b/ 14)

yoğdı kim يوغديكم (11a/ 8)

7- *saña* ve *baña* kelimelerinin de farklı imlâları bulunmaktadır.

⁴⁰⁴ Taner Gök, *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr*'ı, s. 33.

saḡa سكه (10a/ 17)
(61b/ 7)

saḡa ساكه (25a/ 9)

saḡa سكا

baḡa بكه (12b/ 13)

baḡa باكه (20a/ 2)

8- Eserde kelime ortasındaki hemzeler (ء) çoğunlukla gösterilmemiştir. Hemze yerine (ي) harfi kullanılmıştır.

kāyināt كاینات (2a/ 1)

ḡāyim قایم (24a/ 10) leṭāyifden لطایفدن (41b/ 16)

9- +yi belirtme durumu eki ve +yA yönelme durumu eki bazen hemze (ء) ile gösterilmiştir.

vīrāneyi ویرانه (11a/ 1)

kimesneyi کمسنه (19b/ 8)

nesneyi نسنه (44b/ 11)

kiṣiye کشیه (66a/ 17)

10- *daḡı* kelimesi bazen elif (ا) ile bazen de elifsiz () yazılmıştır.

daḡı دخی (4b/ 3)

daḡı داخی (33a/ 4)

BÖLÜM III

TUHFETÜ'L-ÂŞIKÎN'İN METNİ

3. 1. Eserin Nüshaları

Taner Gök'ün çalışmasında, eserin iki nüshası tespit edilmiştir. Yapılan katalog taramalarının ardından, eserin bir nüshası daha ortaya çıkarılmıştır. Böylelikle üzerinde çalışılan eserin nüsha sayısı üç'e çıkmıştır. Nüshaların ikisi Süleymaniye, biri ise Bosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde yer almaktadır.

3. 1. 1. Nüsha Tavsifleri

1. (Ş)Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa nu. 1135

Cilt: Üzeri ebru kaplı, koyu kahverengi karton, şirazesı düzgün, miklepli. Cildin iç tarafında ince kartondan mavi bir kaplama bulunmaktadır.

Kâğıt: Yer yer mavi(31a-36b, 45a-46b) ve kalan kısımlar kahverengidir.

Yazı: Harekesiz nesih kırması ile kaleme alınmıştır. Asıl metin ve der-kenârlar siyah; bölüm başlıkları, duraklar, manzum ve mensur geçişler ile Arapça ibareler surh mürekkeple yazılmıştır.

Varak: Eserin varak sayısı 82'dir. Tezhip ve cetvel yoktur. Der-kenâr vardır.

Satır: 1a'da 13, diğer varaklarda 17 satır bulunmaktadır.

Ebad: 200x120, 13.5x55 mm.

Zahriye: Eserin zahriyesinde, Şehid Ali Paşa'nın "vakafehu mi-mmâ el-vezîr eş-Şehîd Alî Paşa rahmetu'llâhi te'âlâ bi-şartı an lâ-yahruc min-cezâi'llâh"⁴⁰⁵ vakıf mührü, matlaı

Cānumı dest-i kudret almadın

Gözlerüm toprağıla tolmadın

olan Şem'î'nin bir manzumesi, eserin hangi konuda yazıldığını belirten "fi't-taşavvuf" kaydı ve Ali isimli birinin "min kütübi el-fakîr Alî" temellük kaydı ile mührü⁴⁰⁶

⁴⁰⁵ "Vezir Şehid Ali Paşa'nın vakfidir. Allâh'ın cezasından çıkmamak şartıyla Allâh ona rahmet eylesin."

⁴⁰⁶ Mühür, çok küçük ve kısmen silik olduğu için okunamamıştır.

bulunmaktadır. Eserin ismi zahriyede hatalı olarak *Tuhfetü'l-Ārifîn* şeklinde kaydedilmiştir.

İstinsah Kaydı ve Tarihi: “*Vaqa‘al-ferāğ min-te‘lîfi hāzihi‘r-risāletü‘ş-şerīfe ve‘l-maḳāletü‘l-laḳīfe fī-evāḫiri şehri Ramazāni‘l-mübāreketi min-şühūri sene sitte ve semānīn ve tis‘amie mine‘l-hicreti‘n-nebeviyye.*” (82b) (H. 986/ M. 1578-79 Ramazan sonu).

Müstensihi: Müstensihi belli değildir.

Başı:

Este‘īzu‘llāhe min-keydi‘r-racīm
Müsta‘inen bismihi‘r-Rabbi‘r-Raḫīm
El-ḥamdüli‘llāhi‘l-meliki‘l-‘azīz
El-‘alīmi‘l-vahhābi‘l-mu‘ti‘l-kerīm

Sonu:

Beyt li-mü‘ellifihī:
Zer ider ḫāki ḳabūl-i nazarı ṣāhlaruḡ
Kīmiyā cevheridür ḫāk-i deri ṣāhlaruḡ

2. (H) Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmūd Efendi nu. 3993

Cilt: Eser bir risale mecmuası içerisinde, 18b – 47a varakları arasında bulunmaktadır. Mıklepsiz, lacivert karton kapak. Şirazesı düzgün, hasarsızdır.

Kâğıt: Beyaz.

Yazı: Harekesiz talikle kaleme alınmıştır. Asıl metin siyah; bölüm başlıkları, duraklar, manzum ve mensur geçişler surh mürekkeple yazılmıştır.

Varak: Eserin varak sayısı 30’dur. Tezhip ve cetvel yoktur. Eserde der-kenâr olarak “*Kânûnü‘l-Hikmet*” isimli bir başka eser yer almaktadır.

Satır: 47a’da 20, diğer varaklarda 21 satır bulunmaktadır.

Ebad: 209x145, 160x88 mm.

İstinsah Tarihi: “*Vaqa‘al-ferāğ min-taḫrīri hāzihi‘r-risāletü‘ş-şerīfe ve‘l-maḳāletü‘l-laḳīfe fī-evāsiḫı şehri cumāde‘l-āḫir min-şühūri sene tis‘īn ve tis‘āmi‘e mine‘l-hicreti‘n-nebeviyye şalla‘llāhu ‘alā-seyyidinā Muḫammed ve ālihī ve ṣaḫbihī ecma‘īn vel‘ḥamdüli‘llāhi Rabbi‘l-‘ālemīn.*” (30a) (H. 990/ M. 1582-83 Cumāde‘l-āḫir ortaları).

Müstensihi: Müstensihi belli değildir.

Başı:

*Este‘īzu ‘llāhe min-keydi’r-racīm
Müsta‘īnen bismihi’r-Rabbi’r-Raḥīm
El-ḥamdüli’l-lāhi’l-meliki’l-‘azīz
El-‘alīmi’l-vahhābi’l-mu‘ti’l-kerīm*

Sonu:

*Beyt:
Zer ider ḥāki ḳabül-i nazarı şāhlaruḡ
Kīmiyā cevheridür ḥāk-i deri şāhlaruḡ
{Nesr}
Va ‘llāhu a‘lem bi’ş-şavāb*

3. (G) Bosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi nu. 5787

Cild: İnce, kahverengi karton kapak. Mıklepsiz. Şirazesı yıpranmış.

Kâğıt: İnce, kahverengi.

Yazı: Harekesiz nesih ile kaleme alınmıştır. Asıl metin siyah; bölüm başlıkları, duraklar, manzum ve mensur geçişler ile der-kenârlar surh mürekkeple yazılmıştır.

Varak: Eserin varak sayısı 51’dir. Baş kısmı eksiktir. Girişte yer alan manzumeler ve münâcât bulunmamakta, na’tın ise bir kısmı bulunmaktadır. Eksik kısımlar Ş nüshasına göre 2a/9’a kadar, H nüshasına göre ise 1b/13’e kadardır. Cetvellidir. Der-kenâr vardır. 1a’da eserin adı ve istinsah tarihi yazılıdır. 1a’da ve 51b’de Bosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi mührü bulunmaktadır. Bazı varakların kenârlarında kurt yeniği vardır.

Satır: Her varakta 17 satır bulunmaktadır.

Ebad: 19.5x13.5, 14x8.5 mm.

İstinsah Tarihi: “Fî-mâh-ı Safer, sene 1080” (H. 1080/ M. 1669-70).

Müstensihi: Ketebehu el-fakîr el-Hâc Hüseyin bin Memi. (51b)

Başı:

*(...) lāyıkdur ki şān-ı şerīflerinde **Levlāke levlāke lemā ḥalaḳtü’l- eflāk**
nāzil **Ve inneke le-a‘lā ḥuluḳin ‘azīm** vārid olmuştur. (1a)*

Sonu:

*Olsun eğlence diyü ‘uşşāka
Tuhfetü’l-‘Āşîkîn kodum adın
Dir görenler bu tuhfeci Şem‘î
Şaqlaya belādan üstādın (51b)*

3. 1. 2. Nüshaların Değerlendirilmesi

Tuhfetü’l-Āşîkîn’in Türkiye ve dünya kütüphanelerinde tespit edilebilen toplam üç nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa nu. 1135’te kayıtlı olanın (Ş) sonunda (82b) teliften ferâğ kaydı bulunmaktadır. Bu kayıttan bu nüshanın ya müellif hattı olduğu ya da müellif hatlı nüshadan istinsah edildiği ve eserin H. 986/ M. 1578-79 Ramazan ayında tamamlandığını anlaşılmaktadır.

“Vaqa‘al-ferāğ min-te’lifî hāzihi’r-risāletü’ş-şerīfe ve’l-makāletü’l-laīfe fî-evāhîri şehri Ramazāni’l-mübāreketi min-şühûri sene sitte ve şemānîn ve tis‘amie mine’l-hicreti’n-nebeviyye.”

Eserin Ş nüshası, bâblarda işlenen mevzular ve manzumeler bakımından, diğer nüshalara nazaran tamdır. Fakat H ve G nüshaları hem mevzular hem de manzumeler yönünden eksiklerdir. Mesela: Hıfz-ı lisân H nüshasında; tevfk, tefvîz, zikr, kelime-i temcîd, zâhid, yakîn, takvâ vb. başlıklar hem H hem de G nüshalarında bulunmamaktadır.⁴⁰⁷

H nüshası H. 990/ M. 1582-83 Cumâde’l-âhir ayında; G nüshası ise H. 1080/ M. 1669-70 Safer ayında tamamlanmıştır. Ayrıca G nüshasının istinsah kaydında “Ketebehu el-fakîr el-Hâc Hüseyin bin Memi” ifadesi yer almaktadır. Böylelikle G nüshasının müellif hattı olma ihtimali ortadan kalkmaktadır.

G ve H nüshaları eksik olmaları ve Ş nüshasında hem teliften ferâğ kaydı bulunması hem de diğer iki nüshaya nazaran tam olması sebebiyle çalışmaya esas alınmıştır.

3. 1. 3. Metnin Kurulmasında Takip Edilen Yol

Metin kurulmadan önce nüshalar incelenerek tam olan Şehid Ali Paşa nüshası esas kabul edildi ve varak numaraları bu nüshaya göre verildi. Ş harfiyle gösterilen nüsha, Şehid Ali Paşa nu. 1135’te; H harfiyle gösterilen nüsha, Hacı Mahmûd Efendi nu. 3993’te;

⁴⁰⁷ Bâblar ve alt başlıkların nüshalara göre sıralanışı için bkz.: Tablo 1. 2.

G harfiyle gösterilen nüsha ise Bosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi nu. 5787’de kayıtlı bulunan nüshadır.

Ş nüshasında yer yer görülen küçük eksikler H ve G nüshalarından bakılarak tamamlandı. Bu düzeltmeler dipnotta belirtildi. Düzeltmeler gösterilirken, kabul edilen fark (]) köşeli parantezden önce yazıldı: “sem‘ an H] leme‘ ât Ş”. Bir nüshada bulunmayan fark ise dipnotta, farkın bulunmadığı nüshanın önüne (-) işareti yazılarak gösterildi: “hâzret-i Resûl-i ekrem H] - Ş”.

Metinde eksik bırakılan yerleri tamamlamak için yazılan der-kenârlar “[]” işareti ile metin içerisinde; bazı kelimelerin anlamını açıklamak üzere yazılan der-kenârlar ise “Der-kenâr” başlığı altında dipnotta yazıldı.

Eserde yapılan metin tamirleri “{ }” işareti içerisinde gösterildi. Müellif hemzeyi bazen göstermiş bazen de göstermemiştir. Bu konuda bir tasarrufa gidilmedi, hemzeli kelimeler müellifin/müstensihin yazdığı şekilde aktarıldı.

Tuhfetü’l-Âşıkîn mensur bir eser olduğundan anlam karışıklığına mahal vermemek için gerekli yerlerde noktalama işaretleri kullanıldı. Özel adlar büyük harflerle yazıldı, bunlara gelen ekler (‘) kesme işaretiyle ayrıldı.

Eserde yer alan Arapça âyet, hadis ve ibarelerin; Farsça manzumelerin tercümeleleri dipnotta gösterildi.

Farsça bazı kelimelerde bulunan vâv-ı madule yazılmadı, “ا” italik gösterildi: Hâce.

Metinde okunamayan kelimeler üç nokta ‘...’ ile gösterildi.

Metinde yer alan eser adları italik olarak yazıldı.

Metinde yer alan +IdI ve +IIA ekleri (ا) elifsiz imlâ edilmişlerse kendilerinden önceki kelime ile bitişik; elif ile yazılmışlarsa kendilerinden önceki kelimedenden ayrı yazıldı: basîṭ ایدیکم (6b/6), واریدی (49a/ 9); مرحمت ایله (5a /5), چوغیله (12a /9).

Metinde yer alan Arapça âyet ve hadisler bolt (kalın) olarak gösterildi.

ÇEVİRİYAZI ALFABESİ

أ : ʾ	ظ : Z, z
ا : A, a; E, e; Ā, ā	ع : ʿ
آ : Ā, ā, A, a	غ : Ğ, ğ
ب : B, b	ف : F, f
پ : P, p	ق : Q, q
ت : T, t	ك : K, k; G, g; ŋ
ث : Ṭ, ṭ	ل : L, l
ج : C, c	م : M, m
چ : Ç, ç	ن : N, n
ح : H, h	و : V, v; O, o; ö; U, u; Ü, ü; Ū, ū
خ : Ḥ, ḥ	ه : H, h
د : D, d	ی : Y, y; I, i; Ī, ī; ī
ذ : Z, z	
ر : R, r	
ز : Z, z	
ژ : J, j	
س : S, s	
ش : Ş, ş	
ص : Ş, ş	
ض : Ž, ž; Đ, đ	
ط : Ṭ, ṭ	

METİN

*Tuḥfetü'l-‘Āşīkīn*⁴⁰⁸

Li-mü’ellifihî:

Cānumı dest-i kudret almadın
 Gözlerüm toprağıla tolmadın
 Ḥazret-i Ḥaḫ’dan umarum bu güli
 İrgüre dest-i şāha şolmadın
 Eyleyenler ḫabül tuḥfemizi
 İde Mevlā mu‘ammer evlādın
 Olsun eğlence diyü ‘uşşāḫa
Tuḥfetü'l-‘Āşīkīn ḫodum adın
 Dir görenler bu tuḥfeyi Şem‘î
 Şaḫlaya Ḥaḫ belādan üstādın

(1b) (1) *Tuḥfetü'l-‘Āşīkīn*

{Nazm}:

Este‘izu’llāhe min-keydi’r-racīm
 Müsta‘inen bismihi’r-Rabbi’r-Raḫīm
 (2)El-ḫamdüli’llāhi’l-meliki’l-‘azīz
 El-‘alīmi’l-vahhābi’l-mu‘ṭi’l-kerīm⁴⁰⁹

(3) {Neşr}: Ellezī ‘acezet ‘an ihāṭati kemālātihi efkārü’l-‘ulemāi’l-muḫaḫḫīkīn (4) ve taḫayyerat fi-beyda’-i ‘azametihî evhamü’l-fuḫalāi’l-müdaḫḫīkīn.⁴¹⁰ (5) Sipās-ı firāvān ol Ḥālīḫ-ı kevn ü mekān-ı ‘azīm (6) ü’ş-şāna ve sitāyiş-i bī-pāyān ol Rāzīḫ-ı ins (7) ü cān-ı

⁴⁰⁸ Ş nüshasında hatalı olarak “*Tuḥfetü'l-‘Ārifīn*” şeklinde yazılmıştır. *Tuḥfetü'l-‘Āşīkīn* H] *Tuḥfetü'l-‘Ārifīn* Ş

⁴⁰⁹ “Rahim ve Rab olan Allāh’ın adıyla, şeytanın kötülüklerinden Allāh’a sığınıyorum. Kerim, Muti, Vahhab, Âlim, Aziz ve Melik olan Allāh’a hamd olsun.”

⁴¹⁰ “O Allāh ki müdekkikler ve faziletliilerin vehimleri onun yücelik alanında hayret içerisindedir; muḫakkik ve âlimlerin fikirleri ise onun mükemmelliğini kuşatmakta aciz kalmıştır.”

vāzihü'l-beyāna olsun ki cemî' -i zerrāt-ı muḥaddeṣāt (8) ve ecnās u envā' -ı mükevvenāt ol vāhidüñ vaḥdāniyyetine (9) ve ol şāhidüñ ferdāniyyetine şāhid ü güvāhdur.

(10) Kıt' a:

Te 'emmel fi-nebāti'l-arzı fe'nzur

(11) İllā-āşāri mādi' e'l-melike

'Uyünün min-lüceynin⁴¹¹ sāhirātun

(12) Ve ihdāk hiye'z-zehebi's-sebıke

'Alā każıb⁴¹² i'z-zebercedi şāhidātun

(13) Bi-inna'llāhe leyse leh şerıke⁴¹³

{Neşr}: Ve dürüd-ı nā-maḥdūd (2a) (1) ve sürüd-ı nā-ma' dūd ol mebdē' -i fiṭrat-ı kāyināt (2) ve menşe' -i hilḳat-ı mükevvenāt gonçe-i bāğ-ı belāğāt (3) ve bülbül-i gülzār-ı feşāḫat gülistān-ı cūd u kerem (4) ve büstān-ı lutf u himem risālet-penāḫ (5) ve muḳarrib-i dergāḫ ḫātem-i enbiyā ve güzide-i ezkiyā (6) ve nūr-ı dıde-i aşfiyā ve nevr-i gülzār-ı kibriyā a' nı (7) ḫāzret-i Muḫammed Muşṭafā 'aleyhi's-salātu ve's-selām (8) mādāmet eş-şemsü ve'l-ḳameru ṭālī' a fi'l-meşāriki ve'l-meğāribe⁴¹⁴ (9) lāyıkdur ki şān-ı şeriflerinde **levlāke levlāke** (10) **lemā ḫalaktü'l- eflāk**⁴¹⁵ vārid ve inneke le-a'lā ḫuluḳin (11) 'aẓim⁴¹⁶ nāzil olmuşdur.

Beyt li-kātibihı:

Şol kişinüñ (12) mādihi Allāḫ ola

Añla buradan kim ol ne şād ola

(13) Beyt:

Vaşfeş ez-şerh ü beyān bālāterest

⁴¹¹ Der-kenār: "Lüceyn, bi'z-zam ve fetḫi'l-cīm. Gümüş fiẓza gibi. Aḫterı."

⁴¹² Der-kenār: "El- każb yonca didikleri otur. Kaşb da cāyızdır. Şād ile ḳamış ma' nāsına, ḳāfuñ ve şādun fetḫiyle ḳalem ḳamışına da dirler."

⁴¹³ "Dünyanın bitkilerine iyice bak, ve Melik olan Allāḫ'ın yaptıklarına bak. Gümüştēn gözler uykusuz kalmış, bakışlar ise altındır. (O bakışlar) zebercedin üstünde Allāḫ'ın tek ve olduğuna ve şeriki olmadığına yakından şahittir."

⁴¹⁴ "Şems ve kamer şarkta ve garpta çıkmaya devam ettiğı sürece."

⁴¹⁵ "Sen olmasaydın ālemleri yaratmazdım." İsmail Muhammed el-Aclūnı, *Keşfü'l-Hafā Müzīlü'l-İlbās Amme İştēhara Mine'l-Eḫādisi ala Elsineti'n-Nās*, Dimeşk, Mektebetu'l-Kudsi 1351, C. 2, s. 164.

⁴¹⁶ "Sen elbette üstün bir ahlaka sahipsın." Kalem suresi 4. Âyet, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2007, s. 563.

(14) Herçi miğüyem ez-ân vâlâterest⁴¹⁷

{Neşr}: Ve taḥiyyât-ı fâyiḡa (15) ve teslîmât-ı lâyiḡa ol server-i kâyinât ve zübde-i (16) mevcûdâtun âl ü aşḡâb ü etbâ'ına olsun ki her (17) biri ümmet-i Muḡammed'i ve etbâ'-ı Aḡmed'i râh-ı ḡalâletden **(2b)** (1) ḡalâş idüp menâzil-i hidâyete hâdî ve merâḡil-i 'inâyete (2) bâdî olup reh-nümâ vü râh-ber olmışlardır. Rızvânu' (3) llâhu te'âlâ 'aleyhim ecma'în ve 'alâ men tebe'ahum ilâ-yevmi'd-dîn âmîn (4) bi-ḡaḡḡı seyyidi'l-mürselîn ve ḡâtemi'n-nebiyyîn.⁴¹⁸

Ḳıṡ' a:

Saḡfidur (5) ḡaşr-ı dînün Aḡmed

Çâr rükni çehâr yârı anuḡ

Ur (6) maḡabbetle bunlarun temelîn

Tâ ḡıyâmet ola ḡarârı anuḡ⁴¹⁹

(7) Ḳıṡ' a:

Ol mebdе'-i bünyâd-ı cihân hazret-i Aḡmed

Ol kân-ı (8) şafâ bülbül-i ḡülzâr-ı risâlet

Zulmet gicesinde ḡalur idi ḡamu 'âlem

(9) Olmasa eger bedreḡa-i necm-i hidâyet

Beyt:

Ḥâhî ger behre zi-raḡmet (10) dilâ

Şallî 'alâ seyyidine'l-Muşṡafa⁴²⁰

Ḳıṡ' a:

Şalavâtı dilünḡden (11) eyleme dūr

Tâ şefâ'atden alasin behre

⁴¹⁷ “Onun vasfı şerh ve beyandan daha yücedir. Onun hakkında her ne söyleyecek olsam, o söylediklerimden de yücedir.”

⁴¹⁸ “Allah, Hz. Peygamber hakkı için, kıyamet gününe kadar onların ve onlara tabi olanların mekânlarını cennet kılsın.”

⁴¹⁹ Yaşar Çalışkan, *Lâmi'i-zâde Abdullah Çelebi, Latîfeler*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. 286 – 287.

⁴²⁰ “Ey gönül, eğer rahmetten bir pay istiyorsan, efendimiz Mustafâ'ya selam olsun (de).”

Kim ki bir kerre kim (12) vire şalavāt

Qalmaz anuñ günāhı bir zerre

{Neşr}: Ammā ba^c d (13) bu miñnet-çeş-i zāviye-i beytü'l-ħazen ve ğurbet-keş-i peygüle-i (14) dārü'l-miñen seyyāh-ı şahrā-yı endüh ü ğuşşa vü ğam (15) ve sebbāh-ı deryā-yı miñnet ü derd ü elem türāb-ı qadem-i (16) t̄alibān-ı meṭalib-i şerī^c at ve ħāk-i pāy-ı sālīkān-ı mesālik-i (17) ħaḳīqat kemīne-i erbāb-ı ma^c rifet ve bende-i aṣḥāb-ı ṭarīqat (3a) (1) bī-kes ü nā-murād ve faḳīr ü ħaḳīr ve ğam-ħār ü pür-^c özr (2) ü keşirü't-taḳşir a^c nī **Şem^c u'llāh**-ı pür-ħazīne aḥsena'llāhu (3) aḥvālehu ilā-yevmi'd-dīn⁴²¹ ^c avne ^c ināyeti Rabbi'l-^c ālemīn (4) pīş-vā vü rāh-bīn olmağla ḥāṭır-ı fātır-ı pür-ħazīne (5) ve dil-i ḳāşır-ı şāhib-enīne cānib-i ğaybdan bī-şekk (6) ü bilā-reyb bu nev^c a ilkā^c vü lāyih ve bu üslūba ilhām (7) ü vāzih olındı ki ol dürr-i yek-dāne-i şadef-i baḥr-i sa^c ādet (8) ve gevher-i girān-māye-i dürc-i devlet müstaḥdim-i aṣḥābū's-seyf (9) ve'l-ḳalem müsta^c bid-i erbābū't-ṭabl ve'l-^c alem niḳāve-i aşl-ı serverī (10) ve ḥülāsa-i fer^c -i mihterī şems-i meşāriḳü'l-me^c āli tāc-ı mefāriḳ (11) ü'l-e^c āli mu^c in-i evliyā'u'llāh ḳāhir-i a^c dā'u'llāh ḳātil (12) ü'l-kefere ve'l-müşrikīn nāşırü'l-İslām ve'l-müslimīn muḳaffer (13) ü'd-dünyā ve'd-dīn ḥülāsātü'l-mā^c ve't-ṭıyn kişver-ğüşā (14) vü memleket-sitān ve dehr-ārā vü şāhib-ḳırān

Beyt:

Ān ki devlet ber-reheş ferrāş bāşed her nefes

Vān ki ^c izzet (15) ber-dereş çāvüş bāşed her zamān⁴²²

{Neşr}: A^c nī ḥazretü's-sultān (16) i'l-a^c zam ve'l-ḥāḳāni'l-mu^c azzam mālīkū'l-imāmeti'l-^c uzma (3b) (1) vārişü'l-ḥilāfeti'l-kübā fātiḥu bilādi'l-meşāriḳi'l-megārib (2) bi't-ṭūli ve'l-^c arzı zıllu'llāhu te^c alā fi'l-arz.⁴²³

Beyt li-muḥarririhī:

(3) Yazılsa cümleten evşāfi altun

Yetişmez olsa ger evşāfi altun

⁴²¹ “Allāh, onun hālını kıyamet gününe kadar güzel kılsın.”

⁴²² “Devletin her nefeste yoluna hizmetçi ve izzetin her zaman kapısında görevli olduğu kişi odur.”

⁴²³ “Yüce sultan ve hakan, yüce imamlığın sahibi, büyük halifeliğin vârisi, doğu ve batı memleketlerinin fâtihi, enlem ve boylamda (doğuda ve batıda) Allāh'ın gölgesi.”

(4) {Neşr}: Mefhâr-ı cihân hâtem-i zamân mühezzibü'l-aḥlâk müzekki'l- a' rāk (5) kâmil-zât 'ādil-şifât tâhir-ḥaseb bâhir-neseb (6) şafî-ḡarîḡat pāk-'aḡidet keyvân-rif' at (7) ü ḡamer-ḡal' at.

Beyt:

Ān ki rāyeş dehed ecrām-ı kevākib-rā nūr

(8) V'ān ki kilkeş kuned eşkāl-i ḡavādiş-rā ḡal⁴²⁴

{Neşr}: El-mü'eyyed bi'n-naşri (9) ve't-tenkîni'l-mü'ebbed ḡavā'idü'd-dîn emîrû'l-mü' minîn (10) imāmü'l-müslimîn es-sultān ibni's-sultān bin sultān es-sultān (11) Murād ḡān bin es-sultān Selim ḡānuḡ lā-zālet da'āyim (12) salḡanatehu ḡāyimet ve 'uyünü'l-ḡavādiş 'an-cenābihi'ş-şerif (13) nāyimet ve e'azza'llāhu enşārehu ve zā'afa iḡtidārehu ve edāme (14) evlādehu'l-kirām taḡte zilāli mülkihi ve sultānihi ve enāme (15) kāffetü'l-enām fi-kenefi 'adlihi ve iḡsānihi.

Nazm:

(16) Cihānuḡ cānı vü cānuḡ cihānı

Vücūdudur ḡayāt-ı cāvidānî (17)

Vilāyet cism ü şehler cān gibidür

'Urūḡ içinde yürür ḡan gibidür

(4a) (1) Yaraşur şāhlarda 'adlle dād

Ki tā ḡala cihānda bir eyü ad

(2) Ki şehler itmeseydi 'adl ü dādı

Cihānuḡ olmaz idi dalı dadı

(3) ḡuşūşan ḡazret-i sultān Murād ḡān

Kim anuḡ bendesidür ins ile cān

(4) Cihānı 'adlle şādān idüpdür

ḡoyuna ḡurdları çübān idüpdür

(5) ḡutaldan şāh 'adliyle cihānı

⁴²⁴ “Düşüncesi yıldızların cisminde parlaklık veren ve kalemi hadiseleri çözüme ulaştıran odur.” Muhammed Tâkî, *Dîvân-ı Enverî*, Bingâh Terceme ve Neşre-i Kitâb, Tahrân 1337, C. 1, s. 259.

Unuduldu ‘Acem Nūşü’r-revān’ı

(6) Sa‘ ādet baht ü⁴²⁵ devlet reh-beridür

Cihān sulţānlarının serveridür

(7) Ne yire ‘azm iderse fırsatı var

(8) Bilesince erenler himmeti var

(9) Neşr: Rikāb-ı hümāyūnlarına ve hāk-i pāk-i pāy-ı sa‘ ādet-nümūnlarına (10) bir şaḥīfe-i du‘ā imlā itmege taḅ‘uḅda kemāl mertebe kuvvet ve dībāce-i (11) şenā inşā kılmaga zihnününde nihāyet derece iktidār u kudret var iken (12) niçün ihmāl ü igfāl üzre olup tehīdest olasın. (13) ‘Ale’l-ḥuşuş cemī‘-i eşnāf-ı erbāb-ı düvel ve hūdāvendān-ı (14) memālik ü milel vazī‘ ve şerīf-i re‘āyā kavī ve za‘īf-i (15) berāyā taḥt-ı ‘adāletlerinde bir mertebe āsūde-hāl ve bāb-ı (16) hükümetlerinde bir derece müreffehü’l-bāl olmuşlardır ki (17) ne zulm ü sitemden ‘ālemde resm ü eşer ve ne cefā vü elemden (4b) (1) göñüllerinde guşşa vü keder kalmışdur.

Beyt:

Der-cihān hiç (2) nemāned ez-sitem ü zulm eşer

Ḳalb-i ‘ārif ki şevved şāfi zi-envā‘-ı keder⁴²⁶

(3) {Neşr}: Ve kendüler daḥı ‘ilm ü ma‘rifet ve kemāl-i meziyyet-i şalāḥ u vera‘ la (4) ārāste ve zühd ü taḳvā ile pīrāste nehc ü şerī‘at (5) ü tarīkate tālib ve sebīl-i ḥaḳīḳat ü ma‘rifete rāḡıb (6) olduklarından ḡayrı bu tarīkde olan şuleḥā vü sālīkīn (7) ve zühhād ü ‘ābidīne ḥüsn-i himmet ü ‘ināyet ve luḡf (8) u ri‘āyet ü ḥimāyetleri beyne’n-nās azherü mine’ş-şems (9) ve ebyenü mine’l-ems⁴²⁷ vāki‘ olup ḡāyetle ḳadr-şinās⁴²⁸ (10) ü şefḳat-füzūn ve nihāyetle miḳdār-dān u himmet-nümūn (11) olmaḡın hāk-i pāy-ı kīmīyā-ḥaşletlerine yüz sürmege vesīle (12) ve türāb-ı ḳadem-i iksīr-ḥāşiyetlerine mülākī olmaḡa vāsīta (13) mülāḥaza olup küstāḥāne bu cerīde-i müşevveşü’l-erḳām ve (14) risāle-i müteḡayyirü’l-aḳlām ‘alā-tarīḳati’t-taşavvuf icmāl vechi (15) ile otuz bāb üzre taḥrīr olup tuḥfe-i meclis-i ḡıbtā- (16) nümā ve hediyye-i maḥfil-i nuşrat-fezā olmaḡın *Tuḥfetü’l-‘Aşīḳīn* (17) diyü tesmiye olındı.

⁴²⁵ ü H] - Ş

⁴²⁶ “Āriflerin kalbinin kederden temizlendiḡi gibi, (onun saltanatu zamanında) dünyada zulüm ve sitemden eser kalmamıştır.”

⁴²⁷ “Güneşten daha parlak, dünden daha belirgin.”

⁴²⁸ ḳadir-şinās H] ḳadr ü şinās Ş

Beyt:

Deñüzler düde eşcār olsa aqlām

(5a) (1) Olinmaz şemme-i evşāfi i' lām

{Neşr}: Ammā elṭāf-ı ba' idetü'l-gāyāt (2) ve a' ṭāf-ı mezīdetü'n-nihāyātından me'mül ü mes'üldür ki (3) enzār-ı kīmīyā-āşārları müte'allıq olıcağ vāқи' olan (4) nokşān u seh v u kuşūrın kemal-i keremlerinden ezyāl-i (5) 'afv u merḥamet ile mestür buyurup sem'an⁴²⁹ icābet {ü} (6) qabüle maqrün u mevşül kılmış olalar.

Beyt li-kātibihî:

(7) Dünyā turalı böyledurur böyle dā'imā

Şehden 'atā çü (8) 'ādetdurur bendeden ḥatā

{Neşr}: Ve daḥı ümīd oldur ki (9) bu kitāb-ı kem-yāb ve risale-i bī-mişl ü nā-yāb ḥuzūr-ı (10) ulü'l-elbābda mergüb u maqbül olup oқınduqça (11) bu faқır-i pür-taқşiri luṭflarından ḥayr du'ādan yād (12) itmeyüp yād ideler. Allāhumme yessir⁴³⁰. **Evvelki bāb** 'aqlıda. **İkinci bāb** (13) 'ilmde. **Üçüncü bāb** imān u İslām u şıdқ (14) u kizb u gıybet u ḥıfz-ı lisānda. **Dördüncü bāb** (15) ma'rifet u 'ārifde. **Bişinci bāb** niyyet u edebde. **Altıncı bāb** (16) mev'ize vü naşihatde. **Yidinci bāb** zühd u vera' da. **Sekizinci** (17) **bāb** maḥabbet u 'ışq u şevk u vecd ü üns (5b) (1) u qurb u i'tibārda. **Тоқuzıncı bāb** ṭahāret u şalātda. (2) **Onıncı bāb** zekāt u şadaqada. **On birinci bāb** (3) şavm u cū' u riyāzetde. **On ikinci bāb** ḥacc u 'umre (4) vü ḥuccācda. **On üçüncü bāb** cihād u mücāhede vü müşāhede (5) vü mükāşefede. **On dördüncü bāb** cūd u buḥlde. **On (6) bişinci bāb** ḥilm u 'afvda. **On altıncı bāb** gāzab (7) u ḥayāda. **On yidinci bāb** ḥavf u recāda. **On sekizinci** (8) **bāb** tevbe vü tā'ibde. **On toқuzıncı bāb** inābet ü istiğfārda. (9) **Yigirminci bāb** faqr u gınā ve fütüvvetde. **Yigirmi birinci bāb** (10) teslim ü rızā vü vefā vü 'ubūdiyyet ü ṭā'at u ma'şiyetde. (11) **Yigirmi ikinci bāb** ihlāş u riyāda. **Yigirmi üçüncü bāb** nefis (12) u rūḥda. **Yigirmi dördüncü bāb** 'uzlet ü ḥalvetde. **Yigirmi (13) bişinci bāb** evliyā vü kerāmātında. **Yigirmi altıncı bāb** tekebbür (14) ü tevekkül ü tavazu' da. **Yigirmi yidinci bāb** şabr u şükr (15) u ḥamd u ḫanā'atde. **Yigirmi sekizinci bāb** istiḫāmet (16) u emr-i ma'rūf ü nehy-i münkerde. **Yigirmi toқuzıncı bāb** (17) 'āfiyet ü belāda. **Otuzıncı bāb** 'adl ile zulmde. (6a) (1) **Evvelki bāb** 'aql beyānındadır. Erbāb-ı 'uqūl (2) ve aşḥāb-ı nuḫūl taqrir-i kelām ve tebyin-i merām idüp (3) dimişlerdür ki 'aql bir

⁴²⁹ sem'an H] leme'āt Ş

⁴³⁰ "Ey Allāh'ım kolaylaştır, müyesser kıl." Allāhumme yessir H] - Ş

cevher-i muzîdür ya‘ nî ziyâ viricidür. (4) Hâk sübhânehu ve te‘ âlâ anı dimâğda halk idüp nürünü kalbde (5) kodı tâ ki anuñla muğâyebâtı vesâyit ile ve maḥsûsâtı (6) müşâhede ile idrâk eyleye. Kütüb-i mu‘ teberede meşûrdur ki (7) ḥazret-i Bârî yârî idüp ḥazret-i Âdem’i ‘aleyhi’s-selâm künc-i ‘ademden (8) genc-i vücûda getürdüklerinde ḥazret-i Cibrîl’i ‘aleyhi’s-selâm ‘aql u îmân (9) u ḥayâ ile ḥazret-i Âdem’e gönderüp ḥazret-i Cibrîl daḥı üçünü (10) ḥazret-i Âdem’e getürüp yâ Âdem üçünden her kaḅıısını dilerseñ (11) al diyüp Âdem daḥı ‘aqlı kaḅül idüp ḥazret-i Cibrîl (12) ‘aleyhi’s-selâm îmân u ḥayâya destür viricek didiler ki ḥazret-i Hâk (13) ve fâ‘ il-i muḥlaḅ bize şöyle emr eyledi ki ‘aqlıdan dür ve andan (14) mehcür olmayavüz ‘aql ne yirde olursa biz daḥı anuñla bilece (15) olavüz. Pes imdi îmân u ḥayâ ‘aqlıdan münfek olmada (16) şekk varımış ol sebebden üçü de ḥazret-i Âdem’de ‘aleyhi’s-selâm cem‘ oldı. Erbâb-ı ma‘ ârifden ve aşḥâb-ı leṭâyifden⁴³¹ ba‘ zı dimişler ki nefsün (6b) (1) ḥayâtı rûḥ ile rûḥuñ ḥayâtı zıkr ile zıkrün ḥayâtı (2) kalb ile kalbün ḥayâtı ‘aql ile ‘aqluñ ḥayâtı ‘ilmledür. (3) Hılkat-i cihânuñ taḥrîrinde ve fıtrat-ı kevn ü mekânuñ taḥrîrinde (4) ittifâk-ı ‘ulemâ bu kaḅl üzerine muḅarrer ve bu naḅl üzerine müncer (5) olmışdur ki evvel-i maḥlûk kim ḥazret-i Hâk ve şâni‘ -i muḥlaḅ (6) halk eyledi bir cevher-i basîṭ idi kim cüz’den mu‘ arrâ (7) vü külden müberrâ idi. ‘Ulemâ-i ümmet ve fuḅalâ-i ehl-i sünnet (8) ol cevher-i basîṭe kaḅem dirler. İşbu delil ü bürhânla (9) kim seyyid-i veledîn-i Âdem ḥazret-i Resûl-i ekrem⁴³² ‘aleyhi’s-şalâtü ve’s-selâm buyururlar ki: (10) **Evvel mâ ḥalaḅa’llâhu te‘ âlâ el-kaḅem.**⁴³³ Ammâ ḥükemâ ol cevher-i basîṭe (11) ‘aql-ı mücerred ıṭlâk iderler **evvel mâ ḥalaḅa’llâhu te‘ âlâ el-‘aql**⁴³⁴ (12) naḅliyle. Ammâ muḥaḅḅıkıñden olan erbâb-ı taḥḅık ve müdaḅḅıkıñden (13) olan aşḥâb-ı tedḅık dimişlerdür ki ol cevher-i basîṭ (14) mücerred nür-ı Muḥammed’dür. Nitekim ḥazret-i risâlet-penâḥ ‘aleyhi’s-selâm (15) buyururlar: **Evvel mâ ḥalaḅa’llâhu te‘ âlâ nürî ve rûḥî.**⁴³⁵ El-ḅışşa ol cevher-i evvelün feyzinden ve ol ‘aql-ı mücerredün te’sşirinden (17) bir cevher daḥı zâhir oldı kim ehl-i sünnet ü cemâ‘at (7a) (1) ve erbâb-ı millet ü ümmet ol cevher-i şâniye levḅ dirler (2) ve ḥükemâ nefsi küll dirler ve cevher-i evvele Âdem-i ma‘ nâ ve cevher-i (3) şâniye Ḥavvâ-yı ma‘ nâ dirler. Ve bu cevher-i evvelden ve cevher-i (4) şâniden bir ‘aql-ı ‘aḅil ve bir nefsi nefis peydâ vü hüveydâ (5) oldı ve ol ‘aql u nefsdan felek-i evvel zâhir

⁴³¹ ve aşḥâb-ı leṭâyifden H] - Ş

⁴³² ḥazret-i Resûl-i ekrem H] - Ş

⁴³³ “Allâḥ önce kalemi yarattı.” İsmail Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ Müzîlü’l-İlbâs Amme İştihara Mine’l-Ehâdîsi ala Elsineti’n-Nâs*, C. 1, s. 263.

⁴³⁴ “Allâḥ önce aklı yarattı.”

⁴³⁵ “Allâḥ önce benim nûrumu ve rûhumu yarattı.” İsmail Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ Müzîlü’l-İlbâs Amme İştihara Mine’l-Ehâdîsi ala Elsineti’n-Nâs*, C.1, s. 263.

oldı kim (6) aşhâb-ı dâniş ve erbâb-ı bîniş ol felek-i evvele ve ol (7) çarh-ı mu‘azzama ‘arş-ı a‘zam ve saqf-ı mücesseme dirler ve bu feleğe (8) hükemâ felek-i atlas ve çarh-ı muğarnas dirler. Bir ‘aql ve bir nefis (9) ve bir felek zâhir oldı. Ol felek sekizinci felekdür kim ehl-i Qur‘ân-ı (10) melek-hûy aña kürsî dirler ve hükemâ felek-i burûc dirler. (11) Zîrâ on iki burcî ol felekde farz itmışlerdür ve üçüncü (12) ‘aqlıla nefsdan dağı bir ‘aql ve bir nefis ve bir felek peydâ (13) oldı. Ol dağı felek-i zühaldür ve sâyir felekleri (14) dağı mîzân-ı ‘aqlıla ve mi‘yâr-ı naql ile bu tarz-ı ‘acîb (15) üzerine kıstâs ve bu tavır-ı ğarîb üzerine kıyâs (16) ile tâ onıncı ‘aql u nefse varıncaya degin. Ammâ i‘tikâd-ı (17) zihn-i pâk ve i‘timâd-ı ‘aql-ı derrâk oldur kim eger yüz biş ‘aql (7b) (1) u nefis u felek dağı olursa bunlaruñ cümleten hâliķını ve ‘âmmeten (2) râzıķını ol bir Hudâ-yı müte‘âl ve ol pâdişâh-ı ber-kemâl (3) bile kim ‘izzeti kendü zâtından olup ebedî vü lâ-yezâl (4) ve devleti kendü ‘azametinden olup sermedî vü bî-zevâldür. (5) **Sübhânehu ve te‘âlâ ‘ammâ yekûlu’z-zâlimüne ‘uluvven kebîran.**⁴³⁶ Bundan (6) ma‘lûm oldı ki evvel halk olınanlaruñ biri de ‘aql imiş. (7) Bir kişide kim ‘aql tamâm ola kâmil olur ‘aqlı kâmil olanda (8) imân ü hayâ olmak muğarrerdür.

Rübâ‘î:

Kim ki ‘aql u devlet ile (9) yâr olur
 Bâğ-ı ‘âlemde o ber-hor-dâr olur
 ‘Ağldur (10) ser-mâye-i ‘izz u şeref
 Devlet-i bî-‘aql ider anı telef⁴³⁷

(11) {Neşr}: Erbâb-ı tefâsîr rivâyet ve aşhâb-ı ehadîş hikâyet (12) iderler ki hazret-i ‘İzzet ‘azzet esmâ’ehu ve ‘ammet (13) na‘amâ’ehu⁴³⁸ ol cevher-i evvele nazâr-ı heybet ve başar-ı ‘azametle (14) bir nazâr itdi kim ol cevher-i tâb celâl-i ehadîyyetüñ heybetine (15) tâb u tâķat ve kudret ü istiṭâ‘ at getürmeyüp (16) eriyüp şu oldı ve bu ‘azamet ü kudreti teferrüc (17) idüp nice yıl temevvüc itdi. Âḥîr ol mevcden (8a) (1) bir buḥâr-ı laṭîf ve bir duḥân-ı ḥafîf me‘âric-i medârice (2) şu‘ûd ve medâric-i me‘âricde ku‘ûd itdi kim mevâdd-ı (3) eflâk vâşıl-ı ‘âlem-i ḥâk oldı. Nitekim ol şem‘-i (4) cem‘-i dâniş ve ol çerâğ-ı bezm-i âferîniş ‘âlim-i şerî‘ at (5) ‘âlim-i ḥaķîķat ‘ârif-i tariķat ḥavî-i ‘ilm ü fetvâ câmî-i (6) zühd

⁴³⁶ “*zâlimüne*” kısmı âyetin aslında bulunmamaktadır. “Allâh onların söylediği şeylerden münezzehtir, çok çok yücedir.” İsrâ suresi, 43. Âyet, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, s. 285.

⁴³⁷ Yaşar Çalışkan, *Lâmi’i-zâde Abdullah Çelebi, Latîfeler*, s. 367.

⁴³⁸ “İsimleri aziz kılınsın, nimetleri yayılsın.”

ü taḳvā mu‘ teber-i aşḫāb-ı ḫaḳīḳat maḳbūl-i erbāb-ı (7) ṭarīḳat şāḫib-i mekārīmü’l-ḫaşāīl memdūḫü’l-ekābir (8) ve’l-efāzıl Mevlānā ve min-küllü’l-vücūhi evlānā⁴³⁹ Celāle’d-dīn (9) er-Rūmī ḳaddesa’llāhu bi-sırrıhi’l-‘azīz⁴⁴⁰ bu mefhūmı ta‘bīr idüp (10) bu beyt-i ḫüb-‘ibāret ve bu nazm-ı merḡüb-işāret ile (11) ehl-i beşārete edā buyurmışlardır:

Beyt:

Yek gevherī çü beyza (12) cūşid u geşt deryā

Kef kerd u kef zemīn şod ve’z-dūd-ı (13) ü semā şod⁴⁴¹

{Neşr}: Ve nitekim ol muḳtedā-yı zamāne ve ol şāḫib- (14) vera‘-ı yegāne maḫmūdetü’l-aḫlāḳ fi’l-afāḳ farāziyyetü’l-ḫaşāyıl (15) ve’l-evşāfi ‘ale’l-ıtlāḳ Aḳşemse’d-dīn ḫazretlerinüñ (16) maḫdūm-zādeleri olan şem‘-i cem‘-i erbāb-ı vefā bezm-i maḫfil-i (17) aşḫāb-ı şafā ‘ālim ü ‘ābid zāhid ü ḫāmid merḫūm Ḥamdī (8b) (1) Çelebi *Yūsuf {u}* *Züleyḫā* nām kitābında dimişler:

Meşnevī:

(2) Feyz-i esmā leṭāif-i ervāḫ

(3) Zıll-ı enfüs ṭavāyif-i eşbāḫ

(4) Raḫmeti kim nefside hoş-demdür

(5) Müstevāsı sipihr-i a‘zamdur

(6) ‘Arşı āb üzre eyledi bünyād

(7) Diledi⁴⁴² ḫāke tā ki ‘ömr ola bad

(8) Yir yaratdı kefi buḫārından

(9) Gökler itdi anuñ buḫārından

(10) Birisin itdi mazḫar-ı ḫarekāt

(11) Birisin itdi muḫzir-i berekāt

(12) Birisin itdi maṭla‘-ı envār

⁴³⁹ “Kendisi, Mevlānā’dır ve bizim için bütün yüzlerden evladır.”

⁴⁴⁰ “Allāh onun sırrını kutsal kılsın.”

⁴⁴¹ “Yumurta gibi bir cevher hareketlenip denizin üzerinde dolaştı, (sonra) köpürdü ve onun dumanından yeryüzü ve gökyüzü oluştu.”

⁴⁴² Bu kelime Ş nüşhasında “*Diledi*” olarak geçmektedir. Ancak Naci Onur’un çalışmasında “*Veled-i*” şekli bulunmaktadır. “*Veled-i*” anlam olarak daha uygun olmasına rağmen burada tasarrufa gidilmemiş, “*Diledi*” şekli kaydedilmiştir.

- (13) Birisin itdi menba^ç -1 enhār
 (14) Feyz ider ol hıyāz-ı rahmetini
 (15) Bitürür bu riyāz-ı ni^ç metini
 (16) Ni^ç meti ^çām u luṭfi muṭlaḳdur
 (17) Ni^ç metinüñ ehemmi aylıḳdur
(9a) (1) Ger ele girmese nefes bī-sīm
 (2) Anı bulmazdı her faḳīr ü yetīm
 (3) Āteşi görene oldı rāḫat-ı dey
 (4) **Ve mine'l-mā'i külli şey'in ḫayy**⁴⁴³

(5) {Nesr}: Andan sonra ol buḫār-ı müteşā^ç id ve ol duḫān-ı müteḳā^ç idden (6) toḳuz felek-i müdevver ḫoḳḳa-i cevher gibi biri biri içinde maḳarr (7) ve biri biri içinde müsteḳarr idindiler. Nitekim ḫazret-i Ḥaḳ ve (8) Cevād-ı muṭlaḳ celle celāluhu ve ^çamme nevāluhu⁴⁴⁴ Ḳur'ān-ı ^çazīminde ve Furḳān-ı kerīminde (9) buyurur: **Sümme estavī ile's-semā'i ve hiye duḫān.**⁴⁴⁵ Andan sonra (10) ol vācibü'l-vücūduñ emriyle ve ol mufizü'l-ḫayr ve'l-cūduñ (11) fermānıyla ol müteşā^ç id olan buḫār kim biri birinden müteḫayyiz (12) ve ol müte^çarıc olan duḫān kim biri birisinden mütemeyyiz oldı (13) ya^ç nī ayrıldı toḳuz şuḳḳa oldı. Her bir şuḳḳa bir şuḳḳa-i āḫerde (14) mānend-i ḫoḳḳa ḫoḳḳa içinde oldı ve evvelki ḫoḳḳa kim sekiz ḫoḳḳanuñ (15) cevfindē dāḫil ve sekiz şuḳḳa anuñ taḫtında müstaḳilldür aña felek-i (16) evvel ve felek-i eflāk ve felek-i atlas dirler. Sāde olup şuverden (17) mu^çarrā ve nuḳuşdan müberrā olduḡıyçün felek-i atlas dirler. **(9b)** (1) Ve anuñ mā-verāsında kimsenüñ ^çilmi irişmez ve vuḳūfı (2) yetişmez ki ne var idüḡin bile ve aḫvāl nice idüḡin idrāk (3) eyleye. Ancak ḫazret-i Ḥaḳ ve fā^ç il-i muṭlaḳ bilür. (4) Ve ol ḫoḳḳa kim bu felek anuñ taḫtında dāḫil ve cevfindē (5) müstaḳilldür ol sekizinci felekdür kim merākib-i kevākib ile (6) ve menākib-i mevākib ile muḳannendür. Nitekim Ḳur'ān-ı ^çazimde (7) buyurılır: **İnne zeyyinne's-semā'e'd-dünyā bi-zīnetin el-kevākib.**⁴⁴⁶ (8) Bu āyet-i kerīmenüñ ma^ç nāsında ve bu ^çalāmet-i ^çazīmenüñ (9) feḫvāsında bu mefhüm lāyih ve bu maẓmün vāzih oldı kim

⁴⁴³ “Ve her canlıyı sudan yarattığımızı...” Enbiyâ suresi 30. Âyet, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 232. Naci Onur, *Yusuflu Züleyhâ, Hamdî*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991, s. 27-28.

⁴⁴⁴ ve ^çamme nevāluhu H] - Ş

⁴⁴⁵ “Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti.” Fussilet suresi 11. Âyet, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 476.

⁴⁴⁶ “Biz yakın semayı yıldızların güzelliğiyle bezedik.” Sâffât suresi 6. Âyet, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 445.

(10) sekizinci felek semā-ı dünyā ola. Zīrā kevākib ile müzeyyen (11) bu feleklerdür kim bürehnedür ma^ç hāzā encüm-i şevābit dünyā (12) göginde idügi şābit olmayup belki ehl-i taraşşuduñ (13) kavliyle sekizinci felekde idügi şābit ü muqarrer olmışdur. (14) Ammā çünkim ^çālem eflāk-i hafife ecsām-ı laṭife olup fevkānī- (15) sinüñ ziyā vü nuḳūşı tahtānīsinden gözükmekliğine (16) eflāk-i mutavassıta māni^ç olmadıysa pes buña bināen (17) ol naḳḳāş-ı fevkānī vü tahtānī ve ol muşavvir-i şüver-i **(10a)** (1) heyülānī ṭāḳ-ı semā^ç-ı dünyāyı zīnet-i kevākib ve revāḳ-ı çarḥ-ı (2) āsmānı tertīb-i mevākib ile tezyīn ü tertīb itdük (3) deyü haber virdi. Güyā ki felek-i burūc-ı müdevver felek-i kamer (4) olmuş gibi oldı. Allāhu a^çlem ve aḥkem. Hikāyet-i ^çacībe ve rivāyet-i (5) ğarībe: ^çUlemā-i tefsīr rivāyet ve fuḫalā-i taḫrīr hikāyet (6) iderler ki ḫāzret-i Mūsā ^çaleyhi's-selām kūh-ı Ṭūr-ı münācāta ve cibāl-i (7) sürūra ^çarḫ-ı ḫācāta giderler idi. İttifāḳ bir gün ḫāṭır-ı (8) ^çaṭırine ḫuṭūr ve ḳalb-i şerīfine ^çubūr itdi kim ol nūr-ı (9) kāyinātından ve ol manzūr-ı cihātından su^çāl ide kim (10) ḫāzret-i Ādem ^çaleyhi's-selāmdan⁴⁴⁷ evvel ^çālem-i bī-şebātında kimi yürütdi (11) ve cihān-ı bī-beḳāda kimi yaratdı. Bir gün münācāta varup (12) ^çarḫ-ı ḫācāt itdükden şonra su^çāl itdi kim iy ḫālīḳ-ı kevn (13) ü mekān ve iy rāzıḳ-ı ins ü cān iy ğarīb-i bī-keslerüñ (14) melce^ç ü penāhı ve iy faḳır ü gedālaruñ sultān u pādīşāhı (15) kāyinātuñ ^çillet-i ḫilḳatından ḳalbümde ^çuḳde ve ^çarşa-i şeş- (16) cihātuñ sebebi fiṭratından derūnumda müşkilātum var ḫal it. (17) Saña dimek lāzım degül sen bilürsin⁴⁴⁸ ve saña söylemek ḫācet degül **(10b)** (1) sen işidürsin diyicek ol ḫālde ḫātifden ḫuṭāb-ı (2) müsteṭāb vāşıl ve nidā-yı şīrīn-^çiṭāb nāzil oldı kim (3) Yā Mūsā çün irādet-i ezeliñ ve meşiyet-i lem-yezeliñ bu ḫükm üzerine (4) müncer ve bu emr üzerine muqarrer oldı kim mecmū^ç-ı kāyinātı yek-ser (5) ve cemī^ç-i ^çālemleri ser-ā-ser ḳalem-i şun^ç umla naḳş u taşvīr ve ḫāme-i (6) bedāyi^ç umle resm ü taḫrīr idem, evvelā ḫabībüm Muhammed Muştafa^ç'nuñ (7) nūr-ı pākini yaratdum. Andan şonra atañ Ādem'den muḳaddem biñ ^çālem (8) yaratdum ve her ^çālemüñ müddet-i ^çömrini nihāyet-i ḫayātını elli biñ (9) yıl itdüm tā bir ^çālem ḫarāb u yebāb olmayınca ve bu aralıḳdan elli biñ (10) yıl miḳdārı müddet-i medīde ve zamān-ı ba^çide geçmeyince bir ^çālem daḫı (11) ḫalḳ itmedüm. Rūzgār-ı zūr-kār ve cihān-ı ğaddār bu üslüb-ı (12) ğarīb ve bu tarz-ı ^çacīb üzerine nihayetine yetişdi (13) ve ğāyetine irişdi. Andan şonra mānend-i ğāv şüreti muḫtelif (14) ve sīreti muğāyir bir ṭāyife yaratdum ki bunlardan iki şekl (15) birbirine muvāfiḳ ve iki şüret birbirine muṭābıḳ degüldi. (16) Bu ṭāyife daḫı elli biñ yıl miḳdārı ^çālem-i bī-şebātında ve cihān-ı (17) pūr-memātında ḳarār üzre

⁴⁴⁷ ^çaleyhi's-selāmdan H] - Ş

⁴⁴⁸ bilürsin H] bilür Ş

olup evler u ‘imāretler yapup (11a) (1) bu t̄ayife-i maḡrūr işbu vīrāneyi ma‘ mūr idelüm (2) dir iken müddet-i ‘ömrleri nihāyetine irişüp ‘āşī (3) oldukları ecilden helāk idüp yine biñ yıl tamām-ı ‘ālem ḡarāb (4) ḡalup andan şonra dünyāyı deryā-yı āb itdüm. Biñ yıl (5) tamām rūy-ı ‘arz t̄ülen ve ‘arżan deryāya ḡarḡ ve şuya (6) müstaḡraḡ olup her cānibe fevc fevc ve her t̄arafa (7) mevc mevc olup aḡardı. Cins-i ḡayvāndan (8) bir ferd ve nev‘-i ādemden bir aḡad yoḡdı kim ol (9) deryādan bir içim şuya ḡādir ve ol ‘ummāndan (10) bir ḡatre āba ḡāzır olaydı. Bu üslūb üzerine (11) biş biñ yıl mūrūr itdükden şonra bir ‘azīmü’l-ḡadr (12) ve cesīmü’ş-şadr cāmūs-ı şāḡib-nāmūs ḡalḡ itdüm kim (13) ol deryā-yı bī-pāyānı bir demde içdi ve ol baḡr-i (14) bī-kerānı bir nefesde çekdi. Ol deryādan bir ḡatre (15) şu ḡalmayup şusuz gibi aşlā ‘aynına gelmedi. Andan şonra (16) bir t̄ayife daḡı yaratdum kim cūşşede bal arusından (17) küçük ve miḡdārda siñekden büyük idi. (11b) (1) Pes işbu maḡlūḡāt-ı keşīre ol ḡāv-ı ‘azīmi zaḡīre⁴⁴⁹ vü zād (2) idüp emr itdüm kim t̄oyınca yiyeler ve ölince t̄oyalar. Ol t̄ayife (3) daḡı ol ökūzi tamām elli biñ yıl ta‘ām idinüp yidiler (4) şöyle kim ol cāmūsdan bir eşer ve ol şāḡib-nāmūsdan (5) bir şemer ḡalmadı. Āḡirü’l-emr ‘āşī olup helak itdüm. Yine yiryüzi (6) elli biñ yıl tamām ḡarāb ḡalup aşḡāb u aḡbābdan (7) bir ferd ve şeyḡ u şābdan bir aḡad yoḡdı kim bir t̄arīḡa (8) sālīk ve bir refīḡa mālīk olaydı. Andan şonra ḡāş aḡ (9) kümüşden elli biñ şehr yaratdum ve her şehrūñ içinde şāfī (10) kızıl altundan elli biñ ḡaşr yaratdum ki ḡörenlerūñ ‘aḡlı ḡaşr (11) ve işidenlerūñ sözi ḡaşr olurdı ve ol ḡaşrlarūñ (12) içi mānend-i faḡfūr-ı çini dāne-i ḡardal ile māl-ā-māl itdüm (13) şöyle kim her dāne-i ḡardaluñ lezzeti ‘aselden şīrīn ve ḡalāveti (14) şekkerden rengīn idi. Andan şonra bir ‘azīm ḡuş yaratdum (15) kim anuñ ‘azāmeti nihāyetine ‘aḡl u hūş irişmez ve cesāmeti (16) ḡāyetine biñ ḡayāl-i medhūş yitişmez. Pes ol murḡ-ı ‘azīme (17) ve t̄ayr-ı cesīme ol ḡardal dāneleri ve ol ḡaşır kāşaneleri (12a) (1) teslim idüp emr itdüm kim ḡadā vü ‘ışālarda ve şubḡ (2) u mesālarda bu ḡardal dānelerini ḡıda vü ekl ve ol (3) ḡaşr-ḡānelere niçe isterse daḡl ide şöyle ki (4) bir ferd bu ḡuşı māni‘ ve bir aḡad bu murḡı dāfī‘ olmaya (5) diledüḡince yiye ve istedüḡince t̄oya. Āḡir aytdum (6) iy murḡ-ı sāl-ḡurde ve iy sī-murḡ-ı şāḡrā-neverde (7) çün bu ḡardal dāneleri tamām ola senūñ daḡı (8) müddet-i ḡayātuñ encāmına ve ‘ömr-i bī-şebātuñ itmāmına yitişse (9) gerekdür. İmdi gerekdür ki ḡāf-ı ḡanā‘ atde az ile çoḡıla (10) ḡanā‘ at idüp işbu ḡuşūr-ı bī-şebātıda bir niçe müddet (11) ḡayāt üzre olasın. Pes ol ḡuş ölüm ḡorḡusından (12) ve ḡayāt arzūsından kendü cānına fedā içün ḡünde belki (13) ayda bir dāne ḡardal ḡadā idüp yir idi. Āḡir-i kār ol (14) ḡardal dāneleri ve ol kāşānelerle tamām olup ol (15) ḡuşuñ daḡı ‘ömri ser-encāma yitişdi ol daḡı

⁴⁴⁹ zaḡīre G] Ş

helāk oldu. (16) Andan sonra yitmiş biñ yıl yiryüzi harāb kalup maḥlūqātından (17) bir ferd ve maşnū^c atından bir aḥad kalmadı. Yine kudretümi (12b) (1) izhār ve saltanatımı aşıkar idüp yitmiş biñ nev^c cān-ver (2) halk eyledüm. Bunlardan her nev^c üñ müddet-i ^c ömrini ve her şınıfuñ (3) kısmet-i ḥayātını biñ yıl itdüm tā ki bunlardan birisi (4) helāk olup yitmiş biñ yıl miqdārı yiryüzi ḥālī (5) vü harāb olmayınca bir t̄ayife daḥı yaratdum. Āḥirü'l-emr bunlar (6) daḥı helāk oldılar ve itdüklerini buldılar. Andan sonra ^c ālemi ḥālī (7) kımayup on biñ ādem yaratdum ve her ādemüñ zürriyātını (8) cedden ceddā idüp bunların ^c ömrlerini ferden ferdā ve zürriyātınıñ (9) ḥayātlarını ebeden ebedā dünyā-yı bī-şebātında ve bu ^c arşa-i (10) şeş-cihātında onar biñ yıl itdüm. Bunlar daḥı ^c işyān (11) sebebiyle ve tuğyān cihetiyle cemī^c an bir ānda bī-cān (12) olup andan sonra cān u bī-cān yaratdum. Bunlar (13) daḥı cemī^c cinniler olup ... gibi baña ^c ibādet (14) ve le-dünniler gibi baña ḥıdmet iderlerdi. Pes yitmiş biñ yıl (15) miqdārı bu cins cihāna emr ve bu nev^c zamāna ḥükm (16) idüp işbu kār-ḥāne-i sāl-ḥurde ve bu kāşāne-i (17) rüzgār-didenüñ bāzār-ı şu^c bede-bāzında ḥengāme-gir (13a) (1) ve kār-zār-ı ḥile-sāzında ^c ālem-gir oldılar. Āḥir bunlar daḥı (2) ^c āşī olup biri birini daḥı ve biri birini katl (3) itmege meşgūl oldılar. Lā-cerem bunları daḥı helāk (4) idüp bunlardan sonra arz-ı basīṭ-i ḥākde ve ^c arz-ı (5) zemīn-i pākde firīştehler yaratdum. Biñ yıl miqdārı (6) yiryüzinde firīştehlerden ḡayrı kimesne yoḡdı kim (7) cenāb-ı ^c izzetümde baña ^c ibādet ve āstāne-i sa^c ādetümde (8) baña ḥıdmet idelerdi. Pes bu erbāb-ı melek zāt-ı (9) bī-cihātımı tenzih ve aşḥāb-ı melek şifāt-ı bī-simātımı (10) taḥdīs idelerdi. Bunlardan sonra senüñ ceddüñ (11) Ādem şafiyı ve senüñ ... nebī-i vefī kim enbiyānuñ muḥaddemi (12) ve maḥlūqātıñ mu'aḥḥaridur anı var idüp evlādını (13) maḥlūqāt-ı arz üzerine sipeh-sālār itdüm (14) ve bunları ḥilḳat-i **ve laḳad kerremnā benī Ādem**⁴⁵⁰ ile tekrīm (15) ve zīnet-i **'alleme'l-insāne mā-lem ya'lem**⁴⁵¹ ile ta^c zīm itdüm.

(16) Kıṭ^c a:

Dinlegil iy eşref-i maḥlūq olan insān-ı pāk

(17) Kim maḳāmuñdur senüñ çarḥ üzre firdevs-i berīn

(13b) (1) On sekiz biñ ^c ālemüñ āyīnesidür şüretüñ

(2) Kim görünür anda naḳş-ı evvelīn u āḥirīn

⁴⁵⁰ “Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik.” İsrā suresi 70. Âyet, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 288.

⁴⁵¹ “İnsanoğluna bilmediğini bildiren Rabb'in (sonsuz kerem sahibidir).” Alak suresi 5. Âyet, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 597.

(3) {Nesr}: Çün kelim-i Hüdâ hazret-i Mūsâ ‘aleyhi’s-selâm cenâb-ı Rabbü’l-‘âlemîn- (4) den celle ve ‘alâ bu cevâb-ı müsteṭâbı güş ve bu hitâb-ı (5) bâ-şavâbı hüş itdi taṣdîk idüp taḥkîk bildi kim (6) her gün ol sultân-ı ‘azîmü’s-şân hilkat üzerine kâyim (7) ve fitrat üzerine dâyimdür. Nitekim Haḡ sübhânehu ve te‘âlâ (8) Qur‘ân-ı ‘azîminde ve Furkân-ı kerîminde buyurlar ki: **Külle yevmin (9) hüve fi-şe‘n.**⁴⁵² İşbu zîkr olınan rivâyet ve naḡl olınan (10) hikâyet ‘ulemâ-i şerî‘at-ı Muḡammediyye ve aşḡâb-ı tarîkat-i (11) Aḡmediyye’nün şalavâtu’llâhu ‘aleyhi ve selâm elfâz-ı dürer- (12) bârlarından ve nazm-ı gevher-nişârlarından naḡl olınup (13) bu muḡtaşar-ı cevherde mânend-i silk-i gevher nazm olınup (14) dürc-i lülü gibi derc olındı. **İkinci bâb** ‘ilm (15) beyânındadır. Aşḡâb-ı fiṭnat ve erbâb-ı fikret (16) dimişlerdür ki ‘ilm ḡakâyıḡ-ı eşyâyı mesmû‘an ve ma‘ḡûlan (17) bilmekdür. Nitekim ol hazret-i şîrîn-keḡâm (14a) (1) ‘aleyhi’s-şalâtü ve’s-selâm ḡadıṣ-i şerîflerinde ve keḡâm-ı (2) laṭîflerinde buyurur: **Ṭalebü’l-‘ilmi farîzatün ‘alâ külli (3) müslimîn ve müslime.**⁴⁵³ Ya‘nî ‘ilmün ṭalebi her ferd-i müslim ü müslimenün (4) üzerine farzdur. ‘Ulüm-ı zâhirede engüş-t-nümâ-yı (5) devrân ve fûnûn-ı bâṭınada yek-dâne-i zamân olan (6) rümüz-şinâs u nükte-dân ve dür-bîn u pür-iz‘ânlaruḡ (7) ‘izz-i ḡuzûr-ı mücibü’s-sürür ve maḡfil-i münîf-i müstevcibü’l-ḡubûrlarında (8) mestür-ı nûr-ı dîde ve maḡfi vü püşide olmaya ki feḡvâ-yı ḡadıṣ-i (9) şerîf-i mezkûr üzre ‘ilm-i şerîfün taḡşîli her ferd-i müslimîne (10) ‘umûmen ve ehl-i iz‘ân u zî-ṭab‘a ḡuşuşan lâzım ü lâ-büdd (11) olup aşraḡ-ı evâmir-i ḡâṭı‘a ve evzâḡ-ı aḡkâm-ı (12) sâṭı‘adan olduḡı beyne’l-‘ulemâ meczûm ü mübeyyen (13) ve ‘inde’l-fuzâlâ ma‘lûm u mu‘ayyen olmışdur. ḡuşuşan (14) ṭâlib olanlar ḡaḡḡında vâḡı‘ olan şevâb-ı cemîli inbâ (15) ve râḡıb olanlara ‘âyid olan ecr-i cezîli inhâ (16) ol faḡr-i kâyinât ve ḡulâşa-i mevcûdât ‘aleyhi (17) efzâlü’s-şalavât ve ekmelü’t-taḡiyyât işâret (14b) (1) kılmışlardur: **Men mâta fi-ṭalebi’l-‘ilmi ba‘aşa’llâhu melekeyni (2) yu‘allimânihi ‘ilme’l-ma‘rifeti fi-ḡabrihi ve ḡâme yevme’l-ḡıyâmeti min ḡabrihi (3) ‘âlimen ve ‘ârifen.** Ya‘nî bir kimesne ‘ilm ṭalebinde ölse (4) Haḡ te‘âlâ iki melek gönderür ḡabrinde ‘ilm ü ma‘rifet ta‘lîm (5) iderler. Ol kiṣi ḡıyâmetde ḡabrinden ‘âlim ü ‘ârif (6) ḡalḡar. ‘İlmün taḡşîli bâbında cidd-i belîḡ ü sa‘y-ı bî-nihâye (7) ve tekmîli ḡuşuşunda cehd-i bî-dirîḡ ve ḡüşuş-i bilâ-ḡâye (8) itmenün lüzûmını iş‘âr buyurmuşlardur: **Uṭlubu’l-‘ilme (9) mine’l-mehdi ile’l-laḡd ve’ṭlubu’l-‘ilme ve lev-kâne fi’s-Şîn.**⁴⁵⁴ (10) Ya‘nî ‘ilmi

⁴⁵² “O, her an yaratma halindedir.” Rahmân suresi 29. Âyet, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, s. 531.

⁴⁵³ “İlmin talebi her müslim ve müslimenin üzerine farzdır.” İsmail Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ Müzîlü’l-İlbâs Amme İştihara Mine’l-Eḡâdîsi ala Elsineti’n-Nâs*, C. 2, s. 43.

⁴⁵⁴ “Çin’de dahi olsa, beşikten mezara kadar ilim öğrenin.” İsmail Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ Müzîlü’l-İlbâs Amme İştihara Mine’l-Eḡâdîsi ala Elsineti’n-Nâs*, C. 1, s. 138.

ṭaleb eyleş beşikden mezār {a} degin ve daḥı ‘ilmi ṭaleb (11) eyleş eger Şīn’de daḥı olursa –Şīn Çīn’de bir (12) memleketūḡ ismidür- dimişler.

Beyt:

Her ki-rā der-ṭaleb-i ‘ilm (13) u edeb renc resīd

‘Āķıbet pāy-ı murādeş be-ser-i genc resīd⁴⁵⁵

(14) Terceme li-muḥarririhī:

Ṭaleb-i ‘ilm ü edebde kişı kim rencce irer

‘Āķıbet pāy-ı murādātı ser-i gence irer⁴⁵⁶

{Beyt}⁴⁵⁷

Yarlıḡanmaķ dileriseḡ ṭaleb-i ‘ilm eyle

(15) Gelse vaķt-i ḡazabuḡ ḥıddeti ķo ḥilm eyle

{Neşr}: Ve bilā-‘amel (16) mücerred vücūd-ı ‘ilm müfid ü nāfi‘ olmayup belki müntefi‘ (17) bi’s-sa‘y ve müstefid ma‘a’l-‘amel olmayanlara zarar (15a) (1) müterettib olduḡını ta‘līmen ve tenbīhen i‘lām itmişlerdür: (2) **Kem min-raculin māte ‘ālimen ve ķāma yevme’l-ķiyāmeti cāhilen** (3) ve **müflisen ve kem min-reculin māte cāhilen ve ķāme yevmi’l-ķiyāmeti** (4) ‘ālimen ve ‘ārifen. Ya‘nī nice kimesneler ‘ālim ölüp ķiyāmetde (5) cāhil ü müflis ṭuralar ve nice kimesneler cāhil ölüp (6) ķiyāmetde ‘ālim ü ‘ārif ṭuralar.

Ķıṭ‘a:

‘Ālim oldur (7) ki hemān ‘ilmi ile ‘āmil ola

Hıķ aḡız ṭatlu olur mı (8) dimek ile kişı bal

Dūn-himmet olanuḡ ķadri mezelletde (9) olur

Ulu ṭaḡlar devirür himmet-i ‘āl ile ricāl

(10) {Neşr}: Ve ba‘z-ı ‘ālimler dimişlerdür ki ‘amelsüz ‘ilm kirışsüz yay (11) ve yimişsüz şecer ve yaḡmursuz buluṭ ve başarsuz ḥadeķa (12) ve yaşsuz göz ve fikrsüz ķalb ve şecersüz bāḡce (13) ve incisüz şadef gibidür.

⁴⁵⁵ “Edeplenmek ve ilim öğrenmek için sıkıntı çeken kişinin muradının ayaḡı sonunda bir hazinenin başına ulaşır.”

⁴⁵⁶ Ķıṭ‘a: Ṭaleb-i ‘ilm ü edebde kişı kim rencce irer / ‘Āķıbet pāy-ı murādātı ser-i gence irer H] - Ş

⁴⁵⁷ Ş nüshasında “*Terceme li-kātibihi*” olarak geçer. Fakat bu beyit yukarıda verilen Farsça beytin tercümesi değildir. Bu sebeple tercüme beyti, H nüshasından tamamlanmıştır.

Nazm:

Müfid olmaz saña zıkr-i (14) ilāhī
 Çü qalbün gâflet ile ola lāhī
 Şu kim (15) ‘ilmi ile ‘āmil degüldür
 Mişāli işbu merkebdür kemāhī
 (16) Ne hāşıl bir iki elfāzı ezber
 Talup evrāka itmekden nigāhı⁴⁵⁸

(17) Kıt‘a:

El-‘ömrü mā’ün qad ceret
 Fe’l-vaqtu seyfun kâti‘un
 (15b) (1) İn lem yukayyed bi’l-‘amel
 Fe’l-‘ilmu dürrün dāyī‘un⁴⁵⁹

{Neşr}: Ve nitekim (2) zübdetü’l-fuzalā ve’l-ahālī ‘umdetü’l-küberā ve’l-e‘ālī (3) İmām Muḥammed el-Ġazzālī ‘aleyhi rahmeti’l-vālī daḡı bu mezkūr olan (4) feḡāvi-i şerīfeye muṡābaqat ve merķūm olan ma‘āni-i laṡīfeye (5) mütāba‘at buyurmuşlardır:

Rübā‘i:

Ḥayātu’l-qalb ‘ilmun fe’ctelibeh
 (6) Memātü’l-qalb cehlün fe’ctenibeh
 Ve ḡayri’z-zādiye’t-taḡvā fe’zidhu
 (7) Kefāke’l-va‘zu hāzā fe’tta‘izhu⁴⁶⁰

{Neşr}: Ve şol ‘ulūm-ı zāhirī (8) vü bāṡnī ki beyne’l-ḡavāş ve’l-‘avām meşhūr u mütedāvildür (9) dört nev‘e münķasım u münḡaşırdur. Evveli zāhir-i şerī‘atdür ki (10) imtişāl-i evāmir ve ictināb-ı menāhīdür ve bāķī aḡkām-ı (11) şer‘iyyeye ‘alā-ķavli şārī‘ mütāba‘at ü muvāzabet itmek gibi. (12) Ve şānisi bāṡn-ı şerī‘atdür ki aḡa ‘ilm-i ṡarīķat dirler. (13) Ve şālisi bāṡn-ı ṡarīķatdür ki aḡa ‘ilm-i ma‘rifet dirler. (14) Ve rābi‘i bāṡn-ı

⁴⁵⁸ Yaşar Çalışkan, *Lāmi’i-zāde Abdullah Çelebi, Latifeler*, s. 227.

⁴⁵⁹ “Ömür, bir akmış sudur. Vakit ise keskin bir kılıçtır. Amele baġlı olmazsa, ilim kayıp bir mücevher olur.”

⁴⁶⁰ “Kalbin hayatı bir ilimdir, onu getir ve al. Kalbin ölümü ise cahilliktir, ondan uzak dur. Yemeġin ve yükselmenin en iyisi takvâdır, onu yükselt. Bu vaaz sana yeter, o yüzden ibret olarak bunu al.”

bevâındur ki aña ‘ilm-i haķikāt dirler. (15) Nitekim hażret-i Resül ‘aleyhi’s-selām buyurur: **Eş-şerī’ atı** (16) **şeceretun ve’t-ṭarīkatu aġsānuha ve’l-ma’rifetu evrāķuha** (17) **ve’l-haķikātu ešmāruha ve’l-Ḳur’ānu cāmi’un li-cemī’ihā** (16a) (1) **bi’d-delāletihī ve’l-işāretihī tefsīrun ev te’vīlā.**⁴⁶¹ Ya’ nī şerī’ at (2) bir aġaçdur ṭarīkat budaklarıdır ma’rifet yapraklarıdır (3) haķikāt yimişleridir Ḳur’ān cemī’ sini cāmi’ dür, (4) delālet ü işāretle tefsīr u tevīl yöninden. Ve ‘ilm-i (5) şerīfün eşref-i menķabet ve ecell-i mertebet olduġı (6) tevḥīd-i Bārī-i ‘azze ismuhuya vesīle ve taşdıķ-i enbiyāya (7) vü evliyāya vāsıta olmasıdır. Bu fūnūn-ı mūrīset (8) ü’s-sa’ādetün muḥaşşılı ve ‘ulūm-ı mevridetü’s-selāmetün (9) müştāġili ki ‘ulemādur ḥafīzahuma’llāhu te’ālā ‘ani’ş-şedāyidi (10) ve’l-belāyā⁴⁶² ḥavāşş-ı ‘ibādu’llāhdur. **Vereşetü’l-enbiyāi** (11) **ve ḥulefāuhum ve sadātü’l-müslimīni ve ‘urefāuhum.**⁴⁶³ Esāyis-i (12) erāyik-i dīn-i Aḥmedī ve ḳavā’id-i serāyir-i āyīn-i Muḥammedī (13) bunlar ile istiḥkām bulmuşdur. Nitekim Ḥaķ sübhānehu (14) ve te’ālā Ḳur’ān-ı ‘azīimde ve Furķān-ı kerīimde (15) buyurur: **Şümme evreşne’l-kitābe’z-zeyne eştafine** (16) **min-‘ibādīnā.**⁴⁶⁴ Ya’ nī kitābı biz irāş eyledük (17) şunlara kim evreşledük ḳullarumuzdan. Ber-mücib-i (16b) (1) āyāt-ı kerīme ve eḥādīs-i şerīfe ‘ulemā ıtlāķ (2) olınan şol kimesnelerdür kim ‘ālim bi-‘ilmihim olduġ (3) larından şonra riyāzāt-ı mütekāşire ve mücāhedāt-ı (4) mütevāfire sebebi ile bātına şafā ve nefslerine zekā (5) ve rūḥ-ı aşlī vü izāfilerine kemāl-i cilā virüp i’tibārāt-ı (6) dünyeviyye ki maḥzā ḥālāt-ı nevmiyyedür ‘ulemā-i māziye (7) raḥimehuma’llāh gibi anuḡ rişte-i meyl ü maḥabbetin ḡancer-i inşāf (8) ü firāsetle ḳaṭ’ idüp kendüleri sāyir ṭālib-i (9) cīfe-i dünyā ve māyil-i arzū-yı ḥırş u hevā olanlara (10) nisbet itmege aşlā mecāl ḳomayalar nitekim merḥūm Kemāl (11) Paşa-zāde dīmişler:

Ḳıṭ’ a:

Ṭaleb iden irür bir demde Ḥaķķ’a

(12) Yaķındur maṭlabuḡ gitme uzaġa

Murād-ı nefş dünyā cīfesidür

(13) Seni murdār ider uyma o zāġa

⁴⁶¹ Sarı Abdullah Efendi, *Gönül Meyveleri, Semerat-ül Fuat*, s. 82.

⁴⁶² “Allāh, onları şiddetten ve belālardan korusun.”

⁴⁶³ “peygamberlerin varis ve halifeleri, müslümanların başları ve bilginleri.”

⁴⁶⁴ “Sonra biz ḳullarımızdan seçtiklerimizi o kitaba mirasçı kıldık.” Fâtır suresi 32. Âyet, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, s. 437.

{Neşr}: Belki kemterin-i halk-ı (14) ‘alem ve kihterin-i benî Âdem’den ma‘dud u maşşub (15) kılip her vechle evzâ‘-ı ‘avâmân ve etvâr-ı câhilâna (16) aldanmayalar.

Beyt:

Ger ‘amel bâ‘-ilm-i tû peyvend nîst

(17) Cübbe vü destâr dânişmend nîst⁴⁶⁵

Beyt:

Ten ki pâkîze (17a) (1) büved câme-i nâ-pâk çe bâk

Ser ki bî-mağz büved nukre-i (2) destâr çe sūd⁴⁶⁶

{Neşr}: Ve mertebe-i merķūmenūñ huşūlinden şonra (3) âyet-i kerîme-i **ve mâ-halaktu’l-cinn ve’l-inse illâ li-ya‘budūnî** (4) **li-ya‘rufūnî**⁴⁶⁷ ya’nî cinn ü insi ben halk itmedüm illâ baña (5) ‘ibâdet itmeden ötürü halk eyledüm ya’nî beni bilmekden (6) ötürü, vechi üzre ma‘rifetu’llâhı taşşil ü tekmil itmege ‘an- (7) şamîmi’l-ķalb mücidd ü sâ‘î olalar ki tâ neticesi sâlik-i (8) tarîķata zehâb u ħurūc ve menâhic-i ħaķîķata ‘ubūr (9) u ‘urūc vâķi‘ olup ‘ârif-i bi’llâh olanlar kabîlinden (10) olalar. Nitekim ħazret-i Şâfi‘î raĥmetu’llâhi ‘aleyh dimişler:

(11) Rübâ‘î:

Yâ ŧâlîbe’l-‘ilmi bâşiri’l-ver‘ â

Ve’trüki’n-nevme ve’hcür (12) ü’ş-şeb‘ â

Düm ‘ale’d-dersi lâ-yufâriķuhu

Ve’l-‘ilmu bi’d-dersi ķâme (13) ve’tefa‘ â⁴⁶⁸

{Neşr}: Ve bu huşūşuñ huşūli vü zuhûri efrâd-ı (14) insâniyenūñ her ferdinden muṭlaķâ câyizdür ve nefsi (15) nâṭıķa-i mağrûra lâ-cerem kemâlât-ı ilâhîye ve esrâr-ı nâ-mütenâhîye (16) mazĥardur. Ğâyeti fi‘le gelmesi bi’l-ķuvve şüreti üzredür. Bu mezkûr olan taşşîye vü tezkiye vü tecliye sebebi ile (17b) (1) vâķi‘ olur ve taşşiline cânib-i

⁴⁶⁵ “Eğer ameller ilminle uyumlu olmazsa, sırf cübbe ve destar giymekle âlim olunmaz.”

⁴⁶⁶ “Beden temiz olduktan sonra elbise kirli olsun ne zarar. Baş beyinsiz olduktan sonra destar gümüş olsun ne fayda.”

⁴⁶⁷ “Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.” Zâriyât suresi 56. Âyet, *Kur’an-ı Kerim Meâlî*, s. 522. “**li-ya‘rufūnî**” kısmı âyetin aslında bulunmamaktadır.

⁴⁶⁸ “Ey ilmi isteyen, takvâli olmaya başla. Uyumayı ve doymayı bırak. Dersleri hiç bırakmadan oku ve çalış. İlim dersle kalkınır ve yükselir.”

Feyyāz'da ašlā buhl (2) ü men' yokdur. Nihāyet kuşūr u noqşān taraf-ı (3) sâ'î vü kıabilāndandır.

Beyt:

Noqşān zi-kābilest (4) ü gerni' ale'd-devām

Feyz ü ' ināyeteş heme kes-rā (5) ber-ā-ber est⁴⁶⁹

Beyt:

Nā-kābil est ān ki be-devlet ne-mī resed

(6) Verni zamāne der-ṭaleb-i merd-i kıabil est⁴⁷⁰

{Neşr}: Ve daḡı ol (7) dürr-i yek-dāne-i şādef-i baḡr-i sa'ādet ve sermāye-i dükkān-ı (8) devlet a'nī ḡazret-i risālet-penāḡ 'aleyhi's-şālātü (9) ve's-selām ḡadīs-i şerīflerinde buyururlar: **Ḥayrū'd-dünyā** (10) **ve'l-āḡiretü ma'a'al-ilm ve şerrü'd-dünyā ve'l-āḡiretü ma'a'l-cehl.** (11) Ya'nī dünyānuḡ ve āḡiretüḡ ḡayrı 'ilmledür ve şerri (12) cehlledür.

Beyt:

Rāyetü'l-ilm nürü'l-enām

Kaḡū' (13) i's-şemsi lāḡa bilā-ḡimām

Faḡū'i's-şemsi yezḡebu külle yevm

(14) Ve nürü'l-ilm i yabḡā ale'd-devām⁴⁷¹

{Neşr}: Ve bu maḡalle münāsib (15) merḡūm Yaḡyā Beg *Gencīne-i Rāz* nām kitābında dimiş:

(16) Meşnevī:

Ma'rifet Ḥaḡḡ'uḡ ulu ni' metidür

'Ulemānuḡ sebeb-i (17) 'izzetidür

Ḥübdur ehl-i kemāl olsa kışı

(18a) (1) 'İlmdür şāḡ-ı vücdüḡ yemişi

⁴⁶⁹ “Eksiklik, kabul eden (çabalayan) kişidedir, yoksa O (Allāh)'nun bereket ve iyiliḡi her zaman herkesle beraberdir.”

⁴⁷⁰ “Devlete erişemeyen kimse yetkin deḡil demektir, zamane ise yetkin kışı arıyordu.”

⁴⁷¹ “İlmin sancaḡı insanlara bir nürdür, tıpkı çok açık bir güneş ışığıdır. Güneşin ışığı her gün gider. İlmin nürü ise sonsuza kadar baki kalır.”

Ma' rifetsüz kişiye hoş benzer

(2) Serv-i bî-mîve yemişsüz 'ar' ar

Şerefi 'ilmiledür insānuḡ

(3) Farḡı yoḡ cāhil ile ḡayvānuḡ

'Ulemā bülbül-i ḡoş-ḡū gibidür

(4) Cühelā zāḡ-ı siyeh-rū gibidür

Oldı 'ilm ehlinüḡ iy ḡalb-i selīm

(5) Göḡli mir 'atı naḡar-ḡāh-ı 'Alīm

Marāz-ı cehlile bīmār olma

(6) Kendü kendüḡe ziyān-kār olma

'İlmi maḡşüd idinen ḡalmanı ḡām

(7) Olmanı cehlile maḡlüb-ı 'avām⁴⁷²

{Neḡr}: Ol bāb-ı ma' ārif-i⁴⁷³ nebevî (8) ve ol server-i dîn-i Muştafavî a' nî ḡazret-i 'Alî kerrema'llāhu (9) ve chehu buyururlar: **El-'ilmu nehrun ve'l-ḡikmetu baḡrun ve'l-'ulemā'u ḡavlun** (10) **'n-nehri yeḡüfüne ve'l-ḡükemā fi-vasḡı'l-baḡri yeḡüşüne** (11) **ve'l-'ārifüne fi-sufuni'n-necāti yesİRün**. Ya' nî 'ilm nehrdür (12) ḡikmet baḡrdür. 'Ulemā ḡavl-i nehrde ḡavāf iderler. ḡükemā (13) vasat-ı baḡrde yüzerler.⁴⁷⁴ 'Ārifler necāt sefİnesinde (14) seyrān iderler. Nitekim ol bülbül-i bāḡ-ı belāḡat (15) ve ol ḡüḡ-ı gül-zār-ı feşāḡat a' nî ḡazret-i (16) risālet-penāḡ 'aleyhi's-şalātü ve's-selām buyururlar: (17) **Ḳalİlü'l-'amel ma'a'l-'ilmi keşİrun ve keşİrü'l-'amel ma'a'l-cehli ḡalİlun**. (18b) (1) Ya' nî az 'amel 'ilm ile çoḡ olur ve çoḡ 'amel cehl ile az olur. (2) Ol 'ālim ü 'āmil ve ol kāmİl ü 'āḡİl sālİk-i mesālİk-i nebevî (3) ve ol muḡteḡā-yı āşār-ı Muştafavî a' nî ḡazret-i Şeyḡ Şİblİ- (4) den rivāyet olınur anlar dimişler ki kırḡ üstād-ı kāmİle (5) vü 'ārif ü fāzİla ḡİdmet idüp dÖrt biḡ eḡādİş-i (6) şerİfe ve maḡālāt-ı laḡİfe oḡudum bu cümleden dÖrt (7) ḡadİş-i şerİf İḡtiyār eyledüm bunı iz' ān eyledüm ki benüm (8) ḡalāşum bu dÖrt ḡadİş-i şerİf ile ola ve 'ilm-i evvelİN u āḡİrİN bunda

⁴⁷² Bekir Çınar, *Taşlıcalı Yahya Gencİne-i Rāz, (İnceleme- Metin- İndex)*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Kayseri 1995, s. 94 – 95.

⁴⁷³ ma' ārif-i H] sa' ādet-i Ş

⁴⁷⁴ Metinde “yüzerler” olarak verilmiştir. Fakat der-kenar “ḡalarlar” olarak yazılmıştır. Hadsite geḡen “yeḡüşüne”, dalmak manasındadır. Metinde, anlama dayanarak, “yüzerler” tercih edildi.

münderic ola.⁴⁷⁵ Ol dört (9) hadîs-i şerîf bunlardır ki hâzret-i risâlet-penâh ‘aleyhi’s-selâm (10) ba‘z-ı aşhâbına hıtâben buyurmuşlardır: **İ‘mel li-dünyâke** (11) **bi-ğadri mağâmike fihâ** ve **i‘mel bi-ğadri hâcetike ileyhâ va‘mel** (12) **li-âhîretike bi-ğadri mağâmike fihâ va‘mel lin-nâri bi-ğadri şerrike**. (13) Ya‘nî dünyâda mağâmuğ olıcağ kadar ve hâzret-i Hâkğ’a (14) hâcetüğ kadar ve âhîretde tûracağ kadar ve nâra şabruğ (15) kadar ‘amel eyle ve bir hadîs-i şerîfde dağı buyururlar ki: (16) ‘**Âlimun vâhidun ekremu ‘inda’llâhi min-elfi şehîd**. Ya‘nî bir ‘âlim (17) Allâh katında biğ şehîdden ekremdür. Şadağa Resûlü’llâh (19a) (1) ve şadağa habîbu’llâh. **Üçinci bâb** imân u İslâm (2) u şıdğ u kizb u gıybet u hıfz-ı lisân (3) beyânındadır. Erbâb-ı hağâyığ ve aşhâb-ı dağâyığ (4) dimişlerdür ki kütüb-i mu‘teberede yazılan üzre imân (5) dil ile ikrâr idüp ve qalb ile taşdığ itmekdür. (6) Ve dağı kul Hâğ te‘âlânuğ birliğine ve şıfât-ı lâyıkasına (7) ve andan gelen kitâblara ve rüsûline ve melâ’ikesine muğır u mu‘arrif (8) olmağdur. Nitekim seyyidü’l-mürselîn ve hâtemü’n-nebiyyîn hadîs-i (9) şerîflerinde buyururlar: **El-îmânu en-tü’mine bi’llâhi ve’l-yevm** (10) **i’l-âhîri ve’l-ğaderi hayruhu ve şerrihi**.⁴⁷⁶ Ya‘nî imân Allâh’a ve yevm-i âhîre (11) ve çadere hayırına ve şerrine imân getürmekdür. Nitekim merhûm (12) Lâmi‘î Çelebi dimiş:

Qıt‘a:

Şem‘-i imân dil zücâcından (13) kaçan kim ura tâb

Rûy-ı mü‘min gün gibi tâbân olursa (14) tağ mıdır

Şol dili kim gonceveş açsa nesîm-i luğf-ı Hâğ

(15) Dem-be-dem gül gibi ol handân olursa tağ mıdır⁴⁷⁷

{Neşr}: Ol (16) ‘ârif-i Rabbanî ve ol ‘âlim-i Sübhânî Huzeyfetü’l-Yemânî (17) hâzretlerinden rivâyet olunur. Anlar dimişler ki: Hâzret-i (19b) (1) Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm çavminden birisine kıyâmet güninde Hâğ (2) te‘âlâ melâ’ikeye hıtâben buyuralar ki nazâr eyleğ kulunuğ (3) hasenesinden ne vardır ki bugünkü gün anuğla cehennemden (4) halâş ola. Melâ’ike diyeler ki yâ Hâlîkî ve Mevlâyî (5) kulunuğ hasenesinden bir nesnesi yoğdur ki anuğla cehennemden (6) halâş ola illâ hâteminde lâ-ilâhe illa’llâh nağş olınmış. (7) Hâğ sübhânehu ve te‘âlâ luğflarından vü keremlerinden ol (8) kimesneyi cennete emr ideler.

Nağm:

⁴⁷⁵ ve ‘ilm-i evvelîn u âhîrîn bunda münderic ola H] - Ş

⁴⁷⁶ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1988, C. 2, s. 216.

⁴⁷⁷ Yaşar Çalışkan, *Lâmi‘î-zâde Abdullah Çelebi, Latîfeler*, s. 21.

Şām-ı şirke zālām-ı küfri (9) sürer
 Seher-i lā-ilāhe illa'llāh
 Hoş penāh oldu tīr-i (10) ḥādīse {den}
 Siper-i lā-ilāhe illa'llāh
 Nefs ile ger gāzā kılungsāḡ (11) çek
 Hānçer-i lā-ilāhe illa'llāh⁴⁷⁸

{Neşr}: İmdi bundan ma'lūm (12) oldu ki kişi dāyimā dilinden kelime-i tevḥīdi gidermeyüp (13) i'tikād u 'aḳīdesi pāk ve esās-ı binā-yı İslām u⁴⁷⁹ imānı (14) muḥkem itmede cüst u çālāk olmaḡ lāzım ü lā-büdd (15) imiş.

Ḳıṭ' a li-muḥarririhī:

'Aḳīde kişide pāk olmayınca
 (16) Olımaz lezzet-i imāna vāşıl
 Esāsı olmayınca bir binānuḡ
 (17) Hārāb eyler anı āḡir zelāzil

Nazm:

Şol zamān kim ecel tūtup dilimi
 (20a) (1) Yuyam āb-ı ḡayātdan elimi
 Cānı ḡaclet odına yandırma
 (2) Beni maḡşer günü utandırma
 Nūr-ı imānı baḡa yoldaş it
 (3) Mihrüḡi āḡiret ḡarındaş it

{Neşr}: **Ammā İslām:** Aşḡāb-ı ṡarīḡat (4) ve erbāb-ı ḡaḡīḡat dimişlerdür ki İslām mütāba'at-i (5) şerī'at ü ṡabī'atden i'rāzıdır. Nitekim server-i dīn (6) ü diyānet emīn-i bār-gāh-ı 'ināyet sır-dār-ı nebī (7) ve serdār-ı velī a' nī ḡazret-i 'Alī'den mervīdür anlar da (8) ḡazret-i Resūl 'aleyhi's-selāmdan. Anlar buyurlar ki: **Men kāne (9) müslimen ve bedenehu fi'l-'āfiyeti feḡad icteme'a 'aleyhi seyyide na'im (10) i'd-dünyā ve seyyide**

⁴⁷⁸ Mustafa İsen, Cemāl Kurnaz, *Şeyhī Divanı*, Akçaḡ Yayınları, Ankara 1990, s. 27 – 28.

⁴⁷⁹ İslām u H] - Ş

na'imi'l-âhreti. Ya'nî bir kimesne müslim olup (11) ve bedeni 'âfiyetde olsa dünyâ ni' metlerinüñ seyyidi (12) ya'nî a'lâsı ve âhîret ni' metlerinüñ a'lâsı ol kimesnede (13) cem' olur. Dünyâ ni' metlerinüñ seyyidi 'affâf ve âhîret (14) ni' metlerinüñ seyyidi İslâm'dur dimişler. Nitekim merhûm Cemâl (15) Efendi dimiş:

Nazm:

Hasibûna ve daqqikû
 Şümme menû (16) va' tikû
 İnne qalbi yeqûlü lî
 Ve lisânî yaşdaqû
 (17) Küllü men mâte müslimen
 Leyse bi'n-nâri yuḥreku⁴⁸⁰

{Neşr}: Şâhib-niyâz (20b) (1) u i' zâz beyne'l-aqrân mu' ayyen ü mümtâz a'nî Yaḥyâ (2) bin Mu'âz ḥazretlerinden mervîdür. Dimişlerdür ki (3) İslâm dört nesne üzerine mebnîdür biri ḥîn-i (4) devletde tevâzu' ve biri ḥîn-i kudretde 'afv (5) ve biri ḥîn-i 'adâvetde naşîhat ve biri minnetsüz (6) 'atiyyedür. **Ammâ şıdk:** Şâhib-kerâmâtdan Ebû Nehrecürî (7) ḥazretleri dimişlerdür ki şıdk sırren ve 'alânîyyen ḥazret-i (8) Ḥaqq'a muvâfaqatdur. Aşḥâb-ı güzînden 'Abdu'llâh bin 'Ömer (9) ḥazretlerinden mervîdür. Anlar da ḥazret-i Resûl'den 'aleyhi (10) s-selâm. Anlar buyururlar ki: '**Aleyküm bi's-şıdkı fe inne's-şıdkı (11) yehdî ile'l-birri ve inne'l-birre yehdî ile'l-cenneti.**⁴⁸¹ Ya'nî şıdk (12) sizün üzerünjüze olsun. Zîrâ taḥkîken şıdk iyilige (13) irişdürür ve iyilik de taḥkîk cennete irişdürür.

Qıt'a li-kâtibihî:

(14) Şadıq ol qavlünde dâ'im kızbi qo
 İster iseñ bulasın (15) cennâtı sen
 İtme qavlünde şağın lâf u güzâf
 (16) Görmeyesin dir iseñ âfâtı sen

{Neşr}: Şâhibü'l-velâyet (17) Aḥmed bin Ḥazrûtiye ḥazretlerinden rivâyet olunur. (21a) (1) Anlar dimişler ki bir kimesne cemî' ḥâlinde ḥazret-i Ḥaqq (2) ve fâ' il-i muṭlaq anuḡla bilece

⁴⁸⁰ "Bizden iyice ve özentili bir şekilde hesap sorun. Sonra da iyilik yapın ve bırakın. Kalbim ve dilim bana diyor ki, inanarak, müslüman ölenlerin hepsi ateşte yanmaz."

⁴⁸¹ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Ankara 1990, C. 10, s. 9.

olmasun isterse ol (3) kimesne şıdka mülâzemet eylesün. Zîrâ hazret-i Hâk (4) şadıqları sever.

Kıt'a:

El-^ç ilmu tâcun li'l-fetâ

(5) Ve'l-^ç aqlu tavkun min-zeheb

Eş-şıdku nûrun vâzıhun

(6) Ve'l-kizbu nârun telteheb⁴⁸²

{Neşr}: **Ammâ kizb**: Şadıqlar dimişler kim (7) kizb kelâm-ı merdüddur şer^ç katında, mezmümdur (8) tab^ç katında. Hattâ dimişler kim bir kişi isterse cemî^ç -i (9) umûrında Hâk sübhânehu ve te^ç âlâ anuñla bile ola gerçek (10) yire dañı yemîn eylesesün bu kanda qaldı ki yalan (11) yire yemîn eyleye. Kizb şâhibini elbette helâkde (12) komağ muqarrerdür. Nitekim dimişler: **İmne'n-necâte fi-**(13) **ş-şıdķ kemâ enne'l-helâk fi'l-kizb**. Ya^ç nî her belâdan (14) ħalâş şıdķdadur, nitekim helâk kizbdedür. Hattâ (15) bunı dimişler ki melâ'ike kezzâbuñ tevĥîd itdügine i^ç timâd (16) itmeyeler. Bu sözinde de kezzâbsın derûn-ı dilden (17) ve cân u gönülden dimezsın diyü sū-i zan ideler. **(21b)** (1) **Ne'üzü bi'llâhi min-zâlike**. Ve bir ħadış-i şerîfde (2) dañı buyrılmışdur ki: **El-kezzâbu lâ-ümme'ti**.⁴⁸³ Ya^ç nî (3) kezzâb benüm ümme'tüm degüldür. Ħikâyet olunur ki bir kimesne (4) ħazret-i Resûl'e ^çaleyhi's-selâm gelüp yâ Resûla'llâh (5) zinâyâ ve kizbe ve şürb-ı ħamra mübtelâyın baña (6) ne naşîhat idersin ki tâ anuñla ħalâş müyesser ola (7) diyicek ħazret-i risâlet-penâh ^çaleyhi's-selâm dañı var (8) kizbi terk eyle didükde ol kimesne zinâyâ kâşd (9) idicek ħâtırına bu geldi kim eger baña ħazret-i Resûl ^çaleyhi (10) s-selâm zinâ itdün mi diyü şorup itmedüm dir isem (11) kizb eylerüm itdüm dir isem ħadd lâzım olur diyüp (12) terk eyledi. Ba^ç de-zamâni şürb-ı ħamr itmek istedikde (13) ke-zâlik bu ma^ç nâ ħâtırına ħuñur idicek bi'l-külliyeye ferâğat (14) idüp şâlih ve mütedeyyin kimesne oldu. **Allâhumme yessir** (15) **lenâ ve li-ihvâninâ**.⁴⁸⁴ Bundan ma^ç lüm oldu kim her fesâduñ (16) ser-çeşmesi kizb itmek imiş. **Ammâ ġıybet**: (17) ^çUlemâdan ba^ç zı dimişler ki ġıybet ħubş-i beşeriyeyi **(22a)** (1) beyân ve kişinüñ yaramazlığın ^çayân itmekdür. Nitekim (2) ol bülbül-i gül-istân-ı şafâ ve ol tûñi-i büsitân-ı vefâ (3) a^ç nî ħazret-i Muĥammed Muştafâ ^çaleyhi's-şalâtü ve's-selâm

⁴⁸² "İlim bir genç için bir taçtır. Akıl ise altından yapılmış bir tokadır. Sadık olmak açık bir nürdür. Yalan ise yanan bir ateştir."

⁴⁸³ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Ankara 1992, C. 14, s. 547.

⁴⁸⁴ "Ey Allâh'ım, bizim işlerimizi ve kardeşlerimizin işlerini kolaylaştır, müyesser kıl."

buyurur: (4) **Men tereke kelimeten mine'l-ğybeti aḥebbu ilā'llāhi min-elfi rek'ate** (5) **şalāt**. Ya'nī bir kimesne ğybetden bir kelime terk eylese (6) Allāh'a biḡ rek'at namāzdan sevgülüdür.

Kıt'a:

(7) Ğybetün bir sözini terk idegör

Hîç çekme nevāfile (8) zaḥmet

Ḥazret-i 'Azzete o sevgülüdür

Kılmadansa (9) namāzı biḡ rek'at

{Neşr}: Ve bir ḥadîş-i şerîfde daḡı (10) buyururlar ki: **Men mâte tâ'iben 'ani'l-ğybeti fe hüve āḡiru** (11) **men yedḡulu'l-cennete ve men mâte muşırren 'aleyhā fe hüve evvelü** (12) **men yedḡulü'n-nār**. Ya'nī bir kimesne ğybette tevbe idüp (13) ölse cennete girenlerün āḡiridür. Ammā tevbe itmeyüp (14) muşırren ölse nāra girenlerün evvelidür. Ve ḥadîş-i (15) āḡerde daḡı buyrulmuşdur ki: **El-ğybetü eşeddü mine'l-ḡat**. (16) Ya'nī ğybet ḡatlden eşeddür. Ba'z-ı nüshada (17) **ve mine'z-zinā**⁴⁸⁵ vāḡi' olmuşdur.

Kıt'a:

Müsāvī (22b) (1) eylemekden ḡalkı iy yār

Yeg andan ideler lāḡ u laḡife

(2) Muḡarrer bu her işde mu'teberdür

Kebire irtikābından ḡafife

(3) {Neşr}: Ol ma'den-i elḡāf u himem ve ol menba'-ı a'ḡāf u kerem (4) a'nī İbrāḡim Edhem ḡazretlerinden mervīdür. Bir gün bir cem'iyete (5) da'vet olup varup oturduḡdan şoḡra fülān (6) kimesne 'acāba niçün gelmedi ola dinilicek bir kimesne ol (7) aḡır kimesnedür sür'atle yürimege ḡādir degüldür diyicek (8) İbrāḡim ḡazretleri ḡā'm yimeyüp ḡalkup gitdi. (9) Ḥattā üç gün ḡā'm yimediler. Rivāyet olunur (10) ol çerāḡ-ı meclis-i velāyet ve ol nūr-ı meḡfil-i hidāyet (11) Muḡammed-i Nehrecūrī ḡazretlerinden mervīdür. Dimişlerdür ki (12) dünyāda a'ḡam-ı muşibāt iki nesnedür biri kizb (13) ve biri ğybetdür. Nitekim bu maḡalle münāsib ulular (14) dimişlerdür:

⁴⁸⁵ İsmail Muhammed el-Aclūnī, *Keşfü'l-Hafā Müzülü'l-İlbās Amme İştehara Mine'l-Eḡādisi ala Elsineti'n-Nās*, C. 2, s. 81.

Nazm:

Ol ādem-zāde kim ola münāfık
 (15) Yeg andan ma' nīde kelb-i muvāfık
 Nice ādem ki nān (16) u ni' metüñ yir
 Kaçan gıybetde añılsa etüñ yir
 Ol ādem-zādeden it yegdürür çok
 Anuñ hod ağızı (23a) (1) var ise dili yok

{Neşr}: **Ammā hıfz-ı lisān:** 'İrfāndan ba' zı (2) dimişler ki hıfz-ı lisān şahşuñ kıymetidir. Bir kişi (3) lisānını hıfz eylese kıymeti ziyāde olur. Nitekim ulular (4) dimişler: **Lev kāne'l-
 elkāmu min-fiğda le-kāne's-sükütü** (5) **min-zeheb.** Ya' nī eger söylemek gümüşden olaydı söylememek (6) altundan olurdu.

Beyt li-muħarririhī:

Eger söylemek olaydı gümüşden
 (7) Olurdu söylememek şāfi altun

Beyt-i ' Arabī:

(8) Fein zannet enne'n-nuṭka min-varaḳ
 Fe'stekin enne's-şamte (9) min-zeheb⁴⁸⁶

{Neşr}: Ol ferīd ü vaħīd ve ol sa' id ü şehīd (10) merħūm Kemāl Paşa-zāde bu maħalle münāsib buyurmışlar:

Ḳıṭ' a:

(11) Didi dil başa nedür ḫālūñ⁴⁸⁷ eyā üftāde
 Viridi ol demde (12) cevābı dile biñ luṭfila baş
 Çekmez idüm elem u miḫnet u derdi (13) hergiz
 Sen eger bulduğını söylemesen iy ḳardaş

⁴⁸⁶ "Söylemek gümüşten ise susmak altındandır."

⁴⁸⁷ ḫālūñ G] ḫāletūñ Ş

(14) {Neşr}: Ol seyyāh-ı bādiye-i teferrüd ve ol sebbāh-ı baħr-i tevaħħud Sa‘id bin (15) Cübeyr ħazretlerinden mervīdür. Dimişlerdür ki kaçan ādemođlı (16) şabāħa çıksa cümle-i a‘zāsı bile şabāħlayup lisāna (17) dirler ki mā-dām ki sen dek tırursın biz belādan sālımız. **(23b)** (1) Sen dek tırmayup bulduğunu söylersen bizi belālara (2) uğradursın.

Rübā‘i:

Gözle meclis edeblerin dervīş

(3) Tā seni ħaclet itmeye dil-rīş

Fuķarā şoħbetinde ħāmūş ol

(4) Dilüñi bađla dāde vü gūş ol⁴⁸⁸

{Neşr}: Ol şāħib-yaķın-i bī-gümān (5) ve ol ħalka-nişin-i bī-nişān İbrāħim Edhem ħazretlerinden (6) mervīdür. Bir gün ħazret-i İbrāħim nāsı ziyāret iderken (7) bir kimesne bir kimesneyi ğıybet itmege başlayıcağ İbrāħim ħazretleri (8) dimişler ki bizüm ba‘z-ı iĥvānumuz etden evvel ekmek yirler idi (9) sen ne ‘aceb ekmekden evvel et yimege mübāşeret eyledüñ. Nitekim (10) bu maħalle münāsib ‘ārifüñ⁴⁸⁹ biri dimiş ammā ne ħoş dimiş:

(11) Rübā‘i:

Maħzeni sırruñ göñüldür leb kilīd u dil dili

Bu kilīdüñ (12) dāyimā dilinden irür müşkili

Müşkili ğayrı kilīdüñ budurur k’açılmaya

(13) Bu kilīdüñ tırfe bu açıldığıdur müşkili

{Neşr}: Ol menba‘-ı luţf (14) u kerem ve ol ma‘den-i iĥsān u himem ħazret-i ‘Alī kerrema’llāhu (15) vechehu Şad Kelime’sinde buyurur: **Selāmetü’l-insān fi-ħıfz** (16) **i’l-lisān**. Ya‘nī insanuñ selāmeti dilini ħıfz itmekdedür. (17) Nitekim ulular dimişler: **El-lisānu şağırü’l-cirmi ‘azīmü’l-cürmi. (24a)** (1) Ya‘nī dil cesāmetde küçükdür ammā günāhda büyükdür. (2) Fi’l-vāķi‘ mā-dām ki insān dilini mā-lā-ya‘nīden ħıfz (3) eyleye kendü dağı dāyimā selāmetde olmağ muķarrerdür.

(4) Beyt:

⁴⁸⁸ Yaşar Çalışkan, *Lāmi’i-zāde Abdullah Çelebi, Latifeler*, s. 59.

⁴⁸⁹ ‘ārifüñ G] Ş

Her ki ū nīk mī-kuned yā bed

Nīk u bed herçe mī-kuned (5) yābed⁴⁹⁰

{Nesr}: **Dördüncü bāb** ma‘rifet u ‘ārif beyānındadır. (6) Ol seyyidü’l-aşfiyā ve senedü’l-evliyā zübde-i zümre-i (7) meşāyīh-i kirām ‘umde-i gürüh-ı aşhāb-ı rüşd-i ‘izām Ebū’l-Hasen (8)-i Şevrī ḥazretlerinden mervīdür. Dimişler ki ma‘rifet Ḥaḳḳ’ı (9) vaḥdāniyyet ile bilüp ve her şey’ün evveli ve her şey’i (10) anuḡla ḳāyim idügin bilüp ve cemī‘ maḥlūḳātuḡ rızḳı (11) anuḡ üzerine idügin bilmekdür. Nitekim ḥazret-i Resūl (12) ‘aleyhi’s-selām buyurur: **Lev ‘areftemu’llāhi ḥaḳḳa ma‘rifetih** (13) **ta‘allemehumu’l-‘ilmi’l-lezī leyse ma‘ahu cehl ve lev-ḥufrumu’** (14) **llāhu ḥaḳḳa ḥavfahi lerekibtemü’l-bihār ve lezāle bi-du‘āikim** (15) **ü’l-cibāl**. Ya‘nī eger ḥazret-i Ḥaḳḳ’ı kemāl-i ma‘rifet ile bilseñüz (16) şol ‘ilmi taḥşil ideydiñüz kim aşlā aña cehl tārī (17) olmaya ve daḡı siz Ḥaḳ’dan ḥaḳḳ-ı ḥavfla ḥavf itseñüz **(24b)** (1) deryā yüzinde gezeydiñüz ve du‘āñuzla cibālī (2) ezeydiñüz. Ol ma‘den-i ‘ulüm-ı rūḥāniye (3) ve ol yenbū‘-ı esrār-ı Sübhāniye ‘Abdu’r-raḥman-ı Mışrī (4) ḥazretlerinden rivāyet olunur dimişler ki (5) ben bir meyyit ḡasl iderken üzerinden izārını (6) almaḳ istedikde muḥkem tıtdı. Ben didüm ki sen (7) öldükden şonra yine dirildüñ mi ol daḡı didi ki (8) bunu bilmez misin ki bir kimesne Allāh’ını bilse ol kimesne (9) ölmez. Nitekim ḥazret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām buyururlar ki: (10) **El-mü’minün lā-yemütün bil-yunḳalüne min-dār** (11) **i’l-fenā’i ilā-dāri’l-beḳā’i**.⁴⁹¹ Ya‘nī müminler ölmezler (12) belki dār-ı fenādan dār-ı beḳāya naḳl olınurlar. Ol (13) şubḫ-ı şeb-istān-ı şādiḳān ve ol şem‘-i maḥāfil-i ‘āşıḳān (14) Zü’n-nün-ı Mışrī ḥazretlerinden rivāyet olunur. Anlar (15) dimişler ki ḳul Rabb’ini bilmez tā bu üç nesneyi bilmeyicek. (16) Birisi budur ki dünyāyı fenā ile ve birisi āḫireti (17) beḳā ile ve birisi nefsi ḥaḫā ile bilmekdür. Şol **(25a)** (1) kişi kim dünyāyı fenā ile bildi ‘ibrete meşḡül olur. (2) Anuḡ ‘alāmeti andan i‘rāzdur ve āḫireti beḳā ile bildi (3) ‘ibādetle meşḡül olur. Anuḡ ‘alāmeti aña iḳbāldür (4) ve nefsi ḥaḫā ile bildi ‘ubūdiyyete meşḡül olur. (5) Anuḡ ‘alāmeti terk-i cāhdur. Bir kimesne kim bu üçü zıkr (6) itdügimiz üzre bilicek Ḥaḳḳ’ı ḥaḳḳ-ı ma‘rifetle bilür. Ḥazret-i (7) Ḥaḳḳ’ı kemāl ile bilmenüñ ‘alāmeti nefsdan ve dünyādan i‘rāzdur.

(8) Ḳıṭ‘a:

Ḳolından uçmadan şeh-bāz-ı rūḫuḡ

⁴⁹⁰ “İyi ya da kötü (işler) yapan kişi, (iyi ya da kötü) ne yaptıysa onu bulacaktır.”

⁴⁹¹ Eşrefoḡlu Rūmī, *Müzekkin-Nüfus ve Evrād-ı Kadiriyye Tercemesi*, (Haz. Nedim Duru), Salāh Bilici Kitabevi, İstanbul 1983, s. 542.

Ġanîmet bil bu (9) eyyâm-ı hayâtı

Mü'ebbed kıala şanma saña 'âlem

Giderme kıalbden (10) fikr-i memâtı⁴⁹²

{Neşr}: 'İbâdetle 'ubüdiyyeti fark idenler dimişler ki (11) 'ibâdet işbât-i tã' atdür. 'Ubüdiyyet tã' atde işbât-ı (12) ihlâşdur.

Kıt' a li-muħarririhî:

Kıoma önjünde benefşe gibi (13) ğaflet serini

Ġayf ola sen olasın uyħuda nergis (14) bîdâr

Görüben naķş-ı vücūdın me'ali anlamayan

(15) Yegdür andan nice yüz vechile naķş-ı dîvâr

{Neşr}: **Ammâ 'ârif:** (16) Aşhâb-ı işâret ve erbâb-ı beşâret dimişler ki 'ârif (17) şol kimesnedür ki göz açup yumınca Allâh'dan ğayrı (25b) (1) bir nesneye meşğül olmaya ve ba'zılar dimişler ki (2) 'ârifünĝ 'alâmeti oldur ki dünyâya 'ibret göziyle ve âħirete (3) intizâr göziyle ve nefse haķâret göziyle ve tã' ate (4) i'tibâr ü i'tizâr göziyle ve ma'rifete şādılık u beşâret (5) göziyle ve Allâh'a iftiħâr göziyle nazar eyleye. Ululardan (6) Ebu'l-Kâsım-ı Ġarrâz ħazretleri dimişler ki 'ârif oldur ki (7) ħazret-i Ġaķķ'a vâşıl olmada her şeyden isti'ânet taleb (8) eyleye. Vâşıl olduĝdan şonra Allâh'dan ğayrıdan müstaĝnî ola. (9) Râbi' a ħazretleri dimişler ki 'ârif oldur ki kıalbini Allâh'dan (10) kendüye hibe itdürüp mâlik olduĝdan şonra yine ħazret-i (11) Ġaķķ'a def' eyleye tã ki kıabza-i Ġaķ' da maħfûz olup (12) ħalkdan maşûn ola.

Kıt' a:

'Ârif ol kimsedür ki her (13) ħâle

Şükr idüp Ġaķķ'a ittikâ eyler

Câhil oldur ki ğark-ı (14) ni' met iken

Yine Rabb'inden iştikâ eyler⁴⁹³

{Neşr}: Ol (15) sultân-ı tarîķat ve ol bürhân-ı ħaķîķat şem' -i cem' -i (16) millet bezm-i cem' -i ümmet ma' den-i mürüvvet kân-ı şafâ (17) şâri' -i meşâri' ħazret-i Muħammed

⁴⁹² Yaşar Çalışkan, *Lâmi'î-zâde Abdullah Çelebi, Latîfeler*, s. 316.

⁴⁹³ Yaşar Çalışkan, *Lâmi'î-zâde Abdullah Çelebi, Latîfeler*, s. 172.

Muṣṭafā ‘aleyhi’ş-şalātü ve’s-selām (26a) (1) a‘nī ‘Ömer bin Hattâb hazretleri radıya’llahu ‘anhüm (2) hazret-i Resül’den ‘aleyhi’s-selām rivâyet iderler. Anlar (3) buyururlar ki: **Li-küllü şey’in ma‘denün ve ma‘denü’t-takvâ** (4) **ḳulübü’l-‘ārifin**.⁴⁹⁴ Ya‘nī her şeyün ma‘deni vardır. (5) Takvānuḡ ma‘deni ‘āriflerün ḳalbidür. Ol ṭabīb-i ḡazık (6) ve ol ‘āşık-ı fāyık Ebu’l-Ḳāsim-ı Hākīm’den mervīdür. Dimişler ki (7) günāhı terk ‘alāmeti tevbedür ve dünyāyı terk ‘alāmeti (8) zühddür ve nefsi terk ‘alāmeti ‘ārifdür. Nitekim (9) Burusa ḳāzisi iken vefāt iden Aşçı-zāde Ḥasan (10) Çelebi Efendi bu maḡalle münāsib dimişler:

Beyt-i Ḥasan:

(11) Biḡ bir kitāb oḡursa kişi ‘ārif olmaya

‘Ārif (12) odur ki Hākḳ’ı görüben atışmaya

{Neşr}: **Bişinci bāb** niyyet (13) ile edeb beyānındadır. Bu daḡı bālāda zıkr olan (14) Ebu’l-Ḳāsim-ı Hākīm’den mervīdür. Anlar dimişler ki niyyet (15) ḳalbe huṭürdür ki aşlā aḡa Allāh’dan ḡayrı bir kimesne (16) muṭṭali‘ olmaya. Ol bülbül-i bāḡ-ı cinān ve ol ṭūṭi-i (17) ḡülsitān-ı cenān hazret-i risālet-penāh ‘aleyhi’s-selām (26b) (1) buyururlar: **Yü’tā biracülin alā-maḳāmi’l-ḡisāb fe-yu’tā** (2) **kitābihi fe-yuḳālu iḳra’ kitābüke fe-yenzur minhü’l-a‘māl** (3) **mine’l-ḡac ve’l-‘umreti ve’ş-şadaḳave ḡayrühā** (4) **yā Rab leyse ḡazā kitābī fe’innī a‘lem lem-ef’al min** (5) **el-a‘māl ve’ṭ-ṭā’at fe-yuḳāl leyse ḡazā yevm** (6) **i’l-ḡaṭā’ ve’n-nisyān ḡazā kitābüke ḳad künte** (7) **neveyte fi-dāri’d-dünyā enneke izā vecedte** (8) **’l-māl fa’alte mine’l-a‘māli ve ḳad ce’alte** (9) **niyyetüke maḳāmi ‘amelik**. Ya‘nī ḳıyāmetde maḳām-ı ḡesāba (10) bir kimesne ḡötürilüp kitābı virilüp diyeler ki oḡı (11) kitābuḡı ol demde nazār idüp ḡöre ki içinde ḡaccdan ve ‘umreden (12) ve şadaḳadan ve ḡayrıdan nice a‘māl-i ḡasene yazılmış. (13) [Ol kimesne eyide] bu benüm kitābum degüldür zirā ben bu a‘māli bilürem ki işlemedüm. (14) Aḡa diyeler ki bugün ḡaṭā vü nisyān ḡüni degüldür (15) kitāb senünḡ kitābuḡdur. Biz bilürüz sen bu a‘māli işlemedünḡ (16) ammā dār-ı dünyāda benüm elüme māl girse bu a‘māli işlerdüm (17) diyü niyyet itmiş idünḡ hemān itmiş gibisin. Nitekim hazret-i (27a) (1) Resül ‘aleyhi’s-selām buyurur: **İnnema’l-a‘māl bi’n-niyyāti** (2) **lā-yaḳbelu’llāhu te‘ālā ḳavlen illā bi’l-‘amel ve lā-yaḳbelu** (3) **ḳavlen ve lā-‘amelen illā niyyet**. Ya‘nī ‘amel olmaz illā niyyet (4) ile olur ve Hākḳ te‘ālā bir ḳavli ḳabül itmez illā niyyet (5) ile ḳabül ider. Niyyet daḡı ḡālīş gerekdür nitekim (6) ḡadīş-i ḳudside buyurulmuşdur: **El-iḡlāşu sırrun min-** (7) **esrārī es’üdu ‘anhu ḳalbe men aḡbebtahu** (8) **min ‘ibādī ve ḡaḳıḳatehu terkü’r-riyā’ fi’ṭ-ṭā’āt**. (9) Ya‘nī iḡlāş benüm esrārumdan bir sırdur

⁴⁹⁴ *Mektûbât Tercemesi*, (Terc. Hüseyin Hilmi Işık), Hakikat Kitabevi, İstanbul 2001, C. 1, s. 95.

sevdüğüm kişinün (10) kalbinde emānet virdüm. Kullarumdan anuñ haķıķatı (11) t̄ā' ātde terk-i riyādur. Nitekim hadiş-i şerifde (12) vārid olmişdur: **Niyyetü'l-mümin hayrun min- 'amelihî.**⁴⁹⁵ (13) Ya' nī mü'minün niyyeti 'amelinden hayırludur. Ol sulţān (14) ü'l-'ārifin ve ol bürhānü'l-'āřıķın serdār-ı (15) ricāl-i ve cife-i dünyādan řāhib-i' rāz (16) a' nī Fuţayl bin 'İyāz rağıya'llāhu 'anhüm hāzretlerinden su'āl olındı ki (17) kiři ne vaķt řāliħ olur. Buyurmışlar ki kaçan nařıħat (27b) (1) niyyetinde ve ĥavf kalbinde ve řıdķ lisānında (2) ve 'amel-i řāliħ cevāriħinde olsa ol vaķt řāliħ (3) olur. **Ammā edeb:** Erbāb-ı ĥāķāyıķ ve ařĥāb-ı daķāyıķ (4) dimişler ki edeb bir řey'i mevzi'inde vaz' itmekdür. (5) Ba' zılar dimiş ki edeb iħtiyār u tazarru' şadedinden (6) iftiķār bisāţına ĥurūcdur. Edeb iki nev' dür (7) biri edeb-i zāhir ve biri edeb-i bāţındur. Edeb-i (8) zāhir budur ki nefsiñi řehvātdan ĥıfzdur ve edeb-i (9) bāţın budur ki kalbiñi ĥaţarātdan řaķlamaķdur. 'İrfāndan ba' zı (10) dimişler ki veledüñ vālid üzerine ĥaķķı ismini ve edebini (11) gökçek itmekdür.

Beyt:

Edeb tācest ez-nūr-ı ilāhî

(12) Beneh ber-ser berev her cā ki ĥāhî⁴⁹⁶

{Neşr}: Ve nitekim ululardan (13) ba' zı dimişler:

Ķıţ' a:

Bā-edeb bāř der-heme aĥvāl

Ki edeb (14) nām-ı nīk-rā sebebest

'Āķil ānest ki ū edeb dāred

(15) Nīst 'āķil kesî ki bî-edebest⁴⁹⁷

{Neřr}: Ol muķtedā-yı řer'-i (16) velāyet ve muhtedā-yı mertebe-i meskenet Ĥātem-i Āřım rağıya'llāhu 'anhüm (17) hāzretlerinden mervīdür. Bir gün mescid-i şerife girürken (28a) (1) řol ayağın adup levni müteğayyir olup ma' zūren (2) taşra çıķup yine şağ ayağın adup dönüp (3) çıķdıķdan şonra eĥıbbādan biri vech-i teğayyürden (4) su'āl idicek ben terk-i edeb idüp küstāĥlıķ eyledüm. (5) Mescide girürken řol ayağımı ķodum. Ķorķarum ki Ĥaķ te' ālā (6) baña i' t̄ā itdüğini yine selb eyleye diyü cevāb virdiler.

⁴⁹⁵ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve şerhi*, Ankara 1993, C. 16, s. 113.

⁴⁹⁶ "Edep, Allāh'ın nūrundan bir taçtır, (onu) başına tak ve nereye istersen git."

⁴⁹⁷ "Her hālinde edepli ol çünkü edep iyi anılmaya sebeptir. Āķil olan kişi edep sahibidir, edepsiz olan ise āķil değildir."

(7) Beyt:

Her ki dürr-i edeb taleb nekuned

Ber-bisât-ı şeref (8) tarab nekuned⁴⁹⁸

{Nesr}: Ve nitekim ulular dimişler: **Men tereke'l-âdâb (9) redde 'aliyye'l-bâb ve men redde ileyye'l-bâb redde ileyye (10) iştablü'd-devvâb.** Ya' nî bir kimesne âdâb terk eylese (11) kapuya redd olunur. Kapuya redd olınsa âhûra redd olunur.

(12) Beyt:

Âdemî-zâde ki ü bî-edebest âdem nîst

(13) Farq der-cism-i benî Âdem u hayvân edebest⁴⁹⁹

{Nesr}: **Altıncı (14) bâb** mev' ize vü naşîhat ve tevfiğ u tefvîz ve zıkr (15) u kelime-i temcîd beyânındadır. Erbâb-ı ma' ârifden ba' zı (16) dimişler ki mev' ize ğaflet şâhibini ebvâb-ı sa' âdetüñ (17) fetħine irşâddur. Nitekim ħazret-i Resûl 'aleyhi's-selâm (28b) (1) buyurur: **İzâ arâdallâhu bi-'abdin ħayren ca' ele lehu vâ' izen (2) fi-nefsihi ye'mürühü ve yenhâh.**⁵⁰⁰ Ya' nî kaçan Ħağ te' âlâ bir ħulina (3) ħayr murâd idinse anuñ içün bir vâ' iz kıılır nefsenden (4) ma' rûfa emr idüp münkerden nehy ider. Ve dağı rivâyet (5) olunur bir kişi bir vâ' ize varup baña bir mev' ize-i câmi' a ile (6) va' z eyle diyüp ol dağı dimiş ki bir kimesne eyyâm-ı (7) ħirâseti zâyi' eylese eyyâm-ı ħaşâdda nâdim olur.

(8) Kıt' a li-muħarririhî:

Ħâce başıñda senüñ bu nice sevdâdurur

(9) Ceng u cedel gündüzin gice ħayâl-i ħesâb

Var ço bu (10) sevdâları ger dilemezseñ ki ola

Dürlü ħayâlâtla (11) ħalb ü dimâğuş ħarâb

{Nesr}: **Ammâ naşîhat:** Erbâb-ı ħağâyığ (12) ve aşħâb-ı dağâyığ dimişlerdür ki naşîhat ħıfz-ı tarîħa (13) ittilâ' dur ebvâb-ı ħağâyığı iktibâs içün. Ba' z-ı 'ârifler (14) dimişler ki naşîhat kişiyi künc-i dâlâletden iħrâc (15) idüp genc-i hidâyete idħâldür. Fi'l-vâki' naşîhat

⁴⁹⁸ “Edeb incisini talep etmeyen kişi, şeref halısında ferahlayamaz.”

⁴⁹⁹ “İnsanoğlu ile hayvan arasındaki fark edeptir. Edepsiz olan insanoğlu ise insan değildir.”

⁵⁰⁰ İsmail Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ Müzîlü'l-İlbâs Amme İştéhara Mine'l-Ehâdisi ala Elsineti'n-Nâs*, C. 1, s. 78.

(16) bir gevher-i girān-māyedür gūş-ı abūle gūş-vāre idüp (17) erlik oldur ki zāyi‘ itmeyesin.

ıt‘ a li-kātibihī:

(29a) (1) Pīrlər pendini gūş eyle dilā gel kerem it
Diler isen (2) ki saa irmeye hergiz noşān
‘ Ālim u ‘ āmile var (3) dile adīş u tefsīr
ıdmetin eyle ırağ olma (4) yanından bir ān

Beyt:

Herkes ki naşīhat zi-‘ azizān (5) nekuned gūş
Bisyār beāyed ser-i engūşt-i nedāmet⁵⁰¹

(6) Beyt:

Mükedder olmasun dirsen amīrūn
abūl (7) it iy cevān nuşını pīrūn⁵⁰²

{Neşr}: **Ammā tevfi:** (8) Ebū Nehrecūrī azretleri dimişler ki tevfi sebebsiz (9) ve talebsiz a te‘ ālā azretlerinūn ulına üsn ü ‘ ināyetidür. (10) Nitekim azret-i Resūl ‘ aleyhi’s-selām buyurur: **İzā-erāda’llāhu** (11) **te‘ ālā bi-avmin ayren erşedehüm bi’l-cūdi ve vefahum** (12) **bi’ş-şadaa**. Ya‘ nī a te‘ ālā bir avme ayr dileseler (13) anları seāya irşād idüp şadaaya tevfi (14) ider. Nitekim ‘ Abdu’llāh-ı Tūsterī azretlerinden ikāyet (15) olunur. Anlar dimişler ki cümle a‘ māl tevfi iledür (16) ve tevfi a te‘ ālā arafındandır. Anūn miftāhları (17) du‘ ā vü tazarru‘ dur. Nitekim merūm Kāmī Efendi dimişlerdür:

(29b) (1) {Beyt}:

Sālik-i ‘ ışa dime ola mı tevfi refi
Gir arīa (2) gönül **Allāhu veliyyü’t-tevfi**⁵⁰³

{Neşr}: **Ammā tefvīz:** Erbāb-ı (3) aāyıdan ba‘ zı dimişler ki tefvīz dūnyā (4) esbābından bir şey ‘i itiyār itmeyüp a te‘ ālā (5) senūn itūn itiyār itdūgine rāzī olmadur. Nitekim

⁵⁰¹ “Azizlerin nasihatlerini dinlemeyen kişi, pişmanlık parmağını daha çok ısıracaktır.”

⁵⁰² Yaşar alışkan, *Lāmi’i-zāde Abdullah elebi, Latifeler*, s. 278.

⁵⁰³ “Başarı saqlayan Allāh’tır, o en iyi dost ve yardımcıdır.”

(6) kıdve-i etkıyā ve zübde-i aşfiyā ‘Abdu’llāh bin Su‘ūd (7) hazretleri hazret-i Resül’den ‘aleyhi’s-selām rivāyet iderler. (8) Anlar buyururlar ki: **Ḥamsün mine’l-īmān bi’llāhi te‘ālā** (9) **et-tevekkelü ‘ale’llāh ve’r-rızā bi-każāi’llāhi ve’t-teslīm** (10) **li’l-amrāz ve’t-tefvīzi ila’llāh ve’ş-şabr ‘inde’ş-şadaqati** (11) **l-ülā**. Ya‘nī biş nesne Allāhu te‘ālāya imāndandır. (12) Allāh’a tevekkül ve każāya rızā ve Allāh’uñ emrine teslim (13) ve Ḥaḥ te‘ālāya tefvīz ve muşibetlere şabrdur. (14) Ca‘fer-i Şādık hazretlerinden rivāyet olunur. (15) Anlar dimişler ki ‘alāmet-i tefvīz nās görürken (16) ‘ibādet itmemekdür ve ḥāl-i şiddet ü reḥāda Ḥaḥ (17) te‘ālāya ḳalbünj sükūnidur.

Ḳıṭ‘a li-kātibihī:

(30a) (1) Eyle maḥfi gönül ‘ibādetünj

Ḥalk arasında itme (2) ṭā‘atünj

Dimesünler riyādurur bu ‘amel

Böyle (3) eyle irince saña ecel

{Neşr}: **Ammā zıkr**: Ehl-i kelāmdan ba‘zı (4) dimişler ki zıkr sebab-i ḥuzūr ve ḥavālī-i ‘izzü’l-maḥzūrdur. (5) Nitekim hazret-i Resül ‘aleyhi’s-selām buyurur Ebā Derdā’ya: (6) **Yā Eba’d-derdā cülüsuke sâ‘atün ‘inde ḥilkātün yezkürüne** (7) **‘llāhu ḥayrun min- ‘ibādeti elfe senetin ve’l-mü’minü izā celese** (8) **‘inde ḳavmin yezkürüne’llāhu te‘ālā feteḥe’llāhu ‘aleyhi’l-ebvāb** (9) **i’r-raḥmeti ve lā yeḳümüne ḥattā yağfire’llāhu lehüm ... neyādī** (10) **teferraḳu ve’t-te’nifi’l-‘amel feḳad ḡafartu lekümü’z-zünüb**. (11) Ya‘nī yā Eba’d-Derdā bir sâ‘at ḥalka-i zıkrde oturmañ (12) biñ yıl ‘ibādetden ḥayrludur. Bir mü’min Allāh’ı zıkr (13) idenlerün yanında otursa Allāhu te‘ālā raḥmet ḳapularını (14) ol kimesnenünj üzerine açar ol meclisden ḳalkmaya (15) illā mağfūr ḳalka. Andan sonra münādī nidā ide kim (16) tağıluñ ve ‘amele istināf eylen. Taḥḳik günāhuñuz (17) mağfiret olındı. Ehl-i işāretden ḥikāyet (30b) (1) olındı ki anlar dimişler ezḳār yedi vech üzeredür. (2) Birisi el ile zıkrdür ve birisi ayak ile zıkrdür (3) ve birisi rûḥ ile zıkrdür ve birisi dil ile (4) zıkrdür ve birisi göz ile zıkrdür ve birisi (5) ḳulaḳ ile zıkrdür ve birisi ḳalb ile zıkrdür. (6) Ammā el ile zıkr zua‘fā ve mesākīne mu‘āvenet itmekdür (7) ve ayak ile zıkr ‘ulemā meclisine ve aḳrabā ziyāretine (8) varmaḳdur ve rûḥ ile zıkr rü’yete ve liḳāya iştıyāḳdur (9) ve dil ile zıkr gökden nüzül ideni ve du‘ādan (10) müstecāb olanı tilāvetdür ve göz ile zıkr ağlamaḡa (11) müdāvemetdür ve ḳulaḳ ile zıkr kelām-ı ḥükemāyı iştirmekdür (12) ve ḳalb ile zıkr dār-ı fenādan ḳaṭ‘-ı ‘alāḳa idüp dār-ı (13) beḳāya inābetdür ya‘nī rücu‘dur. **Ammā kelime-i**

temcîd: (14) ‘Ulemâdan ba‘ zı dimişler ki kelime-i temcîd, **lâ-ḥavle ve lâ-** (15) **ḳuvvete illâ bi-llâhi’l-‘aliyyi’l-‘azîm**⁵⁰⁴dür. Ehl-i luġat dimiş ki (16) ḥavl hareketdür ya‘nî ‘abd için hareket ve istiṭâ‘ at (17) yoġdur illâ Ḥaġ te‘âlânun meşiyyetiyle ve irâdetiyle olur. (31a) (1) Ve ba‘ zılar dimişler ki bunun ma‘nâsı{nı} ḥazret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâm (2) tefsîr idüp buyurmuşlardur ki: **Lâ-ḥavle ‘an ma‘şiyeti’llâh** (3) **illâ bi-‘işmeti-llâh ve lâ-ḳuvvetün ‘alâ ṭâ‘ati’llâh illâ bi-tevfîki**(4) **llâh**. Ya‘nî günândan ḥalaş yoġdur illâ Allâh’uñ saġlamasıyladur (5) ve daġı ṭâ‘atu’llâh’a ḳuvvet yoġdur illâ Allâh’uñ tevfiġıyladur. (6) Ebâ Hureyre ḥazretlerinden mervîdür. Dimişler ki ḥazret-i Resûl (7) ‘aleyhi’s-selâm buyururlar: **Lâ-ḥavle ve lâ-ḳuvvete illâ bi-llâhi’l-‘aliyyi’l-‘azîm** (8) toġsân toġuz derde devâdur eñ ḳolayı ġamdur. (9) **Yedinci bâb** zühd u zâhid u vera‘ vü yaġîn ü taġvâ vü ekl-i ḥelâl (10) beyânındadur. Erbâb-ı uşûl ve aşḥâb-ı fuḥûl dimişler ki (11) zühd-i ḥaġîġî oldur ki kişi iḥtiyârıyla lezzât-ı dünyâ (12) ve müştehât-ı nefis ü hevâ ki cân u mâl ve ‘azamet (13) ü iclâl ve devlet ü iġbâldür anlardan berî olmaġdur.

(14) Beyt:

Ḥâlif hevâke fe-innehâ zebâniye

Ve ṭallıġ dünyâke (15) fe-innehâ zâniye⁵⁰⁵

Ḳıṭ‘ a li-muḥarririhî:

Her ki Ḥaġ ḥazretine olsa (16) muṭî‘

İder ol kimesne cümleden i‘râz

Mâ-sivâ (17) meylini gider dilden

Raḥmet-i Ḥaġġ’a oldurur miġrâz

(31b) (1) {Neşr}: Ol ma‘den-i zühd ü ṭâ‘at ve ol menba‘-ı vera‘ ü ‘ibâdet (2) Süleymân-ı Dârânî ḥazretlerinden mervîdür. Dimişlerdür ki (3) zühd Allâh’dan ġayrıya meşġûl iden şey’i terkdür. (4) Ba‘ zılar dimişler ki zühd dünyâyı bulup da terk itmekdür. (5) Yoġsa bulmadan terk etmek ḥayvâniyyet şıfatıdır. (6) Dervîş ile gedâyı fark idenler dimişlerdür ki dervîş (7) aña dirler ki dünyâyı terk eyleye gedâ aña dirler ki dünyâ (8) anı terk eyleye. {Ehl-i} ‘irfândan ba‘ zı dimişler ki zühd iki kısmdur (9) zühd-i ‘avâmdur zıkr olunan üzre ve biri zühd-i ḥavâşdur. (10) Zühd-i ḥavâş oldur ki kişi ṭaleb-i derecât ve arzû-yı (11)

⁵⁰⁴ “Güç ve kuvvet, sadece büyük ve yüce olan Allâh’ın yardımıyla elde edilir.”

⁵⁰⁵ “Nefsinin istediğine karşı çık çünkü o bir kötülüktür. Dünyadan ayrıl çünkü kendisi bir zina yapan bir kadındır.”

ni'am-ı cennâtdan ferâğatdır. Nitekim hazret-i Resül 'aleyhi's-selâm (12) buyurur: **İ'meli'l-ferâyizi tekün 'âbid ve'rzâ bi-kıseti** (13) **İlâhi tekün zâhiden ve'zhed 'anni'd-dünyâ yuhibbûke'llâh** (14) ve'zhed **'ammâ fi-eydi'n-nâs yuhibbûke'n-nâs.**⁵⁰⁶ Ya' nî (15) ferâiz ile 'amel eyle 'âbid ol. Allâh'ın kısmetine râzî (16) olup zâhid ol. Dünyâdan zühd eyle Allâh seni (17) sevsün ve nâsuñ elinde olandan zühd eyle nâs seni **(32a)** (1) sevsün. Ol mergübü'l-makâlât ve mañbübü'l-makâmât (2) İbrâhîm Edhem hazretlerinden rivâyet olunur. Dimişler ki (3) zühd üç harfdür. Zâdur ve hâdur ve dâldur. Zâ dünyâ (4) zînetini ve hâ hevâyı ve dâl dünyâyı terkdür. Ve ba'zılar (5) dimişler ki zühd shevâtdan teğâ'üddür ve hazret-i risâletün (6) gitdügi yola gitmekdür. Nitekim hazret-i Resül 'aleyhi's-selâm (7) buyurur: **Ez-zâhidüne fi'd-dünyâ er-râğibüne fi'l-âhire** (8) **humu'l-âminüne yevme'l-kıyâmati.** Ya' nî dünyâda zâhidler âhiretde (9) râğıblardur. Anlar emînlerdür kıyâmet güninde. Ol câmi'-i (10) zühd ü taqvâ ve ol şâhib-i 'ilm u fetvâ fahr-i ehlu'llâh (11) i'l-'izâm zañr-ı meşâyîhu'l-kirâm Sırrî hazretlerinden (12) mervîdür. Dimişlerdür ki dört nesne ahlâk-ı zühddendir. (13) Helâle şükr itmek ve harâma şabr itmek ve belâ geldügi zamânda (14) bî-huzûr olmamak ve fañr ile ğınâ yanında ber-â-ber olmağdur. (15) **Ammâ zâhid:** 'Ârifler dimişlerdür ki zâhid oldur ki hazret-i (16) Resül'ün 'aleyhi's-selâm meslekine sâlik ola ve ba'zılar (17) dimişlerdür ki zâhid oldur ki shevâtdan müteğâ'id ola. **(32b)** (1) **Ammâ vera'**: {Ehl-i}'irfândan ba'zı dimişler ki vera' mubâhâtden (2) kendüyi men' itmekdür. Nitekim ol bülbül-i gülistân-ı cennet (3) ve ol tütî-i bûsitân-ı rahmet a' nî hazret-i risâlet (4) 'aleyhi's-selâm buyurur: **Lev-şalleytüm hattâ tekünü ke'l-menâyâ** (5) **şumtum hattâ tekünü ke'l-avtâr ve cerâ'd-dümü' u min-** (6) **u'yünüküm mişli'l-enhâr femâ yenfe'eküm illâ bi'l-vera'i's-şıdk.** (7) Ya' nî eger siz namâz kılsañuz hattâ iki bükülmüş olsañuz (8) ve şâyim olup kiriş gibi ince olsañuz ve gözünüñden (9) deryâ gibi yaşlar aksa aşlâ size nef' i yokdur illâ (10) vera'-ı şâdik gerekdür. Ve ba'zılar dimişler ki vera'-ı şâdik (11) sırren ü 'alâniyen zâhiren ü bâtinen hazret-i Hañ'dan havf-ı (12) tām ile havf itmekdür. Ol 'ârif-i zamâne ve ol 'âbid-i (13) yegâne Hasan-ı Başrî hazretleri dimişler ki vera'dan (14) zerre mişkâl biñ kañtâr şavm u şalâtdan hayrludur. (15) **Ammâ yañin:** Şulehâdan ba'zı dimişler ki yañin şekk (16) ü şübhe{yi} 'izâle ile ğayba taşdikdür. Nitekim hazret-i (17) Resül 'aleyhi's-selâm buyurur: **Evvel şalâh mine'l-e'immeti bi'z-zühdi ve'l-yañin** (33a) (1) ve **âñir fesâdihâ bi'l-buñli ve'l-emel.**⁵⁰⁷ Rivâyet olunur (2) hazret-i 'İsâ'ya 'aleyhi's-selâm dimişler ki şu üzerine (3) ne ile yürürsin. Anlar da buyurmuşlar ki

⁵⁰⁶ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Ankara 1993, C. 17, s. 563. İsmail Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ Müzîlü'l-İlbâs Amme İstehara Mine'l-Ehâdîsi ala Elsineti'n-Nâs*, C. 1, s. 117.

⁵⁰⁷ "Kurtuluşun ve iyiliğin ilki zühd ve doğruluktur. Fesadın sonu da umut ve cimriliktir."

īmān u yakīn (4) ile yürürem. Dimişler ki biz daḥı senüñ imānuñ gibi (5) imān getürdük. Buyurmuşlar ki çünkü imān getürdiñüz (6) yürüñ imdi. Dimişler ki yürimege kâdir degülüz. Yine (7) ḥazret-i ‘İsâ ‘aleyhi’s-selām buyurmuşlar ki ne için (8) yürimege kâdir degülsüz. Dimişler ki şunuñ mevcinden (9) kôrkaruz. Ḥazret-i ‘İsâ ‘aleyhi’s-selām buyurmuşlar ki (10) şunuñ mevcinden kôrkarusuz ya mevcün Rabb’inden (11) ne için kôrkmazsuz. Zü’n-nün-ı Mısrî ḥazretlerinden (12) ḥikāyet olunur. Dimişler ki üç nesne a’lām-ı (13) yakīndendür. Birisi her şeyde Allāh’a nazār itmekdür (14) ve birisi her emrde Allāh’a rücū’ dur ve birisi her hâlde (15) Allāh’dan isti‘ānetdür ya‘nî Allāh’dan yardım taleb (16) itmekdür. **Ammā taḳvā:** Ca‘fer-i Şādık ḥazretleri (17) dimişler ki taḳvā ḳalbünde Allāh’dan ğayrı bir şey’ (33b) (1) görmemekdür. Ebā Zer ḥazretlerinden mervīdür. Anlar (2) dimişler ki ḥazret-i Resül ‘aleyhi’s-selām buyururlar ki (3) yā Ebā Zer Allāh’dan kôrḳ ve seyyi’eyi ḥaseneye tābi‘ eyle (4) zīrā ḥasene seyyi’eyi maḥv ider ve ḥulḳ-ı ḥasene ile (5) ḥulḳlan ve ba‘z-ı müfessirīnden rivāyet olunur. (6) Anlar dimişler ki taḳvā iki kışmdur. Biri aḣl (7) ve biri fer‘dür. Taḳvā-yı aḣl imāndur ol küfrden (8) ittiḳa’dur. Taḳvā-yı fer‘ vera’dur ol zünübden (9) ittiḳa’dur. İttiḳa’ mine’l-küfr ‘azāb-ı mü’ebbedden (10) necātdur ve ittiḳa’ mine’z-zünüb ‘azāb-ı muvaḳḳatden (11) necātdur. **Ammā ekl-i ḥelāl:** Ḥükemādan ba‘zı dimişler ki (12) ekl-i ḥelāl oldur ki ekl idene dünyāda zamān lāzım (13) gelmeye ve āḥiretde ‘azāb olunmaya. Nitekim ol seyyidü’l-enām (14) ḥazret-i Resül ‘aleyhi’s-selām buyururlar ki: **Men ekele’l-ḥelāl (15) erba‘in yevmen nevvera’llāhu ḳalbehu ve ecrā yenābi’e’l-ḥikmeti min-ḳalbihi** (16) ‘alā lisānihi.⁵⁰⁸ Ya‘nî bir kimesne kırık gün ḥelāl yese Allāhu te‘ālā (17) anuñ ḳalbini nūrlandırur ve ḥikmet çeşmelerini ḳalbinden (34a) (1) diline aḳıdur. Ḥikāyet olunur ki şuleḥādan bir kimesne (2) kesb-i ḥelāl talebine Şām-ı şerīfe varup nice zamān (3) kesb-i ḥelāl taleb idüp nā-çār ḳalkup āḥir-i kār (4) tāze ot yimege meşğül oldı ḥattā ḳarnı yemyeşil (5) oldı. Bir gice vāḳi‘āsında kendüye dirler ki e’l-ān (6) ḥarāmdan ḳarnuñ şimdi şāfi oldı. **Sekizinci bāb** (7) maḥabbet ü ‘ışḳ u şevḳ u vecd ve üns (8) u ḳurb ü i‘tibār beyānındadır. ‘Āşıḳlardan (9) ba‘zı dimişler ki maḥabbet maḥbūbdan ğayrısını unutmāḳdur. (10) Ḥikāyet olunur ki bir gün bir nice kimesne Şeyḫ Şiblî (11) ḥazretlerinin şavma‘asına varup şeyḫ bunlara siz (12) kimlersüz diyicek biz senüñ eḥibbāñuzdanuz diyü cevāb (13) viricek şeyḫ bunları taşa tutup bunlar ḳaçdılar. (14) Şeyḫ bunlara didi kim eger sizüñ bize maḥabbetüñüz olaydı (15) belāma şabr idüp benden firār

⁵⁰⁸ İmam-ı Gazālî, *Kimyâ-yı Saâdet, Eksiksiz Türkçe Tercümesi*, (Haz. A. Fikri Yavuz), Çile Yayınları, İstanbul 1981, s. 227. İmam-ı Gazālî, *İhyâu ‘Ulûmi’-d-Dîn*, (Terc. Ahmed Serdaroglu), Huzur Yayınevi, İstanbul 1973, C. 2, s. 235.

itmez idüñüz. İmdi (16) bundan ma' lüm oldu ki maḥabbet miḥnetsüz olmaz imiş. (17) Nitekim {ehl-i} ' irfāndan bir mīr-zā bunı demiş:

Rübā' i:

(34b) (1) İdelden saña cānā cān maḥabbet

Muşavver oldu dilde (2) naḫş-ı miḥnet

Maḥabbet yolu miḥnet olduğıyçün

(3) Yazılır şekl-i miḥnetde maḥabbet

{Neşr}: Ve nitekim ol bülbül-i (4) bāğ-ı ma' ārif ve ol tūḫ-i gül-zār-ı ' avārif Nevāi (5) ḫāzretleri demişler:

Beyt:

Dostlar mihr ü maḥabbetniñ (6) nihālin tikmeñüz

Kim bulur yiter⁵⁰⁹ aña endüh u hicrān (7) berg ü bār

Beyt li-muḫarririhī:

Maḥabbet āteşin bir pārehendür (8) nice ten geydi

Anı şanmañ ki ancak Vāmıḫ ile Kūh-ken (9) geydi

{Neşr}: **Ammā** ' ışık: ' Āşıqlardan ba' zı demişlerdür ki (10) ' ışık libās-ı şabrı pāre pāre idüp esrārı keşf (11) ider. Erbāb-ı ḫāḫāyıkdan ve aşḫāb-ı daḫāyıkdan⁵¹⁰ ba' zı demişler ki libās-ı (12) şabrı degül belki libās-ı ḫayātı daḫı pāre pāre ider. (13) Ve ba' zılar demişler ki ' ışık ḫalbün telezzüz idüğine meylānidür. (14) Ve ba' zılar demiş ki cevher-i Rabbāni'dür zīnet u semā' ile (15) ziyāde olur. Ve ba' zılar demiş ki meyl-i irādiye vü (16) iḫtiyāriyenün ḡalebesidür ve ba' zılar demiş ki baḫḫālīn (17) içün maraz-ı ' örfidür. Nitekim demişler:

Beyt:

(35a) (1) Eger ki ' āşıḫ iseñ yāre sīne pāre gerek

Ne sīne (2) belki yürek daḫı pāre pāre gerek

{Neşr}: Ve merḫūm Ḥayālī (3) Beg demiş:

Beyt:

⁵⁰⁹ Ş nüshasında “yiterler” olarak geçmektedir. Vezin gereği “yiter” olarak düzeltilmiştir.

⁵¹⁰ ve aşḫāb-ı daḫāyıkdan H] - Ş

‘Işık bir şem‘ -i ilāhīdür benem pervānesi

(4) Şevk bir zencīrdür gönülüm anuñ dīvānesi⁵¹¹

{Nesr}: Ve bu maḥalle münāsib (5) ol k̄utb-ı ‘ālem-i rūḥānī ve ol ma‘den-i ḥikmet-i Rabbānī (6) şādık-ı kār-dīde vü muḥliş-i bār-keşīde merḥūm Akşems (7) ü‘d-dīn ḥazretlerinüñ maḥdūm-zādeleri olan ser-ḥalka-i (8) aşḥāb-ı tarīkat ve ser-çeşme-i erbāb-ı ḥakīkat Ḥamdī Çelebi (9) *Yūsuf {u} Züleyhā* sında dimişler:

Meşnevī:

‘Āşıkı şanma ki selāmet olur

(10) ‘Işkuñ evvel işi melāmet olur⁵¹²

‘Işık cāndan elini silmekdür

(11) Ma‘rifet gördüğini bilmekdür⁵¹³

‘Işkdur bī-ķarār iden felegi

(12) Çāh-ı Bābil’de bend iden melegi

Dil-i bī-‘ ışık sine t̄āğīdür

(13) ‘Işkıla olsa dost bāğīdür

Ten-i bī-‘ ışık lā-şey’-i lā-şey’

(14) Cān ki bī-‘ ışık ola olmaya ḥay

Bende idindi niçe (15) cānları ‘ ışık

Ġāret eyledi ḥānumānları ‘ ışık

(16) İbn Edhem ki terk-i Belḥ itdi

Ġayrını ‘ ışık aña telḥ itdi

(17) Kays’ı Mecnūn iden bu sevdādur

Ara yirde baḥāne Leylā’dur

(35b) (1) Lezzet-i ‘ ışık bulmasa Pervīz

Leb-i Şīrīn’den eyleyeydi girīz

⁵¹¹ Ali Nihat Tarlan, *Hayālī Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992, s. 302.

⁵¹² Naci Onur, *Yūsuf u Züleyhā, Ḥamdī*, s. 334.

⁵¹³ Naci Onur, *Yūsuf u Züleyhā, Ḥamdī*, s. 189.

(2) İçdi Ferhād ‘ ışk cāmını

Virdi Şīrīn’e cān-ı şīrīni

(3) Vāmıķ almasa ‘ ışkdan vāye

Baķmaz idi ‘ izār-ı ‘ Azrā’ya⁵¹⁴

(4) ‘ Işk kim anda olmaya telbīs

Fi’l-meşel oldı hem çü mıķnāķīs⁵¹⁵

(5) Beyt:

‘ Āşıkān her çend ki müştāk-ı cemāl-i dil-berānend

(6) Dil-berān ber-‘ āşıkān ez-‘ āşıkān ‘ āşıkterānend⁵¹⁶

{Neşr}: (7) Ve nitekim merhūm Zātī dimiş:

Beyt:

‘ Işkdan çün göñlümüz (8) bir laķza hālī ķalmasun

Zātīyā āteşsüz olmasun (9) ocağı kimsenün⁵¹⁷

Beyt:

‘ Işkdan eyleñ hāzer īy (10) reh-revān-ı rāh-ı ‘ ışk

Bir hātarlu rāhdur yüz biñ (11) belādur bend-vār

{Neşr}: Ve nitekim bu maħalle münāsib ol (12) bülbül-i bāğ-ı belāğat ve ol tūķī-i gül-zār-ı feşāħat (13) Nevāī hāzretleri dimiş:

ķıt‘ a:

Fānī-i muķlaķ olmayan (14) sālīk

Aña yoħdur ümīd-i maķşad-ı kül

ķara topraķğa (15) tökmeyen ķaķre

Andın imkān yoķ açılmaķ gül⁵¹⁸

⁵¹⁴ Naci Onur, *Yusuf u Züleyhâ, Hamdî*, s. 180-181.

⁵¹⁵ Naci Onur, *Yusuf u Züleyhâ, Hamdî*, s. 96.

⁵¹⁶ “Āşıklar, her ne kadar dilberlerin güzel yüzlerine hasret olsalar da, dilberler, âşıklara âşıklardan daha çok âşıklardır.”

⁵¹⁷ Ali Nihat Tarlan, *Zatî Divanı- II (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 233.

(16) {Neṣr}: Ve nitekim ḥazret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām buyurur: **Men ‘aṣaḩa (17) ve ‘affe ve keteme ve māte ṣehīden.**⁵¹⁹ Ya‘nī bir kimesne (36a) (1) ‘aṣıḩ olup kendüyi yaramazlıḩdan ṣaḩlayup (2) ve esrārı keṣf itmeyüp olsa ol kiṣi ṣehīd olur. (3) Nitekim tābi‘ -i nefis olanlar ḩaḩḩında dimiṣlerdür:

Rübā‘ī:

(4) Ehl-i nefṣüḩ hevāsı fāsīd olur

Anuḩ iḩün revācı (5) kāsīd olur

Bunlaruḩ zu‘m-ı fāsīdi iy yār

Her nefes (6) bā‘ iṣ-i mefāsīd olur

{Neṣr}: Ol ferīd-i dehr ve ol vaḩīd-i (7) ‘aṣr olan Muḩammed bin ‘Abdu’llāḩ el-Baḩdādī ḩazretlerinden rivāyet (8) olunur. Anlar dimiṣler ki ben Baṣra’da bir yiḩit gördüm. (9) Bir yüksek dīvār üstinden aṣaḩa nāsa baḩup dir ki (10) bir kimesne ‘aṣıḩ olup ‘ıṣḩla ölmese anuḩ ‘ıṣḩından (11) mevtsüz ḩayr yoḩdur diyüp kendüyi dīvārdan aṣaḩa atup (12) vefāt eyledi.

ḩıṩ‘a:

‘Ulemātün min-ḩalli’l-hevā fi-füādihi

(13) İzā māre’-l-maḩbūbu an yeteḩeyyera

Ve yaṣfarru mine’l-levni ba‘de iḩmirāru

(14) Ve in tes’elühü fi-‘l-cevābi teḩeyyerā⁵²⁰

{Neṣr}: Ve nitekim bu maḩalle münāsib (15) bālāda zıkr olan merḩüm ḩamdī ḩelebi *Yūsuf {u} Züleyḩā* da dimiṣ:

{Meṣnevī}:

(16) ‘Iṣḩuḩ iṣi hemīṣe efsündür

Nice Leylā ḩatında Mecnün’dur

(17) Depredür zülf-i dost zencirin

⁵¹⁸ Ali Ṣır Nevāyī, *Garāibü’s-Sıḩār*, (Haz. Günay Kut), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 517.

⁵¹⁹ İsmail Muhammed el-Aclūnī, *Keṣfū’l-Hafā Müzīlü’l-İlbās Amme İṣteḩara Mine’l-Eḩādīsi ala Elsineti’n-Nās*, C. 2, s. 262.

⁵²⁰ “Kalbinde aşkın başladığıın bir alameti vardır. Mahub, deḩişmek isterse, kızardıktan sonra rengi sararır, ona sorduḩunda cevap vermekte zorlanır.”

Yele virür ‘ uķül-i tedbîrin⁵²¹

(36b) (1) Hâl-i ‘ aşık belî karar olmaz

Çünkü ‘ aşıkda ihtiyâr olmaz

(2) Anı kim ‘ ışık eli kemân eyler

Yüzi levhinde yüz nişân eyler⁵²²

(3) {Neşr}: **Ammâ şevk**: Erbâb-ı zevk u aşhâb-ı şevk (4) dimişler ki şevk maḥbûbı zıkr olındığı vaķt kalbün (5) heyecânıdur ya‘ nî yürek oynamasıdur. Nitekim (6) ḥazret-i Resül ‘aleyhi’s-selâm buyurur: **Men iştâke ile’l-cennete sâre’e** (7) **ile’l-ḥayrât ve men eşfaķe mine’n-nâr lehiye ‘an** (8) **iş-şehvât ve men terekķabe’l-mevt cânibi’l-lezzât** (9) **ve men zehüde fi’d-dünyâ hânet ‘aleyhi’l-muşîbât.** (10) Ya‘ nî bir kimesne cennete müştâķ olsa ḥayrâta müsâra‘ a (11) ider ya‘ nî ḥayr işlemege iver ve nârdan kaçsa şehvâtdan (12) i‘ râz ider ve mevte müterâķķıb olsa lezzâtdan (13) ba‘ id olur ve dünyâdan zühd eylese müşîbâtdan (14) her nesne aḥa âsân olur. Ol pervâne-i şem‘-i (15) cemâl ve ol dîvâne-i şubḥ-ı vişâl Şeyḥ Şiblî (16) ḥazretlerinden ḥikâyet olunur. Anlar dimişler ki (17) maḥabbetün nârî ervâḥı yaķar ve heybetün nârî kulübü (37a) (1) yaķar ve şevķun nârî nüfûsı yaķar. **Ammâ vecd**: Ehl-i (2) taḥķîķ ü erbâb-ı tedķîķ⁵²³ dimişlerdür ki vecd (3) zıkr ḥalâvetinün vücûdı ķatında rûḥun ‘ aczidür (4) galebe-i şevk ihtimâlinde. Ḥikâyet olunur ki bir kimesne (5) nehr-i Fırat’dan ğusl iderken işitdi ki bir kimesne, (6) **ve emtâzû el-yevme eyyuhe’l-mucrimün**⁵²⁴ âyetini okur. Ol kimesne (7) muḥtaribü’l-hâl olup kendüyi Fırat’a atup ğarķ (8) oldı. **Ammâ üns**: Erbâb-ı ma‘ ârifden ba‘ zı dimişler ki (9) üns ķişi ezķâr ile emîn olmasıdur ebşârün rü’yetinden (10) ğâyîb olduķdan sonra. Ya‘ nî maḥbûbıyla ‘ aşık bir mertebe (11) ünsiyet taḥşîl eyleye ki görmesiyle görmemesi ber-â-ber ola. (12) Ya‘ nî maḥbûbın ‘ aşık görmedügi zamânda zıkrî dilinden (13) ve fikrî ķalbinden gitmeye. Nitekim ‘ ârifün biri bu maḥalle (14) münâsib dimiş:

Beyt li-muḥarririhî:

Şanma ‘ uşşâķun seni ķoyup (15) ide ğayra naķar

Çeşm-i ‘ aşık her neye baķsa seni görür seni

⁵²¹ Naci Onur, *Yusuf u Züleyhâ, Hamdî*, s. 208.

⁵²² Naci Onur, *Yusuf u Züleyhâ, Hamdî*, s. 193-194.

⁵²³ erbâb-ı tedķîķ H] şâhib-tedķîķ Ş

⁵²⁴ “Ve ey ğünahķârlar siz bugün şöyle ayrılın.” Yâsîn suresi 59. Âyet, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, s. 443.

(16) {Nesr}: Ve hazret-i risalet-penāh ‘aleyhi’s-selām hadiṣ-i şerīflerinde (17) buyurur: **El-a‘mālu tektübü ve’l-enfāsu teḳadde ve’l-eyyāmu (37b)** (1) **tamzī ve’r-rabbu yenzuru fe’f alū mā ṣi’tüm Allāhu bi-mā** (2) **ta‘malüne baṣīr**. Ya‘nī a‘māl yazılır ve nefesler şayılır (3) günler geçer Rab ise bu cümleye nāzırdur ne işlersenüz (4) görür. Ol zübdetü’t-tābi‘in ve kıdvetü’s-sālikin (5) sūhte-i cemāl ve teşne-i zülāl hem-nefes-i hazret-i Nebī (6) Süheyl-i Yemānī a‘nī hazret-i Üveys el-Ḳaranī’den rivāyet (7) olunur. Dimişler ki ben bir kimesne görmedüm ki ol Allāh’ını (8) bile de ğayra me’nūs ola. Ol sāye-i şefḳat ve ol (9) māye-i re’fet ‘azīze vü kerīme hazret-i Rābi‘a’dan (10) mervīdür. Dimişler ki bir kişi Allāh ile ünsiyyet taḥşil eylese (11) ol ayruḳ vaḥşet eylemez. Zīrā bir kimesne Allāh ile ünsiyyet (12) taḥşil eyleyüp Allāh ‘azīz eylese ol ayruḳ zelīl (13) olmaz. **Ammā ḳurb**: ‘Āriflerden ba‘zı dimişler ki ḳurb (14) Allāh’dan ğayrı eşyādan inḳitā’dur. Ol noḳta-i (15) esrār ve ol ḳible-i envār maḳbūlü’n-nās dāfi‘ (16) ü’l-vesvās hazret-i İbn ‘Abbās’dan rivāyet olunur. (17) Anlar da hazret-i Resūl ‘aleyhi’s-selāmdan. Anlar buyururlar ki **(38a)** (1) **Ḥaḳ te‘ālā hazret-i Mūsā’ya ‘aleyhi’s-selām vaḥy eyledi ki** (2) **yā Mūsā bir şey’ ile baḳa yakın olmazsun ki ol şey’** (3) **baḳa ḳazā’ma rızādan eḳabb ola ve daḫı bir ‘amel** (4) **işlemezsın ki ol kibrden ḥasenātuḅı boza. Ol** (5) **sefine-i baḫr-i diyānet ve ol sekīne-i ehl-i metānet** (6) **Zü’n-nūn-ı Mıṣrī hazretlerinden mervīdür. Anlar dimişler ki** (7) **bir a‘rābi gördüm Ka‘be-i şerīf’i ṭavāf ider. Naḫīf olmuş** (8) **ve beḅzi şararmış kemükleri birbirine ṭoḳunur. Ben dedüm ki** (9) **‘āşık mısın. Didi ki ‘āşıkam. Maḫbūbuḅ saḅa yakın mı yoḫsa** (10) **ıraḳ mı didüm. Didi ki yakındur. Saḅa muvāfiḳ mı didüm. (11) Didi ki muvāfiḳdur. Ben didüm ki sübhāna’llāh ḫabībūḅ** (12) **yakın ve muvāfiḳ ola ya sende bu ḫāl neyler. Didi ki bunı** (13) **işitmedüḅ mi ki ‘azāb-ı ḳurb ü muvāfaḳat ‘azāb-ı bu‘d** (14) **u muḫālefetden eşeddür. Ba‘z-ı ‘āşıklar dimişler ki** (15) **‘āşık maḫbūbına ḳarīb olmadan ba‘id olmaḳ yegdür. (16) Zīrā vişālde ihtimāl-i iftirāḳ vardır iftirāḳda** (17) **ihtimāl-i ittişāl vardır. Ol ecilden iftirāḳ yegdür. (38b)** (1) **Nitekim merḫūm Necātī Beg bunı dimiş:**

Beyt:

(2) Vişāl içinde firāḳ u firāḳ içinde vişāl

(3) Mülāḫaza ideli itmedüm vişāle ṭama^{c 525}

(4) {Nesr}: Ol bülbül-i bāḅ-ı belāḅat ve ol ṭūṭi-i gül-zār-ı feşāḫat (5) merḫūm Fevrī Efendi dimiş:

⁵²⁵ Ali Nihat Tarlan, *Necatī Beg Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992, s. 268.

Beyt:

Firāk baħrinüñ iy (6) dil kenârı olmazımış
Vişâl zevraķınıñ rûzgârı (7) olmazımış
[Belâ-yı ‘ıŝķıla āh itmeme didüm ammâ
Marîzün iñlemede ihtiyârı olmazımış]

{Neşr}: Nitekim insânı tesellî maħallinde bunu dimişler:

(8) Beyt:

İy dil kayırma şiddet-i hicrâna şabr kııl
Āħir vişâle (9) iriŝür elbette ŝağ olan

{Neşr}: **Ammâ i‘tibâr**: Ol ŝeyh-i tarikat-i (10) Rabbânî ve ol mürîd-i haķîkat-i Sübhânî ‘Aliyyü’l-Cürcânî (11) hażretleri dimişler ki i‘tibâr dünyâyı fenâ görüp (12) ve ‘âlemini mevt bilüp ve ‘imâretleri harâb görmekdür. (13) Ol ‘âftâb-ı felek-i rızâ ve ol kuţb-ı ‘âlem-i ŝafâ (14) hażret-i Ebü Derdâ’dan rivâyet olunur. Anlar dimişler ki (15) hażret-i Resül ‘aleyhi’s-selâm buyurur: **Ķad eflehe men kâne (16) sükütuhu tefekküren ve nazaruhu i‘tibâren**. Ya‘nî taħķîķ felâh buldı (17) ŝol kimesne kim sükütü tefekkür olup ve nazarı i‘tibâr (39a) (1) ola.

Ķıt‘a:

Devr-i zamânenün ‘adem-i i‘tibârına
şâhid (2) ŝiyâ‘-ı vâķı‘a-i enbiyâ yiter
‘Ammâl-i kâr-ħâne-i aħvâl-i (3) ‘âleme
Fevt-i Nebî ‘alâmet-i fevt u fenâ yiter⁵²⁶

(4) {Neşr}: Ol rükn-i rûzgâr ve ol kuţb-ı ebrâr ŝaķîķ-i (5) Belhî hażretlerinden rivâyet olunur. Bir gün ŝaķîķ (6) meķâbire varup her ķabri eliyle urup bre kezzâblar (7) diyicek ehl-i ķubür daħı ŝaķîķ’a didiler ki bu sen (8) didüğüñ söz ‘aźim sözdür niçün böyle dirsın. (9) ŝaķîķ daħı cevâb virüp didi ki size anuñçün (10) kezzâb dirüm kim dünyâda bizüm emlâķümüz ve esbâbumuz (11) ve bāğumuz ve bāğçemiz ve büstânımız ve mâlumuz ve

⁵²⁶ şeyma Güngör, *Hadikatü’s-Sü’eda, Fuzulî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 115.

nice (12) tavaramuz vardur diyü kızb iderdiñüz eger sizün (13) olsaydı şimdi elünüzden gitmez idi.

(14) Beyt li-muḥarririhî:

Ġurūr itme ḳabā-yı zer geyüp ṣāhum cihāndur bu
 Şoyarlar (15) cāmeñi ‘ üryān olursın cāme-kāndur bu
 Tefāḥūr (16) eyleme mal-i firāvān ile iy ḥāce
 Senün gibi nice (17) baykuş uçurmuş āşiyāndur bu

Beyt li-kātibihî:

(39b) (1) Görinen her gice evc-i semāda şanma mehdür bu
 Nice (2) server serinden arta ḳalmış bir külehdür bu
 Seni sen (3) şanma ancak ḥırḳa-püş olmuş bu ‘ ālemde
 Senün gibi (4) nice abdāl görmüş ḥān-ḳahdur bu

Ḳıṭ‘ a:

Senün gitmez (5) başuñdan bu hevālar
 Dimāğuş cümle toprak tolmayınca
 (6) Bu ser-gerdānlığuş pāyānı yoḳdur
 Vücūduş ser-te-ser ḥāk (7) olmayınca⁵²⁷

{Neşr}: **Tokuzuncı bāb** tahāret ü şalāt ü münācāt (8) ü du‘ ā vü ḥuşū‘ beyānındadır. Ehl-i kelām tebyīn-i merām (9) idüp dimişler ki tahāret Allāhu te‘ ālāya mevāni‘ -i ḳurbdan (10) cevārihi iḥrācdur. Erbāb-ı ma‘ ārifden ba‘ zı dimiş ki (11) dört nesneyi dört nesne ile ḡasl lāzımdur. Yüzünüzi (12) gözyaşıyla ve dilünüzi Ḥālīḳ’uñ zikriyle ve ḳalbünüzi (13) Allāh’uñ ḳorḳusuyla ve günāhuñuzu efendüñüze tevbe etmek (14) ile. Ḥāşıl-ı kelām budur ki tahāret bedeni televvüṣāt-ı (15) dünyeviyyeden pāk ü pākize itmekdür. Ol imām-ı şāhib- (16) şadr ve ol hümām-ı ‘ āli-ḳadr Ebu’l-Leys ḥazretleri (17) *Būstānū’l-‘Ārifin* nām kitābında dimişler ki Ḥāk sübhānehu (40a) (1) ve te‘ ālā ḥazret-i Mūsā’ya ‘ aleyhi’s-selām vaḥy idüp dimişler ki (2) ya Mūsā saña bir muşibet irişse tahāret u vuzū (3) ile bulunmaduş ḥālde, kimesneden bilme illā anı kendü (4) nefsünden bil.

⁵²⁷ Yaşar Çalışkan, *Lāmi’i-zāde Abdullah Çelebi, Latifeler*, s. 155.

Kıt‘a:

Hār-ı fakrile künc-i zilletde

(5) Dāmen-i ‘ayşuñ olsa ger şad-çāk

Tāhir ol dāyimā (6) ki āb-ı vuzū

Hadeş-i fakrdan ider seni pāk⁵²⁸

{Neşr}: Ve ba‘z-ı (7) ehl-i ma‘rifet dimişler ki tahāret ü vuzūya bir kimesne (8) müdāvemmet eylese Hāq te‘ālā ol kimesneyi yedi haşlet (9) ile mu‘azzez u mükerrem eyleye. Evvelkisi budur ki Hāq te‘ālā (10) melā’ikeyi anuñ şöhetine terğib eyleye ve ikincisi kalem-i şevāb (11) yazmağdan ašlā kurumaya ve üçüncüsü cemī‘-i a‘zā (12) vü cevārihi tesbīh eyleye ve dördüncüsü tekbirü’l-iftitāh (13) fevt olmaya ve bişüncüsü uyuduğı vaqt Allāhu te‘ālā (14) melā’ike gönderüp şerr-i şakāleynden hıfz eyleye ve altıncısı (15) Hāq te‘ālā aña sekerāt-ı mevti āsān eyleye ve yedüncüsü (16) mā-dām ki tahāret vuzū ile olur Allāh’uñ hıfz u emānetinde (17) ola.

Kıt‘a:

Uçmağa cennete vuzū vü şıyām

(40b) (1) Birisi bāl oldu {vü} birisi per

Cünd-i şeytān (2) ile muhārebeye

Birisi tiğ-i tiz⁵²⁹ u biri siper⁵³⁰

{Neşr}: **Ammā** (3) **şalāt**: Ol bāğ-ı belāgatüñ bülbülü ve büstān-ı risāletüñ (4) güli habīb-i Hudā a‘nī hazret-i Muḥammed Muştafā ‘aleyhi’s-selām (5) buyururlar ki: **İzā vaża‘a’l-mü’min kademehu ‘ale’ş-şirāt** (6) **kāla’llāhu te‘ālā li-hazeneti cehennem ve’n-nār eb’idümen** (7) **kāne li-sāciden**. Ya‘nī kaçan mü’min ayağını şirāt (8) üzerine vaż‘ eylese Hāq sübhānehu ve te‘ālā hazene-i (9) cehennem u nāra emr idüp diyeler ki irāğ oluñ (10) şol kimesneden ki başa secde iderdi.

Nazm:

(11) Kime terk-i ‘ibādet olsa ‘ādet

⁵²⁸ Ahmet Sevgi, “Azmi’nin Hadis-i Erba’in Tercümesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Konya 2001, S. 9, s. 115.

⁵²⁹ tiğ-i tiz H] tiğ u tiz Ş

⁵³⁰ Ahmet Sevgi, “Azmi’nin Hadis-i Erba’in Tercümesi”, s. 115.

Tutar cānda kesel (12) albde asāvet
 Vuzū iun eline alsa barda
 (13) Yanında Őyle sengīndūr ki bir a
 Namāza ad (14) ider olsa varup Őor
 Ki mescid aa maŐerdūr (15) ezān Őūr⁵³¹

{NeŐr}: ‘Āriflerden biri rivāyet idüp (16) dir ki bir ubān gōrdüm kendū namāzda iken
 (17) oyunlarını urd gūderdi. Namāzdan fāri (41a) (1) olıca ben didüm ki urd ile
 oyun nice muŐālaa iderler. (2) ubān cevāb virüp didi ki rā‘ ī Rabb-i anem ile muŐālaa
 (3) idicek urd ile oyun daı muŐālaa itmek muarrerdūr. (4) Nitekim buyurulmuŐdur:
EŐ-Őalātu ‘imādū’d-dīn femen eāmea (5) aāme’d-dīn ve men hedemehā hedemū’d-dīn.⁵³²
 Ya‘ nī Őalāt dīnū (6) diregidūr. Bir kimesne Őalātu turgursa dīni turgurur (7) bir kimesne
 Őalātu yısa dīni yımıŐ gibidūr. Ne‘ ūzū bi’llāhi (8) min-zalik.⁵³³

ı‘ a li-muarririhī:

Bī-namāza namāz ılmadan
 (9) Terk-i Şehr u vaan olur āsān
 İki rek‘ at namāz (10) yūdūr aa
 Līk dūnyā yūkin eker her ān⁵³⁴

ı‘ a:

(11) Hālī olma ‘ibādet-i Hā’dan
 Dehr-i fānīde tā ölince Őaın
 (12) Emr-i Hā’dur ‘ibādet it dāyım
 ‘Ālem ire Őaa gelince yaın⁵³⁵

(13) {NeŐr}: Bundan ma‘lūm oldı ki Őalāt olmayıca dīn olmazımıŐ (14) hemān kiŐiye
 lāzım olaca Őalāt imiş.

⁵³¹ Yaşar alışkan, *Lāmi’i-zāde Abdullah elebi, Latīfeler*, s. 296.

⁵³² İsmail Muhammed el-Aclūnī, *KeŐfū’l-Hafā Müzīlū’l-İlbās Amme İŐtehara Mine’l-Ehādīsī ala Elsineti’n-Nās*, C. 2, s. 31.

⁵³³ ‘‘Ondan Allāh’a sıınıyoruz.’’

⁵³⁴ Bu kıt’a, hatalı olarak ‘kıt’a li-muarririhī’ baŐlıı altında verilmiştir. Kıt’a, Lāmi’i-zāde Abdullāh elebi’ye aittir. Yaşar alışkan, *Lāmi’i-zāde Abdullah elebi, Latīfeler*, s. 297.

⁵³⁵ Azmī Pīr Mehmed, *Enīsū’l-Ārifn*, Sūleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal 474, vr. 8b.

Kıt'a:

(15) ' Ākilsen eger **irci'ī**⁵³⁶ nidāsın sesle

Rıhletde saña (16) yoldaş olanı besle

Bu fānī cihān kimseye qalmaz bāķī

(17) Bāķīye dūrüş bāķīye sözüme esle

Beyt:

Bu söze cāndan **(41b)** (1) eyle i' timādı

Namāz oldu sarāy-ı dīn ' imādı⁵³⁷

(2) {Neşr}: **Ammā münācāt**: Erbāb-ı hācāt ve aşhāb-ı münācāt dimişler ki: (3) **El-münācāt** 'arzu mā-fi'l-fu'ād 'alā-Rabbi'l-'ibād. Ya' nī qalbünüzde (4) olan nesne hāzret-i Hāķ'a 'arzdur. Nitekim hāzret-i (5) Resül 'aleyhi's-selām buyurur: **Lev-'alime'l-muşallī men yünāci me'l-tafete**. (6) Ya' nī tā' at u 'ibādet iden kimesne qanğı kimesne āzābdan (7) necāt bulduğın bileydi münācāta iltifāt itmeyeydi. (8) Hikāyet olunur ki bir a' rābī hāzret-i Resül'ün 'aleyhi's-selām (9) qabr-i şerīfine gelüp didi ki yā Rabbī çü dostuñ mezārında (10) kul āzād itmege emr itmişdün. Bu ise hābībün qabri ben (11) isem kuluñ. İmdi hābībün hürmet ü 'izzetine beni āzād (12) eyle diyicek cānib-i Hāķ'dan na' rā geldi ki seni ben çoqdan (13) āzād eyledüm. Yiryüzinde olan kullarımı niçün murād idinmedün (14) eger benden isteseydün cümlesini āzād iderdüm tā ki bilsünler (15) hābībüm benüm qatımda nice 'azīz ü mükerremdür. **Ammā du'ā**: Aşhāb-ı (16) leṭāyifden ba' zı dimişler ki du'ā refi' ü'd-derecāta ref'-i (17) hācātdur. Nitekim hāzret-i Resül 'aleyhi's-selām buyurur: **Şelāşe da'vāt (42a)** (1) **müstecābātün lā-şükre fihünne da'vetü'l-vālid 'ale'l-veled ve (2) da'vetü'l-misāfir ve da'vetü'l-mazlüm**.⁵³⁸ Ya' nī üç du'ā (3) müstecāb olmasından şekk yoqdur: Biri babanuñ oğlına (4) itdüğü du'ā ve biri misāfirün du'ā sı ve biri mazlümüñ (5) du'ā sıdır. Leyş nām kimesneden hikāyet olunur. Anlar dimişler ki (6) 'Uķbe bin Nāfi' nām kimesneyi evvel a' mā gördüm şonra gözleri (7) açılmış gördüm. Su'al eyledüm baña didi ki vāķi' amda hāzret-i (8) Resül'i 'aleyhi's-selām gördüm baña didi ki: Di **Yā Karīb yā**

⁵³⁶ "Sen O'ndan razı, O da senden hoşnut olarak rabbine dön." Fecr suresi 28. Âyet, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 592.

⁵³⁷ Yaşar Çalışkan, *Lâmi'î-zâde Abdullah Çelebi, Latifeler*, s. 296.

⁵³⁸ *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, (Terc. Osman Zeki Mollamehmetoğlu), Yunus Emre Yayınevi, İstanbul 1981, C. 3, s. 534.

Mucîb (9) **yâ Semî' a'd-du'â ve yâ Laţîf limâ yeşâ.**⁵³⁹ Ben de didüğüm gibi hemân (10) gözlerüm yine başa redd olındı. **Ammâ huşû'**: Cüneyd-i Bağdâdî (11) hazretleri dimişler ki huşû' 'Allâmü'l-ğuyûba tezellül-i kulûbdur. (12) Anuñ eşeri cevârihi hıfz itmekle zâhir olur. İbn 'Abbâs (13) hazretlerinden mervîdür. Dimişler ki huşû' oldur ki yemîn (14) ü yesârını gözetmeyüp secde mevzi' ine nazâr itmekdür. İbn (15) Süleymân'dan rivâyet olunur. Dimişler ki eger bir kimesne kalbi (16) huşû' üzre olup gözi yaşın ağduğın isterse (17) ol kimesne yarım qarınla yisün içsün. **Onıncı bâb (42b)** (1) zekât ü şadağa beyânındadır. **Erbâb-ı 'aql u aşhâb-ı** (2) naql dimişlerdür ki zekât Hakk'ın rızasını talebdür (3) ve halkın nefsinün rāhatıdır ve mālını hıfzdur. Nitekim (4) hazret-i Resûl 'aleyhi's-selām buyurur: **Huzû emvāleküm bi'z-zekāti** (5) **ve dāvū emrazeküm bi's-şadağa vestakbil** (6) **i'l-belāyā [bi'd-du'â ve's-şadağa.]**⁵⁴⁰ Ya' nî mällarunuzu zekât ile hıfz eyleñ ve (7) hastalarunuzu şadağa ile 'ilâc eyleñ ve emvâc-ı belâyı (8) istiķbâl eyleñ [du'â ve tazarru' ile]. Zekātın şevâbı cennetdür dimişler. (9) Hikâyet olunur ki bu hadîş-i şerîfi bir kâfir işidüp (10) mālınun zekâtını virüp eger hazret-i Resûl 'aleyhi's-selām sözinde (11) toğru ise müslümân olayın ve illâ kılıc ile varup katl (12) ideyin diyü 'ahd eylemiş. Meger Mısr'da ol kâfirün ticâretde (13) bir şerîki olup Mısr'a ticârete giderken yolda harāmiler (14) kâfileyi başup âdemlerin katl idüp mälların ğâret idicek (15) kâfir bunu işidüp Resûl hāşâ sözinde kâzib imiş (16) varayın seyf ile katl ideyin dir iken şerîkinden mektûb (17) gelüp biz kâfilenün önünde iken devemüz ağsayup **(43a)** (1) biz ardında çalup harāmiler kâfileyi başup ğâret (2) idüp biz gerüde bulunmağla çurtulduğ diyü yazılmış (3) göricek hemân ol sâ'at imāna gelüp müslümân (4) oldı. **Ammâ şadağa:** {Ehl-i} 'irfândan ba'zı dimişler ki (5) şadağa habîb-i fânîninün maħbûb-ı bākîye hedâyâsıdır. (6) Nitekim hazret-i Resûl 'aleyhi's-selām buyurur: **Taşaddakū** (7) **fe inne's-şadağate fekkākū 'ani'n-nār.**⁵⁴¹ Ya' nî taşadduk eyleñ (8) taħkîken şadağa nârdan halâşdur ve dağı buyururlar ki: (9) **İnne's-şadağate tuţfi ğazabe'r-Rab ve tedfe'ü mîtet** (10) **e's-sü'.**⁵⁴² Ya' nî taħkîken şadağa Allāh'ın ğazabını söyündürür (11) ve dağı yaramazlığı def' ider. Ve ba'z-ı 'ulemâdan rivâyet (12) olunur ki efzâl-i a' māl iki şeydür: Birisi çarnı (13) çoymuş kimesneyi şıyām ile acıkdurmağdur ve birisi (14) çarnı ac olanı ta'âm ile çoyurmağdur. Ve dağı şadağa (15) belâyı redd ider 'ömri ziyâde ider. Nitekim hadîş-i şerîfde (16) buyurılır: **Eş-şadağa**

⁵³⁹ “Ey, (kullarına) yakın olan, onların dualarını kabul eden, işiten, lütuf sahibi olan.”

⁵⁴⁰ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Ankara 1988, C. 7, s. 322.

⁵⁴¹ İsmail Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ Müzîlü'l-İlbâs Amme İştihara Mine'l-Ehâdisi ala Elsineti'n-Nâs*, C. 1, s. 305.

⁵⁴² İsmail Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ Müzîlü'l-İlbâs Amme İştihara Mine'l-Ehâdisi ala Elsineti'n-Nâs*, C. 2, s. 22. İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, C. 10, s. 25.

terüddü'l-belâ' ve tezîdü'l-ömr.⁵⁴³ Ya' nî şadağa (17) belâyı redd ider 'ömri ziyâde ider. Ve dağı buyurulmuşdur: (43b) (1) **Tedâriku'l-gümûme'l-mâziyeti ve'l-humûme'l-müstakbeliyeti el-mevkı'ati**(2) **bi's-şadamat yekşifu'llâhu 'anküm zarraküm ve yenşurküm 'alâ-** (3) **a'dâ'ikim ve yüşebbit aqdâmeküm 'inde's-şedâid.** Ya' nî geçmiş (4) gamlaruñuzu ve gelecek hemlerüñuzi şadağa ile tedârik (5) eyleñ tâ ki Allâhu te'âlâ sizden yaramazlığı keşf eyleye (6) ve düşmanlaruñuz üzerine nuşrat eyleye ve şedâid (7) katında aqdâmuñuzu şâbit eyleye. Rivâyet olunur ki (8) bir hatunuñ oğlancığı beşikde iken bir arslan beşikden (9) alup giderken meger bir sâ'il kapuya gelüp su'âl idüp (10) hatun bir çörek virüp sâ'il çöregi alduğı gibi arslan (11) ağızından oğlancığı bırağup gitdi. Oğlancık ağlamağa (12) başladı hatun hâle vâkıf olıcağ oğlancığı gelüp (13) emzirmeğe başladı. **On birinci bâb şavm u cû'** (14) u riyâzet beyânındadır. {Ehl-i}'irfândan ba'zı dimişlerdür ki (15) şavm günâhı öldürür kalbi ihyâ ider. Ol mahrem-i harîm-i (16) celâl ve ol hem-dem-i nesîm-i vişâl Zü'n-nün-ı Mısrî (17) hazretlerinden hikâyet olunur. Dimişler ki ben toymadum (44a) (1) aşlâ illâ 'işyân eyledüm ve 'işyân itmeğe himmet eyledüm (2) tâ 'işyân itmeğe himmet itmeyicek toymadum. Nitekim (3) hazret-i Resûl 'aleyhi's-selâm buyurur: **İnna'llâhu te'âlâ mâ'idetihî** (4) **mâ lâ-'aynun ra'et ve lâ-üzünun semî'at ve lâ-haţar 'alâ-kalbi** (5) **beşer lâ-yak'ud 'aleyhâ ille's-şâ'imûn.** Ya' nî Allâhu te'âlâ (6) için mâ'ide vardır kim gözler görmemiş ve kulaklar (7) işitmemiş ve kalb-i beşere dağı aşlâ hutür itmemiş (8) bu mâ'ideye kimesne oturmaz illâ şâyim olanlar oturur (9) ve bir hadîş-i âherde dağı buyurulmuşdur: **Nevmü'l-'âbdi's-şâyim** (10) **'ibâdetün ve nefsehü tesbîh ve du'â'ühü müstecâb ve 'ameluhu** (11) **muzâ'ef ve inne li-küllî şey'in bâben ve bâbü'l-'ibâdeti's-şavm.**⁵⁴⁴ (12) Ya' nî 'âbid-i şâyimüñ uyğusu 'ibâdetdür ve nefesi tesbîhdür (13) ve du'ası müstecâbdur ve 'ameli muzâ'afdur. Tahkîken her şeyüñ (14) kapusu vardır 'ibâdetüñ kapusu şavmdur. 'İbâdetüñ (15) kapusu şavm olmağa bâ'ış budur ki muhaqqak şavm shehvâtı (16) kesr ider ve kulübı nûrlandırur ve 'ibâdete teveccüh (17) ü duhûl hâşıl ider ke-ennehu kapusu menzilesine oldu. (44b) (1) Nitekim ulular dimişler:

Beyt:

Şamt u cû' u seher (2) u 'uzlet zıkr be-devâm

⁵⁴³ İsmail Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ Müzîlü'l-İlbâs Amme İştihara Mine'l-Ehâdisi ala Elsineti'n-Nâs*, C. 2, s. 23.

⁵⁴⁴ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Ankara 1990, C. 9, s. 419.

Nā-tamāmān-ı cihān-ra bekuned (3) kār-ı tamām⁵⁴⁵

{Neşr}: Ol rükn-i cihān ve zeyn-i zamān İmām-ı Ğazzālī (4) ḥazretleri *İhyāi ‘Ulūm* nām kitābında buyurmuşlar ki (5) şavm Allāh’uñ düşmenlerine qahrđur. Zīrā vesīle-i (6) şeytān şehevātdur taqāwī-i şehevāt olmaz illā ekl (7) ü şürb ile olur. Nitekim ḥazret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām (8) buyurur: **Li-küllü şey’in zekāt ve zekütü’l-cesed eş-şiyām.**⁵⁴⁶ (9) Ya’ nī her şey’in zekātı vardır cesedüñ zekātı şiyāmdur. (10) Ol bedreka-i maqāmāt ve ol āyine-i kerāmāt Muḥammed bin (11) Yemānī ḥazretleri buyururlar ki biş nesneyi biş (12) kimesneden su’āl eyledüm: Evvelkisi eṭibbādan edviyelerüñ (13) şefiği nedür ve ikincisi ḥükemādan taleb-i ḥikmete ehven-i (14) eşyā nedür ve üçüncisi ‘ābidlerden Allāh’uñ ‘ibādetine (15) enfa’-ı eşyā nedür ve dördüncüsü zühhāddan zühde (16) aqvā-yı eşyā nedür ve bişincisi mülükdan idāmuñ (17) ve ağdiyenüñ ḥıfz-ı umūra atyebinden. Cümlesi cū’ ve kılllet-i (45a) (1) ekldür diyü cevāb virdiler. Şavm ‘aqlı vü qalbi nūrlandırur (2) zīrā mi’deyi mekūlātđan ve nefsi şehevātđan ve tecāvīfi (3) fużalātđan ḥālī eyler. **Ammā cū’**: Erbāb-ı riyāzātđan ba’zı (4) dimişler ki cū’ fütūḥ müṭāla’asıyla rūhuñ taşfiyesidür. (5) Nitekim ḥazret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām buyurur: **Eş-şeytān yecrī (6) min-benī Ādem bi-ceryi’d-dem elā faziyyuķu’l-cāriye bi’l-cū’i (7) ve’l-‘aṭaş.**⁵⁴⁷ Ya’ nī şeytān-ı ‘aleyhi’l-la’ ne benī Ādem’de qan (8) mecrāsına cārī olur. İmdi āgāḥ ol ki cārī (9) olduğı yire cū’ u ‘aṭaş ile müzāyāka viresin. (10) Ol mālīk-i deryā-yı himem ve ol sālīk-i beydā’-ı kerem Bişr bin (11) Ḥārīş ḥazretlerinden rivāyet olunur. Dimişler ki cū’ (12) fu’āda şafā virüp hevāyı öldürür ve ‘alem-i defāyini irāş (13) ider. Nitekim ḥazret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām buyurur: **El-cū’ u āfetün vāḥidün (14) ve me’ ḥāseb’ün rāḥa ve eş-şeb’ü rāḥatün vāḥide ve ma’ ḥā (15) seb’üne āfe.** Ya’ nī açluķ bir āfetdür yanınca yetmiş rāḥatı (16) vardır ve tokluķ bir rāḥatdır yanınca yetmiş āfeti vardır. (17) **Ammā riyāzet**: Erbāb-ı ‘ināyet ve aşḥāb-ı hidāyet (45b) (1) dimişler ki riyāzet qalbūñ ve qālībuñ qaydıdır naşīḥat (2) {ü} istikāmetle. Ba’z-ı ehl-i ma’ārif dimişler ki riyāzet (3) ḥāl-i mezmūmeyi ḥāl-i maḥmūde ile istibdāldür. Ḥikāyet olunur ki (4) ol müte’atış-ı zülāl-i vişāl⁵⁴⁸ ve ol müteşevvik-i cemāl-i lā-yezāl (5) ve ol mürşid-i rāḥ-ı ḥaķīqat ve ol şem’-i meclis-i tarīkat (6) olan Ebū Ḥanīfe ḥazretlerinüñ

⁵⁴⁵ “Suskunluk, açlık, uykusuzluk, insanlardan uzaklaşma ve devamlı zikir; bunlar cihānın yarım kalan işlerini tamama erdirirler.”

⁵⁴⁶ *Sünen-i İbni Māce Tercemesi ve Şerhi*, (Terc. Haydar Hatipoğlu), Kahraman Yayınları, İstanbul 1983, C. 5, s. 10.

⁵⁴⁷ İsmail Muhammed el-Aclūnī, *Keşfü’l-Hafā Müzīlü’l-İlbās Amme İştēhara Mine’l-Eḥādisi ala Elsineti’n-Nās*, C. 1, s. 221.

⁵⁴⁸ müte’atış-ı zülāl-i vişāl H] müte’atış-ı āb-ı zülāl Ş

ta' amı kuş ta' amı gibi (7) imiş. Dāyimā riyāzet üzre imişler. Nitekim {ehl-i} ' irfāndan (8) birisi bu beyti dimiş:

Beyt:

Hemī āyed ez-Ḥaḫ nidā muttaşıl

(9) Tecū' a terānī tecerred taşıl⁵⁴⁹

{Beyt}:

[Zenem āteş-i ' ışık der-kāyināt

Neyem men zi-āb u neyem men zi-gil]⁵⁵⁰

Beyt:

Tecū' a terānī tecerred taşıl⁵⁵¹

(10) Beni ister iseñ yimekten kesil

{Neşr}: **On ikinci bāb** ḥac u ' umre (11) vü ḥuccāc beyānındadır. Ba' z-ı aşḫāb-ı şafā ve erbāb-ı vefā (12) dimişlerdür ki ḥacc esbāb-ı rāḫatı ḫaḫ' ve ebvāb-ı ḫāceti (13) fetḫdür ve daḫı ba' zılar dimişler ki ḥacc ḫalḫdan i' rāz (14) ve Ḥaḫḫ'a iḫbāldür. Nitekim merḫūm Yaḫyā Beg dimiş:

Beyt:

(15)Kime kim Ka' be naşīb ola Ḥudā raḫmet ider

Her kişi sevdüğünü (16) ḫānesine da' vet ider⁵⁵²

{Neşr}: **Ammā ' umre**: Erbāb-ı kerāmet ve aşḫāb-ı (17) velāyet dimişler ki ' umre farzdan ve nāfileden {ve} zekātdan **(46a)** (1) şonra şadaḫa gibidür. Ḥaberde vārid olmışdur ki Maḫām-ı (2) İbrāḫim ve Rūkn-i Yemānī ve Ḥacerü'l-esved ḫazret-i Resül'e ' aleyhi's-selām (3) diyeler ki bizi ziyāret idenlere⁵⁵³ sen şefā' at eyle (4) biz sizi ziyāret idenlere şefā' at iderüz. Ol (5) vāşıta-i evliyā ve ol vesīle-i aşfiyā ḫazret-i Ebu'd-Derdā (6) dimişler ki ben işitdüm ḫazret-i Resül ' aleyhi's-selām buyurdılar ki (7) Beytü'l-ḫarām'a yüriyü yüriyü varup ziyāret idenlere Ḥaḫ te' ālā (8) ' azāb itmez. **Ammā ḫuccāc**: Ol müfti-i velāyet

⁵⁴⁹ “Allā'tan her zaman ‘Beni görmek istersen acıkmalısın’ nidası gelir. “

⁵⁵⁰ “Aşkın ateşini kâinata vurayım, ben su ve çamurdan değilim.”

⁵⁵¹ “Beni görmek istersen acıkmalısın.”

⁵⁵² Mehmet Çavuşoğlu, *Yahya Bey, Divan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977, s. 328.

⁵⁵³ İdenlere H] itmeyenlere Ş

ve ol mehdî-i hidâyet (9) Süfyân-ı Şevrî hazretleri demişler ki ‘Abdu’llâh bin Ca’fer (10) hac eyledi yanınca otuz nefer kimesne yayan bilece hac eyledi. ‘Arafât’a (11) gelüp vaqfeye turup otuz kul âzâd eyledi ve otuz biñ aqçe (12) dağı i’tâ idüp didi ki ben sizi Allâh için âzâd eyledüm (13) ola ki beni de Haq sübhânehu ve te’âlâ nâr-ı cehennemden âzâd eyleye. Hikâyet (14) olunur ki Bâyezîd-i Bestâmî hazretleri hâlet-i nez’ de kendü (15) dervîşlerinden birisi {ni} çağırdup didi ki bâzâra var (16) seksen yaşında bir kul şatun al gel âzâd ideyin ola ki (17) Haq te’âlâ beni de nâr-ı cehennemden âzâd eyleye. Dervîş dağı (46b) (1) bâzâra varup esircilerden seksen yaşında kuluñuz (2) var ise şatun alayın diyicek esirciler ta’yîb (3) idüp seksen yaşında kul olur mı elbette âzâd olur cevâbın (4) viricek dervîş gelüp hazret-i şeyhe mâ-vaq’ ayı taqrîr itdükde (5) hazret-i Bâyezîd yüzün yire sürüp yâ Hâlîkî yâ Mevlâyî (6) senün kullaruñ seksen yaşında bir kulu kullanmağdan ‘âr (7) idüp âzâd iderlerimiş. Sen hod bir kerîm ü raḥîm efendisün (8) ben de senün seksen yaşında bir ‘aşî kuluñam sen de beni nâr-ı (9) cehennemden âzâd eyle diyü tazarru’ u niyâz idicek cânib-i (10) gaybdan nidâ geldi kim yâ Bâyezîd ben seni nâr-ı cehennemden çokdan (11) âzâd eyledüm ve hadîş-i şerîfde vârid olmışdur ki: **Men ‘aneḳa (12) ḥaccen ev gâziyen feke’ennemâ ‘âneḳa elfe nebiy’**. Ya’ nî bir kimesne (13) ḥaccdan ve gâzâdan gelen kimesne ile ḳocuşsa biñ peygamber ile (14) ḳocuşmağ gibidür. Rivâyet olunur ki bir a’râbî hazret-i (15) Resül’ün ‘aleyhi’s-selâm mezâr-ı şerîflerinde turup didi ki yâ Rab mezâr-ı (16) aḥbâbda kul âzâd itmege emr itmişdün. Bu mezâr ḥabîbüñ mezâridur (17) ben isem kuluñam imdi beni faẓluñdan âzâd eyleyüp nârdan (47a) (1) ḥalâş eyle. **On üçinci bâb** cihâd ü mücâhede vü müşâhede (2) vü mükâşefe bayânındadır. Ol sultân-ı tarîkat ve ol (3) bürhân-ı ḥaḳîkat şem’ -i cem’ -i millet bezm-i cem’ -i ümmet hazret-i (4) Şeyḫ Şiblî demişler ki cihâd ikidür. Biri zâhirî ve biri (5) ḥaḳîkîdür. Cihâd-ı zâhirî budur ki Allâh’uñ düşmenleriyle ola (6) ve cihâd-ı ḥaḳîkî budur ki Allâh’uñ gayrıdan sırrı taşfiyedür. Nitekim (7) hazret-i Resül ‘aleyhi’s-selâm buyurur: **Mâ min-ḳaṭretun aḥebbe ilâ’llâh min-ḳaṭretu (8) dem’ in min-ḥaşyeti’llâh ev ḳaṭretu demin urîḳa fi-sebîli’llâh.**⁵⁵⁴ (9) Ya’ nî Allâhu te’âlâya sevgülü bir ḳatre yoğdur gözyaşı ḳatresinden (10) gayrı Allâh ḳorḳusından {ve} dağı bir ḳatre sevgülü ḳan yoğdur (11) Allâh yolında aḳan ḳanuñ bir ḳatresi gibi. Hikâyet olunur ki (12) Ḳuteybe bin Müslim Buḫara memleketin fethe çıkup Ceyḫun kenârına (13) gelüp gördi ki ‘asker-i İslâm-ı zafer-rehber geçmesünler diyü küffâr-ı (14) ḥâk-sâr sefinelerin almışlar. Hazret-i Ḳuteybe du’â idüp didi ki (15) yâ Rab sen bilürsin ki ben senün dînünjî ‘azîz itmege cihâda çıkıdum (16) eger eyle degül ise beni bu nehre garḳ eyle diyüp atını

⁵⁵⁴ *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, C. 3, s. 210 – 211.

sürüp (17) aşhâbı ile Ceyhun'ı geçüp gitdiler. **Ammâ mücâhede:** Erbâb-ı tarîkat (47b) (1) ve aşhâb-ı haqqîkat dimişler ki mücâhede nefsün shevâtdan (2) yularıdır ve menâhî vü şübehâtdan kalbi nez' dür. Nitekim (3) hazret-i Resül 'aleyhi's-selâm buyurur: **Efzâlü'l-cihâd ve a'zemuha cihâd** (4) **ü'n-nefs.**⁵⁵⁵ Ya' nî cihâduñ artuğı ve katı büyügi nefis ile cihâddur. (5) Ba' z-ı {ehl-i}' irfândan rivâyet olunur. Dimişler ki cihâd dört (6) şıfâtdur biri kâfir-i bâtın ile cihâddur. Nitekim Qur'an'da (7) Haq sübhânehu ve te'âlâ buyurur: **İnne's-şeytâne leküm 'aduvvün fettehizühü** (8) **'aduvven.**⁵⁵⁶ ve biri kâfir-i zâhir ile cihâddur. Nitekim Furkân-ı (9) Kerîm'de buyurulmuşdur: **Tecâhidüne fi-sebîli'llâh.**⁵⁵⁷ ve biri 'ilm ü (10) hüccet ile ve aşhâb-ı bâtıl ile cihâddur. Nitekim Qur'an-ı (11) 'azîmde buyurılır: **Ve câdilhum bi'l-letî hiye ahsenu.**⁵⁵⁸ ve biri (12) nefis-i emmâre bi's-sü' ile cihâddur. Nitekim Furkân'da buyurılır: (13) **Ve'z-zeyne câhedü finâ lenehdiyennehum sübülnâ.**⁵⁵⁹ Nitekim ba' z-ı (14) {ehl-i}' irfân cihâd haqqında dimişler:

Ġazel:

Haq katında yücedür mertebe-i (15) ehl-i cihâd
 'Arş u kürsî toludur menkabe-i ehl-i cihâd
 (16) Tengdür atlarınınuñ 'adüvvine meydân-ı felek
 Ceng için 'arz (17) olıcaq kevkebe-i ehl-i cihâd
 Dem u nuḡkı bularuñ qadr ü şeref bulsa nola
 (48a) (1) Hâk u hûn içredürür maştaba-i ehl-i cihâd
 Yiryüzinde (2) tıruban kapladı mülk-i melegi
 İştıfâ⁵⁶⁰ zikri gibi deb-debe-i (3) ehl-i cihâd
 Alıcaq hamd livâsın eline şâh-ı rüsül

⁵⁵⁵ İsmail Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ Müzîlü'l-İlbâs Amme İştéhara Mine'l-Ehâdîsi ala Elsineti'n-Nâs*, C. 1, s. 424 – 425. İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Ankara 1988, C. 5, s. 19.

⁵⁵⁶ “Şüphe yok ki şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman bilin.” Fâtır suresi 6. Âyet, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 434.

⁵⁵⁷ “Allâh yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad edersiniz.” Saff suresi 11. Âyet, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 551.

⁵⁵⁸ “Onlarla en güzel yöntemlerle tartış.” Nahl suresi 125. Âyet, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 280.

⁵⁵⁹ “Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarf edenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz.” Ankebut suresi 69. Âyet, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 403.

⁵⁶⁰ “Melekler şöyle demişti: “Ey Meryem! Allâh seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün eyledi.” Âli İmrân suresi 42. Âyet, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 54. “Allâh onu sizin için seçti, kendisini ilimde ve bedende daha güçlü kıldı.” Bakara suresi 247. Âyet, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 39.

Olur (4) ol günde ‘ayān mertebe-i ehl-i cihād⁵⁶¹

{Neşr}: Ve ba‘z-ı ‘ulemādan (5) rivāyet olunur ki cihād iki kısmdur. Biri farz-ı ‘ayndur (6) ve biri farz-ı kifāyedür. Farz-ı ‘ayn oldur ki her kişiye (7) iķāmeti lāzımdur ba‘zılardan iķāmetle sāķıt olmaz (8) imān ve vuzū vü şalāt ve şavm ve zekāt ve cenābetden (9) iķtisāl ve hayz u nifāsdan ğusl itmek gibi. Farz-ı (10) kifāye oldurur ki müslimānden bir⁵⁶² cemā‘ate iķāmeti lāzım olur (11) bāķi cemā‘atden iķāmetle sāķıt olur ħazret-i Resūl’e (12) ‘aleyhi’s-selām şalavāt, aĝsırana du‘ā ve namāz-ı meyyit ve redd-i selām (13) gibi. Ammā farz-ı ‘ayn a‘dānuĝ hucūmı zamānında cihāda (14) varmayanlar fāsık olurlar. Ammā farz-ı kifāye a‘dānuĝ hucūmı (15) olmayıcaķ ba‘z-ı cemā‘atden varıcaķ ba‘z-ı cemā‘atden (16) sāķıt olur. **Ammā müşāhede:** Erbāb-ı ma‘ārif dimişler ki (17) müşāhede maķām-ı melekūtda Ĥaķ‘la olan sırruĝ ħuzūridur (48b) (1) ve ba‘zılar dimişler ki mücāhede meydān-ı cehdde ķudretüĝ (2) ve cehdüĝ zuhūridur ve mükāşefe meydān-ı ma‘rifetde (3) ķalbden şübheyi ref‘dür. Ve ba‘zılar dimişler ki mücāhede (4) nār ile nārdur ve müşāhede nār ile nūrdur ve mükāşefe (5) nūr ile nūrdur. Ve ba‘zılar dimiş ki müşāhede üç nev‘ ledür. (6) Birisi mürüderüĝ müşāhedesidür ol ķalble rü‘yetdür (7) ve birisi ‘ariflerüĝ müşāhedesidür ol her şeyde rü‘yeti (8) ma‘rūfedür lākin her maĥlūķda bir ma‘nā görünür.

Rübā‘i:

(9) Hüve’r-Rab ve’l-Ķādir ve’l-Mācid

Ve küllü’l-berāyā lehü şāhidun

(10) Ve fi-küllü şey’in lehü āyetün

Tedüllü ‘alā ennehü vāhidun⁵⁶³

(11) {Neşr}: Ve birisi şiddiķlerüĝ müşāhedesidür ol ķalbi mā-sivādan (12) ĥālī itmekdür.

[Beyt li-muĥarririhī:

Mā-sivādan göñül āyinesini pāk eyle

İbn Meryem gibi var yirünĝi eflāk eyle]

{Neşr}: **On dördüncü bāb** cūd ü buĥl ü dünyā (13) vü ĥırş ü ĥased beyānındadır. Ehl-i taĥķiķ ve şāhib- (14) tedķiķ dimişler ki cūd ĝüçlük ve maĥmaşa ķatında ķolay (15) bezldür.

⁵⁶¹ Yaşar Çalışkan, *Lāmi’i-zāde Abdullah Çelebi, Latîfeler*, s. 263.

⁵⁶² bir H] - Ş

⁵⁶³ “O Rab, kâdir ve mâciddir ve bütün yaratıklar buna şahittir. Her şeyde de tek olduğunu gösteren bir kanıtı vardır.”

Nitekim hadîs-i qudsîde buyurıldı: **Ennî arfa' u** (16) 'ani'n-nehÿ 'azâbü'l-ğabr ve şiddeti yevmi'l-kıyâmeti ve hüve yuşbih ve yümîsî (17) mağfûrûn lehu ve eb'aşhu 'ale'l-cenneti ma' evveli zümretin mine'l-enbiyâ'i. (49a) (1) Ya' nî Hağ sühbânehu ve te'âlâ buyururlar ki ben sağiden 'azâb-ı (2) kabri ve şiddet-i kıyâmeti ref' iderüm. Ol kimesne şabâhlar (3) ve giceler mağfûr olduğı hâlde ve cennete gönderürüm (4) enbiyâdan evvel girenlerle.

Qıt' a:

Rüz u şeb biğ dürlü (5) zecr ü qahr ile

Mâl için iy hâce olma pây-mâl

(6) Sen yiyüp yidürmeziseğ anı bil

Şonra mâr olur (7) seni yir iş bu mâl

Yenmeyince bi'llah inşâf eyle kim

(8) Bir degül mi sîm ü zer seng {ü} sifâl⁵⁶⁴

{Neşr}: Hikâyet olunur ki Qays (9) ibn Sa'd dimekle ma' rûf bir 'azîz varıldı. Anlar dimişler ki (10) bir zamânda ben haste oldum memleketüm halkından beni görmege (11) ašlâ bir kimesne gelmedi. Gelmediklerinden su'âl eyledüm. Bağa (12) didiler ki halkun her birinde senün hağğun vardır ol (13) ecilden gelmege hicâb iderler diyü cevâb viricek ben (14) didüm ki şol mâlda hayr yoğdur ki bizüm ile dostlar (15) arasında hulül eyleye. Hemân ol sâ' at bir münâdî (16) çağırup nidâ itdürdi ki ağâh olsunlar şol (17) kimesneler ki bizüm için anuğ üzerinde hağ ola tağğik (49b) (1) ben bağışladum. 'Aded-i meblağı beyân idenler iki yüz (2) biğ ve ba' zılar üç yüz biğ ağçedür dimişler.

(3) Qıt' a:

İylige sa' y eyle halka iy gönül

Şöyle (4) cehd it ideler sağa du' â

Böyle buyurdı (5) Hudâ-yı zü'l-minen

Leyse li'l-insâni illâ mâ-sa' â⁵⁶⁵

(6) {Neşr}: **Ammâ buğl**: Ba' z-ı ehl-i nikât dimişler ki buğl şeqâveti (7) tâlib ve 'adâveti câlib ola. Ehl-i tağğik dimişler ki (8) le'imden ya' nî alçağdan hâcet istemek mağâradan (9)

⁵⁶⁴ Yaşar Çalışkan, *Lâmi'î-zâde Abdullah Çelebi, Latîfeler*, s. 270.

⁵⁶⁵ "İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder." Necm suresi 36. Âyet, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 524.

semek istemek gibidür. Nitekim hazret-i Resül ‘aleyhi’s-selâm (10) buyururlar ki: **Uḫlubū’l-ḥevāyice ‘inde ḥesānū’l-vücūh.**⁵⁶⁶ (11) Ya‘nī taleb eyleñ ḥevāyici yüzi gökçek kimesnelerden (12) ve baḥīllerün ḥaḫḫında: **El-baḥīl lā-yedḥalū’l-cennete**⁵⁶⁷ ḥadīṣ-i (13) şerīfī vārid olmuştur. Ya‘nī baḥīller cennete giremezler. (14) Nitekim Mevlānā Ḥüsāme’d-dīn dimişler:

Ḳıṭ‘a:

(15) Ve lā-tamne‘ mine’l-insāni şey’en

Fe-inne’l-buḥli li’l-insāni (16) ‘ārun

Emā tesma‘ ḥadīṣen min-ruvātin

Cezā’ü’l-buḥli (17) ‘inda’llāhi nārun⁵⁶⁸

{Neşr} **Ammā dünyā:** Ḥükemādan ba‘zı dimişler ki (50a) (1) dünyā oldur ki seni Mevlā’dan men‘ eyleye. Ehl-i tarīkat (2) ü ḥaḫīkat dimişler ki bir nesne ki seni Allāh’uñ ḥıdmetinden (3) men‘ eyleye ol senün şanemüñdür ya‘nī ma‘būduñdur. (4) Nitekim hazret-i Resül ‘aleyhi’s-selām buyurur: **Men aḥabbe dünyāhu (5) ezarra bi-uḫrāhi ve men aḥabbe uḫrāhu ezarra bi-dünyāhi feşrū (6) mā-yenbaḡi ‘alā mā-yeḡnī.**⁵⁶⁹ Ya‘nī bir kimesne dünyāyı sevse (7) āḫiretine zarar ider ve āḫireti sevse dünyāsına zarar (8) ider. İmdi bāḫī olan nesneyi fānī olan nesneden (9) iḫtiyār eyleñ. A‘ḫal-i nāsuñ ba‘zısından rivāyet olunur. (10) Dimişler ki bir kimesne dört nesne ile iftiḫār eylese (11) dört nesneden şikāyet ider. Birisi budur ki (12) dünyā ile iftiḫār eylese ecel geldikde şikāyet ider (13) ve birisi köşklele iftiḫār eylese ḫabrinden şikāyet (14) ider ve birisi çok māl ile iftiḫār eylese āḫiretde (15) ḥesābdan şikāyet ider ve birisi günāh ile iftiḫār (16) eylese ‘uḫbāda nāra vü ‘azāba mülākatdan şikāyet (17) ider. **Ammā ḫırş:** Erbāb-ı ma‘ārifün ba‘zısı dimişler ki (50b) (1) ḫırş bir açlıḫdur ki dünyāda olan nesne ile (2) ṭoymamaḫdur. Ḥükemādan ba‘zı dimişler ki ḫariş (3) bir marazuñ şāḫibidür ki aña ḫiç devā yoḫdur illā (4) ṭopraḫdur. Ya‘nī ḫırş u ṭama‘ şāḫibinün gözlerini (5) ṭopraḫdan ḡayrı nesne ṭoyurmaz.

Mışra‘:

⁵⁶⁶ İsmail Muhammed el-Aclūnī, *Keşfü’l-Hafā Müzīlü’l-İlbās Amme İştihara Mine’l-Ehādīsi ala Elsineti’n-Nās*, C. 1, s. 136.

⁵⁶⁷ İsmail Muhammed el-Aclūnī, *Keşfü’l-Hafā Müzīlü’l-İlbās Amme İştihara Mine’l-Ehādīsi ala Elsineti’n-Nās*, C. 1, s. 281.

⁵⁶⁸ “İnsana vermezlik yapma çünkü bir insan için cimrilik bir ayıptır. Ravilerden hadis duymaz mısın ‘Allāh katında cimriliḡin cezası cehennemdir.’”

⁵⁶⁹ İsmail Muhammed el-Aclūnī, *Keşfü’l-Hafā Müzīlü’l-İlbās Amme İştihara Mine’l-Ehādīsi ala Elsineti’n-Nās*, C. 2, s. 222.

Toyurmaz (6) gözleri illâ ki toprak⁵⁷⁰

{Neşr}: Fi'l-vâki' hırş u tama' eyleyen (7) dünyānuḡ metā' ı eline girse ḡanā' at eylemez. (8) Nitekim ulular dimişlerdür tama' üç ḡarfdür içi (9) mücevvef tama' ehli daḡı ecvefden ecvef.

Beyt:

(10) Tama' ber-ḡāmi' i-rā mār bāşed

ḡanā' at nefş-rā (11) tīmār bāşed⁵⁷¹

{Neşr}: El-ḡarīşu mahrūmūn⁵⁷² buḡa dāldür. Enes (12) ibni Mālik ḡazretleri ḡazret-i Resūl'den rivāyet ider. (13) Anlar buyurmuşlardur ki: **Yahrim ibn Ādem ve yeşübb ma'a** (14) **işnān el-ḡırşı 'ale'l-māl ve'l-ḡırşı 'ale'l-'ömr.**⁵⁷³ Ya' nī Ādem- (15) oḡlanı pīr olur iki nesne anuḡla cevān olur biri (16) māla ḡırş ve biri 'ömre ḡırş. ḡikāyet olunur ki (17) umerādan ba'z-ı şuleḡādan ba'zısına dimişler ki ḡācetūḡı (51a) (1) bizden veyāḡud biz mişli kimesneden isteḡ. Anlar (2) dimişler ki bizüm iki ḡulumuz vardur sizüḡ efendüḡüzdür. (3) Umerā dimiş ki anlar kimlerdür. Şuleḡā dimiş ki ḡırş u hevādur. (4) Biz anlara ḡalebe iderüz anlar size ḡalebe ider. Biz anlara (5) mālīküz anlar size mālīkdür.

Nazm:

ḡırş-ı zerdür düşüren (6) 'ākili derd ü eleme

Murḡ-ı zīrek ḡutulur dāne ile dām-ı ḡama

(7) Sīm ü zerdür bu cihānuḡ ḡamu ḡavḡa vü ḡamı

Eksük olmaz (8) bu elem dāyim esīr-i direme

'Ālemüḡ her ki beḡā dirse fenāsımı (9) görür

'Āḡil oldur ki bunun şaya vücūdın 'ademe⁵⁷⁴

(10) Nazm:

'Ayn-ı 'aḡluḡ perdesidür ḡırş u āz

⁵⁷⁰ Ali Haydar Bayat, "İlk Atasözü Kitaplarımızdan Oḡuznāme'nin Berlin Nüşası ve Feridun Nafiz Uyluk'un Bir Derlemesi", *Selçuk Üniversitesi X. Millî Mevlanâ Kongresi Tebliḡleri*, Konya 2003, C. 2, s. 38.

⁵⁷¹ "Aḡgözlülük, aḡgözlü olanın başına yılan olur. Kanāat ise nefsi timar eder."

⁵⁷² "Her hırs sahibi mahrumdur." A. Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, C. 5, s. 170.

⁵⁷³ İsmail Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ Müzîlü'l-İlbās Amme İştihara Mine'l-Ehâdîsi ala Elsineti'n-Nâs*, C. 2, s. 396. İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Ankara 1989, C. 6, s. 328.

⁵⁷⁴ Yaşar Çalışkan, *Lâmi'i-zâde Abdullah Çelebi, Latifeler*, s. 265.

(11) ‘ Ākil isen sen de kıl bu hırsı az

Dāne-i hırşdur (12) tıyūrı dām iden

‘ İşmet ehlin hırşdur bed-nām iden⁵⁷⁵

(13) {Neşr}: **Ammā ḥased**: Aşhāb-ı leṭāyifden ba‘zı dimişler ki (14) ḥased ḥased itdügün kimesnenün ni‘metinün zevālin istemekdür (15) ve ba‘zılar dimişler ki ḥased bir cerāhtdür zāyil olmaz (16) illā ḥased idenün veyā ḥased olınanun helākiyle zāyil (17) olur. Nitekim ḥazret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām buyurur: **(51b)** (1) **Elā enne le-ni‘amu’-llāhi te‘lā a‘dā kıl ve mā a‘dāi ni‘am** (2) **u’llāh te‘ālā ḳāle’l-lezzī yeḥsidüne’n-nāsi ‘alā mā-āteyhüm** (3) **u’llāh min-fazālihi**. Ya‘nī āgāh olun ki taḥḳiḳen Allāhu te‘ālānün (4) ni‘metlerinün a‘dāsı vardır. Dimişler ki Allāh’uñ ni‘metlerinün (5) a‘dāsı nedür. Buyurmışlar ki şunlardır ki Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā (6) nāsa fazlından virdüğü nesneye ḥased iderler. Ḥükemānün (7) birinden rivāyet olunur dimişler ki ḳaṭ‘en ben bir kimesneye (8) ḥased itmedüm şundan ötürü kim ikiden ḥālī degül eger (9) ḥased itdügüm ehl-i cennet ise ehl-i cennete nice ḥased ideyin (10) ve eger ehl-i nār ise nārün ‘azābı aña yitmez mi ḥased (11) itmek ne revādur. **On bişinci bāb** ḥilm u ‘afv beyānındadır. (12) Ehl-i ‘ilmden ba‘zı dimişler ki ḥilm kişinün zīneti (13) ve ‘ilm ḡanīmetidür ya‘nī baylığıdır. Bu ecilden ötürü (14) ḥazret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām buyururlarımış: **Allāhumme aḡnini** (15) **bi’l-‘ilmi ve zeyyini bi’l-ḥilm**⁵⁷⁶ ve daḡı buyurmışlar ki: **İnne’r-recüle** (16) **leyüdrice derecetü’ş-şāyimi ve’l-ḳāyim**. Ya‘nī taḥḳiḳen recül (17) oldur ki derece-i şāyimi vü ḳāyimi idrāk eyleye. **(52a)** (1) Ḥikāyet olunur ki bir kimesne yolda giderken Aḥnef (2) bin Ḳays’a şetm ider. Yakın vardıḳda Aḥnef şetm (3) iden kimesneye didi ki eger ḳalbünde bāḳī nesne ḳaldıysa söyle (4) ola ki ḥalkun süfehāsı saña güleler senün şetmünden baña ne (5) zarar oldı.

Ḳıṭ‘a li-muḥarririhī:

Yaman u yaḡşı ne ḳılsañ bulursın (6) itdügünj

Ḳadīmī ‘ādetidür böyledür bu resm-i cihān

Yamanı terk (7) idüben yaḡşılıḡı ‘ādet kıl

Kemā tüdīn tüdān ve kemā tü‘in tü‘ān⁵⁷⁷

(8) Beyt li-kātibihī:

575 Yaşar Çalışkan, *Lāmi’i-zāde Abdullah Çelebi, Latifeler*, s. 268.

576 “Allāh’ım, beni ilm ile zengin et, hilm ile süsle.”

577 “Suçladığın gibi suçlanırsın, yardım ettiğin gibi yardım görürsün.”

Seng-i bed-gevher eger kâse-i zerrîni şıya

Қıymet-i (9) seng ne arta ne zere ire zevâl

{Nesr}: **Ammâ** ‘afv: Ba‘z-ı ehl-i nikât (10) dimişler ki ‘afv cezâ itmege қudreti yitdügi taқdırce bir kişinüñ (11) günâhından geçmekdür. Nitekim һadîş-i şerîfde vârid olmışdur: (12) **Yünâdî münâdî yevmü’l-қıymati ayne’l-lezzîne kânü lehüm ecürün** (13) ‘alâ’llâhi fe-yaқûmü’l-‘âffvün ‘anni’n-nâsi fe- yadһulüne’l-cenneti. (14) Ya‘nî қıyâmet güninde bir münâdî nidâ idüp diye ki қanı (15) şunlar ki Һақ te‘âlânuñ üzerinde ecirleri vardur dünyâda (16) ‘afv idiciler қалқup cennete gideler.

Қıт‘a:

Dostluқ қıl (17) sen ol kimesneye kim

Gice gündüz saña ‘adâvet ide

(52b) (1) Görüp elţâfını idüp inşâf

Cân u dilden girü maһabbet (2) ide

{Nesr}: Ve daһı rivâyet olınur ki bir kimesneye dimişler ki fülân (3) kişi saña sögdî. Ol daһı dimiş kim һelâl olsun. Dimişler kim (4) saña muһkem sögdî sen һelâl mi idersin. Ol daһı dimiş kim (5) istemez miyem ki mîzânум şaқîl ola. Nitekim Һақ te‘âlâ Қur‘ân-ı (6) ‘aзіimde buyurur: **Vallâhu ‘afuvvün yehibbu’l-‘afuvv.**⁵⁷⁸ Ya‘nî Һақ te‘âlâ (7) ‘afv idicidür ve ‘afv idenleri sever. Nitekim ulular (8) dimişlerdür:

Қıт‘a:

İzâ câ’e’ş-şadıқu ileyke bi-‘öзr

Tecâvez (9) ‘an ma‘âşîhi’l-kebîreti

Fe-inne’ş-şâfi‘î revâ һadîşen

Bi-isnâdi (10) şaһîһ ‘an-Mağîre

Bi-en қâle’r-Resûl yaқbelu’llâhu

Bi-‘öзrin (11) vâһid elfü kebîreti⁵⁷⁹

⁵⁷⁸ Қur‘ân-ı Kerîm’de böyle bir âyet bulunmamaktadır.

⁵⁷⁹ “Arkadaş sana bir öзürle gelirse, büyük asiliklerini ve suçlarını geç. Şafi’î, Magîre’den destek sahih bir hadis nakletti ‘Allâh resulü dedi ki: Bir öзür bin suç siler.’ ”

{Neşr}: **On altıncı bāb** gāzab ile hayā (12) beyānındadır. Ba‘z-ı ehl-i işāret dimişler ki gāzab intikām (13) almağ için qalbūn deminūn galeyānidur. Nitekim hāzret-i (14) Resūl ‘aleyhi’s-selām buyurur: **Men kezama gayzen mele’’llāh** (15) **qalbihi emnen ve imānen.** Ya‘nī bir kimesne gāzabı hāzm eylese (16) eksemek ile Hāq te‘ālā anuñ qalbini emn ile ve imān ile (17) taldurur. Hikāyet olunur ki bir kişi Aḥnef bin Qays’a (53a) (1) muḥkem ūtm idicek dimişler ki senūn didūğūnden baña nesne (2) sirāyet itmez. Sen kendū kendūne itdūñ. ūtmūnden (3) baña nesne ulaşmadı ancak saña taḥşil-i günāh itdūğūn (4) qaldı.

Beyt:

Her ki quned be-ḥod quned

Ger heme nīk ü bed quned⁵⁸⁰

(5) Beyt li-muḥarririhī:

Yolına diken dikme şaḡın kimsenūn iy dost

(6) Ḥāruñ degül ol zaḥm ḡaḡāsı dikenūndür

Beyt li-kātibihī:

(7) Diseler saña didi saña fülān kişi leke

İtme işğā (8) anı kim ...

{Neşr}: **Ammā hayā:** Ehl-i ādāb dimişler ki (9) hayā şol nesnedür ki elbette muḡālifātndan men‘i saña (10) irāş eyleye ya‘nī muḡālif olan işlerden seni men‘ (11) eyleye. Nitekim ḡadīş-i nebevīde vārid olmuşdur ki (12) ol Ḥālīq-ı kevn ü mekān ve ol Rāzīq-ı ins ü cān (13) ḡadīş-i qudsīde buyururlar ki: **İnna’llāhe te‘ālā yeḡülü** (14) **mā-eşafenī ‘abdī yed‘ünī fe-innī isteḡī en** (15) **erüddehü ve ya‘şinī ve lā-yestiḡī menī.**⁵⁸¹ Ya‘nī benüm qulum inşāf (16) itmez mi ki baña du‘ā eyleye ben anı redd itmege utanuram (17) ol baña ‘āşī olmağā benden utanmaz mı ve daḡı (53b) (1) hāzret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām buyurur: **İzā sekene fi-** (2) **l-qalbi’l-ḡayā’u mina’llāhi feḡad irteḡallet ‘anhūş-şehvāt.** (3) Ya‘nī kaçan qalbde hayā sākin olsa şehvāt andan (4) gider. Ol qıdvetü’s-sālikīn ve ol zübdetü’l-‘ārifīn (5) Zü’n-nūn-ı Mışrī hāzretlerinden rivāyet olunur. (6) Dimişler ki ehl-i ma‘rifet istiḡyā vü keremlerinden düyāyı (7) terk itdiler yoḡsa ‘uḡbet ḡavfindan degül. {Ehl-i}‘irfāndan (8) ba‘zı dimişler ki ‘ārifūñ qalbinūñ şemsi nehāruñ şemsinden (9) berrāḡdur. Zīrā nehāruñ

⁵⁸⁰ “Her kişi, iyi ya da kötü ne yaparsa sadece kendine yapar.”

⁵⁸¹ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, C. 6, s. 530. Abdülkerim Kuşeyrī, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrī Risalesi*, s. 298.

şemsi münkesif olur şems-i (10) kılub olmaz. Nehāruñ şemsi gurūba varur gice ile (11) şems-i kılub gice ile ğāyib olmaz. **On yedinci** (12) **bāb** havfla recā beyānındadır. Ol ferīd-i zamān (13) ve ol vaḥīd-i devrān ḥāzret-i Ebū ‘Oşmān dimişler ki (14) ḥavf Allāh’uñ ‘adlindendür recā fazlındandır. Nitekim (15) ḥāzret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām buyurur: **Men ḥavfe’llāh** (16) **ḥāfe min-küllü şey’in ve men lem-yaḥavfu’llāh ḥavvefu’llāh** (17) **min-küllü şey’in**.⁵⁸² Ya’nī bir kişi Allāh’dan qorqsa her şey’ (54a) (1) andan qorqar ve şol kimesne kim Allāh’dan qorqmasa (2) Allāhu te’ālā anı her şeyden qorqıdır. Hikāyet olunur ki (3) erbāb-ı ma’ārifden biri ḥāzret-i Rābi‘ a’ya uğrar görür ki (4) kendü eliyle kaftanınıñ bir pāresin keser. Saña ne oldı ki (5) kaftanıñ elüñle kesersin bıçağın yok mı diyicek ḥāzret-i (6) Rābi‘ a cevāb virüp didi ki Allāh’uñ ḥavfı benüm evümde (7) ālet-i kaṭ’ komadı. **Ammā recā**: {Ehl-i} ‘irfāndan ba’zı dimişler ki (8) recā ḥüsn-i va’d ile göñlüñ sükūnıdır. Nitekim ḥāzret-i (9) Resūl ‘aleyhi’s-selām buyurur: **Men aşbaḥa yercū mina’llāhi ve yaḥāfu minhi** (10) **a’ṭāhu Allāhu te’ālā mā-ycūh ve kefāhu mā-yaḥāf**. (11) Ya’nī bir kimesne şabāḥlayup Allāh’dan recā idüp (12) ve ḥavf itse Allāhu te’ālā aña recā itdügin i’ṭā eyleye (13) ve daḡı qorqduğı kāfi ola. Hikāyet olunur ki (14) bir kimesne Ebū Bekr-i Verrāḡ ḥāzretlerine gelüp didi ki (15) ben fülāndan ḥavf iderem. Anlar da dimişler ki (16) ḥavf itme zīrā qorqan kimesnenüñ qalbi recā itdügi kimesne- (17) nüñ elindedür. **On sekizinci bāb** tevbe vü tā’ib ü taşavvuf (54b) (1) ü murāḡḡa’āt ü şühedā vü murāḡabe beyānındadır. Ehl-i (2) şevḡden ve şāḡib-zevḡdenba’zı dimişler ki tevbe (3) terk-i dünyā ve muḡāleffet-i hevādur. Nitekim ḥāzret-i Resūl (4) ‘aleyhi’s-selām buyurur: **Şemenü’l-ceneti erba’atu eşyā’ eş-şükr ve’d-du’ā** (5) **ve’t-tevbetü ve’l-istiḡfār**. Ya’nī cennetüñ bahası dört (6) nesnedür. Şükr ü du’ā ve tevbe vü istiḡfārdur. (7) Hikāyet olunur ki bir kimesne ol gül-i gül-zār-ı ma’ārif (8) ve sünbül-i sebze-zār-ı leṭāyif Yaḡyā bin Mu’āz ḥāzretlerinden (9) tevbe-i naşūḡdan su’āl eylemiş.⁵⁸³ Ol daḡı dimiş ki (10) eger tevbe şāḡibi için ‘ayn-ı sefūḡ ya’nī yaş (11) aḡıdıncı göz olup ve ma’āşiden qalb-i cemūḡ (12) ya’nī ma’āşıye ḡalebe ider qalb olursa ‘alāmāt-ı (13) tevbe-i naşūḡ oldur. **Ammā tā’ib**: Ba’z-ı ehl-i taḡḡik (14) ve şāḡib-tedḡik dimişler ki tā’ib qabāyihinden (15) nādım olup günāhından geḡen için aḡlayandır. (16) Nitekim ḥāzret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām buyurur: **İzā mäte** (17) **ş-şābü’t-tā’ib yerfe’u’llāhi’l-‘azāb min-meḡābir** (55a) (1) **i’l-müslimīn erba’in ‘āmen li-kerāmetihi ‘ale’llāhi te’ālā**. (2) Ya’nī kaçan bir tevbe itmiş yigit ölse meḡābir-i müslimīnden (3) Ḥaḡ te’ālā kırḡ yıllıḡ ‘azābı ref’ ider Ḥaḡḡ’a kerāmet (4) için. Hikāyet olunur ki benī

⁵⁸² İsmail Muhammed el-Aclūnī, *Keşfü’l-Hafā Müzülü’l-İlbās Amme İştēhara Mine’l-Eḡādisi ala Elsineti’n-Nās*, C. 2, s. 249.

⁵⁸³ eylemiş H] olunmuş Ş

İsrāyil'den bir yigit (5) yigirmi yıl Allāh'a itā'at idüp sonra 'āşī oldı. (6) İttifākī bir gün mir'āta nazar idüp gördi ki kıcalık ġālib (7) olmış didi ki yā Rab yigirmi yıl saña 'āşī olmayup kıl (8) olup itā'at eyledüm anuñ⁵⁸⁴ mişli saña 'āşī oldum. (9) Ben saña rücū' eyledüm sen kabūl eyle diyicek hātifden (10) āvāz geldi kim sen bizi sevdün biz de seni sevdük. Sen bizi (11) terk itdün biz de seni terk itdük. 'İşyān eyledün (12) saña mühlet virdük. Eger rücū' idersen yine seni (13) kabūl iderüz.

Qıt'a:

Rüz u şeb harc idüp vücūdından

(14) 'Ömr ser-māyesin çürütme şağın

Şehvet odına yandurup cānı

(15) Bedenün bāğını kurutma şağın

{Nesr}: **Ammā taşavvuf u murakka'āt**: (16) Ol mahrem-i harīm-i celāl ve ol hem-dem-i nesīm-i vişāl (17) Cüneyd hazretleri dimişler ki taşavvuf nefis ihtiyār itdüğünü **(55b)** (1) terk itmekdür. Taşavvuf dört harfdür tādur ve şāddur (2) ve vāvdu ve fādur. Tā tevbeye işāretdür ve şād şıdka (3) işāretdür ve vāv vera' a işāretdür ve fā fenāya işāretdür. (4) Şūfī aña dirler ki Allāh'ın ahbine vefā ide. Ol maqbūl-i (5) mālīk-i deryā-yı şefā'at olan Enes bin Mālīk rağıya'llāhu 'anhüm (6) hazretlerinden mervīdür. Anlar da hazret-i Resūl'den 'aleyhi's-selām. (7) Anlar buyururlar ki: **İlbesü's-şūf ve küllü fi-eşnāf** (8) **ü'l-bütün fi innehü cüz'ün mine'n-nübüvveti**. Ya'nī şof geyün (9) izāf-ı bütündan ekl eyleñ bunlar nübüvvetden cüz'dür. (10) Hikāyet olunur ki Süleymān nām bir 'azīz arğalarında (11) bir ġalīz şof ile yalın ayak 'Irāk'dan Şām-ı şerīf'e (12) Ebā Derdā hazretlerini ziyārete gelüp Ebā Derdā Süleymān'a (13) dimişler ki yā Süleymān ġalīz libās içinde bedenüni biryān (14) eyledün. Hazret-i Süleymān dimişler ki hayr dünyāda āhīret (15) hayrıdur. Ben kılam benüm libāsum kullar libāsıdur. Āzād olduğum (16) zamānda begce libās giyem. **Ammā şühedā**: Erbāb-ı ma'ārifden (17) Ebā Sa'īd Hudrī hazretlerinden rivāyet ider. **(56a)** (1) Anlar dimişler ki şühedā cennet bāğçelerinden bir bāğçede (2) şabāhlar ve aḡşāmlar andan sonra menāzili 'arşda mu'allağ (3) kanādıldür. Hağ sübhānehu ve te'ālā buyururlar ki yā şühedā (4) hīç bu kerāmetden efzāl bir kerāmet bilür misüz ki anuñla (5) sizi mu'azzez ü mükerrrem eyleyem. Şühedā diyeler ki bilmezüz yā Rab (6) ancak bunu bilürüz ki cesedümüze rühumuzı 'avdet (7) itdürdün öldürdün ve öldük. Ululardan Muḡammed-i

⁵⁸⁴ anuñ H] Ş

Ḳudsî'den (8) hikâyet olunur. Anlar dimişler ki bir gün Bağdâd'ıñ bîmâr- (9) hânesine vardum gördüm ki bir yigit zencîre urulmuş. Baña (10) didi ki yâ Muḥammed görmez misin Ḥaḳ te'âlâ baña neyledi. Ben didüm ki (11) di neyledi. Didi ki yâ Rab eger yedi ḳat gökleri boynuma zencîr (12) idüp ve yedi ḳat yirleri ayağuma buḳağı eylerseñ de bir ân (13) senden ğayrıya ḳalbüm iltifât eylemez. **Ammâ murâḳabe:** Ehl-i kelâm (14) dimişler ki murâḳabe dâyimâ ehl-i yaḳîni ve a' mālîni mü'tâlâ'a itmekdür. (15) Zeyd bin Erḳam ḫâzretleri ḫâzret-i Resûl'den 'aleyhi's-selâm rivâyet ider. (16) Anlar dimişler ki yâ Zeyd sen İllâh'ı görür gibi ol. Eger sen İllâh'ı (17) görmeziseñ ol seni görür ve hem mazlûmuñ bed-du'âsından **(56b)** (1) ḳorḳ zîrâ müstecâbdur. Nitekim Merḫûm Ḥamdî Çelebi *Yûsuf {u}* (2) *Züleyhâ* da dimişler:

Meşnevî:

‘Āḳil iseñ bu ḫikmete nazâr it

(3) İtme cevri cezâsı var ḫâzer it

İtme zûlmi ne deñlü kemter (4) ise

Cân-ı zâlim egerçi mermer ise

Derdile çünki âh (5) ide mazlûm

Eridür âḫîr anı niteki mûm

Eşeri (6) anlanursa itme ğurûr

Ki olur vaḳti ile cümle umûr⁵⁸⁵

(7) Beyt:

Şaḳın mazlûmuñ âhından seher-ğâh

Ki perde ḳomadı (8) arada Allâh

{Neşr}: Hikâyet olunur Ebâ 'Oḡmân'dan. Ebâ 'Oḡmân (9) dimişler ki Ebû Ḥafş-ı Nişâbüri ḫâzretleri baña didi ki (10) ḳaçan nâs ile otursañ ḳalbüne vü nefsüne vâ' iz ü nâşîḫ (11) ol. Nâsuñ ictimâ'ı seni mağrûr itmesün. Zîrâ nâs (12) zâhirüne murâḳıbdur Ḥaḳ sübhânehu ve te'âlâ bâtınıña raḳıbdür (13) ya'nî bâtınıña nâzırdur. **On tokuzuncı bâb** inâbet (14) ile istiğfâr bayânındadır. Erbâb-ı bînîş ve aşḫâb-ı dâniş (15) dimişler ki inâbet ḳulûb u a' māl ile Allâh'a rücû' dur. (16) Nitekim Ḥaḳ sübhânehu ve te'âlâ Ḳur'ân-ı 'azîmde buyurur: **Ve**

⁵⁸⁵ Naci Onur, *Yusuf u Züleyhâ, Hamdî*, s. 100.

enībū (17) **ilā-rabbiküm.**⁵⁸⁶ Ya‘nī Rabb’ünjüze dönün. Ol kütüb-ı ‘ālem-i rūḥānī (57a) (1) ve ol ma‘den-i ḥikmet-i Rabbānī Ḥasan-ı Baṣrī ḥazretleri (2) dimişler ki inābet cemī‘-i eşyānuḡ ḥālīkı olan kimesneye (3) rüçü‘dur ve ḥazret-i ‘Āyşe‘den raḍıya’llāhu ‘anhā (4) mervīdür. Dimişler ki Ḥubeyb bin Ḥārīṣ Resül ḥazretlerine (5) gelüp didi ki yā Resūla’llāh ben tevbe itdüm yine ‘avdet (6) itdüm. Ḥazret-i Resül ‘aleyhi’s-selām buyurdılar ki her bār (7) tevbe eylesen gerü bozsaḡ yine tevbe eyle. Yine didi ki (8) yā Resūla’llāh bu taḡdīrce günāhum çoḡ olur. Ḥazret-i (9) Resül buyurdılar ki Allāh’uḡ ḡufrānı senüḡ günāhuḡdan çoḡdur (10) yā Ḥubeyb. Ebā ‘Oṣmān’dan ḥikāyet olunur. Anlar dimiş ki (11) inābet tevbeden büyükdür. Zīrā tā’ib kaçan rüçü‘ (12) itse ba‘zısına aḡa tā’ib dirler münīb dimezler (13) illā kaçan Rabb’isine rüçü‘ itse bi’l-küllīye muḡālifātı farḡ (14) ile ve cem‘ ile münīb dirler. **Ammā istiḡfār:** Ehl-i ‘ilmden (15) ba‘zı dimişler ki istiḡfār ma‘şiyetüḡ ḡabāḡatin gördükden soḡra (16) maḡfīret taleb itmekdür. Ba‘zılar dimişler ki istiḡfār isḡāḡ-ı (17) zünūbdur ve hevā-yı reddiyeden i‘rāzıdır. Ebā Hureyre (57b) (1) ḥazretleri dimişler ki ben ḥazret-i Resül’den ‘aleyhi’s-selām (2) işitdüm didiler ki ben her marāza devāyın. Ammā zünūbuḡ (3) devāsı istiḡfārdur. Ḥikāyet olunur ki ol müntaḡab-ı (4) ebrār ve ol maḡbūl-i Kird-gār Mālik bin Dīnār raḍıya’llāhu ‘anhüm (5) ḥazretlerine dimişler ki sende bir beṣāšet ve heybet (6) vardur ki begde vü melikde yoḡdur neden böyle olduḡ. (7) Dimişler ki ḡelāl ekl idüp ve rızḡdan emn ile ve ḡazāya (8) rızā ve ‘amelde iḡlās ile şiddete şabr ve ni‘mete şükr (9) ve şübheden ḡavf ve ḡaḡī’a ḡatında istiḡfār itmek ile.

(10) Ḳıḡ‘a li-muḡarririhī:

Tevbenüḡ elden ḡoma dāmānını

Lāzım olan (11) budurur ḡünkü saḡa

Gice gündüz eyle istiḡfārı sen

(12) **Leyse li’l-insāni illā mā-sa‘ā**⁵⁸⁷

{Neṣr}: **Yigirminci bāb** faḡr u ḡinā ve fütüvvet (13) ve rızḡ u ziyāfet ve si‘at-i raḡmetu’llāh ‘azze ve celle beyānındadır. (14) ‘Ulemādan ba‘zı dimişler ki faḡr ma‘dūma üns ve ma‘lūm ile (15) vaḡšetdür. İbn ‘Ömer ḥazretlerinden mervīdür. Anlar dimişler ki (16) ḥazret-i Resül ‘aleyhi’s-selām buyurur: **Yā ma‘şera’l-fuḡarā elā** (17) **ubeṣ’şirüküm enne fuḡarāu ümmetī yedḡulūni’l-cennetihi ḡablen aḡniyā’ehum** (58a) (1) **bi-nıṣfi yevm ve hüve**

⁵⁸⁶ “Rabbimize yönelip (ona teslim olun).” Zümer suresi 54. Âyet, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, s. 463.

⁵⁸⁷ “İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder.” Necm suresi 36. Âyet, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, s. 524.

ḥamsü mā'etu 'ām.⁵⁸⁸ Ya' nī yā zümre-i fuḡarā (2) size muştulık olsun kim benüm ümmetümün fuḡarāsı aḡniyāsından (3) yarum gün öñürdi cennete gire. Yarum gün biş yüz (4) yıldur dimişler.

Қıт'а:

İdin faḡr ile şabrı pīşe iy (5) dil
Dilersen Ḥaḡ'dan ecr-i bī-ḥesābı
Rızāsı (6) āsitānın bekle dāyim
Cenābında bulursın fetḥ-i bābı

(7) {Neşr}: Nitekim ulular dimişler:

{Nazm}:

Fā'u'l-faḡri fenā'ehu 'an zātihi
(8) Ve'l-ḡāfu ḡuvvetü ḡalbihi li-merzātihi
Ve'l-yā'u yercū min-Rabbihi li-liḡā'ih
(9) Ve'r-rā'e rā'fetü ḡalbihi li-fevātih⁵⁸⁹

{Neşr}: Ve nitekim ol muteḥarriḡ-i rāh-ı (10) ḡaḡiḡat ve ol müteşerri'-i çeşme-i şerī' at Cābir ḡazretlerinden (11) rivāyet olunur. Anlar dimişler ki ḡazret-i Resül 'aleyhi's-selām (12) buyurur: **Lā-yerḡame'llāh men lā-yerḡam faḡirü'l-faḡr ve lā-yerḡam (13) şaḡirü's-şıḡar ve lā-yuvḡır kebire'l-kiber.** Ya' nī Allāhu te'ālā (14) raḡmet eylemez şol kimesneye kim faḡire faḡrından ve şaḡire (15) şaḡrından ve kebire kibrinden ötürü ḡürmet itmeye. (16) Bu ḡadīş-i şerīfi bir a'rābī Ḥāriş ḡazretlerine okıyıcāḡ (17) hemān ol sā'at ḡazret-i Ḥāriş ol a'rābīye (58b) (1) on biş aḡçe i'tā idüp didi ki iy 'arab (2) ḡarındaş Allāh ve Resül için olsun her ḡaçan ki (3) ḡaşmuḡ saḡa müte'arriż ola sen baḡa gel seni ḡaşmuḡ (4) elinden ḡalāş ideyin. **Ammā ḡanī:** Erbāb-ı ḡaḡāyık (5) ve aştāb-ı daḡāyık dimişlerdür ki ḡanī ḡazret-i Ḥaḡḡ'ın (6) va' desiyile sükün-ı ḡalbdür. Ba'z-ı ehl-i riyāzet (7) dimişler ki ḡanī mevcūda rızā ve ma'dūma şabrdur. (8) Nitekim ḡazret-i Resül 'aleyhi's-selām buyurur:

⁵⁸⁸ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, C. 17, s. 567-568.

⁵⁸⁹ “Fakrın fâ'sı kendisindedir. Kaf ise kalbinin Allâh rızası için sağlam olmasıdır. Yâ ise Allâh'a ulaşmak için rica etmesi, râ ise geçtiği için kalbin rafetidir.”

Felā tetemennū (9) keşrete'l-māl fe-inne keşrete'l-emāl yüksirü'z-zünüb.⁵⁹⁰ Ya' nī māl (10) çoğluğu temennā eylemeñ zīrā māl çoğluğu günāhı artdurur.

(11) Kıt' a-i Fuzūlī-i Bağdādī:

İy ki endişe-i māl ile ser-ā-sīme (12) olup

Dün ü gün dehrde āşüfte geçe aḥvālün

(13) Cem' -i māl eyledüğün rāḥat içündür ammā

Rāḥatuñ eksük (14) olur her nice artar mālun

Mālı çok itme ḥazer eyle (15) 'azābından kim

Renci artar ağır oldıça yüki ḥammālun⁵⁹¹

(16) {Neşr}: Hikāyet olunur kim Hüseyin bin Nişbān ḥazretleri (17) ticāret idüp fuḥarāya mālını infāk iderleridi (59a) (1) ve dirler idi ki eger fuḥarā olmasaydı ben ticāret (2) itmezidüm.

Kıt' a:

Niçün ḳadrün depersin bre (3) derviş

Felekden yücedür faḳruñ cenābı

(4) Naşībün çün muḳadderdür ezelden

Ḳo rızḳ içün (5) bu fikr-i nā-şavābı

{Neşr}: **Ammā fütüvvet**: 'Ulemādan ba' zı (6) dimişler ki fütüvvet ni' meti izhār ve miḥneti izmārdur (7) ve ba' zılar dimişler ki fütüvvet ezānuñ ber-ā-beri ve bezl-i (8) feryād ve terk-i şekvādur. Nitekim ḥazret-i Resül 'aleyhi's-selām (9) buyurur: **Lā-yezāle'llāh fi-ḥāceti'l-'abd mā-dāme fi-ḥācetihi** (10) **aḥīhi'l-müslim**.⁵⁹² Ya' nī Ḥaḳ te' ālā bir ḳuluñ ḥācetini zāyil eylemez (11) mā-dām ki ol kimesne müslim ḳarındaşınun ḥācetini yetürür.

(12) Kıt' a:

⁵⁹⁰ İsmail Muhammed el-Aclūnī, *Keşfü'l-Hafā Müzîlü'l-İlbās Amme İştihara Mine'l-Ehādîsi ala Elsineti'n-Nās*, C. 2, s. 349.

⁵⁹¹ Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur, *Fuzûlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 307.

⁵⁹² İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, C. 10, s. 147.

Nā-murādı murādına irgür

İki ‘ālemde ber- (13) murād olasin

Şād eylen hemîşe nā-şādı

Tā cihānda (14) hemîşe şād olasin

{Neşr}: Hikāyet olunur ki ol maṭla‘-ı (15) envār-ı lā-yezāl ve ol maḥzen-i esrār-ı ‘izz ü iclāl (16) Şaḳīḳ-i Belhī ḥazretlerinden Ca‘fer-i Şādīḳ ḥazretleri (17) su‘āl idüp dimişler ki fütüvvet ḥaḳḳında ne dirsün. **(59b)** (1) Dimişler ki eger bir nesne bize i‘tā olunursa şükr (2) iderüz ve illā şabr iderüz. Ca‘fer ḥazretleri raḍıya’llāhu ‘anhüm (3) buyurmuşlar ki bizüm memleketümüzün kilābınuḡ ‘ādeti budur. (4) Ḥazret-i Şaḳīḳ dimişler ki yā sizün ḳatunuzda fütüvvet (5) nedür. Ca‘fer ḥazretleri dimişler ki fütüvvet oldur ki eger bize (6) bir nesne i‘tā olunursa aş ḳoruz ve eger men‘ olunursaḳ (7) şükr iderüz. **Ammā rızḳ**: Ehl-i ḥaḳīḳat dimişlerdür ki (8) rızḳ me’külāt {ve} melbūsāt ve meşrübātın muḥtāc (9) olduğınun {Ḥaḳḳ te‘ālā} tarafından ‘abd için ḳismet olanıdır. (10) Ebā Derdā ḥazretlerinden rivāyet olunur. Anlar da ḥazret-i (11) Resül’den ‘aleyhi’s-selām. ḥazret-i Resül ‘aleyhi’s-selām buyururlar ki taḥḳīken (12) rızḳun ‘abdi talebi ‘abdün rızḳı taleb{in}den ekşerdür. (13) Hikāyet olunur ki Rābi‘a ḥazretlerine dimişler ki Başra’da (14) ta‘āmın narḥı ziyāde oldı. Dimişler ki eger ta‘āmdan (15) bir mişḳāl altına ḥardaldan vezn-i ḥabbe olacaḳ (16) olursa şikāyet itmezem. Zirā bizüm üzerümüze emr (17) olan ‘ibādet lāzım olduğı gibi Ḥaḳ te‘ālānuḡ **(60a)** (1) bizüm üzerimize va‘de olan rızḳı ile lāzımdur.

(2) Beyt li-muḥarririhī:

Seni ḥaḳḳ eylemeden rızḳunı ḥaḳḳ itdi (3) Celil

Rızḳ için ḡam yime kim rızḳuna Allāh kefil

(4) {Neşr}: **Ammā ziyāfet**: Ehl-i şer‘ dimişler ki ziyāfet ḥazret-i (5) Ḥalil’ün ‘aleyhi’s-selām sünnetini ihyā itmekdür inzāl-i ḥaş (6) ü ‘ām ve iṭ‘ām-ı ta‘ām ile. Ḥazret-i ‘Āyşe’den raḍıya (7) ’llāhu ‘anhā{rivāyet olunur} anlar dimişler ki ḥazret-i Resül (8) ‘aleyhi’s-selām buyururlar ki eger bir kişi ḳonuk ile yimek (9) yimede ne ḳadar kerāmet var idüğün bilseydi aşlā (10) yalunuz yimezdi. Eger ḳonuk olmaz ise cārile (11) ve eger ol da olmaz ise ‘ıyāliyle yisün. Hikāyet (12) olunur bir gün ‘Ömer bin Ḥattāb ḥazretlerine bir ḳonuk (13) gelür. Kendüler bi-nefsihi ol ḳonugun önünde ḥıdmet (14) iderler. Ba‘zı kimesneler dimişler ki kendünüz bi-nefsihi ḥıdmet (15) itmek neden. Buyurmuşlar ki ben ḥazret-i Resül’den ‘aleyhi’s-selām (16) işitdüm. Didiler ki bir evde kim ḳonuk ola ol evde

(17) melâ'ike ayağ üzre turalar. Melâ'ike ayağ üzre turalar (60b) (1) ben oturmağa utanmaz mıyam. **Ammâ si'at-i rahmetu'llāhu te'ālā:** (2) Ehl-i luğat dimişler ki: **Es-si'atu eṭ-ṭāḳati.** Ya'nî si'at (3) vüs'at vü ṭāḳat ma'nāsınadır. Hāḳ sübhānehu ve te'ālā (4) buyurmuşlar ki vüs'at şāḥibi infāḳ eylesün⁵⁹³ (5) ve dimişler ki: **Evsae'u'llāhu te'ālā 'aleyke eyy aḡnāke.** (6) Ya'nî Hāḳ te'ālā senünj üzerünje vāsi' ḳılsun ya'nî (7) seni ḡanî ḳılsun. Hikāyet olunur ki ḥāzret-i Dāvud'uñ (8) 'aleyhi's-selām du'āsı maḳbül olduḡı zamānda nezr (9) itmışler kim mübārek başlarını secdeden ḳaldırmayalar Allāh'a (10) şükren. Hāḳ sübhānehu ve te'ālā buyurdılar kim yā Dāvud başunuñ (11) secdeden ḳaldur ḥalkı rahmetime da'vet eyle. (12) Eger yaluñuz sen secde idersenj rahmetüm ancaḳ saña vācib (13) olur. Eger ḥalkı da'vet idersenj rahmetüm küll-i ḥalka (14) vācib olur. Hāzret-i Dāvud 'aleyhi's-selām buyurdılar ki yā Rab (15) teraḥḥum itmegi sever misin. Hāḳ sübhānehu ve te'ālā buyurdılar ki (16) yā Dāvud 'izzüm ve celālüm ḥaḳḳıyçün biñ biñ maḡfıret itmek (17) baña sevgülüdür nārda bir kişıye 'azābdan. Zırā ben (61a) (1) kerim ü rahimem. Hikāyet olunur ki bir kimesne ḥāzret-i (2) Resül 'aleyhi's-selāma gelüp didi ki yā Resüla'llāh (3) dıvār üzerinde turalar bir ḥatunuñ elinden (4) oḡlancıḡı düşüp gibi ḥatun daḡı kendüyi (5) dıvārdan aşığa atup helāk oldu. Hāzret-i (6) Resül 'aleyhi's-selām buyurdılar ki ol ḥatunuñ (7) oḡlancıḡa şefḳatinden Hāḳ te'ālānuñ benüm ümmetüme (8) şefḳati ziyādedür. **Yigirmi birinci bāb** teslīm ü rızā (9) vü vefā ve 'ubüdiyet ü ṭā'at ü ma'siyet ve ḥürriyet (10) ü ḥaḳḳat ve ḳabz u bast beyānındadır. Ehl-i şerī'atünj (11) ba'zısından rivāyet olunur. Dimişler ki teslīm (12) inḳiyāddur inḳiyād izḥār-ı 'ubüdiyyetdür iḥlāşdur.

(13) Beyt li-muḥarririhî:

Dime kim eyleye irşād ya kim ola refiḳ

(14) Sen hemān düş yola **Allāhu veliyyü't-tevfik**⁵⁹⁴

{Neşr}: Ol (15) maşrıḳ-ı raḳam-ı faẓilet ve ol maḡrib-i ḥarem-i vesilet (16) Ebā Hureyre ḥāzretlerinden mervīdür. Anlar dimişler ki (17) ḥāzret-i Resül 'aleyhi's-selām buyururlar ki: **Zırvet (61b)** (1) **ül-īmān erba'a ḥıṣāle's-şabru bi'l-ḥükm ve'r-rızā bi'l-ḳader** (2) **ve'l-iḥlāş bi't-tevekkül ve'l-istelām li'r-Rab.** Ya'nî (3) imānuñ depesi dört ḥaşletdür. Biri ḥükme şabrdur (4) ve biri ḳadere rızādur ve biri tevekküle iḥlāşdur (5) ve biri Rabb'isine yüz sürmekdür ve yapışmaḳdur. Hikāyet (6) olunur bir kimesne Muḥammed bin Vāsi' nām

⁵⁹³ Talak suresi 7. Âyet, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 558.

⁵⁹⁴ "Başarı sağlayan Allāh'tır, o en iyi dost ve yardımcıdır."

kimesnenün ayağında (7) bir çıban görüp didi ki ben saña acidum. Muhammed bin Vâsi‘ (8) dağı dimişler ki ben Allāh’a şikāyet itmezem. Şükürüm budur ki (9) ayağumda çıktı gözümde çıkmadı. **Ammā rızā**: Ehl-i ma‘ārifden (10) ba‘zı dimişler ki haqīkat-i rızā kişi kendü istediğinden (11) ferāgat idüp maḥbūbı istediğin istemektür. Nitekim ḥadīs-i (12) kıdsīde vārid olmuşdur: **Evvelü mā-ketebe’llāhu fi’l-levḥi ennī (13) ene lā-ilāhe illā ene men lem yū’min bi-kaẓā’i ve lem-yeşkūri (14) bi-ni‘amā’i ve lem-yaşbir ‘alā bilā’i fel-yaṭlub Rabben sīvā’i.**⁵⁹⁵ (15) Ya‘nī Ḥaḳ sūbhānehu ve te‘ālā levḥde evvel yazduğı budur ki⁵⁹⁶ ben benüm ilāh yoğdur (16) illā benüm. Bir kimesne benüm kaẓāma rāzı olmayup ni‘metlerüme (17) şükr itmeyüp belālaruma şabr itmese benden ğayrı ol kimesne **(62a)** (1) Allāh taleb eylesün ve dağı ba‘zı ‘urefā dimişler ki rızā (2) seni sağ yanuğa qosalar şol yanuğa dönmeği murād idinmeyesin. (3) Nitekim ḥazret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām buyurur: **Raḥima’llāhu ümerā’ (4) ‘arefe nefsehu ve ḥafaẓa lisānehu ve kāne rāziyen bi-belā’ihi.** (5) Ya‘nī Ḥaḳ sūbhānehu ve te‘ālā şol kimesneye raḥmet eylesün ki (6) nefsini bilüp ve dilini ḥıfz eyleye ve belālarına rızā (7) göstere. Ol seyyidetü’l-muḥadderāt ve tācü’l-mestūrāt (8) Rābi‘a ḥazretlerinden su’āl olındı ki kul ne vaqt rāzı (9) olur. Dimişler ki kaçan kendüye bir muşibet irişse (10) şükr eyleye nitekim ni‘met irişdüğü zamānda şükr itdüğü gibi. (11) Dāyimā ‘ādet-i şākirin budur belāya rızā ve ni‘mete şükrdür.

(12) Nazm:

Olanlar rāzı Ḥaḳq’uñ kısmetine

Ḥased eyler mi ḥalkuñ (13) ni‘metine

Çü baḥtuñ yārī kılmaz saña derviş

Elüñ irmez (14) cihānuñ devletine

Seni hırşuñ koyupdur qara çulda

(15) Yüri göz dikme şehler ḥil‘atine⁵⁹⁷

{Neşr}: **Ammā vefā**: Erbāb-ı şafā (16) vü aşḥāb-ı vefā dimişler ki vefā şey’-i lāzımı itmāmdur. (17) Ḥazret-i ‘Āyşe’den rivāyet olunur. Anlar da **(62b)** (1) ḥazret-i Resūl’den ‘aleyhi’s-selām. Anlar buyururlar ki: (2) **Lā testeḥādümü erḳā’iküm bi’l-leyl fe-inne’l-leyl**

⁵⁹⁵ İmām-ı Rabbānî, *Mektûbât-ı Rabbānî*, (Terc. Abdülkadir Akçiçek), Çile Yayınları, İstanbul 1978, C. 2, s. 1441.

⁵⁹⁶ budur ki H] - Ş

⁵⁹⁷ Yaşar Çalışkan, *Lâmi’î-zâde Abdullah Çelebi, Latîfeler*, s. 362.

lehüm (3) ve'n-nehār leküm. Ya' nī elüñüz altında olanları gice ile (4) istiḥdām eylemen. Zīrā gice anlaruñdur gündüz sizüñdür.

(5) Kıt' a li-muḥarririhī:

Bunda hoş tüt efendi sen kuluñı

(6) Hoş tuta tā efendüñ anda seni

Ḥālün oldur ḥaḳıḳat (7) iy ḥāce

Rāzı mıdur ezāya bendesini⁵⁹⁸

{Neşr}: Ve daḫı (8) ba' z-ı ehl-i 'ilmden su'āl olındı ki Allāh'ıñ 'ahdine vefā (9) ve ṭarīḳat nedür. Dimişler ki ḳalbünñde Allāh'dan ğayrı (10) nesne olmaya ve bir şey' taleb Allāh'dan ğayrıdan recā (11) olınmaya.

Rübā' i:

Derviş yüri var işüñi işmarla Ḥudā'ya

(12) Ḳul minnetini zerre ḳadar ḳatma araya

Cehd it ki hemīn (13) yek cihet ü yek fenn olasın

Tā düşmeye cānuñ ğam-ı şirkile (14) belāya

{Neşr}: **Ammā 'ubūdiyyet:** Erbāb-ı ma'ārif dimişler ki 'ubūdiyyet (15) da'vā-yı enāniyyeti terkdür ve belālara taḥammül ve Mevlā'yı sevmekdür. (16) Nitekim ḥazret-i Resül 'aleyhi's-selām buyururlar ki: **Leyse 'abdün (17) ekremü 'inda'llāhi 'abdi 'abdu'llāh 'alā-küllü ḥāl.** Ya' nī (63a) (1) bir ḳul yoḳdur Allāh ḳatında ekrem ola şol ḳuldan ki (2) her ḥālde Allāh'ıñ ḳulı ola. Ḥikāyet olunur ki ol maġrib-i (3) ḥarem ve ol maşrıḳ-ı raḳam İbrāhim Edhem ḥazretlerinden (4) rivāyet olunur. Dimişler ki bir kimesne gördüm didüm ki (5) ne yirsin. Didi ki her ne i'tā olınursa. Ne işlersin (6) didüm. Her ne isti'māl iderlerse didi. Yā senünñ bir (7) irādetünñ var mıdur didüm. Didi ki ḳuluñ irādeti bāḳī (8) ḳalır mı efendisünñ irādeti yanında. **Ammā ṭā'at:** Erbāb-ı (9) nikātdan biri dimiş ki ṭā'at aḳvāl u aḫvāl u ef'ālinde (10) Allāh andan rāzı ola. Ḥazret-i Resül 'aleyhi's-selāmdan (11) mervīdür. Dimişlerdür ki: **Lev-enne aḥdeküm ya'melū fi-şahretin (12) şemmā' leyse lehā bāb velā küvvetün leḥarece 'amelühü li'n-nāsi (13) kān'inen men kān.** Ya' nī eger sizden birünñüz 'amel itseñüz (14) bir pāre bek taşda ki ne ḳapusu ve ne penceresi var (15) 'amelünñüz

⁵⁹⁸ Yaşar Çalışkan, *Lāmi'î-zāde Abdullah Çelebi, Latîfeler*, s. 212.

olduğı üzre ol taşdan nāsa çıkar. (16) Ol ğarīķ-i deryā-yı vahdet ve ol ğarīķ-i nār-ı maĥabbet (17) Yaĥyā bin Rāzī ğazretlerinden mervīdür. Anlar dimişlerdür ki **(63b)** (1) bir kiři Allāh'ıñ řā' atinde řābit olsa Allāhu te'ālā cemī' (2) eřyāyı anuñ ĥıdmetinde řābit ider ve dağı bir kiři (3) Allāh'ıñ ĥıdmetinde ğözini nūrlandursa her řey'üñ ol kişiye (4) nazarı ile ğözini nūrlandurur. **Ammā ma' şiyyet:** ' Ulemādan (5) ba' zı dimişler ki ma' şiyyet řavābı terkdür ve ba' zılar (6) dimişler ki me'mūrı terkdür. Ħarām olanı işleyüp (7) şonra peřimān olmaĥdur. Nitekim ğazret-i Resül 'aleyhi (8) s-selām buyurur Tevrāt'da mektūbdur ki: **Yā ibn Ādem** (9) **istaĥī mine'l-i řiřyān fe-enā estaĥī min-' azā bike.** (10) Ya' nī yā Ādemođlı utan 'iřyāndan ben saĥa (11) ' azāb itmege utanuram. Ħikāyet olunur ki Ħātem (12) ğazretlerine dimişler ki ne iřtiĥā idersin. Anlar da (13) dimişler ki bir ğün aĥřama deĝin 'āfiyet üzre (14) olmasın iřtiĥā iderüm. Bir ğünlük 'āfiyet nedür diyü (15) su'al olıcaĥ cevāb virüp dimişler ki ol ğün (16) Rabb'üñe 'āřı olmayasın. **Ammā ĥürriyet:** Erbāb-ı ma' ārifden (17) ba' zı dimişler ki ĥürriyet ni' met-i dün'yāyı terk idüp **(64a)** (1) 'ibādet-i Mevlā'yı iĥtiyār itmekdür. Ebā İmām Bāhili ğazretleri (2) ğazret-i Resül'den 'aleyhi's-selām naĥl iderler. Anlar buyururlar ki (3) bir kimesne dün'yāda libās-ı ğariri terk eylese Ħaĥ sübhānehu (4) ve te'ālā kıyāmet ğüninde ğaziretü'l-ĥuds libāslarından (5) ol kimesneye libās geyüre. Ħasan-ı Bařri ğazretlerinden (6) rivāyet olunur. Dimiřler ki ĥürriyet emānete maĥrūnedür. (7) Ħaçan bir kimesnede emānet-i müteĥaĥķıķ olsa vücūh-ı ĥıyānet (8) andan sākıř olup merātib-i ĥürriyetüñ evvel mertebesine (9) dāĥil olur. **Ammā ĥaĥıķat:** Ehl-i kelām tebyin-i merām idüp (10) dimişlerdür ki ĥaĥıķat mükellefe vācib olanı řer'en ve 'aĥlen (11) bilmekdür. Ol ferīd-i dehr {ve} vahīd-i 'ařr olan Ebā Hureyre (12) ğazretlerinden mervīdür. Anlar da ğazret-i Resül'den 'aleyhi's-selām. (13) Anlar buyururlar ki: **Mā cā'e mina'llāh fe-hüve Ħaĥ ve mā cā'e** (14) **'annī fe-hüve sünnetün ve mā cā'e 'an ařĥābī fe-hüve si'at.** (15) Ya' nī řol nesne ki Allāh'dan ĝeldi ĥaĥdur ve benden (16) ĝelen sünnetdür ve ařĥābumdan ĝelen vüs'atdür. Ba' zı (17) ehl-i ma' rifetden ĥikāyet olunur. Dimiřlerdür ki řā' ati **(64b)** (1) ĝizlemek miftāĥ-ı iĥlāřdur ve řehevātı terk itmek (2) miftāĥ-ı ĥalāřdur ve taĥvā miftāĥ-ı cennetdür (3) ĥüsn-i ĥulķ ĥaĥıķate vařluñ miftāĥıdur. **Ammā ĥabz** (4) **u bař:** ' Ulemādan ba' zı dimişler ki ĥabz ĥālet-i iftiķārdur (5) ve bař ĥālet-i iftiĥārdur. Ħazret-i Resül'den 'aleyhi's-selām (6) rivāyet olunur. Buyurmuşlar ki zamān-ı başda baĥa dün'yādan (7) sevgülü üç nesne vardur: Birisi rāyiĥa-i şayyibedür (8) ve birisi nisādur ve birisi ĥurreti 'aynī fi' ř-řalātdur (9) ve zamān-ı ĥabzda buyurmuşlar ki ĥabzda bir ĥālet var ki (10) ol ĥāletde benüm na' leynüm řıĝmaz ya' nī ol zamānda ařlā ve ĥař'ā (11) ol ĥālet ile benüm arama kimesne girmez ve yine ĥadıř-i (12) řerīfde vārid olmuşdur: **İnne li-Yaĥyā**

hâletü'l-ķabz (13) ve li-İsâ 'aleyhümâ's-selâm hâletü'l-bast ve inne (14) Yaḥyâ kâne eşeddü ḥavfen ve kâne 'İsâ ekşerü recâ'en. (15) Ya'nî ḥazret-i Yaḥyâ için hâlet-i ķabz vardır ve ḥazret-i (16) 'İsâ için hâlet-i bast vardır. Ḥazret-i Yaḥyâ 'aleyhi's-selâm (17) ğâyetle ķorķaridi ve ḥazret-i 'İsâ'nuḡ 'aleyhi's-selâm (65a) (1) recâsı çoğ ıdı. Ebâ Hureyre ḥazretlerinden rivâyet (2) olunur. Anlar da ḥazret-i Resûl'den 'aleyhi's-selâm (3) rivâyet iderler. Anlar buyururlar ki: **Ķâle'n-nebyyü li-aşḥâbihi** (4) **lev-enneküm tekününe izâ ḥarectüm min-'indî 'alâ-mişâl** (5) **i'l-ḥâli'l-lezî yekünü 'indî le-zâretkümi'l-melâ'iketü** (6) **ve li-şâfihikümi'l-melâ'iketü bi-künyetihâ ve lev-lem tüzñibüle-câ'e** (7) **Allâh bi-ḥalk teznibün fe-yaġfir lehüm ve yüdḥilhümi'l-cenneti.**⁵⁹⁹ (8) Ya'nî ḥazret-i Resûl 'aleyhi's-selâm aşḥâbına buyururlar ki siz (9) benüm yanumda olduğunuz gibi gitdükden sonra ol hâlet ile (10) olsañuz melâ'ike sizi ziyâret idüp ve sizünle muşâfaḥa (11) eyleye. Eger siz günâh itmeyedyünüz Ḥaḡ sübhânehu ve te'âlâ günâh (12) ider bir ķavm ḥalk idüp anlara maġfired eyleye ve (13) cennete idḥâl eyleye. Ba'z-ı ehl-i taḥķikden rivâyet (14) olunur. Dimişler ki bir oğlancık annesinden toĝduĝı (15) ḥâlde avucı şıķılmış toĝar öldüĝi vaḡt açılmış (16) olur. Ya'nî dimekdür ki toĝduĝı zamânda dünyâyı (17) avcuma aldum öldüĝi zamânda dünyâyı terk eyledüm dimekdür. (65b) (1) İmdi benüm babacıĝum kışşadan murâd ḥişşedür. Dünyâyı (2) avcuna almış kimesne yokdur 'âķıbet koyup gitmek (3) muķarrerdür. Şöyle ceḥd eyle kim sen dünyâyâ geldikde (4) eller şâd ola ve gitdikde sen şâd olup eller (5) ağlaya. Nitekim ulular dimişlerdür:

Beyt:

Geldüĝinde (6) 'âleme il şâd u sen giryânduḡ

Şöyle ceḥd (7) it gidicek sen şâd u il giryân ola

{Nesr}: Ve daḡı (8) dimişlerdür ki:

Şi'r:

Ve maḡbüzün keffü'l-mürüvvet vilâdetihi

(9) Delîlün 'ale'l-ḥırşı'l-mürekkebu fi'l-ḥayy

Ve mebsûṡün keff (10) ü'l-mer'i 'inde memâtihi

⁵⁹⁹ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Ankara 1991, C. 11, s. 533.

Yekül unzurū ve innī ḥarectu min-şey⁶⁰⁰

(11) {Neşr}: **Yigirmi ikinci bāb** ihlāş u riyā ile izāf-ı (12) umūri niyyāt beyānındadır. Ol ferīd-i zamān (13) ve ol vaḥīd-i devrān a' nī Ebū 'Osmān raḍıya'llāhu 'anhüm (14) ḥazretleri dimişler ki ihlāş oldur ki itdügün 'amele (15) Allāh'dan ğayrı bir şāhid taleb itmeyesin. Nitekim (16) ḥazret-i Resūl 'aleyhi's-selām buyurur: **Men aḥleşa'llāhi** (17) **erba' in şabāhen zaharet yenābī'ü'l-ḥikmeti min-ḳalbihi (66a)** (1) 'ilā-lisānihi.⁶⁰¹ Ya' nī bir kimesne kırk gün her şabāḥ Allāh için (2) ḥālişen şabāhlaşa ḥikmet çeşmeleri ḳalbinden dili üzerine (3) zāhir olur ve daḫı ḥikāyet olunur ki bir kimesne (4) bir 'ālime varup baḡa bir va' z eyle beni ḳandur diyüp (5) ol daḫı sen 'āḳil misen diyicek belī 'āḳilem dimiş. İmdi (6) her 'āḳile vācipdür ki Allāh'ın zikriyle dilini yaş eyleyüp (7) 'amelini ihlāş ile gökçek eyleye.

Ḳıṭ' a li-muḥarririhī:

İy (8) kend'özini 'āḳil ü dānā şanan kişi
Dün gün (9) elünde işledügün gör ne kārdu
Da' vāya ma' nā isteyicek (10) sünnet bilsevüz
İhlāş u zühd ü faẓl u keremden (11) ne vardur

{Neşr}: **Ammā riyā:** 'Ārifler dimişlerdür ki riyā oldur ki (12) 'amelinde Raḥmān'a rızādan şeytāna rızāsı çok ola. (13) Nitekim ḥazret-i Resūl 'aleyhi's-selām buyurur: **Men aṭ' ame** (14) **riyā' ve süm' atün eṭ' amu'llāh min-şadīdi cehennem ve ca' al** (15) **zālike't-ṭa'ām nāren fi-baṭnihi ḥattā yakẓi beyn** (16) **e'n-nās.** Ya' nī bir kimesne riyā vü süm'a ile iṭ'ām eylese (17) Allāhu te'ālā ol kişiye cehennem şadīdinden ya' nī şaru (66b) (1) şuyından ṭa'ām yidüre ve daḫı ol ṭa'āmı ḳarnında (2) āteş eyleye ḥattā beyne'n-nās ḳazā eyleye. Aşma' i (3) ḥazretlerinden mervīdür. Dimişler ki yüz yigirmi yaşında (4) bir a' rābī gördüm didüm ki senün 'ömrünj ne nesne (5) uzun eyledi. A' rābī didi ki riyāyı terk (6) eyledüm ol ecilden bu yaşa geldüm. **Ammā niyyāt-ı izāf-ı** (7) **umūr: Ḳile'n-niyyetü fi'l-luḡati 'ibāretün 'ani'l-** 'azm (8) **ve'l-azamu irādetü fi'li şey'in ve'l-ḳaṭ'u 'aleyh.** Ya' nī (9) niyyet luḡatde 'azmden 'ibāretdür. 'Azm şey'ün fi'linün (10) irādetidür daḫı ol şey' üzerine ḳaṭ' dur. Ammā en-niyyetü (11) fi-ḥuzūri's-şalāti li'l-cemā'ati ya' nī cemā'atle şalāta ḥāzır (12) olmanuḡ

⁶⁰⁰ "İnsan doğduğunda eli kapalı olur. Allāh'ın kudretine ve dikkatine bir kanıttır. İnsan öldüğünde eli açık olur ve der ki, bakın bir şeyden çıktım."

⁶⁰¹ İsmail Muhammed el-Aclūnī, *Keşfü'l-Hafā Müzili'l-İlbās Amme İştihara Mine'l-Ehādisi ala Elsineti'n-Nās*, C. 2, s. 224.

niyyeti beyânındadır. Ba'z-ı ehl-i sünnet ü cemâ'at (13) demişler ki muşallânuñ hużûr-ı cümmâ'ına niyyeti 'alâmet-i şer'î (14) izhâr ve sünneti beyân ve bid'ati ref' ve cihâd-ı ekberde sevâd-ı (15) müslimîni tekşîr ve 'ibâdetde muvaḥḥidînüñ müşâreketini ve sünnet-i nebî (16) ile istînâfi ve siyer-i şaḥâbe vü tâbi'îni içündür ya'nî (17) namâz kılan kimesnenüñ niyyeti bu zıkr itdügümüz için ve daḥı Hâk (67a) (1) te'âlânüñ emriyle 'amel etmek için ola. **Ve emmâ'n-niyyetü 'inde'z-zekât.** (2) Ya'nî zekât viren kişinüñ niyyeti zimmetinden farzı isḳâṭ (3) idüp ve Hâk te'âlâ virdüğü ni' metüñ şükrini ezâ etmek (4) için ola. Nitekim Hâk sübhânehu ve te'âlâ Kelâm-ı kadîmde buyurur: (5) **Ve eşkurü ni'meta'llâhi in küntüm iyyâhu ta'budün.**⁶⁰² (6) Ya'nî şâyim olan kişinüñ niyyeti isḳâṭ-ı farz (7) idüp ve Hâk te'âlânüñ emrine imtişâl ve 'ahde vücûbdan (8) ḥalâş ola. Nitekim Qur'ân-ı 'azîmde buyurur: **Femen şehide (9) min-kümi's-şehr felyeşumhu ve mâ en-niyyetihi fi'l-ḥacc.**⁶⁰³ Ya'nî ḥacc-ı şerîfe (10) varan kimesnenüñ niyyeti emru'llâha ta'zîm ve müṭâba'at-i nefsdan (11) ḥalâş ve vâcib sâkıṭ olmaḳdan ḥurûc idüp (12) ve âḥiretde 'azâb u 'iḳâbdan berî olmaḳdur ve daḥı (13) niyyeti ehl-i İslâm'üñ kıblesini ziyâret idüp ve maḳâm-ı (14) enbiyâ vü evliyâyı ṭavâf idüp ve ḥazret-i Hâk'üñ ḳavl-i (15) şerîfiyle emân ṭaleb itmekdür. **Ve men daḥalehü kâne âminen (16) ve ammâ'n-niyyetü fi'l-kesb.** Ya'nî kişi kâr u kesb itmekden (17) niyyeti etbâ'-ı sünnet-i Resûl 'aleyhi's-selâmdur ve tevâbi' (67b) (1) ü livâ ḥâḳḳınüñ ma'âşı ğuşşasını ḳalbdan ref' u def' (2) idüp akrabâsınüñ maḥabbet ü meveddetine iḳâmetdür (3) ve daḥı kâr u kesb itmekle Allâh'dan ğayrıdan ṭa'mı (4) kesmekdür. **Yigirmi üçüncü bâb** nefis ile rûḥ (5) beyânındadır. Ehl-i şer' demişlerdür ki nefis (6) ṭâlib-i âḥiretüñ merkebidür. Rivâyet olunur ḥazret-i (7) Mûsâ 'aleyhi's-selâm didi ki yâ Rab saña ben ne ile vâşıl (8) oluram. Hâk sübhânehu ve te'âlâ vaḥy idüp buyurdılar ki (9) eger sen nefsünjî terk ideseñ ben senünle bileyin. Hâkîm (10) Ebi'l-Ḳâsım'dan ḥikâyet olunur. Demişler ki bir kimesne (11) nefsini bilse Allâh ḳatında meḥbûb olur. 'Ârifler nefsi (12) üçe taḳsîm itmişlerdür. Nitekim Kelâm-ı kadîmde mazkûrdur: (13) Birisi nefsi emmâre ve birisi levvâme ve birisi muṭma'innedür. (14) Ba'zılar demişler ki emmâre nefsdür, levvâme ḳalbdür, (15) muṭma'inne rûḥdur ve ba'zılar demişler ki emmâre nefsi (16) zâlimedür, levvâme nefsi muḳteşiddür ve muṭma'inne (17) nefsi ḥikmetdür. Nitekim merḥûm Ḥamdî Çelebi *Yûsuf {u} Züleyḥâ* da (68a) (1) demiş:

{Meşnevî}:

⁶⁰² “Eğer yalnız Allâh'a kulluk ediyorsanız onun nimetlerine de şükr edin.” Nahl suresi 114. Âyet, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 279.

⁶⁰³ “*ve mâ en-niyyetihi fi'l-ḥacc*” bu kısım âyetin aslında bulunmamaktadır. “Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsın.” Bakara suresi 185. Âyet, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 28.

Nefs-i emmāre mār-ı pür-semdür

Emrini tutmaz ol ki (2) ādemdür

Ādemün nefsi ol dem ola nefis

K'olmaya kişver-i (3) vücūda re'īs⁶⁰⁴

{Neşr}: Erbāb-ı ma'ārifden ba'zı dimişlerdür ki (4) nefis altıdur: Biri nefis-i emmāre ve biri levvāme ve biri (5) mülhime ve biri muṭma'inne ve biri rāziye ve biri marziyyedür. (6) Nefs-i emmāre gāzab u buḥl u cehl u ḥaseddür. (7) Levvāme heves ü fikr ü temennī vü kayd-ı 'ucbdür. Mülhime (8) seḥāvet ü ḳanā'at ü tevāzu' u tevbe vü şabr (9) ü taḥammüldür. Muṭma'inne cūd u tevekkül ü taḥammül ü telezzüz (10) ü'ibādet ü şükr ü rızādur. Rāziye kerāmet ü zühd (11) ü ihlāş u vera' u riyāzet u zikrdür. Marziyye (12) ḥulḳ u luṭf u taḳarrub u fikr u şafādur. **Ammā rūḥ**: (13) Ehl-i sünnet ü cemā'at dimişler ki rūḥ degüldür illā Allāh'üñ (14) eşeridür ve emridür ki bir kimesne aḡa aşlā muṭṭali' olmaz. (15) Nitekim Ḳur'ān'da buyurılıpdur: **Ḳuli'r-rūḥ min-emri Rabbī**.⁶⁰⁵ (16) Ya'nī di sen yā Muḡammed rūḥ benüm Rabb'ümün emrindendür. (17) Ol ḳuṭb-ı felek-i dīn ve ol şem'-i cem'-i yaḳīn ḳurret-i 'ayn-ı (68b) (1) ḡaḳīkat 'izzet-i vech-i ṭarīḳat Ebā Hureyre ḡazretlerinden (2) mervīdür. Anlar dimişler ki mü'minün ervāḡı yedinci (3) gökdedür menzillerine naḡar iderler ve daḡı (4) ḡikāyet olunur ki Muṭarrif eş-Şihḡir nām bir 'azīz (5) ḳubūr-ı müslimenden geḳerken emvāt ḳubūrlarından (6) ṭurup didiler ki: **Yā Muṭarraf etezehebu ile'l-cum'ati (7) feḳāle ve inneküm ete'lemüne'l-cum'ati**. Ya'nī yā Muṭarrif cum'aya mı (8) gidersiz. Muṭarrif didi ki siz cum'ayı bilür misüz. (9) Didiler ki bilürüz ḡattā semāda uḡan ḳuşlar (10) ne dirlerse anı da bilürüz. Bu maḡalle münāsib 'ārifün (11) biri dimiş:

Rübā'ī:

Seḡer vaḳtinde meşhedler yöresin

(12) Gezüben şordum ehlinden töresin

Lisān-ı ḡālile (13) virüp cevābın

Didiler geldüḡün vaḳtde göresin

⁶⁰⁴ Naci Onur, *Yusuf u Züleyhâ, Hamdî*, s. 109.

⁶⁰⁵ "De ki: "Ruhun ne olduḡunu ancak Rabb'im bilir." İsrâ suresi 85. Âyet, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 289.

(14) {Neşr}: Erbāb-ı ‘uḫūl ve aşhāb-ı nuḫūl dimişlerdür ki rūḥ (15) dört nev‘ üzredür. Nev‘ -i evvel rūḥ-ı insānīdur ki (16) beden-i insānda ve ten-i benī Ādem-i zī-şānda meşābe-i (17) ‘ālem-i ceberūt vāḳi‘ olmışdur. Efāzıl-ı ḥükemā rūḥ-ı (69a) (1) insānī didüklerine bā‘ iş budur ki benī Ādem bunun (2) terbiyyeti sebebi ile mertebe-i ḥayvānātdan mümtāz (3) ve cins-i devābb ü çār-pādan imtiyāz bulmuşdur. (4) Nev‘ -i şānī rūḥ-ı ḥayvānīdür ki ḥayyiz ü maḥarrı ḳalb-i (5) bī-ḡışş u ḡill ve maḥall ü müstaḥarrı dil-i māyil düşmişdür. (6) Bunun ḥāşşiyeti ḳalbde s̄abit olan rūḥāniyyeti (7) beḳā ve dilde müşbit olan ḥayvāniyyeti ibḳā itmekdür (8) şol vaḳte degin kim emr-i ḥāzret-i Ḥudāvend-i Raḥman (9) ve ol sā‘ ate degin kim ḥükm-i vācibü’l-iz‘ ān irişüp (10) mücāvır-i ḥarem-i Yezdānī ve müsāfir-i maḥrem-i Sübhānī ola. (11) Nev‘ -i şāliḡ rūḥ-ı nefsanīdür ki mekān ü maḥalli dimāḡ-ı (12) ādemīdür ve ḥāşşiyeti budur kim aḥvāl-i ‘ālem-i ma‘ḳūlātū (13) esrārını mutaşarrıf ve ‘ālem-i ḥayālātū eṭvārını mütefekkindür. (14) İşbu rūḥ-ı kāmīl ḳuvvet-i ‘aḳlile ‘āmil olup ‘ulūm-ı (15) ḥaḳāyıkı ve fūnūn-ı daḳāyıkı insāna ta‘līm ve ādemīye (16) tefhīm ider. Nev‘ -i rābī‘ rūḥ-ı ṭabī‘īdür ki maḥall u maḥarrı (17) cigerdür. Bunun ḥāşşiyeti budur kim teni ḥıfz idüp selāmet-i (69b) (1) bedeni tertīb ü istikāmet üzre tutar (2) ve bundan ḡayrı ṭālib-i ḡidā olup it‘amenū (3) laṭīfini keşifinden tefriḳ ve şaḳīlini nazīfinden (4) taḥḳīḳ ider ve şol me‘ḳūlāt-ı laṭīfe ve meşrübāt-ı (5) ḥafīfe kim beden-i insāna muvāfiḳ ve ten-i benī Ādem-i zī- (6) şāna muṭābıḳdur ḳabūl ider ve şol me‘ḳūlāt-ı (7) keşife ve maṭ‘ūmāt-ı ḥafīfe kim beden-i insāna (8) mülāyim olmaya def‘ u ref‘ ider tā insān-ı za‘īf (9) ü’t-terḳīb işbu cevher-i rūḥ vāsıtasıyla (10) cemī‘ ef‘āl-i mu‘telātdan şaḥīḥ ve aḥvāl-i muḥavvefātdan (11) şarīḥ u sālīm ola. **Yigirmi dördüncü bāb** ‘uzlet (12) ü ḥalvet beyānındadır. Ehl-i taḥḳīḳ ve şāḥib-tedḳīḳ (13) dimişlerdür ki ‘uzlet erbāb-ı devletden ṭama‘ı kesmekdür (14) ve ba‘id olmaḳdur ve daḡı lüzūm-ı vera‘ ile nefsū (15) ve shevātū āfātından ḳaçmaḳdur.

Ḳıṭ‘a li-muḥarririhī:

İy bu (16) dünyā ḥāline meşḡūl olan bī-çāre dil

Seni maḡrūr (17) eyler aldanma şaḳın ṭūl-i emel

Mevt saḡa aḡsızun (70a) (1) gelmekde vü sen bī-ḥaber

Olısar ḳabrūn senūn şoḡ demde şandūk (2) ü’l-‘amel

{Neşr}: Ol şerīf-i aḳrān ve ol laṭīf-i ḥullān (3) şem‘-i bezm-i hidāyet ve nūr-ı sirāc-ı ‘ināyet Enes (4) ibni Mālīk ḥāzretlerinden rivāyet olunur.⁶⁰⁶ Anlar daḡı ḥāzret-i Resūl’den

⁶⁰⁶ rivāyet olunur H] - Ş

(5) ‘aleyhi’s-selām. Anlar buyurur: **Es-selāmetü fi’l-vaḥdeti ma’a’l-işneyn.** (6) Ya’ nî selāmet iki ile vaḥdetdedür. İkidenden (7) murād beden ile ḳalbdür dimişler ve yine buyururlar ki: (8) **Kūnū i’bādu’llāh bi-ebdāniküm ma’e’n-nās ve ḳulübüküm** (9) **ma’a’llāhi te’ālā.** Ya’ nî oluḡ Allāh’uḡ ḳulları bedenüñüz ile (10) nās ile ve ḳalbünüz ile Allāh ile. Ol ser-ḫalka-i aşḫāb-ı (11) vilāyet ve ol ser-çeşme-i erbāb-ı hidāyet Cüneyd ḫazretlerinden (12) ḫikāyet olunur. Dimişlerdür ki kimdür isteyen ki dīni sālīm (13) olup ve bedeni ve ḳalbi istirahat üzere ola ol kimesne (14) ḫalkdan ‘uzlet eylesün. Zīrā bu zamān ‘āḳilüñ vaḫşeti (15) zamānıdır. Nitekim {ehl-i}‘ irfāndan birisi bunu dimiş: **Hāzā ez-zamān** (16) **zamānū’s-sükūt ve mülāzemetü’l-buyūt ve’l-ḳanā’ atu bi’l-ḳūt** (17) **ve’t-tevekkülü ‘ale’l-ḫayy ellezī lā-yemūt.** Vaḥdetden murād nefy-i ḫavātır (70b) (1) idüp mā-sivādan bi’l-küllīye ferāḡatdür yoḡsa bir evüñ (2) içine girüben ḫātıruñ alāyiş-i dünyāyla memlū itmek degüldür. (3) Nitekim şā’ irüñ birisi bu beyti dimiş:

Beyt:

(4) Şūfî şafā bulunmasa kisvet ne fāyide
Nefy-i ḫavātır olmasa ḫalvet (5) ne fāyide
Nergis-i nazarda şīve-i şun’ eyler āşikār
Açılmayınca (6) dīde-i ‘ibret ne fāyide

Beyt:

Alāyiş-i cihāna nice bir (7) aldanursın
‘İbret-nümā degül mi seng-i mezār-ı köhne

{Nesr}: **Ammā ḫalvet:** (8) Erbāb-ı fikret ve aşḫāb-ı fiḫnat dimişlerdür ki ḫalvet (9) nās ile iḫtilāḫı terkdür içlerinde daḡı olursa. (10) Nitekim ḫazret-i Resül ‘aleyhi’s-selām buyurur: **Lī ma’a’llāh vaḳtun** (11) **lā-yas’enī fihe melekün muḳarrebın ve li-ennenī mürselün.**⁶⁰⁷ Ya’ nî benüm (12) için Allāh ile bir vaḳt vardır ki melek-i muḳarreb ve (13) nebī-i mürsel anda şıḡmaz. Dinilmiş ki ol zamān zamān-ı (14) ḫalvetdür. Ol şafī-i perde-i şināḫt ve ol vefī-i ḳubbe-i (15) nüvāḫt Şaḳīḳ-i Belḫī ḫazretlerinden rivāyet olunur. (16) Anlar dimişler ki kişinüñ aḫlāḳınuñ efzali dört nesnedür. (17) Biri vaḳt-i ḡazabda ḫilmdür ve biri yoḡluḡda seḫādur (71a) (1) ve biri her ḫâlde toḡrı söylemekdür ve biri Allāh ḫavfindan (2) sırren ü ‘aleniyyen {ve} zāhiren ü bātınen ḫalvetde vera’ dur. (3) **Yigirmi bişinci bāb** evliyā

⁶⁰⁷ İsmail Muhammed el-Aclūnî, *Keşfü’l-Hafā Müzîlü’l-İlbās Amme İştēhara Mine’l-Eḫādîsi ala Elsineti’n-Nās*, C. 2, s. 173.

vü kerāmâtı beyânındadır. Erbâb-ı (4) ma‘ârifden ba‘zı dimişler ki velî oldur ki nefsiyle ‘adâvet (5) eyleyüp şeytân ile ceng eyleye ve dağı vechile ve qalbile (6) ‘ibâdetile Raḥmân’a teḳarrubdur. Nitekim ḥazret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâm (7) buyurur: **İnne fi-ümmeti ricâlen yaḥfazû’llâhi te‘âlâ ehlü’l-fesâdi (8) bihim ve yunzilu’llâhu’r-raḥmete ‘aleyhim ve yemne‘i’l-‘azâbe min-ḳalbihim (9) ulâ’ike mine’n-nâsi yefirrûn ve’n-nâsu yete‘accebûn ve’n-nâsu (10) ‘indehum mecânin ve hüm ‘inde’n-nâsi mecânin ve mâ-fihüm (11) mine’l-cünûn illâ ve ennehumu’l-ebdâl.** Ya‘nî taḥḳîken benüm ümmetümde (12) ricâl vardır ki Allâhu te‘âlâ ehl-i fesâdı anlaruñ sebebiyle (13) ḥıfz ider ve dağı raḥmeti bunlar için inzâl ider. (14) Bunlar cânibinden olan ‘azâbı men‘ ider. Bunlar nâsdan (15) firâr iderler nâs bunları ta‘accüb iderler. Nâsuñ ḳatında (16) bunlar mecnûnlardur nâs da bunlaruñ ḳatında mecnûnlardur. (17) Ammâ bunlarda cünûndan eşer yoḳdur. Āgâh oluñ ki (71b) (1) bunlar abdâllardur.

Ḳıṭ‘a:

Olmasaydı ‘ibâd-ı ḥâş-ı Ḥudâ

(2) İner idi ‘azâb-ı ‘âm bize

Anlaruñ âb-ı rüyı ḥürmetine

(3) Olsa düzaḥ ne tañ ḥarâm bize⁶⁰⁸

{Neşr}: **Ammâ kerāmât-ı evliyâ:** (4) ‘Âriflerden ba‘zı dimişler ki kerāmât-ı evliyâ bunlaruñ (5) üzerine cārî olur bunlar bilmezler. Ammâ enbiyâya mu‘cizât (6) i‘tâ olunur mu‘cizât kelimesiyle söylerler. Ol ferîd-i zamâne (7) ve ol vaḥîd-i yegâne Ebü Derdâ ḥazretlerinden mervîdür. Anlar da (8) ḥazret-i Resûl’den ‘aleyhi’s-selâm naḳl iderler. Ḥazret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâm (9) buyurur: **Evlüyâu’llâhi dıḥḳühüm ‘ibâdetün ve mizâḥuhum tesbîḥ ve nevmühüm (10) şadaḳatun ‘aleyhim Allâhumme ihḫazhum ve ihḫaz ‘aleyhim dînehüm ve ‘uyübehüm (11) ilâ-yevmi’l-ḳıyâmeti şümme ḳare’â elâ enne evliyâ’u’llâhi lâ-ḥavfun ‘aleyhüm (12) ve lâ-hüm yaḥzenûn.** Ya‘nî evliyâu’llâhuñ gülmeleri ‘ibâdetdür (13) ve laṭîfeleri tesbîhdür ve uyumaları üzerlerine şadaḳadur. (14) Yâ Rab bunları ḥıfz eyle ve dînlerini ve gözlerini ḥıfz eyle (15) ḳıyâmet gününe dek. Andan buyurdılar ki āgâh oluñ (16) Allâh’uñ velîleri üzerine ḥavf yoḳdur ve bunlar maḥzûn (17) dağı olmazlar. Ol zâhid-i dehr ve ol ‘âbid-i ‘aşr ‘Abbâs (72a) (1) ḥazretlerinden rivâyet olunur. Dimişlerdür ki ben bâdiyede (2) bir kimesne gördüm yalın ayak ne azığı ve ne

⁶⁰⁸ Yaşar Çalışkan, *Lâmi’i-zâde Abdullah Çelebi, Latîfeler*, s. 50.

binidi var. (3) Ben didüm ki bu ne hâletdür ki ben saña rāst geldüm. (4) Didi ki bilür misün nefsiñde ne var imdi hāzer eyle nedāmet (5) itmeyesin ve dađı didi ki Allāh ullarından tevbe abūl (6) idüp günāhların ‘afv ider ve dađı ne işlerseñüz (7) hep bilür. **Yigirmi altıncı bāb** tevekkūl ü tekebbūr ü tevāzu‘ beyānındadır. (8) Ol kāşif-i esrār-ı ilāhī ve ol nāzır-ı envār-ı nā-mütenāhī (9) Ebu’l-Ħasan ħāzretlerinden mervīdür. Dimişler ki tevekkūl Allāh’a (10) iktifā ve anuđ üzerine i‘timāddur.

Beyt li-kātibihī:

(11) Ne begden iste maşūduđ göñül ne şāhdan iste

(12) Tevekkūl ıl Ħudā’ya ni‘meti Allāh’dan iste

(13) Beyt li-muĥarririhī:

Seni ħalk eylemeden rızuñı ħalk itdi Ħudā

(14) Rız için ğam yime kim rıza kefilüñ Mevlā

{Neşr}: Ol mütemekkin-i (15) tarīat ve ol mütevekkil-i ħāıat Şahāb bin ‘Abdu’llāh (16) ħāzretleri dimişler ki dilenme ve virdüklerini redd itme (17) ve alduđuñı ħabs itme. Ol puĥte-i cihān-ı uds (72b) (1) ve ol sūĥte-i sürādiāt-ı üns Ebā Hureyre rađıya’llāhu ‘anhüm (2) ħāzretlerinden mervīdür. Buyururlar ki ħāzret-i Resūl’den (3) ‘aleyhi’s-selām. Anlar buyururlar ki ħāzret-i Cibrīl’den geldikde (4) tevekkūlden su’āl eyledüm. Didiler ki tevekkūl ħalkuđ elinde (5) olandan ama‘ı kesmeqtür ve maĥlūı lā-yuzırr ve lā-yenfa‘ (6) ve lā-yu‘ı ve lā-yemna‘⁶⁰⁹ idüđin bilmekdür. Nitekim dimişlerdür: (7)

{ı‘a}:

Çok sa‘y ıldum irmedi maşūda el dime

Bu (8) yolda şanma aşşı ider degme bir ‘amel

Tevfī-i Ħā (9) ki bir kişiyे olmaya refī

Ne cidd u cehd fāyide eyler (10) ne ĥod cedel⁶¹⁰

ı‘a li-kātibihī:

Tenezzül itme iy dil⁶¹¹ (11) ħalka zinhār

⁶⁰⁹ “Ne zarar ne fayda verir; ne yol açar ne de engel olur.”

⁶¹⁰ Yaşar Çalışkan, *Lāmi’i-zāde Abdullah Çelebi, Latifeler*, s. 308.

⁶¹¹ iy dil Ş] Şem‘i H

Unutma ki şağın Hallāk bābın

(12) ‘ Aṭāyı bir bölük ‘ ācizden umma

Dem-ā-dem bekle- (13) gil Rezzāk bābın

{Neşr}: Hikāyet olunur ki bir ‘ ābid düşinde (14) görür ki cennet bāğçelerinde maḥzūnen yürür. Ḥüzninden (15) su’āl olunduğda dimişler ki bizüm aşḥābumuz için (16) derecāt-ı ‘ āliyye gördüm aña kaşd eyledüm beni andan (17) men‘ eylediler ve didiler ki bu menzil Allāh’a tevekkül (73a) (1) idenler içündür.

Beyt:

Dil-i sengīnine ‘ ālemde tevekkül naşşın

(2) Kim ki resm eylerise sikkeyi mermerde qazar

{Neşr}: İmdi bundan (3) ma’ lūm oldı ki Allāh’dan ğayrıya tevekkül cāyiz degül (4) imiş. Kıyāmet güninde derecāt-ı ‘ āliyye isterseñ Allāh’a tevekkül (5) itmegi elden qomayasın.

Kıṭ‘ a:

‘ Ālemde kişi gerçi ki bī-pīşe (6) gerekmez

Ammā dün ü gün rızq için endişe gerekmez

(7) Esbāb ile merbūṭ iden erzākı muqarrer

Vürür saña (8) şūr u şegab endişe gerekmez⁶¹²

{Neşr}: **Ve men yetevakkel ‘ ala’llāhi** (9) **fehüve ḥasbuhu**⁶¹³ āyetinüñ bu maqālāta dalāleti mu‘ ayyen idügi (10) mübeyyendür.

Nazm li-kātibihī:

Derviş yürü var işüñi (11) ışmarla Ḥudā’ya

Qul minnetini zerre kadar qatma araya

(12) Cehd it ki hemīn yek cehd u yek fenn olasın

(13) Tā düşmeye cānuñ ğam-ı şirkile belāya

Beyt li-muḥarririhī:

⁶¹² Yaşar Çalışkan, *Lāmi’i-zāde Abdullah Çelebi, Latifeler*, s. 247.

⁶¹³ “Kim Allāh’a dayanıp güvenirse Allāh ona yeter.” Talāk suresi 3. Âyet, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, s. 557.

(14) Tevekkül hân-kâhında kanâ' at eyle istersen

Ĥudâ'nuñ (15) maḥbahından eksük olmaya ni' am bir gün

{Neşr}: **Ammā tekebbür**: Erbâb-ı (16) ma'ârifden ba'zı dimişler ki tekebbür ġayrıdan kendü nefsüñi (17) a' lā vü ġayrlu görmekdür. Nitekim ġazret-i Resül 'aleyhi's-selâm (73b) (1) buyurur: **Lā yedġulü'n-nâra aġdun ve fi-ġalbihi mişġâle ġabbetun** (2) **mine'l-îmân ve lâ-yedġulü'l-cennet aġdün ve fi-ġalbihi mişġâle** (3) **ġabbetün mine'l-kibr**.⁶¹⁴ Ya' nî bir kimesne nâra girmez ġâlbuki anuñ (4) ġalbinde îmandan mişġâl ġabbe ola ve daġı cennete girmez (5) bir kimesne ki anuñ ġalbinde kibrden mişġâl ġabbe ola.

Ķıṭ' a:

(6) Ģurür aşġâbınuñ ' âlemde cânâ

Çoġ olur rîş- (7) ġandi ġüş ġılma

Hemîşe yeltenüp olmaz hevâya

(8) Ķuru efsâne ile cüş ġılma

Şaġın nüş eyleyüp ġamr-ı ġurürü

(9) Bu bezm içre dilüñ medhüş ġılma⁶¹⁵

{Neşr}: Ĥikâyet olunur ki iki (10) kimesne ġazret-i Mūsâ'nuñ 'aleyhi's-selâm ġuzûrında neseb ile (11) iftiġâr idüp birisi dimiş ki ben fülân bin fülânem (12) bi't-tamâm nesebini şaymış. Ĥaġ sübhânehu ve te'âlâ ġazret-i (13) Mūsâ'ya 'aleyhi's-selâm vaġy itdi kim söyle yâ Mūsâ ol iftiġâr (14) iden kimesneye anuñ nesebi nârdadır kendü daġı (15) utanıcıdur. **Ammā tevâzu'**: Erbâb-ı 'aġl ve aşġâb-ı naġl (16) dimişler ki tevâzu' aġniyâya tekebbürlükden⁶¹⁶ fuġarâya (17) tenezzüldür. Ol 'aşıġ-ı maġmûd ve ol şâdıġ-ı ma'bûd (74a) (1) Ebâ Sa'id bin Ĥudrî ġazretlerinden rivâyet olunur. (2) Anlar dimişler ki ġazret-i Resül 'aleyhi's-selâm buyurur: **Mâ ba'se'** (3) **llâh nebiyyen ġattî lâ-kâne metvâzi' â**. Ya' nî Allâhu te'âlâ (4) bir peyġamber göndermedi aşlâ illâ mütevâzî oldı ve daġı (5) dimişler ki üç şey' ef'âl-i kerâmetdendir. Muġtâcine infâġ (6) ve zu'afâ-yı müslimîni ġözetmek ve şıġındurmak ve cemî' ġalġa (7) yol ġöstermek.

Beyt:

⁶¹⁴ İsmail Muhammed el-Aclûni, *Keşfü'l-Hafâ Müzîlü'l-İlbâs Amme İştihara Mine'l-Eġâdisi ala Elsineti'n-Nâs*, C. 2, s. 372. İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, C. 2, s. 200.

⁶¹⁵ Yaşar Çalışkan, *Lâmi'i-zâde Abdullah Çelebi, Latîfeler*, s. 317.

⁶¹⁶ tekebbürlükden H] tekebbürlük Ş

Tekebbürlük Hudâ'ya yaraşur sen âdemîdensin

(8) Vücûduñ anla iy gâfil ki bir kaçre menîdensin

{Nesr}: Ve nitekim (9) merhûm Yetîm ' Alî Çelebi dimiş:

Beýt:

Seri pâ pâyı ser eyler cihân (10) bir bî-ser ü pâdur

Hażîzi evc ider evci hażîz eyler (11) bu dünyâdur⁶¹⁷

Yigirmi yidinci bâb şabr u şükr u hamd (12) u kanâ' at beyânındadır. Aşhâb-ı ni' met ve erbâb-ı (13) kanâ' at dimişlerdür ki şabr haqîkatde lezzât-ı cismâniyyeyi (14) ve hużûzât-ı nefsanıyyeyi terkür. Nitekim Haq celle ve 'alâ (15) hażretleri buyurur: **İnnemâ yûfi's-şâbirün ecrehum** (16) **bi-gayri hisâb.**⁶¹⁸ Egerçi zâhiren lezzât-ı dünyeviyyeyi terk (17) elemdür ammâ her elemün zımnında 'âlem ve her rencün genc (74b) (1) ve her ihânetün i'ânet ve her celâlün cemâl ve her (2) melâmetün selâmet muqarrerdür. Ma' nâ-yı **eş-şabru** (3) **miftâhü'l-ferec**⁶¹⁹ buña şâhiddür. Nitekim ol (4) vârid-i evdiye-i ma'ârif ve ol fârid-i endîşe-i (5) letâyif sühte-i sübhân-ı celâl âmûhte-i (6) tecelliyât-ı cemâl mazhar-ı vilâyet-i Muhammedî mu'lin-i (7) rivâyet-i ahlâk-ı Aḥmedî şem'-i semâ'-ı taḥkîk (8) mihr-i âsmân-ı tedkîk vâriş-i 'ulûmi'l-enbiyâ' a' nî (9) hażret-i Mevlânâ buyurur:

Nazm:

İy ki şabret nîst (10) ez-nâz u na'îm

Şabr çün dârî zi-Allâh kerîm⁶²⁰

Şabr kun ber- (11) şâbirân-râ bende bâş

Pîş-i îşân mürde şev yâ bende (12) bâş⁶²¹

{Nesr}: Ve ba'z-ı 'ârifler dimişler ki şabr muşîbetlerün (13) nüzûli qatında acıları içmekdür.

⁶¹⁷ Zehra Piroğlu, *Yetîmî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Konya 1996, s. 156.

⁶¹⁸ "Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir." Zümer suresi 10. Âyet, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 458.

⁶¹⁹ "Sabır, cennetin anahtarıdır." İsmail Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ Müzîlü'l-İlbâs Amme İştihara Mine'l-Ehâdisi ala Elsineti'n-Nâs*, C. 2, s. 21.

⁶²⁰ "Ey, (Allâh'ın) nimetlerine ve nazına sabrı olmayan kişi, eğer sabırlı olursan Allâh kerimdir." Mevlânâ Celâlüddîn Muhammed-i Belhî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, (Haz. Doktor Muhammed Rıza), İntişârât-ı Elvâhibü'l-Hayy, Tahran 1387, C. 1, s. 300.

⁶²¹ "Sabret, sabırlılar için köle ol, onların önünde ölü gibi ol ya da onlara köle ol." Mevlânâ Celâlüddîn Muhammed-i Belhî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, C. 1, s. 21.

Kıt‘a li-kātibihî:

(14) Kaçan nekbetle gelse saña devrân

Taḥammül eyleyüp geñ (15) eyle şadruñ

Taşārifi ‘acebdür bu zamānuñ

(16) Gehī alçağ olur geh yüce kađrũñ

{Neşr}: Ve ba‘zılar dimiş ki (17) şabr elem u belādan şikāyeti terkdür. Ol şābir-i belā (75a) (1) ve ol mütevekkil-i Ḥudā ibn ‘Ömer ḥazretlerinden {mervīdür}. Anlar da (2) ḥazret-i Resül’den ‘aleyhi’s-selām. Anlar buyururlar ki: (3) **İntizārü’l-ferci ‘ibādetün.**⁶²² Ya‘nī kolaylıgun intizārı (4) ‘ibādetdür. Ḥazret-i Aşma‘î’den mervīdür. Dimişler ki (5) bādiyede bir a‘rābīye gördüm gāyetle yüzi güzel idi. (6) Zevcine didüm ki muştuluğ saña da ve baña da olmaz illā (7) cennet olur. Zevci didi ki saña neden ‘ilm ḥāşıl (8) oldu. A‘rābīye didi ki ben sencileyin bir qabīḥ (9) şüretlüye mübtelā olup şabr eyledüm. Şabr idenlerũñ (10) maqāmı cennetdür ve sen de benüm güzelligüme mübtelā olup (11) şükr eyledũñ. Şākirlerũñ maqāmı degüldür illā cennet- (12) dür.

Kıt‘a li-muḥarririhî:

İtmeden dest-i każā kaşr-ı vücūduñ (13) vīrān

Ḥāne-i sırruñı cānāna maqarr idegör

(14) Şerbet-i merg ile telḥ eylemeden kāmũñı ‘aşr

Şekker-i (15) şükri şeb ü rüz mükerrer idegör

{Neşr}: **Ammā şükr:** (16) Ol ‘aşıq-ı şādık ve ol yār-i muvāfık Sırrī (17) ḥazretleri dimişler ki şükrũñ ‘alāmeti ‘abdũñ şükrden (75b) (1) ‘āciz idüğüne ikrārdur. Ol server-i dīn ü diyānet (2) ve ol emīn-i bār-gāh-ı ‘ināyet Şeyḫ Şiblī rağıya’llāhu ‘anhüm (3) ḥazretleri dimişler ki şükrũñ ‘alāmeti ni‘amuñ Allāh (4) te‘ālādan rü’yetidür. Nitekim ḥazret-i Resül (5) ‘aleyhi’s-selām buyururlar ki: **Eṭ-ṭāhiri’s-şābir bi-menzileti’s-şāyim** (6) **ü’s-şābir.** Ya‘nī pāk şābir şāyim şābir menzilesine- (7) dür. İbn ‘Ömer ḥazretlerinden mervīdür. Dimişler ki (8) ni‘mete şükr zāyil olmasından amāndur. Nitekim (9) ulular dimişler:

Beyt:

⁶²² İsmail Muhammed el-Aclūnī, *Keşfü’l-Hafā Müzīlü’l-İlbās Amme İştēhara Mine’l-Eḥādisi ala Elsineti’n-Nās*, C. 1, s. 206.

Lev ʿ iştü elfe ʿ āmin fī-taḥaḫḫuḫ (10) li-Rabbi
 Şekûrun li-fazli yevmin lem-aḫzi bi-t-tamām
 (11) El-ʿ āmü elfe şehri ve'ş-şehrü elfe yevm
 Ve'l-yevmü elfe (12) ḥīn ve'l-ḥīnū elfe ʿ ām⁶²³

Beyt:

Şükr-i niʿ met niʿ metet (13) efzūn kuned
 Küfr-i niʿ met niʿ metet bīrūn kuned⁶²⁴

(14) Beyt li-muḥarririhī:

Şākirūn şükriyle olgıl dāyimā raḫb (15) ü'l-lisān
 ʿ Āyid olsun dirisen şaḡa cezā-yı (16) men şeker

Ḳıṭʿ a li-muḥarririhī:

İsterisen duʿ āḡı ide (17) ḳabūl
 Ḥaḫ teʿ ālā zamān-ı şiddetde
 Şükr idüp (76a) (1) şaḡa virdüḡi niʿ ama
 Ḳıl tazarruʿ zamān-ı vüsʿ atde

(2) {Neşr}: **Ammā ḥamd:** Erbāb-ı maʿ ārifden ḫikāyet olunur ki (3) ḥamdden suʿāl eylediler. Dimişler ki ḥamd ḳısmet olınmışdur (4) lisāna ve nefse ve rūḡa ve ḳalbe ve ʿ aḫla (5) ve maʿ rifete. Lisānuḡ ḥamdi zikrdür, nefsuḡ ḥamdi (6) ceḫd ü ʿ anādur ve rūḡuḡ ḥamdi ḫavf u recādur (7) ve ḳalbūḡ ḥamdi şıḫ u vefādur ve ʿ aḫluḡ ḥamdi (8) şükr u şenādur ve maʿ rifetūḡ ḥamdi teslīm ü rızādur. (9) Nitekim dimişlerdür:

Ḳıṭʿ a:

Ḥāce cemʿ eyleyüp firāvān (10) māl
 Yimez içmez ʿ aceb nedür fikri
 Göḡli ṭolmış (11) ḡam u ḳasāvetle
 Unudulmuş bu niʿ metūḡ şükri⁶²⁵

⁶²³ “Bin yıl da yaşasam, tamamını geçirmedığım için müteşekkir olurum. Bir yıl bin aydır, bir ay bir gündür, bir gün bir andır, bir an bir yıldır.”

⁶²⁴ “Nimete şükretmek nimeti artırır. Nimete nankörlük etmek nimeti uzaklaştırır.”

{Neşr}: **Ammā** (12) **ḳanā'at**: Ba' z-ı müfessir'in dimişler ki ḳanā'at-i ḥaḳīḳiyye (13) oldur ki şehevāt-ı nefsanıyyeden ve temettu'āt-ı (14) ḥayvāniyyeden ṭaşra olmaḳdur ve ba' zılar dimişler ki (15) ḳanā'at ḳısmete rızā ve Ḥaḳḳ'a ittikādur. Nitekim (16) ulular dimişler:

Rübā'î:

Da' ü'l-ḥırş' ane'd-dünyā ve fihā (17) el-' ayş lā-taṭma'

Fe-inne'r-rızḳa maḳsūm ve sü'z-zannı lā-yenfu'

(76b) (1) Fe-lā-tecma' mine'l-māl ve lā-tedri le-men tacma'

Faḳirü külli (2) zemī ḥırşu ḡaniyyü küllü men yaḳna'⁶²⁶

{Neşr}: Ve daḡı nitekim ḥazret-i (3) Resūl' aleyhi's-selām buyurur: **El-ḳanā'atü kenzün lā-yefnā.**⁶²⁷ (4) Ya' nī ḳanā'at bir ḥazinedür fānī olmaz.

Beyt:

(5) Der-gūşe-i ḳanā'at nān-pāre-i cevāne

Nezdik-i (6) ehl-i ma' nā bihter zi-şad ḥazīne⁶²⁸

Ḳıṭ'a:

Eyleme āb-ı (7) rūyuḡı zinhār

Züll-i ḥırşile ḡākle yek-sān

Ḳānī' (8) ol kim ḳanā'at insāna

Gencdür bī-zevāl ü bī-pāyān

(9) Ḳıṭ'a:

'Arifā bir loḡma vü bir ḥırḳa besdür ādeme

(10) Nefsüḡ için nice bir yirsün bu dünyānuḡ ḡamın

(11) Ṭotalum dünyāya ḡākimsün Süleymānveş gelüp

(12) Dīv-i dehr āḡir alur ḡükm-i ḡükümet ḡātemin

⁶²⁵ Yaşar Çalışkan, *Lâmi'î-zâde Abdullah Çelebi, Latîfeler*, s. 147.

⁶²⁶ "Dünya için hırslı olma ve dünyada yaşamayı çok önemseme. Rızk Allâh tarafından dağıtılıştır, kötü düşünmenin yararı yok. Mal ve servet toplama, kime topladığını da bilme. Servet toplamak için hırslı olan fakirdir, kanâatkâr olan zengindir."

⁶²⁷ İsmail Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ Müzîlü'l-İlbâs Amme İştihara Mine'l-Ehâdisi ala Elsineti'n-Nâs*, C. 2, s. 102.

⁶²⁸ "Mana ehline, kanâat köşesinde bir parça arpa ekmeği, yüz hazineden daha yakındır."

{Neşr}: Ve bir hadîş-i (13) âherde dağı buyururlar ki: **El-kanâ' atı terke mâ-fi-yed** (14) i'l-**insân**. Ya' nî kanâ' at insanuğ elinde olanı terkdür.

(15) Kıt' a:

Lâ-tekan fi'l-ayş mecrühü'l-gāvūd
 Ani'r-rızķ (16) 'alâ-Allâh el-kerîm
 Kün ğaniyyü'l-ķalbi u iķna' bi'l-ķalîl
 Müt (17) ve lâ taţleb ma' âşâ min-leîmin⁶²⁹

{Neşr}: Ba' z-ı aĥbârda vârid (**77a**) (1) olmuşdur ki Allâh için münâdî vardır kıyâmet (2) ğüninde nidâ idüp dir ki ķanı benüm ķullarumdan (3) şâfîlerüm. Melâ'ike diyeler ki yâ Rab ķullarunđan (4) kimdür şâfi olanlar. Ĥazret-i Ĥaķ ve fâ' il-i muţlak (5) buyurular ki benüm rızâma ķanı' olup ķazâma (6) râzi olanlardur. Nitekim ĥazret-i Mevlânâ Celâle'd-dîn-i (7) Rûmî *Meşnevî*'de buyurur:

Beyt:

Kûze-i çeşm-i (8) ĥarîşân pür ne-şod
 Tâ şadef ķanı' ne-şod pür-dürr ne-şod⁶³⁰

(9) Kıt' a li-muĥarririhî:

Kîmiyâyı saña ta' lîm ideyin ister isen
 (10) Olmaya 'âlem içinde o şınâ' atden eyü
 Nân için (11) herkese baş egme ķanâ' at eyle
 Kîmiyâ olmaya dünyâda (12) ķanâ' atden eyü

{Neşr}: **Yigirmi sekizinci bâb** istiķâmet (13) ve emr-i ma' rûf ü nehy-i münker beyânındadır. Ol mütemekkin-i (14) tarîķat ve ol mütevekkil-i ĥaķîķat Sırrî ĥazretleri (15) dimişler ki istiķâmet 'Azîz-i Cabbâr'dan ĥavf (16) ve nebî-i muĥtâra maĥabbet ve ĥazır olan meleklerden (17) utanmaķdur. Ol ĥabîb-i vedūd ve ol ķâtil-i ĥasūd (**77b**) (1) ĥazret-i ibn Mes'ud'dan rivâyet olunur. Anlar (2) dađı ĥazret-i Resül'den 'aleyhi's-selâm. Anlar

⁶²⁹ “Hayatta kalbi yaralı olma, rızķ Allâh'tandır. Zengin yürekli ol azla yetin. Ölmek, yaşamayı bir alçaktan istemekten daha iyidir.”

⁶³⁰ “Nasıl sedef kanâat etmedikçe inci ile dolmazsa, hırslıların gözlerinin testisi de öyle dolmaz.” Hırslı bir gözün dolmamış testisi, doymayıp inci dolmayan sedef gibidir.” Mevlânâ Celâlüddîn Muhammed-i Belhî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, s. 3.

buyururlar ki: (3) **Ve'l-lezī nefsi Muḥammed bi-yedihi lā-yestaḳīmu īmānu 'abdin** (4) **ḥattā yestaḳīmu lisānihi ve lā-yestaḳīm lisānihi ḥattā** (5) **yestaḳīmu ḳalbihi**. Ya'nī şol Allāh ki Muḥammed'ün nefsi (6) anuñ elindedür 'abdün īmānı dürüst olmaz (7) tā lisānı dürüst olmayıcağ ve lisānı dañı dürüst (8) olmaz tā ḳalbi dürüst olmayıcağ. Ba'z-ı ehl-i (9) riyāzetden rivāyet olunur. Dimişler ki istikāmet (10) bir nice vech üzredür. Ḳalbün istikāmeti zıkr (11) üzerinedür ve nefsün istikāmeti şıdḳ u vefā (12) üzerinedür ve serün istikāmeti ta'zīm ü şafā (13) üzerinedür. Nitekim ululardan birisi bu (14) rübā'iyi dimiş:

Rübā'î:

Ṭoğruluk ḳıl ṭoğruluk iy (15) nīk-rāy

Ṭoğruda aç görmedüm egride bay

(16) Ṭoğruluğıla irür oḳ menzile

Egriliginden ḳalur (17) yirinde yay

{Neşr}: **Ammā emr-i ma'rūf ü nehy-i münker: (78a)** (1) 'Ulemādan ba'zı dimişler ki emr-i ma'rūf ü nehy-i münker (2) şerden men'dür. Nitekim ḥazret-i Resūl 'aleyhi's-selām (3) Ebā Derdā ḥazretlerine buyururlar ki: **U'mur bi'l-ma'rūf (4) venhe 'ani'l-münker vaşbir 'alā-mā-aşābeke ḳāle (5) yā Resūla'llāh emertu bi'l-ma'rūf ve nehyetü (6) 'ani'l-münker ve ūzītu ḳāle na'am leyse mine'l-enbiyā'i (7) aḥed emere bi'l-ma'rūfi ve nehye 'ani'l-münker illā ve ūzīye (8) fi'd-dünyā**. Ya'nī yā Ebā Derdā ma'rūf ile emr eyle (9) münkerden nehy eyle dañı cebr eyle saña yetişene. Ebū Derdā (10) buyurmışlar ki yā Resūla'llāh ben ma'rūf ile emr eyleyüp (11) ve münkerden nehy eyledüm. Ammā ezā olındum. Yine ḥazret-i (12) Resūl 'aleyhi's-selām buyururlar ki eyledür. Enbiyādan (13) bir kimesne yoḳdur ki ma'rūf ile emr eyleyüp münkerden (14) nehy eyleyüben dünyāda ezā olunmaya. Hikāyet olunur ki (15) bir kimesne ḳonşısından günāh ider diyü bir kimesneye (16) şikāyet idicek ol kimesne şikāyet idene dimiş kim (17) senün aña bir nisbetün vardur, ol ecilden ḳabāyılın **(78b)** (1) söylersin. Şākī dimiş ki benüm aña nisbetüm yoḳdur (2) söyledüğüm vāḳi'dür diyicek ol kimesne dimiş kim (3) yedi gice şikāyet itdüğün kimesne için du'ā eyle (4) tā ki Ḥaḳ te'ālā saña tevbe vire. Eger didüğüm itmez iseñ (5) sen andan bedtersin diyü naşihat itmiş. **Yigirmi tokuzuncı (6) bāb** 'āfiyet ü belā beyānındadır. Ehl-i 'irfāndan (7) ba'zı dimişler kim 'āfiyet belāsuz nefesdür cefāsuz (8) şāhibdür 'anāsuz rızḳdur riyāsuz 'ameldür. Rivāyet (9) olunur ki bir kişi ḥazret-i Resūl'e 'aleyhi's-selām gelüp (10) didi ki yā Resūla'llāh ḳanğı du'ā efzaldür. Buyurmışlar ki (11) Rabb'ünden 'afv iste ve

‘āfiyet taleb eyle dünyāda (12) vü āhiretde. Üç günden sonra ol kişi yine ḥazret-i (13) Resūl’e ‘aleyhi’s-selām gelüp böyle su’āl idicek yine (14) evvelki cevābı virmişler. {Ehl-i} ‘irfāndan ba‘zı dimişler ki (15) ‘āfiyet üç kısım üzredür. Lisānuñ ‘āfiyeti (16) zikru’llāh iledür ve bedenüñ ‘āfiyeti Allāh’uñ ḥıdmetine (17) iştiğāl iledür ve ḳalbüñ ‘āfiyeti Allāh’dan ğayrıya (79a) (1) meyl itmeme iledür. **Ammā belā:** Ehl-i ‘ışḳdan ba‘zı (2) dimişler ki belā ni‘met-i ḥāşdur. Ni‘met belā-yı (3) ‘āmdur. Ol çerāğ-ı ḥānedān-ı nebī ve serdār-ı (4) velī a‘nī Ḥasan bin ‘Alī’den rivāyet olunur. Anlar (5) buyurmuşlar ki ben ḥazret-i Resūl’den ‘aleyhi’s-selām işitdüm. (6) Dirler idi kim: **İnne fi’l-cenneti şeceretün yuḳālu lehā [şeceret]ü’l-belvā tehiyyā (7) li-ehli’l-belā’ yevmi’l-ḳıymeti ve lā-yenteşir lehüm dīvān (8) ve lā-yunşab lehüm mizān yuşabbu ‘aleyhim el-ecru şabbā. (9) Ya’ nī taḥḳīken bir ağaç vardur cennetde aña şecere-i belā dirler. (10) Ḳıyāmet güninde ehl-i belā için müheyyādur. Anlaruñ dīvānı (11) tağılmaz ve mizānı ḳurulmaz. Ecir anlaruñ üzerine (12) degüldür.**

Ḳıṭ‘a:

Ġam yime iy belā giriftāri

Şanma Ḥaḳ (13) derdüñe devā virmez

Yoḳdur iki cihānda bir dā kim

(14) Ḥaḳ te‘ālā aña devā virmez⁶³¹

{Neşr}: Şonra bu āyet-i kerīmeyi oḳudılar: (15) **İnnemā yūfi’ş-şābirün ecrehum bi-ğayri ḥisāb.**⁶³² Ya‘ nī virilür (16) şābirlere ecirleri ḥesābsuz. Erbāb-ı ma‘ārifden (17) ba‘zı dimişler ki mü‘min olan kimesnenüñ belāsı çok (79b) (1) şikāyeti az ma‘nāsı çok da‘vāsı az ve münāfiḳuñ (2) da‘vāsı çok ma‘nāsı az olur. **Otuzuncı bāb** (3) ‘adl ile zılm beyānındadır. Erbāb-ı taḥḳīḳ ve aşḥāb-ı (4) tedḳīḳ dimişler ki ‘adl iki şey’i ber-ā-ber görüp aḥad-i (5) ṭarafeyne meyl ü muḥābā itmemeğdür. Eger mu‘addil aḥad-i ṭarafeyne (6) meyl idecek olursa ḥamülüñ ḥaml arḳasından düşmek (7) lāzım gelür. Nitekim ḥazret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām buyururlar ki: (8) **‘Adlü sā‘atin ḥayrün min-‘ibādeti sittine sene.**⁶³³ Ya‘ nī (9) bir sā‘at ‘adālet altmış yılluḳ ‘ibādetden ḥayrludur. (10) Ḥaberde vārid olmuşdur ki vaḳtā ki ḥazret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selām (11) Fir‘avn’a helāk ile du‘ā itdiyse Ḥaḳ te‘ālā

⁶³¹ Hasan Aksoy, “Fevrî’nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13 – 15, s. 124.

⁶³² “Sabredenlere mükāfatları hesapsız verilecektir.” Zümer suresi 10. Âyet, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, s. 458.

⁶³³ İsmail Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafā Müzîlü’l-İlbās Amme İştēhara Mine’l-Ehādîsi ala Elsineti’n-Nâs*, C. 2, s. 58.

hazret-i Mūsā'ya (12) vahy eyleyüp buyurdu ki Fir'avn'un küfri başa zarar (13) virmedi ve kullaruma 'adlinden nef' irmedi. Vaqtā ki (14) Fir'avn zulmen küfre muķır u muşır⁶³⁴ oldıysa Allāhu te'ālā deryāya ğarķ (15) eyledi. Hikāyet olunur ki Hāķ sübhānehu ve te'ālā Fir'avn'ı (16) ğarķ itdükte hazret-i Mūsā'ya taķlīd ider bir maşarası (17) varıdı anı ğarķ itmedi. Hazret-i Mūsā münacātda (80a) (1) yā Rab benüm murādum aşıl başa taķlīd iden maşhara idi (2) niçün ğarķ olmadı diyicek Hāķ sübhābehu ve te'ālā vahy (3) idüp buyurdılar ki yā Mūsā ol maşhara saña (4) muķallid idi. Dostuma taķlīd ideni severüm anuñçün (5) ğarķ itmedüm diyü buyurdılar. İmdi benüm babacığum kışşadan (6) murād hişşedür. Dünyāda eyülere taķlīd eyle kim anlaruñla (7) kıyāmetde bilece haşr olasın. Mümkün olduqça dāmen-i 'adli (8) elünđen giderme tā ki iki cihānda ber-ħor-dār olasın. (9) Hikāyet olunur ki Anūşirevān öldüği zamānda (10) tābüt ile memleketi tavāf itdürüp nidā iderler idi ki (11) kimün ğaķķı varise gelüp ğaķķın alsun. Aşlā bir kimesne (12) bulunmadı ki benüm ğaķķum vardır diye.

Ķıt' a li-muħarririhī:

Bulup (13) a' lā merātib iy ' aşıķ

İsteriseñ ğalāşı pestünđen

(14) Zülme meyl itme zālime uyma

Dāmen-i 'adli ĳoma destünđen

(15) {Nesr}: **Ammā zulum**: Ba'z-ı ehl-i 'adl dimişler ki zulum mütāba'at-i (16) nefsdür iştihā itdüğinde. Ol şeyħ-i süyüh-ı (17) tarīķat ve ol aşl-ı uşul-i ğaķıķat Ebū Hureyre (80b) (1) ğazretlerinden mervīdür. Anlar da hazret-i Resül'den (2) 'aleyhi's-selām. Anlar buyururlar: **Ez-zulmu zulumātun yevmi'l-kıyāmeti (3) men zulime feşabere kāne ma'ı fi'l-cenne.**⁶³⁵ Ya' nı zulum kıyāmetde (4) zulumātdur. Bir kimesne zulum olınup şabr eylese ol (5) kimesne benüm ile cennetde bilece olur.

Ķıt' a:

(6) Şabr iden zulum {ü} cevr-i gerdūna

'Āķıbet luţf-ı 'adl (7) ü dāda irer

Nā-murād olduğ ise ğam çekme

⁶³⁴ muşır H] - Ş

⁶³⁵ İsmail Muhammed el-Aclūnı, *Keşfü'l-Hafā Müzülü'l-İlbās Amme İştihara Mine'l-Ehādisi ala Elsineti'n-Nās*, C. 2, s. 51.

(8) Şabr kıl şabr iden murāda irer

{Neşr}: Ve nitekim ululardan (9) rivāyet olunur: **Es-salṭanatu taḳūmu bi'l-küfr lā-teḳūmu** (10) **bi'z-zulm**. Ya' nī salṭanat küfrile ṭurur zulm ile ṭurmaz.

(11) Kıt' a:

Zālimi şanma kim murāda ire

Zulm bünyādı (12) üstüvār olmaz

Behremend eylemez fesād ehlin

(13) Mekr-i naḳşına i' tibār olmaz⁶³⁶

{Neşr}: Hikāyet olunur ki (14) bir zālim bir mazlūm u bī-çāreye nice yıl zulm idüp (15) zulmi nihāyet bulmayıcaḳ mazlūm dimiş ki dört nesne (16) ile niçün Allāh'dan ḥavf itmeyüp baña zulm-i firāvān u cevr-i bī-pāyān eylersin: Biri budur ki mevt-i (81a) (1) 'āmdur ve biri ḳabr bize muntazırdur ve biri (2) ḳıyāmet cümlemizi cāmi' dūr ve biri Ḥaḳ te'ālā (3) mā-beynimüzde ḥaḳla ḥükm idicidür. Elbette benüm ḥakkımı (4) ḳıyāmet güninde senden alıvirür. Bu maḥalle münāsib (5) Fuzūlī-i Bağdādī dimiş:

Kıt' a:

Ḥazer kıl nāle-i (6) mazlūmdan iy seng-dil zālim

Ki tır-i āhınuḡ peykānı (7) gerdündan güzār eyler

Sinān-ı berḳdur āh-ı tazallum (8) iḥtirāz it kim

Egerçi seng-dilsen zaḡmı anuḡ taşa (9) kār eyler⁶³⁷

{Neşr}: Ulular zulmı ikiye taḳsīm itmişlerdür. (10) Biri zālim li-nefsihi ve biri zālim li-ğayrihidür. (11) Zālim li-nefsihi ümıddür ki tevbe vü istiğfār ile (12) sāḳıṭ olup raḡmetu'llāha vāşıl ola. Ammā (13) zālim li-ğayrihi olıcaḳ Ḥaḳ sübhānehu ve te'ālā ḳıyāmetde mazlūma (14) zālimden ḥaḳḳını alıvirmeyince ḳomaz.

Beyt-i ' Arabī:

(15) Elem ta' lem bi-enne'z-zulm 'ārun

Cezā'ü'z-zulm 'ında'llāhi nārun

⁶³⁶ Şeyma Güngör, *Hadikatü's-Sü'eda Fuzulî*, s. 333.

⁶³⁷ Şeyma Güngör, *Hadikatü's-Sü'eda Fuzulî*, s. 144.

[Ve'l-mazlümü beytü'l-cinân

Ve'z-zâlimü fi'l-cehennem dârun]⁶³⁸

(16) {Nesr}: Nitekim ol zeyn-i zamân rükn-i cihân reh-nümâ-yı şerî' at (17) ve bedreka-i tarîkat merhûm Akşemse'd-dîn (81b) (1) hazretlerinin maḥdüm-zâdeleri ol sâlik-i (2) mâlik-i tevḥîd ve ol mâlik-i memâlik-i tefrîd (3) merhûm Ḥamdî Çelebi *Yûsuf {u} Züleyhâ* sında bu maḥalle (4) münâsib dimişler:

Meşnevî:

Faḥr-i 'âlem buyurdu kim mazlüm

(5) Çün du'â ide aḡa dir Ḳayyüm

Çün bu zâlimden almasam (6) dâdı

Saḡa ben eylerüm bu bî-dâdı

Çünkü mazlüm (7) ide nihânî du'â

Ḳubbe-i 'arş ṭola şıyt u şadâ

(8) İtmemişdür müfettiḡü'l-ebvâb

'Arş varınca ol du'âya (9) ḡicâb⁶³⁹

Çünkü mazlūma ire raḡmet-i ḡaş

Zulm-i (10) zâlimden eyler anı ḡalâş⁶⁴⁰

Her ki mazlūma fi'li şefḡat (11) ola

Rüz-ı maḡşerde aḡa raḡmet ola⁶⁴¹

Ḳalur zulm (12) iden nedâmetde

Vay anuḡ ḡâline ḡıyâmetde

(13) Cân viricek ḡaḡîr olur zâlim

(14) ḡaşr olıcaḡ faḡîr olur zâlim⁶⁴²

⁶³⁸ “Zulmün ayıp olduğunu bilmez misin? Allâh'ın katında zulmün cezası cehennemdir. Mazlumun cennette, zalimin de cehennemde evi vardır.”

⁶³⁹ Naci Onur, *Yusuf u Züleyhâ, Hamdî*, s. 148.

⁶⁴⁰ Naci Onur, *Yusuf u Züleyhâ, Hamdî*, s. 55.

⁶⁴¹ Naci Onur, *Yusuf u Züleyhâ, Hamdî*, s. 95.

⁶⁴² Naci Onur, *Yusuf u Züleyhâ, Hamdî*, s. 128.

(15) Kıt' a:

(16) Z̄ulm-i mazlūmdan h̄azer eyle

Yokdurur 'ömr u devlete çü şebāt

(17) K̄almayup yirde āhı mazlūmuñ

Müstecāb olur itdügi da' vāt

(82a) (1) {Nesr}: Şeref-i 'ilm ü 'ulemā lā-yu'add ve lā-yuḥşā olup egerçi ki (2) bu bābda āyāt-ı kerīme ve eḫādīs-i şerīfe bī-hadd (3) ü bī-şümār vāki' olmuşdur lākin bir miqdār (4) t̄aḫat u iḫtidār yitdükce 'alā-ḫavli'l-muḫaḫḫiḫin (5) ve'l-müdaḫḫiḫin şerḫ ü 'ıyān ve tafşil ü beyān (6) olındı. Ol ḫāzil'l-ḫācāt ve ol mucīb- (7) ü 'd-da'vātuñ dergāh-ı zī'l-kibriyā ve cenāb-ı şāhib- (8) ü'l-ḫadr ve'l-'alāsından me'mül u mes'uldür ki (9) bu ḫalilü'l-bizā' anuñ risālesi içinde münderic (10) olan āyāt-ı şerīfe ve eḫādīs-i laḫifenüñ 'izzet (11) ü ḫürmetine ve ol dürr-i girān-māye-i baḫr-i sa'ādet (12) ve ol gevher-i şadef-i kāyināt 'aleyhi efzal- (13) ü'ş-şalavāt ve ekmelü't-taḫiyyātuñ ḫāk-i pāk-i pāy-ı şerīf-i (14) şeref-fezā ve tütüyā-āsā ve kīmiyā-āsārları ḫürmetine (15) ve bāḫi şaḫābe-i 'izām ü tābi'in-i kirāmuñ ve sāyir (16) enbiyā vü evliyā vü 'ulemā-i şāhibü'l-iḫtirām ve meşāyih-ı (17) zevi'l-iḫtişāmuñ mübārek ayakları türābı 'izzetine (82b) (1) ol pādşāh-ı cihānuñ ve ol sultān-ı zemīn ü zamānuñ (2) şadef-i gūşına irişdürüp nazār-ı 'ināyet-āsārları (3) müte'allıḫ olduḫda zer gibi 'azizü'l-vücūd idüp (4) manzūr u müşerref eyleye āmīn. Yā Rabbe'l-'ālemīn ve yā ḫayr (5) e'n-nāşirīn ve yerḫamu'llāhu limen ḫāle āmīn bi-ḫaḫḫi seyyid (6) i'l-mürselīn ve ḫātemi'n-nebiyyīn.

Kıt' a li-kātibihī:

(7) Eyā şāh-ı 'aḫā-baḫş u ḫaḫā-pūş

(8) Bu nazm u neşrüm irişdi tamāma

(9) Eger varise zerre 'ayb u noḫşān

(10) Keremler eyleyüp t̄utuñ tamāma

(11) Beyt li-mü'ellifihī:

(12) Zer ider ḫāki ḫabül-i nazārı şāhlaruñ

(13) Kîmiyâ cevheridür hâk-i deri şâhlaru⁶⁴³

(14) Vaqa‘ al-ferâğ min-te‘lifi hâzihi‘r-risâletü‘ş-şerîfe (15) ve‘l-mağâletü‘l-la‘îfe fî-evâhîri
şehri Ramazâni‘l-mübâreketi (16) min-şühûri sene sitte ve şemânîn ve tis‘amie (17)
mine‘l-hicreti‘n-nebeviyye.

⁶⁴³ Bu beyt, Lâmi‘î-zâde Abdullah Çelebi‘ye aittir. Hatalı olarak “*Beyt li-mü‘ellifihî*” şeklinde kaydedilmiştir. Yaşar Çalışkan, *Lâmi‘î-zâde Abdullah Çelebi, Latîfeler*, s. 298.

SONUÇ

Tasavvuf, İslâm dininin bâtinî yönünü oluşturan bir düşünce sistemidir. Bu düşünce sistemini, kural ve kaidelerini anlatmak üzere pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu eserler, zamanla bir tasavvuf edebiyatı ortaya koymuşlardır. Tasavvuf, Türkler arasında Orta Asya'da yayılmaya başlamıştır. Bu coğrafyada bulunan Türklere İslâm dinini, şeriatın hükümlerini ve tarikatının kaidelerini sade bir dille anlatarak, İslâm'ı sevdirmek, ehl-i sünnet akidesini yaymak, Türk toplulukları arasında nüfuz sahibi olan Ahmed-i Yesevî'nin başlıca amacı olmuştur. Yesevî'nin, bu amaç doğrultusunda söylediği 'hikmet'ler ve sözlü olarak kendisinden aktarılanlar daha sonra *Divan-ı Hikmet*, *Fakr-nâme* gibi eserler oluşturmuştur. Ahmed-i Yesevî, müritlerine tasavvufta ilerlemek ve Allâh'a ulaşabilmek için nasıl bir yol izleyeceklerini göstermek üzere "dört kapı kırk makam" adı verilen bir öğretiyi ortaya koymuştur. Buna göre mürit, şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarını ve bunların her birinde yer alan onar makamı aşarak Allâh'a ulaşabilecektir. Ahmed-i Yesevî'nin *Fakr-nâme* adlı eserinde ortaya koyduğu bu öğretiyi kendisinden sonra da benimsenmiş, bu yolda eserler kaleme alınmıştır.

16. asır şârih, mütercim ve müderrislerinden olan Şem'î, tasavvuf edebiyatının meşhur eserlerine yazdığı şerh ve tercümelemlerle bilinir. O, bu eserleri yanında, din ve tasavvuf bilgisini gösterdiği *Tuhfetü'l-Âşıkîn* adlı bir eser kaleme almıştır. Bu eserinde, din ve tasavvufun karmaşık konularını basit bir şekilde ve okuyan herkes rahatlıkla anlayabilsin diye, sade bir dille açıklamıştır. Ayrıca *Tuhfetü'l-Âşıkîn*'de de yukarıda bahsedilen 'kırk makam' öğretilerine benzer yönler olduğu tespit edilmiştir. Şem'î, eser boyunca makamları tanıtmış, bir mümin ve 'sâlik'in tüm bu hasletlere sahip olması gerektiğini belirtmiştir.

Tuhfetü'l-Âşıkîn, Şem'î'nin mutasavvıf yönü yanında onun müderris yönünü de göstermektedir. Çünkü Şem'î eserde, ele aldığı tüm konuları sade bir dille, herkesin anlayacağı basitlikte işlenmiştir. Bir medrese hocası olan ve tüm eserlerinde öğretici olmayı amaçlayan Şem'î bu eserinde de aynı üslubu takip etmiştir.

Şem'î'nin tek telif eseri olan *Tuhfetü'l-Âşıkîn*, bize onun nâsirlik yönünü göstermesi bakımından da önemlidir. Şem'î eserde, akıcılığı değil anlaşılabilirliği tercih etmiştir. Bu sebeple eser seci üzerine kurulmamış, sadece belli yerlerde secili ifadeler kullanılmıştır. Ayrıca konuların daha iyi açıklanması için âyet, hadis, din-tasavvuf büyüklerinin sözleri ve

manzumelerden de yararlanılmıştır. Neredeyse her konuda bir hadis ve bir din-tasavvuf büyüğünün sözü nakledilmiştir. Eserde kullanılan ifadelerden de anlaşılacağı üzere Şem'î, eser boyunca nasihat eden bir mürşit durumundadır. Şem'î *Tuhfetü'l-Âşikîn*'de âyet ve hadislerden de yararlanmıştır. Bunların şerh ve tercümelerini üslubunun bir parçası olan 'yani' kelimesiyle bizzat yapmıştır. Ayrıca eser içerisinde bazı Arapça ve Farsça manzumeleri de yine manzum olarak tercüme etmiştir. Bu kısa parçalar onun şârih ve mütercim yönünü bu eserinde de ortaya koyduğunu göstermiştir.

Eserde kendi manzumelerine de yer veren Şem'î, nâsiriği yanında nâzımlığını da göstermektedir. O, manzumelerinde dahi öğretici olmayı amaçlamıştır. Sanatlı anlatımı ikinci plana koymuş, anlaşılır, nasihat verici bir dil kullanmıştır. Tüm bu unsurlar, Şem'î'nin nâsir ve nâzım olarak benimsediği üslûbu ortaya koymaktadır.

Şem'î'nin eserde kullandığı alıntılar, onun kaynaklarının zenginliğini göstermektedir. O, din-tasavvuf alanında yazılmış meşhur kitapları incelemiş ve eserini kaleme alırken onlardan faydalanmıştır. Şem'î, din ve tasavvuf ilimlerine olan vukufunu, kaynakları yoluyla da ortaya koymuştur.

Tuhfetü'l-Âşikîn Şem'î'nin, üslûbuna ve birikimine dair pek çok unsuru barındıran bir eser durumundadır. Bu çalışmayla Şem'î'nin eserdeki bu yönlerini ortaya koymak amaçlandı. Şem'î'nin, üzerlerinde henüz ilmî çalışma yapılmamış diğer eserleri de bihakkın incelendiğinde, onun hayatı ve üslûbuyla ilgili bilgiler artacaktır.

KAYNAKÇA

Abdulkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2009.

Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm Fî İşarâtı Ehli'l-İlhâm)*, (Çev. Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

AKAT, Davut, *Şerh-i Bahâristân (Giriş-Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Bursa 1999.

AKSOY, Hasan, “Fevrî'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13 – 15, s. 121 – 130, İstanbul 1997.

AKYÜZ, Kenan; Süheyl Beken; Sedit Yüksel; Müjgan Cunbur, *Fuzûlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.

Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Hakikat Bilgisi, Keşfü'l-Mahcûb*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

Ali Şîr Nevâyî, *Garâibü's-Sıgâr*, (Haz. Günay Kut), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

ALTINTAŞ, Hayranî, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986.

Azmî Pîr Mehmed, *Enîsü'l-Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal 474.

BAYAT, Ali Haydar, “İlk Atasözü Kitaplarımızdan Oğuznâme'nin Berlin Nüshası ve Feridun Nafiz Uyluk'un Bir Derlemesi”, *Selçuk Üniversitesi X. Millî Mevlanâ Kongresi Tebliğleri*, C. 2, s. 227 – 240, Konya 2003.

CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, C. 2, Ankara 1988.

CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, C. 5, Ankara 1988.

CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, C. 6, Ankara 1989.

CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, C. 7, Ankara 1988.

CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, C. 9, Ankara 1990.

CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, C. 10, Ankara 1990.

CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, C. 11, Ankara 1991.

CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, C. 14, Ankara 1992.

CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, C. 16, Ankara 1993.

CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, C. 17, Ankara 1993.

Catalogue of The Arabic, Turkish, Persian & Bosnian Manuscripts in The Ghazi Husrev-Bey Library Sarajevo, (Prepared by Haso PoPara), Volume XIII, London - Sarajevo 2004.

ÇALIŞKAN, Yaşar, *Lâmi'î-zâde Abdullah Çelebi, Latîfeler*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, *Yahya Bey, Divan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977.

ÇINAR, Bekir, *Taşlıcalı Yahya Gencîne-i Râz, (İnceleme- Metin- İndex)*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Kayseri 1995.

ÇINARCI, Mehmet Nuri, *Mustafa Şem'î'nin Şerh-i Divân-ı Şâhî Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitle Metin-Sözlük)*, (Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Van 2011.

DAĞLAR, Abdülkadir, *Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitle Metin-Sözlük)*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Kayseri 2009.

DÜNDAR, Seyhan, *Şem'î Şem'ullah'ın Şerh-i Gülistan'ı*, (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İzmir 1998.

Ebu Abdurrahman Es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri, Sülemî'nin Risaleleri*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981.

ER, Fatma, "Enîsü'l-Ârifîn (Âriflerin Dostu) Yazma Tanıtımı", *Değerler Eğitimi Dergisi*, S. 1, s. 48 – 51, 2011.

ERAYDIN, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2008.

ERGİNLİ, Zafer, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul 2006.

Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfus ve Evrâd-ı Kadiriyye Tercemesi*, (Haz. Nedim Duru), Salâh Bilici Kitabevi, İstanbul 1983.

GÖK, Taner, *Şem'i Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı*, (Doktora Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Çanakkale 2014.

GÜNGÖR, Şeyma, *Hadikatü's-Sü'eda, Fuzulî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

GÜZEL, Abdurrahman, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâmesi Üzerine Bir İnceleme*, Öncü Basımevi, 3. Baskı, Ankara 2008.

GÜZEL, Abdurrahman, *Süleyman Hakîm Ata'nın Bakırgan Kitabı Üzerine Bir İnceleme*, Öncü Basımevi, Ankara 2008.

Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât*, (Haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.

Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*, (Haz. Gıyasettin Aytaş, Hacı Yılmaz), Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Velî Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2009.

İmam-ı Gazâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, (Terc. Ahmed Serdaroğlu), Huzur Yayınevi, C. 2, İstanbul 1973.

İmam-ı Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet, Eksiksiz Türkçe Tercümesi*, (Haz. A. Fikri Yavuz), Çile Yayınları, İstanbul 1981.

İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, (Terc. Abdülkadir Akçiçek), Çile Yayınları, C. 2, İstanbul 1978.

İNCE, Muhammet, *Şem'i'nin Mantıku't-Tayr Şerhi (İnceleme-Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara 2012.

İSEN, Mustafa; Cemâl Kurnaz, *Şeyhî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990.

İsmail bin Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ Müzîlü'l-İlbâs Amme İştéhara Mine'l-Ehâdîsi ala Elsineti'n-Nâs*, Dîmeşk, Mektebetü'l-Kudsi 1351.

İZ, Mahir, *Tasavvuf*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1990.

KABAKLI, Ahmet, *Tasavvuf-Tarikat-Edebiyat*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

KAPLAN, Doğan, *Erkânnâme I*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.

KEYİK, Sevgi Elif, *XVI. Yüzyıl Sanatçılarından Şem'i'nin "Şerh-i Pend-nâme"si*, (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İzmir 2001.

KOÇOĞLU, Turgut, *Şem 'i Şem 'ullâh Şerh-i Mesnevî (II. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Kayseri 2009.

KONUK, A. Avni, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, Kitabevi Yayınları, C. 5, İstanbul 2008.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, 11. Baskı, Ankara 2009.

Kur'an-ı Kerim Meâli, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2007.

Lâmi'î-zâde Abdullâh, *Lâtifeler*, (Haz. Yaşar Çalışkan), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978.

Mektûbât Tercemesi, (Terc. Hüseyin Hilmi Işık), Hakikat Kitabevi, C. 1, İstanbul 2001.

Mevlânâ Celâlüddîn Muhammed-i Belhî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, (Haz. Doktor Muhammed Rıza), İntişârât-ı Elvâhibü'l-Hayy, C. 1, Tahrân 1387.

Nev'î-zâde Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti 'ş-Şakâik*, (Haz. Abdulkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

OKUYUCU, Cihan; Ahmet Kartal; M. Fatih Köksal, *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, Kesit Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2012.

ONUR, Naci, *Yusuf u Züleyhâ, Hamdî*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991.

ÖNGÖREN, Reşat, "Tasavvuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, s. 119 – 126, Ankara 2011.

ÖZKAN, Ferudun Hakan, "Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı'nda Dört Kapı Kırk Makam", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Velî Araştırma Dergisi*, S. 59, s. 253 – 278, 2011.

ÖZKAN, Ferudun Hakan, "Tasavvufa Dair Bir Eser: Fütûh-nâme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 42, s. 312 – 348, Şubat 2016.

ÖZKAN, Ferudun Hakan, *Bostanzade Yahya, Gül-i Sad-Berg (İnceleme-Tenkitli Metin)*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara 2011.

ÖZTÜRK, Şeyda, *Şem 'i'nin (15.-16. yy) Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi)*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, Tasavvuf Bilim Dalı, İstanbul 2007.

PİROĞLU, Zehra, *Yetîmî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Konya 1996.

Sarı Abdullah Efendi, *Gönül Meyveleri, Semerat-ül-Fuat*, (Terc. Yakub Kenan Necefzade), Neşriyat Yurdu Yayınları, İstanbul 1967.

SEVGİ, Ahmet, “Azmi’nin Hadîs-i Erba’în Tercümesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 9, s. 107 – 132, Konya 2001.

SEVGİ, H. Ahmet, “Mantıku’t-Tayr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, s. 29 – 30, Ankara 2003.

Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, (Haz. İhsan Kara), İnsan Yayınları, İstanbul 2008.

Suad El-Hakîm, *İbnü’l-Arabî Sözlüğü*, (Çev. Ekrem Demirli), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005.

Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi, (Terc. Haydar Hatipoğlu), Kahraman Yayınları, C. 5, İstanbul 1983.

Sünen-i Tirmizî Tercemesi, (Terc. Osman Zeki Mollamehmetoğlu), Yunus Emre Yayınevi, C. 3, İstanbul 1981.

ŞAHİN, Oğuzhan, *Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî (III.-IV. Ciltler) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Kayseri 2012.

Şem’î Şem’ullâh, *Tuhfetü’l-Âşıkîn*, Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi nu. 3993.

Şem’î Şem’ullâh, *Tuhfetü’l-Âşıkîn*, Süleymâniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa nu. 1135.

TÂKÎ, Muhammed, *Dîvân-ı Enverî*, Bingâh Terceme ve Neşre-i Kitâb, C. 1, Tahrân 1337.

TARLAN, Ali Nihat, *Hayâlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992.

TARLAN, Ali Nihat, *Necatî Beg Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992.

TARLAN, Ali Nihat, *Zatî Divanı- II (Edisyon Kritik ve Traskripsiyon)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.

TATÇI, Mustafa, *Yûnus Emre Dîvânı I İnceleme*, H Yayınları, İstanbul 2008.

TURAN, Muhittin, *Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mantıku’t-Tayr*, (Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Adana 2014.

TURAN, Muhittin, “Feridüddin-i Attâr’ın Mantıku’t-Tayr İsimli Eserinin Türk Edebiyatındaki İlk ve Tek Şerhi: Şem’î Şem’ullah’ın Şerh-i Mantıku’t-Tayr’ı”, *Turkish Studies*, Volume 9/9, Summer 2014, s. 991 - 1009.

TURAN, Muhittin, *Şem’î, Şerh-i Mantıku’t-Tayr*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015.

ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012.

ÜNVER, İsmail, “Şem’î Şem’ullâh”, *Türk Dili*, C. XLIX, S. 397, s. 38-43, Ocak 1985.

YAZICI, Tahsin, “Hâfız-ı Şîrâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, s. 103 – 106, Ankara 1997.

YILMAZ, H. Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.

ÖZEL ADLAR DİZİNİ

(Şahıs – Eser – Yer Adları)

- A
- Âdem Hz., 28, 118, 122, 124, 143
- Ahmed Hz., 20, 31, 113
- Ahmed bin Hazrutiye, 97, 134
- Ahnef bin Kays, 170, 172
- Akşemse'd-din, 120, 150, 203
- Anuşirevân, 201
- Aşma'î, 97, 185, 195
- Aşçı-zâde Hasan Çelebi, 97, 141
- B
- Bâbil, 150
- Bağdâd, 175
- Başra, 152, 179
- Bâyezîd, 164
- Bâyezîd-i Bestâmî, 164
- Belh, 150
- Bişr bin Hâriş, 97, 162
- Buğara, 164
- Burusa, 141
- Büstânü'l-Ârifîn, 97, 156
- C
- Câbir, 28, 177
- Ca'fer-i Şâdık, 97, 145, 148, 179
- Celâle'd-din er-Rûmî, 13
- Cemâl Efendi, 97, 134
- Ceyhun, 165
- Ceyhun, 164
- Cibrîl, 118, 191
- Cüneyd, 174, 189
- Cüneyd-i Bağdâdî, 41, 160
- Ç
- Çin, 126
- D
- Dâvud, 180
- E
- Ebâ Derdâ, 145, 179
- Ebâ Zer, 28
- Ebî Derdâ, 174, 199
- Ebî Hureyre, 146, 176, 180, 183, 184, 187, 191
- Ebî İmâm Bâhilî, 183
- Ebî 'Osmân, 175, 176
- Ebî Sa'id bin Hudrî, 193
- Ebî Sa'id Hudrî, 174
- Ebî Zer, 148
- Ebi'd-Derdâ, 145
- Ebû Bekr-i Verrâk, 173
- Ebû Derdâ, 155, 190
- Ebû Hafş-ı Nişâbüri, 175
- Ebû Hanîfe, 162
- Ebû Hureyre, 201
- Ebû Nehrecürî, 97, 134, 144
- Ebû 'Osmân, 41, 173, 185
- Ebu'd-Derdâ, 163
- Ebu'l-Hasan, 42, 191
- Ebû'l-Hasen-i Şevrî, 97, 139
- Ebû'l-kâsım-ı Hakîm, 141
- Ebû'l-Kâsım-ı Harrâz, 140
- Ebu'l-Leys, 97, 156
- Enes bin Mâlik, 174
- Enes ibni Mâlik, 28, 169
- Enes ibni Mâlik, 188
- F
- Ferhâd, 151
- Fevrî, 97, 154
- Fırat, 153
- Fir'avn, 43, 200, 201
- Furkân-ı kerîm, 27, 44, 121, 125, 128, 165
- Fuzayl bin 'İyâz, 142
- Fuzûlî-i Bağdâdî, 97, 178, 202
- G
- Gencîne-i Râz, 30, 97, 130
- H
- Hacerü'l-esved, 163
- Hakîm Ebi'l-Kâsım, 186
- Halîl Hz., 179
- Hamdî Çelebi, 97, 120, 150, 152, 175, 186, 203
- Hâriş, 177
- Hasan bin 'Alî, 200
- Hasan-ı Başrî, 97, 147, 176, 183
- Hâtem, 183
- Hâtem-i Aşım, 142

Havvā, 118
 Hayālī Beg, 36, 97, 149
 Hubeyb, 176
 Hubeyb bin Hāriş, 176
 Huzeyfetü'l-Yemānī,
 132
 Hüseyin bin Nişbān, 178

i

İbn ʿAbbās, 154
 İbni Edhem, 150
 İbni Meryem, 166
 ibni Mesʿūd, 198
 İbni ʿAbbās, 160
 ibni ʿÖmer, 195
 İbni ʿÖmer, 176, 195
 İbni Süleymān, 160
 İbrāhīm, 97, 136, 138
 İbrāhīm Edhem, 182
 İbrāhīm Edhem, 97, 136,
 138, 147
 İhyāi ʿUlūm, 97, 162
 İmām Muḥammed el-
 Ğazzālī, 30, 97, 127
 İmām-ı Ğazzālī, 162

K

Kaḫ, 123
 Kāmī, 97, 144
 Kaʿbe, 154
 Kays, 150
 Kays ibn Saʿd, 167
 Kemāl Paşa-zāde, 30, 32,
 35, 97, 128, 137
 Kūh-ken, 31, 149
 Qurʾān, 44, 119, 128,
 165, 187
 Qurʾān-ı ʿazīm, 27, 44,
 121, 125, 128, 165,
 171, 175, 186

Ḳuteybe, 164
 Ḳuteybe bin Müslim,
 164

L

Lāmiʿ i Çelebi, 34, 132
 Leylā, 150, 152
 Leys, 159

M

Maḫām-ı İbrāhīm, 163
 Mālik bin Dīnār, 176
 Mecnūn, 150, 152
 Meşnevī, 97, 198
 Mevlānā, 13, 194
 Mevlānā Celāleʿd-dīn er-
 Rūmī, 97, 120
 Mevlānā Celāleʿd-dīn-i
 Rūmī, 198
 Mevlānā Hüsāmeʿd-dīn,
 97, 168
 Mısr, 160
 Muḥammed Hz., 20, 106,
 113, 118, 187, 199
 Muḥammed bin
 ʿAbduʿllāh el-
 Bağdādī, 152
 Muḥammed bin Vāsiʿ,
 180, 181
 Muḥammed bin Yemānī,
 162
 Muḥammed Muştafā
 Hz., 20, 26, 28, 112,
 122, 135, 141, 157
 Muḥammed-i Ḳudsī, 175
 Muḥammed-i Nehrecūrī,
 136
 Murād, 20, 115
 Mūsā Hz., 43, 122, 125,
 132, 154, 156, 186,
 193, 200, 201

Muştafa Hz., 113
 Muḫarrif eş-Şihhīr, 97,
 187

N

Necātī Beg, 97, 154
 Nevāi, 97, 149, 151
 Nūşuʿr-revān, 116

ʿ

ʿAbbās, 190
 ʿAbduʿllāh bin Caʿfer,
 164
 ʿAbduʿllāh bin ʿÖmer,
 134
 ʿAbduʿllāh bin Suʿūd,
 145
 ʿAbduʿllāh-ı Tüsterī, 144
 ʿAbduʿr-raḫman-ı Mışrī,
 97, 139
 ʿAlī, 42, 97, 131, 133,
 138
 ʿAliyyüʿl-Cürcānī, 97,
 155
 ʿArafāt, 164
 ʿĀyşe, 176, 179, 181
 ʿAzrā, 151
 ʿIrāk, 174
 ʿİsā Hz., 28, 147, 148,
 184
 ʿÖmer bin Ḥaḫḫāb, 141,
 179
 ʿUḫbe bin Nāfiʿ, 159

P

Pervīz, 150

R

Rābiʿa, 140, 154, 173,
 181

Ramazān, 108
Rükn-i Yemānī, 163

S

Şad Kelime, 97
Sa‘īd bin Cübeyr, 97,
138
Selīm, 20, 115
Sırrī, 42, 97, 147, 195,
198
Şin, 125, 126
Süfyān-ı Şevrī, 97, 164
Süheyl-i Yemānī, 97,
154
Süleymān, 174
Süleymān-ı Dārānī, 146

Ş

Şāfi‘ī, 97

Şahāb bin ‘Abdu’llāh,
97, 191
Şaķīķ, 155
Şaķīķ-i Belķī, 97, 155,
179, 189
Şām, 148, 174
Şem‘ī, 31, 108, 111, 191
Şem‘u’llāh, 20, 114
Şeyķ Şiblī, 42, 97, 131,
148, 153, 164, 195
Şirīn, 150, 151

T

Tevrāt, 183
Tuķfetü’l-‘Āşīķīn, 21,
31, 111, 116
Tūr, 122

Ü

Üveys el-Ķaranī, 154

V

Vāmıķ, 31, 149, 151

Y

Yaķyā, 184
Yaķyā Beg, 30, 97, 130,
163
Yaķyā bin Mu‘āz, 134,
173
Yaķyā bin Rāzī, 97, 183
Yetīm ‘Alī Ćelebi, 97,
194
Yūsuf {u} Züleyķā, 97,
120, 150, 152, 175,
186, 203

Z

Zātī, 97, 151
Zeyd bin Erķam, 175
Zü’n-nün-ı Mışrī, 97,
139, 148, 154, 161,
172